

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

POLITOLOGICA 3

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2004

1. vydání

© Pavel Marek, 2004

ISBN 80-244-0886-4
ISSN 1214-3251

Obsah

1. Politologie a mezinárodní vztahy

<i>Jaroslava Kubátová:</i> Význam lidského kapitálu v postindustriální společnosti.....	9
<i>Gaudenz Assenza:</i> Climate policy: a review of the debate	29
<i>Martin Fafejta:</i> Teorie politiky a politická identita – příklad současného feminismu	45
<i>Lenka Strnadová:</i> Pohled na možnosti Rawlsova a Habermasova konceptu veřejné správy	57
<i>Lucie Tunkrová:</i> Human rights in the external policies of the European Union: a double standards' approach?	75
<i>Pavla Dočekalová:</i> Krajně pravicové strany ve Švédsku.....	93
<i>Agnieszka Kusz:</i> Spolupráce Horního Slezska s Těšínskem, Opavskem a severní Moravou v letech 1990–2003.....	107
<i>Michael Baun - Jiří Lach - James T. LaPlant - Dan Marek:</i> Decentralizace v České republice: Evropská unie, politické strany a vznik krajské samosprávy	129
<i>Pavel Šaradín:</i> Územní podpora Občanské demokratické strany ve volbách.....	145
2. K dějinám české společnosti	
<i>Pavel Marek:</i> K některým aspektům církevní krize na počátku první Československé republiky	161
<i>Jiří Lach:</i> Historik Josef Borovička a československá společnost po roce 1945	181

3. Mladí badatelé

Stanislav Myšíčka:

Dvacáté století jako válka u Jana Patočky..... 193

Jan Cibulka:

Situace německých obyvatel Oderska v letech 1945–1948..... 205

4. Recenze a zprávy o literatuře

Pavel Orálek:

Evropa populistů?..... 235

Robert Zbíral:

The „third way“ in environmental policy?
Market solutions to environmental problems 241

Pavel Marek:

Jan Hus a česká společnost 253

Ladislav Soldán:

Kniha o politickém katolicismu a modernismu..... 255

Pavel Marek:

Kniha o místu národního jazyka ve vědě a školství..... 259

Ivo Barteček:

Kniha o Josefu Šustovi..... 261

Jiří Lach:

Reedice práce Vlastimila Kybala..... 263

Red.:

Další kniha o volbách..... 265

5. Zprávy

Katedra politologie a evropských studií FF UP v roce 2003 269

1. Politologie a mezinárodní vztahy

VÝZNAM LIDSKÉHO KAPITÁLU V POSTINDUSTRIÁLNÍ SPOLEČNOSTI

Jaroslava Kubátová

Úvod

Na konci 20. století začal být v souvislosti s rozsáhlými technologickými a společenskými změnami zdůrazňován rostoucí význam lidského kapitálu pro rozvoj společnosti. Je prokazatelné, že pro rozvoj regionu je rozhodující nikoli počet obyvatel, ale kvalita zde přítomného lidského kapitálu. Lidský kapitál, který je představován souhrnem znalostí, dovedností a schopností, hraje klíčovou roli v ekonomickém růstu a úroveň vzdělávání, které kvalitu lidského kapitálu determinuje, zásadním způsobem působí na vývoj společnosti. Technologické změny ovlivňují nejen způsoby produkce, ale také pracovní i mimopracovní chování lidí, zejména nejmladší generace. Následující stať dokládá vztah mezi úrovní lidského kapitálu a ekonomickou úspěšností ve vztahu k rozvoji informačních a komunikačních technologií (ICT), popisuje změny v názorech a jednání současného člověka v technologicky rozvinuté společnosti a zkoumá, zda se tyto trendy projevují i v české společnosti a zda je Česko připraveno stát se konkurenceschopnou znalostní postindustriální ekonomikou.

1 Lidský kapitál a znalostní ekonomika

V roce 2000 byl Radou EU v Lisabonu vytčen strategický cíl Evropské unie: stát se do roku 2010 nejkonkurenceschopnější dynamickou znalostní ekonomikou na světě, která občanům zajistí na trvale udržitelném základě vysokou a rostoucí životní úroveň, vysokou míru zaměstnanosti a posílenou sociální soudržnost.¹ Ekonomická činnost stále více závisí na kvalitě a kvantitě vědomostí. Ekonomika může být konkurenceschopná jedině tehdy, když bude schopna využívat ICT, nové manažerské a organizační postupy, a bude disponovat vzdělanou pracovní silou.² Proto je obecně uznávána potřeba zvyšovat vzdělání včetně jeho celoživotních forem. Jestliže poměříme přínos různých forem kapitálu pro ekonomickou výkonnost, lze odhadovat, že v EU se na ní

¹ www.europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html, 20. 1. 2004.

² NĚMEČEK, Petr – KOČMANOVÁ, Alena: *Trendy vývoje podniků v kontextu vstupu ČR do EU a její průmyslové politiky*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.

finanční kapitál podílí 38 %, fyzický kapitál 7 % a lidský kapitál 55 %, zatímco v USA se finanční kapitál podílí 21 %, fyzický kapitál 9 % a lidský kapitál 70 %.³ Potenciál lidského kapitálu v EU tedy není zřejmě plně využit. Zároveň se v USA za posledních 20 let zvýšil poměr mezi nejvyššími a nejnižšími platy ze pětatřicetinásobku na stopadesátinásobek.⁴ Srovnání se situací v ČR umožňují údaje v tabulce 2.

Konkurenceschopnost je spjata se schopností územního celku poskytovat trvale bydlicímu obyvatelstvu záruku standardní životní úrovně a její postupný růst. Základními ukazateli konkurenceschopnosti území je produktivita a zaměstnanost. Za hlavní faktory, které konkurenceschopnost území ovlivňují, jsou pokládány výzkum a technický rozvoj, malé a střední podniky, zahraniční investice, infrastruktura a lidský kapitál, instituce a sociální kapitál. Sílu regionu v konkurenčním boji zvyšují významným způsobem lidé svou kvalifikací. Politická reprezentace proto v rámci své odpovědnosti za rozvoj ekonomiky nemůže opomíjet jeden ze základních principů světové konkurenceschopnosti, a sice investice do vzdělání, zejména na sekundární úrovni a do celoživotního vzdělávání pracovní síly.⁵

Do vzdělání a do podpory tvůrčího myšlení investují v ČR relativně málo stát i firmy. V roce 2001 činily výdaje z veřejných i soukromých zdrojů do této oblasti v ČR 1,3 % HDP, průměr v zemích EU je 1,93 % HDP.⁶ Přitom čím více lidí participuje na znalostní ekonomice, tím lépe země prosperuje. Podmínkou pro produkci kvalitních myšlenek je kvalitní vzdělání. Nízké investice do lidského kapitálu jsou proto hlavním důvodem slabé konkurenceschopnosti ekonomiky.

V pracující populaci má v ČR vysokoškolské vzdělání 12,2 % osob, přičemž ze současných maturantů pouze 24,7 % zahájí vysokoškolská studia. Je to nejméně ze všech středoevropských zemí.⁷

Tabulka 1

Srovnání středoevropských zemí		
Země	Podíl obyvatel s VŠ vzděláním v %	Podíl maturantů, kteří zahájí studium na VŠ v %
Maďarsko	14,1	64,5
Polsko	11,8	62,5
Česko	12,2	24,7
Slovensko	10,8	36,7

³ TESSARING, Manfred: *Human resources and investments in education and training - European challenges and objectives*. In: Lidský kapitál a investice do vzdělání. Sborník ze 6. ročníku mezinárodní konference. Praha, VŠFS 2003, s. 11.

⁴ NOVÁK, Jaromír: *Rizika vývoje a jejich vliv na řízení*. In: Nové trendy rozvoje průmyslu. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.

⁵ LEDNICKÝ, Václav: *Tvorba strategie územního celku*. Ostrava, VŠB 2003, s. 84–86.

⁶ Ekonom, 2004, č. 4, s. 33.

⁷ *Česko je více zemí továren než vývojových center*. Hospodářské noviny, 19.–21. 12. 2003, s. 1, 19.

Podíl vysokoškolsky vzdělané populace je jedním ze tří faktorů, podle nichž lze odhadovat vývoj ekonomiky (dalšími dvěma jsou index překážek v podnikání a šíře akciového trhu). Vysokoškolské vzdělání je prospěšné pro míru zaměstnanosti, míru nezaměstnanosti i produktivitu práce.⁸ Platnost tohoto tvrzení na úrovni ČR dokládají údaje v tabulce 2:

Tabulka 2

Vybrané pracovní charakteristiky obyvatelstva ČR nad 15 let věku v roce 2002 ⁹				
Vzdělání:	Průměrná hrubá měsíční mzda (Kč)	Medián hrubých měsíčních mezd (Kč)	Míra ekonomické aktivity (%)	Míra nezaměstnanosti (%) dle ILO
Základní vzdělání a bez vzdělání	12 070	11 192	23,0	20,8
Střední bez maturity	14 409	13 738	69,8	7,8
Střední s maturitou	18 514	16 615	68,3	5,1
Vyšší odborné a bakalářské	20 431	17 340	-	-
Vysokoškolské	30 835	23 845	79,0	2,1
Celkem	18 133	17 488	59,8	7,3

Průměrná mzda vysokoškolsky vzdělaného pracovníka je 2,5násobkem mzdy zaměstnance se základním vzděláním (na úrovni mediánu je to 2,1násobek). Jedna pětina osob se základním vzděláním nemá zaměstnání, míra nezaměstnanosti vysokoškoláků je na úrovni frikční nezaměstnanosti (tj. spjaté s nástupem do prvního nebo nového zaměstnání).

2 Trendy vývoje v kontextu technologických změn

V rámci vstupu ČR do EU je nezbytností uvědomit si obecné vývojové trendy, které musí být provázány s vymezením vzdělávací politiky, hospodářské politiky i politik všech souvisejících oblastí.

Vývoj současné ekonomiky je doprovázen technologickými změnami, především v oblasti informačních a komunikačních technologií (ICT), které posilují globalizační

⁸ PHELEPS, Edmund : *Proč Evropa neroste jako Amerika*. Hospodářské noviny, 19.-21. 12. 2003, s. 9.

⁹ www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3#31, 16. 10. 2003.

trendy. Základním předpokladem konkurenceschopnosti organizace je schopnost reagovat na vnější i vnitřní podněty, měnit se, modifikovat své chování a přizpůsobovat jim svůj rozvoj.¹⁰ Konkurenceschopnost ekonomiky je podmíněna vytvářením nových forem organizace, zaváděním odpovídajících manažerských technik a pracovních postupů. Technologické a organizační změny musí být doprovázeny soustavným zkvalitňováním lidského kapitálu (pracovní síly), což není možné bez celoživotního vzdělávání a bez obratu vzdělání k jeho původnímu smyslu: být, společně s výchovou, cestou k autenticitě, ke schopnosti převzít odpovědnost za tento svět.¹¹

Význam lidského kapitálu je umocněn právě silicím využíváním ICT v produkčním procesu, lhotejno, zda sledujeme ziskový či neziskový sektor. Využívání ICT pro komunikaci s klienty mění charakter a způsoby organizace práce a rovněž mění požadavky na pracovní chování. Dochází k revolučnímu posunu produkčního paradigmatu: od masové, standardní a statické produkce k individuální na přání klienta přizpůsobené a dynamické produkci (obr. 1).

Změna produkčního paradigmatu s sebou nese vzrůst významu intelektuálního, potažmo lidského kapitálu.¹² ICT mění podstatu a obsah práce a zvyšují požadavky na znalosti, schopnosti a dovednosti pracovníků. Projevuje se, stručně vyjádřeno, zejména:

- rostoucí dynamika, vyvolaná nutností okamžitě reagovat na veškeré změny
- stírání hranic v procesu produkce i ve vztazích k obchodním partnerům, které vyžaduje vysokou míru zapojení každého pracovníka do procesu řízení kvality
- důraz na vztahy; zmíněný posun produkčního paradigmatu k individuálnímu klientovi posouvá produkci ke sféře služeb a zvyšuje význam vztahů mezi účastníky produkčního řetězce
- rostoucí nejistota související s rostoucí dynamikou trhů
- změna obsahu práce, spočívající v rozšiřujících se požadavcích na odborné a osobnostní vlastnosti pracovníků, na jejich schopnost komplexního využití znalostí, interpersonálních dovedností a intuice

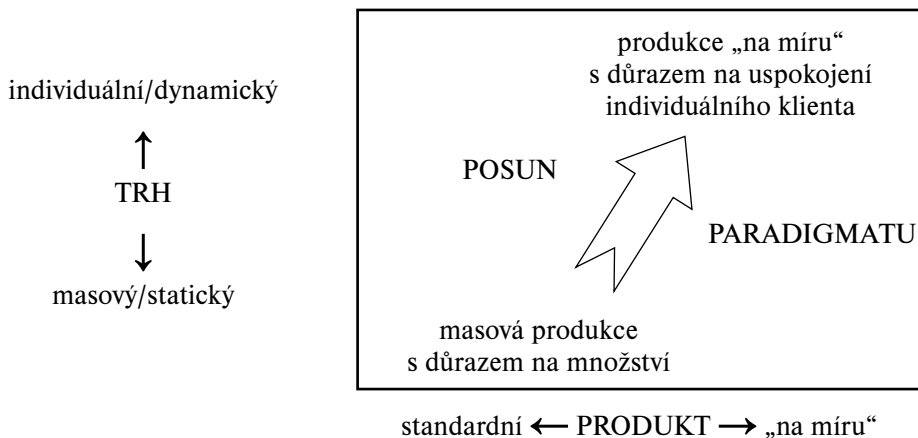
¹⁰ MIKOLÁŠ, Zdeněk: *Nové trendy dynamiky rozvoje průmyslových podniků*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.

¹¹ NEKVAPILOVÁ, Ivana: *Řád a výchova*. In: *Filosofie v dějinách a současnost ve filosofii*. Hradec Králové 1999, s. 141.

¹² HOOGERVORST, Jan, A. P. - KOOPMAN, Paul, L. - van der FILER, Henk: *Human Resource Strategy for the New ICT-driven Business Cotext*. *International Journal of Human Resource Management*, 13, 2002, č. 8, December, s. 1245-1265.

Obrázek 1

Posun produkčního paradigmatu

Mění se i vztah mezi zaměstnanci a organizací. Zaměstnavatel určuje svou vizi a strategii, ale disponibilní lidský kapitál a pracovní chování zaměstnanců zpětně ovlivňuje jejich obsah a podmiňuje míru jejich naplnění, což zásadním způsobem determinuje úspěšnost organizace i příslušného regionu. Popsané změny posouvají společnost od tayloristické industriální ke společnosti postindustriální.

Chceme-li objektivně posoudit, zda určitá společnost je již postindustriální společností vědění, musíme sledovat splnění tří podmínek: (1) Podniky se vnitřně nově organizují, restrukturalizují a přizpůsobují se obchodním procesům, jejichž výsledkem není masová výroba, ale individualizované na vědění založené produkty kombinované se službami. Takové organizace lze nazvat „inteligentní podnik“. (2) V podnicích ustupuje rutinní nenáročná práce, ale vzrůstá podíl práce založené na vědění, která nespočívá v přetváření materiálu a používání surovin, ale v přetváření současných znalostí na nové produkty vědění. (3) Znalostní pracovníci jsou těsně spjati s příslušnými organizacemi, které jim jako členům týmů či projektových sítí organizovanou délbou práce umožňují zastávat složitou práci potřebnou pro výrobu komplexních produktů. Takzvaná jednoduchá práce bude přemísťována do regionů a zemí, kde bude ekonomicky efektivní.¹³

3 Demografické souvislosti společenského vývoje

Poprvé v novodobé historii se ve společnosti střetávají čtyři generace, které jsou (popř. by mohly být) ekonomicky aktivní, přičemž každá z nich v sobě nese zcela odlišné způsoby chování a obrací se k jiným hodnotám. Vymezení těchto čtyř generací

¹³ WILLKE, Helmut: *Od industriální společnosti ke společnosti vědění*. In: PONGS, Armin: *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha 2000, s. 253–255.

vychází ze zahraničních (zejména amerických) studií.¹⁴ V české společnosti začaly platit podmínky srovnatelné se západoevropskými a americkými po roce 1989. Proto dále jen pojmenujeme nejstarší tři generace a budeme se zabývat chováním nejmladší z nich, která již i v ČR sbírala první životní zkušenosti v demokratickém, tržním a otevřeném prostředí.

Nejstarší z generací je označována jako Matures (Zralí, Vypělí). Tato generace je tvořena lidmi narozenými před rokem 1946, to znamená, že mnozí z nich mají v paměti 2. světovou válku. Jejich děti, narozené mezi lety 1946 a 1964, jsou nazývány generací Baby Boomers. Jedná se o silné poválečné populační ročníky. Potomci Baby Boomers, narození v rozmezí let 1965 až 1980, dostali označení Generace X, pro následovníky Generace X se vžilo pojmenování Generace Y.

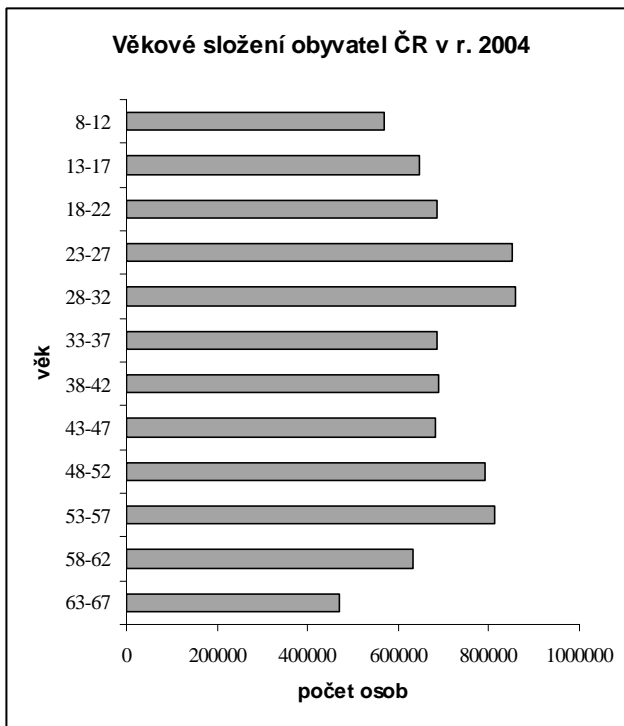
Podíváme-li se na věkovou strukturu obyvatel ČR (tabulka 3, graf 1), vidíme, že i na našem území došlo po 2. světové válce ke zvýšení porodnosti, další silné populační ročníky přišly v sedmdesátých letech.

Tabulka 3

Věkové složení obyvatel ČR v r. 2004		
„Generace“	Věk (let)	Počet osob
Y	8-12	570000
	13-17	647000
	18-22	685000
X	23-27	852000
	28-32	858000
	33-37	686000
Baby Boomers	38-42	688000
	43-47	681000
	48-52	792000
	53-57	812000
Matures	58-62	634000
	63-67	471000

¹⁴ Viz např. HATFIELD, Shannon, L.: *Understanding the Forur Generatins to Enhance Workplace Management*. AFP Exchange, 22, 2002, č. 4, Jul/Aug, s. 72-73 aj. zde citované zdroje.

Graf 1

U nejmladších věkových skupin je již patrný trend poklesu porodnosti, který mimo jiné problémy způsobí také nedostatek pracovních sil. Podle věkové struktury, zjištěné při sčítání lidu v roce 2001, je regresivní charakter české populace velmi výrazný.¹⁵

3.1 Generace Y a její pracovní chování

Generace Y, zvaná též Internetová generace, je reprezentována lidmi, kteří se narodili v roce 1980 a později. S malou nadsázkou můžeme říci, že tito lidé nepoznali svět bez videa, kompaktních disků, mobilních telefonů, bez počítačů a hlavně bez internetu. Tyto technologické vlivy výrazně ovlivnily jejich vnímání světa a hodnotovou orientaci. Ve srovnání se svými předchůdci (Generace X) jsou lépe vzdělaní, mnohem kreativnější a hlavně nepřekonatelně zdatní při užívání ICT. Popsaný jev je globální a bylo by chybou se domnívat, že se netýká i české společnosti. Jako příklad uveďme využívání internetu. K němu se v České republice připojí denně nebo téměř denně asi milion lidí. Přitom každému druhému uživateli je méně než 30 let a dvě třetiny všech uživatelů mají středoškolské či vysokoškolské vzdělání.¹⁶

¹⁵ www.czso.cz/TZ1222, 20. 1. 2004.

¹⁶ www.gfk.cz/news/press, 26. 9. 2003.

V pojetí zaměstnaneckých vztahů představiteli Generace Y lze vysledovat čtyři výrazné trendy, které nutí zaměstnavatele přezkoumávat tradiční techniky řízení lidských zdrojů:¹⁷

- Kratší kariérní cyklus

Tradičně pojatý kariérní cyklus je přímý a dlouhodobý proces, trvající řádově desítky let. Ovšem ve vztahu ke Generaci Y se mluví o tom, že dvacetileté budování kariéry je nahrazováno dvacetiměsíčním procesem nabývání schopností. Tento jev úzce souvisí s tím, že mladí lidé vnímají změnu jako běžnou součást života, a stejně tak pohlížejí na změnu zaměstnání. Navíc usilují o co nejvyšší zhodnocení vlastního lidského kapitálu, a proto bez problémů přecházejí z jednoho zaměstnání do jiného, včetně různých typů krátkodobých kontraktů, a mění i obory svého uplatnění.

- Technologie jako pracovní prostředí

Mladí vzdělaní pracovníci jsou nejen schopni tvůrčím způsobem využívat informační a komunikační technologie, ale jsou pro ně předpokládaným a tudíž vyžadovaným pracovním prostředím. Implementace ICT zároveň modifikuje pracovní sílu. Interní technologie (internet, voice mail, personal digital assistance aj.) mění způsoby komunikace uvnitř organizace. Vyrůstá možnost pro teleworking, kdy pracovník je doma a s mateřskou organizací je spojen počítačovou sítí a mobilním telefonem. Komunikační systémy umožňují komunikaci napříč celým světem. To je na jedné straně velká příležitost, avšak limitem se stávají jazykové bariéry. Nové technologie umožňují sledování a kontrolu pracovníků. V této otázce, podobně jako při řešení počítačové bezpečnosti organizací, zůstává nevyřešena řada právních a etických otázek. Jisté je, že pojetí důvěry v organizaci se posouvá do nové dimenze.

- Rostoucí poptávka po vzdělávání v organizaci

Generace Y má snahu efektivně investovat vlastní lidský kapitál a pojímat kariéru jako krátký cyklus získávání dovedností. Tomu odpovídá i tlak těchto pracovníků na vzdělávání v organizaci, poptávka po různých typech tréninků a dalších možnostech osobního rozvoje. Při rozhodování o pracovním uplatnění mají tito lidé na mysli otázku: „Co se v tomto zaměstnání naučím, co mi umožní dosáhnout mých budoucích cílů?“ Vzdělání je pro představiteli Generace Y vysokou hodnotou, uvědomují si jeho význam, a proto požadují možnost celoživotního vzdělávání od svých zaměstnavatelů.

- Rostoucí důraz na životní styl

Ve srovnání se svými předchůdci klade Generace Y větší důraz na rovnováhu profesního a soukromého života (work/life balance). Proto její představitelé vyžadují možnost teleworkingu a pružné pracovní doby. Od své práce očekávají, že bude smysluplná, užitečná, ale i zábavná. V souladu s trendem využívání ICT a potažmo

¹⁷ GREEN Marnie, E.: *Beware and Prepare: The Government Workforce of the Future*. Public Personnel Management, 29, 2000, č. 4, Winter, s. 435-444.

v souladu s popsáním posunem produkčního paradigmatu chtějí vytvořit své individuální pracovní prostředí a časový rozvrh práce tak, aby jejich práce odpovídala jejich životnímu stylu.

Nelze samozřejmě předpokládat, že by všichni mladí vysoce vzdělaní zaměstnanci jednali výhradně popsánymi způsoby. Potvrzuje se však, že schopnost zaměstnatelnosti je pro ně prvořadá, považují ji za osobní odpovědnost a snaží se ji soustavně zvyšovat. Objevuje se také myšlenka, že mladí znalostní pracovníci se k popsáním trendům hlásí verbálně, aby získali práci, ačkoli by tradičně pojatou celoživotní kariéru v zásadě neodmítali. Příčinou může být to, že samotní zaměstnavatelé podporují myšlenky častého střídání zaměstnání a profesí stejně jako osobní odpovědnosti za zaměstnatelnost, protože jim to umožňuje uzavírat krátkodobé pracovní smlouvy a zbavuje je to odpovědnosti za plánování kariéry zaměstnanců a péče o jejich profesní rozvoj, tedy snížit investice do rozvoje pracovníků a péče o ně a naopak zvýšit pružnost vnitropodnikového trhu práce.¹⁸ Svět práce se však zásadně změnil. Představy o celoživotním zaměstnání je nutno opouštět. Lze předpokládat, že v budoucnu se stanou úspěšnými „portfolioworkers“, tedy takovými jedinci, kteří akumulují portfolio chytře rozložených výdělečných činností a budou působit jako nezávislí spolupracovníci různých organizací.¹⁹

3.2 Modely chování v současné společnosti

Nutnost přizpůsobovat se rychle se měnícím vlivům není charakteristická jen pro pracovní prostředí. Nespojitosť, nekonekventnost jednání, fragmentizace a epizodičnost lidských činností se stává trvalým atributem moderního životního stylu. Člověk žije v paradoxním přebytku a zároveň nedostatku informací, informační systémy a technologie způsobují „zmenšování a zhušťování“ světa a zvyšují rychlost vývoje. Rozhodování obecně probíhá za rychlých změn situace. Naši budoucnost si jen těžko můžeme představit na pozadí dnešních podmínek ve srovnatelném prostředí. Uvažme například, že trvalo přes 20 let než byl ve světě prodán jeden milion černobílých televizí, dosažení prodeje jednoho milionu kusů barevných televizí již trvalo jen 11 let, milion osobních počítačů byl prodán za sedm let, milion mobilních telefonů za pět let a prodat milion DVD netrvalo ani jeden rok.²⁰ Rovněž sociální struktury, v nichž lidé realizují své činnosti, procházejí vývojem, v němž se mění, vznikají a zanikají. Lidé ztrácejí možnost a vůli utvořit si dlouhodobou vizi, jakýsi životní plán. Životní podmínky všech lidí se pronikavě transformují. Jistota, že víme, kde jsme a kam jdeme, ale také důvěra v práci a společenské postavení, se vytratila.²¹ Charakter současného života tak připomíná televizní seriál, kde se v rámci každého dílu odehrává příběh s vlastním začátkem i koncem. Časové rámce jednání se smršťují, každý dosažený

¹⁸ KING, Zella: *New or Traditional Careers? A study of UK Graduates' preferences*. Human Resource Management Journal, 13, 2003, č. 1, s. 5–26.

¹⁹ GROSS, Peter: *Společnost mnoha příležitostí*. In: PONGS, Armin: *V jaké společnosti*, c. d., s. 110.

²⁰ MIKOLÁŠ, Zdeněk: *Nové trendy dynamiky rozvoje průmyslových podniků*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.

²¹ PONGS, Armin: *V jaké společnosti*, c. d., s. 19.

stav je prozatímní a „pak se uvidí“. Málokdo může počítat s tím, že jednou získanou kvalifikaci bude využívat do konce života, povolání vznikají a zanikají, znalosti a dovednosti nabyté včera dnes přestávají být užitečnými. Zkušenosti a kompetence se nedají kumulovat a spolu se změnami technického vybavení a pracovních technik se staré návyky mohou dokonce stát přítěží. Práce není celoživotní ani dlouhodobá a nelze předpokládat, že člověk bude pracovat a dosahovat sociálního vzestupu v průběhu celé své kariéry v jediné instituci. Životnímu úspěchu napomáhají jiné vlastnosti než dříve. Jestliže ještě generace dnešních „rodičů“ (tedy Generace X) byla vychovávána k vytrvalému sledování jednou vytčeného cíle, k fixní specializaci a nanejvýš jejímu prohlubování, dnes jsou předpokladem úspěšného života pružnost zájmů, rychlost jejich změny, schopnost adaptace, připravenost učit se nové a zapomínat zastaralé. Současný kontext tedy potlačuje přesné vymezení identity. Čím neurčitější je identita definována, tím lépe pro jejího nositele. Nejlépe se vede těm jedincům, které nesvazuje úzká specializace, nekoncentrují se příliš na jeden předmět zájmu, neváží se nadměrně na věci, kterými se aktuálně zabývají a uchovávají si ve vztahu k nim distanci a emocionální střídmost.²² Právě nespojitost životního způsobu je příčinou prolínání typů chování současného jedince. Podle Zygmunta Baumana v sobě současná osobnost nese čtyři vzájemně se prolínající vzorce či modely chování, které byly pojmenovány zevloun, tulák, turista a hráč.²³ V těchto modelech lze nalézt vysvětlující paralely ke způsobům pracovního chování Generace Y.

Technický a ekonomický vývoj přináší nevidané bohatství možností. Okolí, ve kterém dnes žijeme, nás zahlcuje mnoha podněty a pomocí nejrůznějších technik nás přitahuje k jejich vnímání. Jestliže jim věnujeme pozornost, aniž bychom pociťovali nutnost je ovlivňovat, jsme v roli zevlouna. Dnešní člověk touží sbírat dojmy či prožitky a ty jsou mu ochotně nabízeny: v obchodech, kde může prohlížet zboží, nakupovat a dokonce pozorovat ostatní lidi, v nepřeborné nabídce služeb, které může konzumovat, ale zejména důvtipně v médiích. Obzvláště televize umožňuje uspokojovat touhu po dojmech a zážitcích v jedinečném rozsahu a dokonce nevyžaduje sebemenší aktivitu diváka. To, co se objevuje na obrazovce, považuje divák za obraz a vzor skutečnosti. Podobně jako dojmy ze sledování televizních pořadů a seriálů hromadí zevloun i své životní epizody, nic z toho na něm nezanechává trvalé stopy. A podobně jako z televizního programu nebo ze zboží v obchodě si i v životě vybírá to, co je nejpříjemnější a co slibuje přinést nejvyšší uspokojení. Stejně tak může procházet nejrůznějšími zaměstnáními a jakmile jej neuspokojují, vyhledává další.

Člověk se v současném světě může pohybovat jako tulák. Každou situaci chápe jako dočasnou, ví že brzy dojde ke změně. Nemůže a nechce plánovat s výhledem delším, než na příští krok. Za důležité však považuje, aby byl v pohybu, z hlediska pracovního života to znamená, aby byl zaměstnatelný. Sice neví, kam směřuje, což mu nepůsobí problém, protože schopnost pohybu je pro něj důležitější než cíl. Jeho cesta nemá vytyčený směr, orientace jeho pohybu se mění. Nesnaží se ani získat přízeň svého okolí, neboť ví, že se brzy změní i ono. Svět vnímá jako množinu šancí, mezi nimiž

²² BAUMAN, Zygmund: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 2002, s. 35.

²³ BAUMAN, Z.: *Úvahy*, c. d.

putuje, chce jich vyzkoušet co nejvíce a z každé z nich vydobýt maximální užitek. Vždy pospíchá do příštího místa, aby se v něm načas zdržel. Neví jak dlouho, protože to záleží buď na tom, kdy se stane nežádoucím (například mu bude sděleno, že nemá potřebnou kvalifikaci, kterou od něj dříve nikdo nežádal, nebo že se jakkoliv jinak změnil podmínky a on už je nadbytečný) a nebo na tom, že se dozví o lepší příležitosti jinde, a proto za ní odejde. Tento vzorec chování je velmi výhodný vzhledem k tomu, že jen těžko odhadujeme, co se bude dít v blízké budoucnosti.

Jiným druhem životního putování je způsob turisty. Jestliže tulák byl ochoten přizpůsobovat se na svých zastávkách svému okolí a jen využívat šanci ku svému prospěchu, turista putuje za dobrodružstvím, vyhledává dojmy a chová se podle zásady „platím, tedy vyžaduji“ a nijak se nesnaží přizpůsobit prostředí, ve kterém se právě nachází, ani zde navázat trvalé kontakty. Jeho „placení“ může být metaforické, může přinášet své schopnosti, vědomosti, um a usilovat o jejich vysoké zhodnocení. Dočasnost svých životních situací považuje za předem jistou. Neustále hledá nové zkušenosti, jinanost, zábavu a totéž očekává i od své práce.

V dnešní společnosti jsme všichni také trochu hráči. Hráč si uvědomuje, že jedná ve světě, který není řízen zákonitostmi, jež by se daly poznat a popsat. Principem tohoto světa je riziko. Hráči jde o výhru, k ní směřuje své úsilí a je si vědom toho, že kvůli své výhře má spolupracovat s partnerem a bojovat se soupeřem. Výsledek střetnutí záleží na chytrosti hráče, ale zároveň závisí i na štěstí, které hráč má a jež je dílem náhody. Střet končí ve chvíli, kdy je zřejmé, kdo zvítězil a kdo prohrál, a v téže chvíli začíná nové střetnutí. Životní hra se tak stává sérií střetnutí a těžko může být něčím jiným ve světě, v němž nepanují trvalé zákonitosti, ale zato v něm nalézáme riziko a náhody. Riziko, štěstí, smůla, stejně jako různé formy střetů a koalic jsou běžnými průvodci i ve světě práce.

Nynější lidé vedou život, který zahrnuje prvky všech vzorců. Tyto vzorce charakterizují různé aspekty života, vzájemně se doplňují a prolínají. Zdá se, že nespojitost a nekonsekvence jednání, tužeb a představ o šťastném životě je chronickým jevem současného života v technologicky vyspělých společnostech.

4 Má Česko svou Generaci Y?

Předeslali jsme, že dosud popsané trendy jsou zjištěními především zahraničních studií. Proto je nutné zkoumat, zda i v naší společnosti krystalizuje Generace Y s popsanými způsoby chování.

Po pádu předchozího režimu v roce 1989 musela Česká republika řešit dva základní úkoly: (1) transformaci k demokratické společnosti s tržní ekonomikou a právním státem; (2) transformaci zastarávající průmyslové společnosti na společnost moderní, tj. společnost vědění, postindustriální, vzdělanostní, informační. První z těchto transformací je možno označit jako konsolidaci, druhou z nich jako modernizaci.²⁴

Není podstatné, jak pojmem modernizace, modernizační trendy či moderní společnost, definují odborníci, ale to, jak si moderní společnost představují občané

²⁴ POTŮČEK, Martin a kol.: *Putování českou budoucností*. Praha 2003, s. 9.

ČR.²⁵ Více než dvě pětiny (82 %) občanů mají svou představu o tom, co to moderní společnost je, a jen malá část (18 %) si pod tímto pojmem neumí představit nic, popřípadě je jejich představa mlhavá. Nejčastěji si obyvatelé naší země (44 %²⁶) spojují moderní společnost s materiálním blahobytem, s dostatečnou výší příjmů, s vysokou životní úrovní, se sociálními jistotami apod. Asi dva z pěti občanů (38 %) pojí svou vizi moderní společnosti s rozvojem vědy a techniky (s inovacemi, komunikačními technologiemi apod.), s rozvojem ekonomiky a s rostoucí urbanizací. Více než třetina občanů (35 %) zdůrazňuje jako znak moderní společnosti kulturní vyspělost, zaměřenou na rozvoj duchovna i mezilidských vztahů a poskytující široký prostor pro uplatnění a seberealizaci. Pouze necelá třetina občanů popisuje moderní společnost jako společnost vzdělání. Rozložení názorů na zásady, jimiž by se měla řídit ideální společnost, znázorňuje tabulka 4:

Tabulka 4

Jakými zásadami by se měla řídit společnost, ve které byste chtěl(a) žít? Měla by ... (údaje v procentech souhlasných odpovědí)			
upřednostňovat modernizační změny	51	43	upřednostňovat dodržování tradic
zaměřit se na co nejvyšší ekonomický výkon	53	42	zaměřit se na poklidný život
dbát hlavně o rozvoj vynikajících talentů	35	57	dbát hlavně o rovnoměrný rozvoj všech
vnášet především řád do života lidí	64	29	dávat lidem co největší volnost
rozhodovat spíše podle odborníků	68	25	rozhodovat spíše podle názorů veřejnosti
usilovat o co největší technickou vyspělost	69	24	usilovat hlavně o duchovní rozvoj

Jak z uvedených dat vyplývá, formuje se většinová shoda názoru, že by naše společnost měla usilovat spíše o technickou vyspělost než o duchovní rozvoj, rozhodovat by v ní měli spíše odborníci než široká veřejnost, měla by vnášet určitý řád do života občanů a dbát o rovnoměrný rozvoj všech svých členů. Jenže významně nižší je konsensus názorů na dynamiku společnosti. Polovina občanů upřednostňuje zaměření společnosti na co nejvyšší ekonomický výkon, ale více než dvě pětiny požadují poklidný život.

²⁵ FRÍČ, Pavol a kol.: *Češi na cestě za vlastní budoucností*. Praha 2002.

²⁶ Respondentům byla položena volná otázka, na kterou mohli dát až tři odpovědi, proto součet procentuálního vyjádření odpovědí přesahuje 100 %.

4.1 Sociálnědemografické souvislosti názorů na rozvoj české společnosti

Chceme-li nalézt odpověď na otázku, zda se u nás formuje kohorta s typickými projevy Generace Y, musíme posoudit vztah mezi sociodemografickými charakteristikami a obsahem názorů na vývoj společnosti.

Už samotné projevy zájmu o budoucnost naší společnosti se v závislosti na demografických charakteristikách výrazně liší. Vzdělanější lidé a pracující v profesích s vysokou zodpovědností mají na budoucnosti podstatně vyšší zájem než ostatní. Konkrétně mezi vysokoškoláky deklaruje zájem o budoucnost 76 %, mezi středoškoláky s maturitou 57 %, z vyučených asi 40 % a z občanů se základním vzděláním 30 % z nich. Podle ekonomické aktivity pak největší zájem (74 %) mají vyšší profesionálové.

Starší lidé doporučují zachování tradičního způsobu života, mladší lidé podporují modernizační změny. Nejvýrazněji podporují přechod k moderním trendům vysokoškoláci a vyučení s maturitou. Podskupinu vyučených s maturitou tvoří z významné části mladší muži, kteří podporují pokrok z hlediska svých povolání a v tom se shodují s ostatními skupinami profesionálů. Lze rovněž vysledovat závislost mezi podporou změn a zájmem o budoucnost. Lidé, kteří se o budoucí vývoj zajímají, častěji podporují modernizační trendy; tito lidé jsou také spíše aktivní a optimističtí. Lidé bez zájmu o budoucnost by raději zachovali současné zvyklosti, v jejich případě však nejde o tradicionalismus či konzervatismus, ale o důsledek pasivity spjaté s pesimismem.

Orientaci společnosti na ekonomický vývoj častěji prosazují osoby v aktivním věku, zejména v profesích s vyšší odborností, a lidé s vyšším vzděláním. Existuje přímá spojitost mezi preferencí výkonové společnosti a zájmu o budoucnost. Aktivita lidí a zájem o budoucnost spolu prokazatelně souvisejí. Naopak většina z těch lidí, kteří se nezajímají o budoucnost, preferuje poklidný život („společnost, v níž se nebudeme honit“). Analýza prokázala rovněž významnou souvislost mezi orientací na výkon a provádění modernizačních změn a naopak mezi orientací na poklidné životní tempo a dodržování tradic (jako protikladu změn).

Nejvýznamnější rozdíl v názorech jednotlivých sociodemografických skupin panuje v otázce, zda by společnost měla dbát hlavně o rozvoj talentů nebo o rovnoměrný rozvoj všech. Vysokoškoláci chtějí rozvoj talentů (52 %), lidé se základním vzděláním a bez maturity chtějí rozvoj všech (66 %). Stejně tak profesionálové více upřednostňují rozvoj talentů, manuálně pracující rozvoj všech. Z celkově většinové tendence k rovnostářství, kterou deklaruje 57 % občanů, výrazně vybočuje nejvzdělanější a profesně vysoce kvalifikovaná čtvrtina populace, která si cení podpory talentů a podporuje ji na celospolečenské úrovni. Tato skupina spolu s mladšími lidmi (do 44 let) souhlasí s působením nadnárodních firem v ČR a s podmínkami mezinárodní ekonomické soutěže.

Dvě třetiny Čechů se shodují v tom, že do společnosti by měl být vnesen řád. Prakticky ve všech demografických skupinách je tento souhlas nadpoloviční. Nejsilněji zaznívá mezi lidmi staršími, mezi rutinními pracovníky, a také mezi lidmi s velkým zájmem o budoucnost, což jsou obvykle vysoce vzdělaní aktivní odborníci. Tento názor tedy zřejmě nevyjadřuje touhu po autoritářském vedení společnosti, ale je důsledkem nepřehledné a nekvalitní legislativy a neetických a nelegálních aspektů, projevujících se v dnešní společnosti.

Rozdílná názorová struktura se projevuje i v mínění, zda se má společnost rozhodovat podle doporučení odborníků nebo podle názorů veřejnosti. Řídit se podle odborníků doporučují zejména profesionálové (83 %). Z hlediska dosaženého vzdělání jsou to opět vysokoškoláci (89 %), kteří nejsilněji podporují vliv odborníků na rozhodování společnosti. Mezi osobami se základním vzděláním má toto mínění 66 % z nich. Zájem o profesionální rozhodování roste úměrně zájmu o budoucnost země. Upřednostnit rozhodování podle názorů veřejnosti často doporučují lidé, kteří zároveň uvedli, že se nezajímají o politiku. Jejich postoje je tedy těžko možno vnímat jako proobčanské, spíše je třeba připustit, že ve společnosti existuje určitá antiexpertně orientovaná skupina, která by odhadem mohla zahrnovat desetinu občanů.

Přednost technickému rozvoji ve smyslu co nejvyšší technické vyspělosti před rozvojem duchovním by dali spíše lidé mladí (82 % do 29 let) než starší. S rostoucím věkem přibývá zastánců duchovního rozvoje, ve skupině občanů starších 60 let jich je 37 %.

Občané se skeptickým pohledem na naši budoucnost, tj. zejména lidé starší, lidé s nižším vzděláním a pracovníci rutinních profesí, mají nejmenší vůli ke změnám v osobním životě. Zhruba jedna čtvrtina z nich odmítá modernizační změny, pokud by se museli často requalifikovat, dvě třetiny se odmítají v zájmu změn stěhovat za prací a na 40 % z nich odmítá zvyšování pracovního tempa.

Naopak osoby optimisticky laděné, tj. zejména mladí lidé, lidé vysoce vzdělání, studenti a vyšší profesionálové, jsou srozuměni s nutnými změnami, které budou souviset s rozvojem naší společnosti. Na 90 % vysokoškoláků a profesionálů, stejně jako 83 % lidí do 44 let věku, je ochotno k častým requalifikacím, okolo 60 % vysokoškoláků a vyšších profesionálů a 53 % lidí do 30 let je připraveno stěhovat se za prací a také si uvědomují nutnost zvyšování pracovního tempa (77 % osob s nejvyšším vzděláním, 81 % vyšších profesionálů).

4.2 Anticipace budoucnosti a hodnoty v osobním životě

Diskusi o směřování naší společnosti nelze oddělit od individuálních představ jednotlivých občanů o své osobní budoucnosti. Anticipace budoucího života ovlivňuje aktuální jednání člověka. Tři pětiny našich občanů přitom uvedly, že plánování v jejich osobním životě hraje důležitou roli, pro zbývající dvě pětiny je nedůležité. Důvodem zájmu o budoucnost jsou především připravenost na změny (87 %), obava o životní úroveň (83 %), starost o vlastní potomky (79 %) a snaha svou budoucnost ovlivnit (75 %).

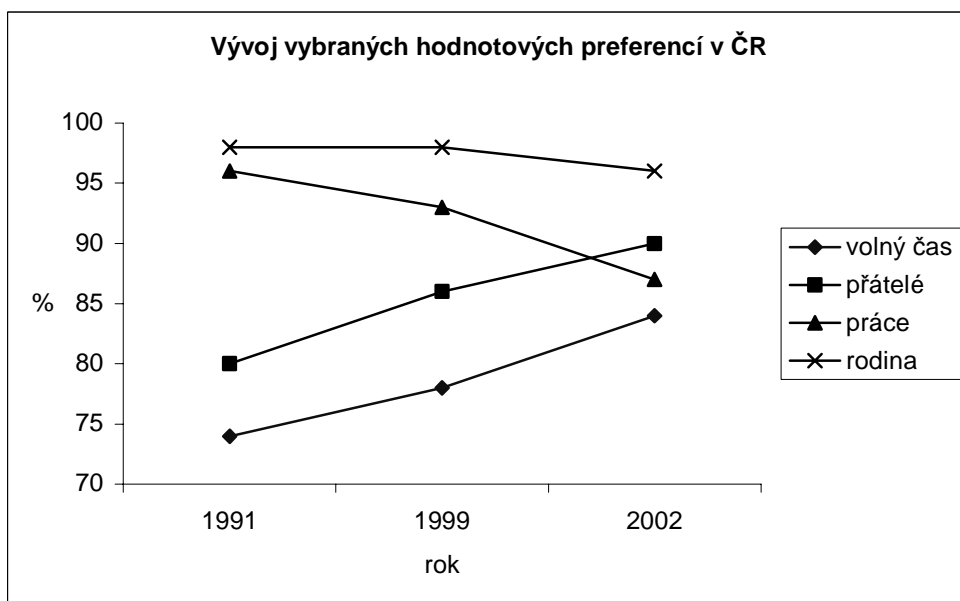
Vývoj důležitosti vybraných životních hodnot pro občany Česka zachycuje tabulka 5:

Tabulka 5

Vývoj hodnotových preferencí v ČR (% občanů, pro něž je hodnota důležitá)			
<i>oblast / rok</i>	<i>1991</i>	<i>1999</i>	<i>2002</i>
náboženství	27	19	16
politika	36	31	19
volný čas	74	78	84
přátelé	80	86	90
práce	96	93	87
rodina	98	98	96

Pořadí životních hodnot se zásadně nemění již od počátku 90. let.²⁷ Dochází však k posunům ve významu hodnot, z nichž se zaměříme na ty, které mohou signalizovat změny chování v souvislosti s nástupem Generace Y na pracovní trh: volný čas, sociální okolí mimo rodinu, rodinu a práci. Protichůdné vývojové tendence důležitosti vybraných hodnot zobrazuje graf 2:

Graf 2

²⁷ TUČEK, Milan a kol.: *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998*. Praha, SÚ AV ČR 1999.

Význam rodiny byl ve sledovaném období prvořadý. Nelze spolehlivě říci, zda dvouprocentní pokles významu mezi lety 1999 a 2002 je počátkem trendu či projevem statistické chyby. Význam práce však poklesl o téměř 10 %, zatímco důležitost mimorodinného sociálního okolí a volného času o 10 % vzrostly.

Ze sociodemografických charakteristik má na hodnotové preference vliv především vzdělání. S výší dosaženého vzdělání roste váha rodiny, práce (i politiky). Významný je rovněž vliv věku. S klesajícím věkem roste význam volného času a nejbližšího společenského okolí mimo rodinu (přátelé), naopak význam práce se s klesajícím věkem rovněž snižuje.

Trendy založené v předchozím více než desetiletém vývoji hodnotových preferencí budou s vysokou pravděpodobností pokračovat. V desetiletém časovém horizontu lze očekávat, že význam volného času a nejbližší společenské sítě dále poroste, důležitost práce a možná i rodiny bude naopak klesat, i když absolutně bude jistě stále vysoká. Na vrcholu hodnotového žebříčku by se mohly prosadit hodnoty volného času a nejbližší sociální sítě mimo rodinu. Tento vývoj naznačuje, že vzorce pracovního i mimopracovního chování nejmladší Internetové generace se české společnosti nevyhýbají. Dalším indikátorem tohoto vývoje je výzkum názorů na faktory životního úspěchu, který porovnával odpovědi „děti“ – žáků 9. tříd, narozených v roce 1987, tedy typických představitelů Generace Y a jejich rodičů, kteří jsou reprezentanty Generace X. Oběma skupinám byla položena srozumitelně formulovaná otázka „Co je důležité pro to, aby to dnes mladý člověk někam dotáhl, aby byl úspěšný?“²⁸ Odpovědi uvádějí tabulky 6 a 7:

Tabulka 6

Faktory úspěchu – odpovědi dětí

Nejdůležitější v % (odpověď „velmi důležité“)		Nejméně důležité v %	
Mít vlastní názor a přesvědčení	65	Mít co nejvíce vlivných známých	18
Dosáhnout co nejvyššího vzdělání	64	Podnikat, mít vlastní firmu	16
Umět co nejvíce cizích jazyků	57	Být nenápadný a moc neprovokovat	9
Mít vysoké cíle a ambice	54	Být aktivní v politice	5

Tabulka 7

Faktory úspěchu – odpovědi rodičů

Nejdůležitější v % (odpověď „velmi důležité“)		Nejméně důležité v %	
Mít vlastní názor a přesvědčení	73	Být ochoten riskovat	10
Umět co nejvíce cizích jazyků	59	Podnikat, mít vlastní firmu	6
Dosáhnout co nejvyššího vzdělání	55	Být nenápadný a moc neprovokovat	5
Mít talent, nadání	47	Být aktivní v politice	2

²⁸ www.essentia.cz.htm, 7. 12. 2003.

Ze srovnání odpovědí vyplývá, že děti vnímají význam dosaženého formálního vzdělání jako významnější faktor úspěchu než jejich rodiče. Kromě vlastního názoru považují za důležité mít vysoké cíle a ambice, pouhý talent a nadání mezi nejvýznamnější faktory úspěchu nezařadily. Děti si také nemyslí, že by k dosažení úspěchu potřebovaly vlivné známé, a životní úspěch nespojují s vlastním podnikáním. Výsledky průzkumu napovídají, že v porovnání s rodiči děti více doceňují význam vysoké kvalifikace a aktivního přístupu k životu.

Vzhledem k rozšiřování EU je zajímavé zmínit vyjádření obyvatel ČR o pocitu přináležitosti k územně politickým celkům. Nejvíce občanů se cítí silně vázáno k celé zemi (79 %), silný pocit přináležitosti k obci má 73 % Čechů, dvě třetiny obyvatel vnímají pevnou vazbu k regionu a 52 % našinců vnímá silnou přináležitost k Evropě. Přitom evropská identita pochází z jiných sociálních a demografických skupin než identita s ostatními celky. Diferencujícím vlivem je vzdělání, čím je vyšší, tím silnější pocit evropanství je deklarován. S věkem pak stoupá pocit přináležitosti k zemi, mladí lidé necítí tak silnou vazbu k Česku jako lidé starší. To je důležité zjištění z hlediska pracovního chování. Mladší a vzdělanější skupiny občanů by zřejmě ochotněji opouštěly naši zemi, pokud by jim cizina skýtala výhodnější pracovní uplatnění.

V české společnosti se rýsují dva přibližně stejně silné protichůdné názorové proudy: první z nich si jako ideál představuje ekonomicky výkonnou dynamickou společnost, pronikající na špičky vyspělého světa, druhý proud by si přál společnost tradičně orientovanou, zvolna a spontánně se vyvíjející. Existuje významná míra shody v orientaci na konzumně zaměřenou společnost prožitku, fungující na zásadách rozvoje techniky, expertních systémů a zároveň rovnostářskou s řádem v chování jednotlivců. Takovou společnost lze však těžko budovat poklidným tempem s ohledem na tradiční způsob života, k čemuž inklinují více než dvě pětiny obyvatelstva. Naopak preferované technicko-konzumní zásady dobře korespondují s převažujícími materiálními a technickými prvky v představách občanů o moderní společnosti. Ovšem mezi vyznavači dynamického ekonomického a technologického vývoje společnosti významně převažují mladí lidé, vysokoškoláci, vyšší profesionálové a současní názoroví vůdci; tyto skupiny však jsou v opozici proti rovnostářství.

Lze usuzovat na prohlubující se vnitřní diferenciaci české populace. Již od počátku 90. let v ní krystalizují skupiny lišící se svou aktivitou, postoji a názory. Občané se liší a budou lišit tím, nakolik se aktivně zajímají o svou osobní budoucnost i o budoucnost země, a nakolik jsou přepraveni na náročné podmínky na rozvíjejícím se trhu práce. Do diferenciaci se postupně promítá úroveň a specializace jejich vzdělání, náročnost profese a také věk, částečně související se schopností přizpůsobovat se změnám.

Můžeme předpokládat, že na jedné straně budou v naší společnosti prosazovány principy odbornosti, produktivity a efektivnosti vedoucí k ekonomickému růstu a mezinárodnímu úspěchu. Na druhé straně lze logicky očekávat, že lidé, kteří nejsou dostatečně pružní, dynamičtí, vzdělaní a funkčně gramotní, se mohou dostávat do obtížných životních a ekonomických situací. V Česku však naštěstí zároveň panuje vysoká míra sociální solidarity, která je důležitou podmínkou úspěšného fungování sociálního státu. Jejimi zastánci jsou lidé s vyššími stupni vzdělání, tedy obecně ti, kteří ji spíše poskytují nežli přijímají. Otázkou zůstává, zda se popsané názorové proudy

podarí sblížit nebo zda se staneme „dvourychlostní společností“²⁹. Třetí možností je odliv mladších a kvalifikovanějších osob do rozvinutějších oblastí světa.

Jisté je, že česká populace se v příštích letech bude muset vyrovnávat s celou řadou výzev, které jí přinesou nesporné možnosti a příležitosti, které však zároveň vytvoří nezvyklé tlaky i rizika. Neschopnost reagovat na tyto výzvy včas a adekvátně by ohrozila zaměstnanost, konkurenceschopnost, tempo hospodářského rozvoje i sociální kohezi. Dokument Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku³⁰ vypracovaný Národním vzdělávacím fondem se záměrem doporučit účinné postupy řešení aktuální situace konstatuje, že potřebou české společnosti i české ekonomiky je dosažení následujících pěti vzájemně souvisejících cílů:

1. Nastolit celoživotní vzdělávání jako běžnou praxi,
2. Připravit lidské zdroje v ČR na výzvy, které přináší informační a znalostní společnost, globální ekonomika, nezbytnost trvale udržitelného rozvoje a členství v Evropské unii,
3. Zvýšit mezinárodní konkurenceschopnost české ekonomiky a její přitažlivost pro investory,
4. Zvýšit zaměstnatelnost pracovních sil a tím pozitivně ovlivnit zaměstnanost,
5. Zlepšit využívání omezených zdrojů a mobilizaci nutných prostředků pro vzdělávání a rozvoj lidských zdrojů.

Spolu s těmito úkoly je nutné zdůraznit, že současný stav v ČR je neuspokojivý. Rozvoj lidských zdrojů není skutečnou prioritou vlády ani sociálních partnerů. V praktické politice je rozvoj lidských zdrojů zpravidla ztotožňován se školstvím a celoživotní vzdělávání se zužuje na kurzy a programy, které nabízejí vysoké a střední školy. Chybí propojení mezi formálním i neformálním vzděláváním a potřebami trhu práce. Kromě nedostatečného zabezpečení oblasti z veřejných rozpočtů je problémem, že v ČR nenese žádný orgán státní správy celkovou odpovědnost za rozvoj lidských zdrojů, tedy za úroveň lidského kapitálu české společnosti.

Závěr

Bez ohledu na akademické diskuse o významu lidského kapitálu pro rozvoj postindustriální společnosti, stejně jako na zcela bezkonceptní pojetí této problematiky současnou vládou, vzniklá v Česku podobně jako v ostatních technologicky rozvinutých oblastech společenská vrstva, která představuje velmi kvalitní lidský kapitál. V této skupině jsou zastoupeni především lidé mladší s vysokým vzděláním, lidé se zájmem o budoucnost osobní i celé země, připravení aktivně tuto budoucnost řídit směrem k ekonomicky výkonné dynamické znalostní konkurenceschopné společnosti. Zároveň však očekávají, že svůj lidský kapitál efektivně zhodnotí, práce jim bude přinášet

²⁹ Srov. KELLER, Jan: *Sociální stát a globalizace*. Přednáška Klubu sociologů a psychologů v Praze 12. 2. 2003.

³⁰ Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku. www.ssz.mpsv.cz/upICV/Cinnost_soubory/Strategie_2003.pdf, 7. 10. 2003.

uspokojení, radost, nové poznatky, a jejich osobní život bude v rovnováze s pracovním. Modely jejich chování se blíží jednání jejich zahraničních vrstevníků. Právě pro jejich znalosti, pohotovost k rychlým změnám, a vzhledem k tomu, že vnímají svou přináležitost k Evropě, je pravděpodobné, že nenajdou-li v Česku odpovídající podmínky, uplatní svůj lidský kapitál v jiné zemi. Je v nejvyšším zájmu české společnosti vytvořit předpoklady pro udržení stávajícího lidského kapitálu a koncepčně řešit jeho další rozvoj.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Internetové zdroje

www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/aktual/ep-3#31, 16. 10. 2003.
www.czso.cz/TZ1222, 20. 1. 2004.
www.essentia.cz.htm, 7. 12. 2003.
www.europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html, 20. 1. 2004.
www.gfk.cz/news/press, 26. 9. 2003.
www.ssz.mpsv.cz/upICV/Cinnost_soubory/Strategie_2003.pdf, 7. 10. 2003.

Periodický tisk

Hospodářské noviny, 2003
Ekonom, 2003

LITERATURA

BAUMAN, Zygmund: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 2002.
FRIČ, Pavol a kol.: *Češi na cestě za vlastní budoucností*. Praha 2002.
GREEN Marnie, E.: *Beware and Prepare: The Government Workforce of the Future*. Public Personnel Management, 29, 2000, č. 4, Winter, s. 435–444.
GROSS, Peter: *Společnost mnoha příležitostí*. In: PONGS, Armin: *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha 2000, s. 97–116.
HATFIELD, Shannon, L.: *Understanding the Forur Generatins to Enhance Workplace Management*. AFP Exchange, 22, 2002, č. 4, Jul/Aug, s. 72–73.
HOOGERVORST, Jan, A., P. – KOOPMAN, Paul, L. – van der FILER, Henk: *Human Resource Strategy for the New ICT-driven Business Cotext*. International Journal of Human Resource Management, 13, 2002, č. 8, December, s. 1245–1265.
KING, Zella: *New or Traditional Careers? A study of UK Graduates' preferences*. Human Resource Management Journal, 13, 2003, č. 1, s. 5–26.
LEDNICKÝ, Václav: *Tvorba strategie územního celku*. Ostrava, VŠB 2003.
MIKOLÁŠ, Zdeněk: *Nové trendy dynamiky rozvoje průmyslových podniků*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.
NEKVAPILOVÁ, Ivana: *Řád a výchova*. In: *Filosofie v dějinách a současnost ve filosofii*. Hradec Králové 1999, s. 140–141.
NĚMEČEK, Petr – KOCMANOVÁ, Alena: *Trendy vývoje podniků v kontextu vstupu ČR do EU a její průmyslové politiky*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.
NOVÁK, Jaromír: *Rizika vývoje a jejich vliv na řízení*. In: *Nové trendy rozvoje průmyslu*. Brno 2003. Text na CD, nestránkováno.

- PONGS, Armin: *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha 2000.
- POTŮČEK, Martin a kol.: *Putování českou budoucností.* Praha 2003.
- TESSARING, Manfred: *Human resources and investments in education and training - European challenges and objectives.* In: Lidský kapitál a investice do vzdělání. Sborník ze 6. ročníku mezinárodní konference. Praha 2003, s. 9-11.
- TUČEK, Milan a kol.: *Odras společenských změn ve veřejném mínění 1990-1998.* Praha, SÚ AV ČR 1999.
- WILLKE, Helmut: *Od industriální společnosti ke společnosti vědění.* In: PONGS, Armin: *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha 2000, s. 253-255.

SUMMARY

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL FOR POST-INDUSTRIAL SOCIETY

The growing importance of human capital for the development of society began to be emphasized at the end of 20th century according to the extensive technological and social changes. It is provable that not the number of inhabitants but the quality of present human capital is dominant for the development of the region. Human capital that is represented by a complex of knowledge, skill and ability is crucial in the economic growth. The level of education that determines the quality of human capital effects radically the development of society. Technological changes are affecting not only the ways of production but also working and leisure time behaviour especially in case of young generation. The paper illustrates the relation between the level of human capital and the success of economy according to the development of information and communication technologies (ICT). It also describes the changes of opinion and behaving of modern people in technologically developed society and examines if those trends appear in Czech society and whether the Czech republic is ready to become a post-industrial economy that is able to compete. In terms of opinion analysis of the Czech public we can see that a social group that asserts modern changes is rising here.

Ing. Jaroslava Kubátová, Ph.D.
Kabinet aplikované ekonomie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
kubatovj@seznam.cz

CLIMATE POLICY: A REVIEW OF THE DEBATE

Gaudenz B. Assenza

1 Introduction

For many years, scientific and political communities have debated whether climate change is real, what the causes are, and what the future consequences may be. The debates in the natural sciences are complemented by economic and political discussions focusing on whether to act on climate change – and if so, when and how. This article reviews the evolving debate focusing on political and economic issues that shape action at the national and international level. To contrast diverging positions in this debate, two main groups and their schools of thought are distinguished ('supporters' and 'sceptics'). After reviewing their positions on climate change, emphasis is placed on five issues that will be decisive in shaping climate policy in the 21st century: the role of the private sector in mitigating climate change, economic and financial win-win opportunities, discounting, carbon trading, and leadership.

At the broadest level, the climate policy debate focuses on three types of responses, each encompassing several policy options and instruments. The first type of response is *focused intervention* aimed at minimizing the negative impacts on society. The second response is *prevention*, which requires immediate investments to avoid future damages. The third response is *adaptation*, which some economists prefer because the measures are taken in the future. From these options, adaptation is the most controversial, because it delays action and allows climate change to happen with full force.

A long-standing issue of contention has been Article 3 of the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). Article 3 prescribes the application of the precautionary principle, stating that when there is a risk of major and irreparable damage, a 'lack of full scientific certainty should not be used as a reason for postponing such measures.'¹ According to the precautionary principle, policy decisions should be taken even when major questions remain unresolved. There is no justification to wait for scientific certainty.

¹ UNEP and UNFCCC (United Nations Environment Programme & United Nations Framework Convention on Climate Change): *Climate Change Information Kit*. 2002, available at <<http://unfccc.int/resource/iuckit/>> (accessed 4 June 2004).

The precautionary principle has never been accepted by contrarians who challenge the conventional wisdom. For them, the principle holds little scientific and economic merit. Contrarians doubt that climate change will lead to cataclysmic disruptions. If there should be any disruptions, they are thought to take place only in the distant future. There would be plenty of time to conduct further studies and to decide which course of action to chart. Future technological progress will provide cheaper and more effective solutions, and the world economy will grow and provide greater riches to pay for possible future damages. Even if at some point in the future it proved too late to moderate the global climate, humanity would still have the option of adaptation.

In contrast to these views, the conventional wisdom suggests that adaptation does not provide sufficient protection. Thousands of scientists, including most experts associated with the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), anticipate catastrophes related to an increasingly unstable climate. Although the precise nature and scope of the damages cannot be known in advance, there is a consensus that investments are needed now to avoid disasters in the future. There is a sense that humanity should not rely on uncertain predictions of a forthcoming technological fix and ever increasing wealth.

Despite many proposals on how to act on climate change, there are still open questions. Key points of contention are who should pay for mitigation efforts, how much money should be spent, and what it should be spent on. On the national and international level, policies are formed in conditions of uncertainty. There may never be agreement on which mechanisms are best to tackle climate change. Compromises are formed in the political negotiations within the ministries and in the international fora of the Conference of the Parties (COP).

Although science will improve over time, it will always be difficult to predict damages far into the future and to determine the precise causes of any particular weather-related calamity. However, there is no need to make action dependent on the future development of science. Each country and company can take measures today without the risk of regrets in the future. These measures are referred to as 'no regrets' or 'win-win', as they combine a 'win' outcome for the environment with a 'win' for the economy. Win-win opportunities are attractive whether climate change actually takes place or not, and they make sense regardless of future economic and technological trajectories.

In the debate on climate policy, we can distinguish two main groups, which may be referred to as 'sceptics' and 'supporters'. While the 'sceptics' do not want to take decisive measures on climate change, the supporters argue that more should be done. 'Sceptics' and 'supporters' represent the main schools of thought, but there is a significant variation within each group. The following analysis reflects this diversity by referring to a spectrum of views within each camp.²

² It can be argued that it is problematic to use the categorization of 'sceptics' and 'supporters' because it is difficult to capture the complexity of the issues and the diversity of viewpoints. This caveat is important. However, even differentiated views on climate change will ultimately have to decide upon basic dualistic questions that divide sceptics and supporters, such as whether climate change is influenced by human activi-

2 Sceptics

The sceptics include, at one extreme, those who see climate change as a media-inflated hoax and who maintain that the only sensible solution is to do nothing. The number of scientists identifying with strong forms of scepticism has declined along with improvements in science. However, a core group continues to argue that climate change is merely a figment of the imagination. Their motive can be attributed to anti-environmentalism, a system of beliefs formed as a front against the ecological movement. Anti-environmentalists oppose the inroads made by environmental objectives on policy. Backed by the fossil fuel lobby and allies in the media, anti-environmentalists have sought to deflect attention from the emerging consensus in the scientific community. They consider the consensus shaped by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) as politically motivated and scientifically flawed. Relying on evidence and arguments made by contrarians within the scientific community, anti-environmentalists have consistently played down the risks of climate change by pointing to scientific uncertainties. Frequently, their arguments are based on a selective use of evidence.

Not all sceptics, however, are anti-environmentalists. Moderate sceptics recognize that there has been a warming trend and that this trend is likely to continue in the future. Some are not convinced, however, that greenhouse gases (GHG) are the prime contributing cause of climate change. For them, the GHG theory is not the only plausible explanation of the observed warming and the instability of the global climate. Moreover, they find worst-case scenarios of climate change inconceivable. They agree that the frequency of weather-related catastrophes may increase, but they caution against horror scenarios that have been propagated in films and in the media.

A common position of sceptics is that taking expensive measures is not worth the cost. Spending large sums of taxpayer money for reducing greenhouse gases is considered premature and economically wasteful. Wilfred Beckerman, a prominent contrarian, claimed that 'Global warming is no cause for alarm or dramatic action. If dramatic action were taken, the effects on human welfare would be horrendous – even more horrendous perhaps than the effects of global warming itself.'³

Sceptics closer to the centre of the political debate acknowledge that climate change is real and that it may be worth increasing investments aimed at averting the most serious consequences. Some even argue that the cumulative evidence suggests an acute problem. Nevertheless, they maintain that the most serious effects are still far

ties (yes/no), whether climate change will have serious impacts in the future (yes/no), whether governments shall spend money on preventing climate change (yes/no), whether emissions trading is a desirable option in mitigating climate change (yes/no), and so on. The answers to such questions determine which basic category the respondent belongs to, which still allows for variation, caveats, exceptions, and qualifications within each category. It could be hypothesized, however, that most people fall into these two groups – either answering 'yes' to the above questions or 'no'. Whether this hypothesis is true could be clarified in a future survey.

³ BECKERMAN, Wilfred: *Through Green-Colored Glasses: Environmentalism Reconsidered*. Washington, CATO Institute 1996. Wilfred Beckerman has been one of the favourite targets of environmentalists ever since he published the book *Two Cheers for the Affluent Society: A Spirited Defense of Economic Growth* (1974) in response to Donella Meadows' *The Limits to Growth* (1972) and other early environmental literature.

away and that the predictions about the consequences associated with climate change are often exaggerated. They point out that climate modelling is not precise and hence cannot serve as a basis for adopting expensive measures.

Sceptics also argue that current policy proposals and institutional frameworks are not well thought through. They note that political compromises have often caused design flaws in environmental policy. Climate policy is no exception. This view is shared by many supporters of action on climate change. Sceptics and supporters agree that current legal frameworks, institutions, and policy measures are flawed, but they differ to what extent they should be strengthened or abolished. While sceptics tend to prefer voluntary approaches, supporters want to see binding treaties and enforcement.

There is agreement that international efforts to mitigate climate change have so far been toothless. Although 188 countries have ratified the UNFCCC since its adoption in 1992,⁴ the goal of limiting 2000 emissions to 1990 levels was not achieved, mainly because the Convention was not binding. The Kyoto Protocol signed in 1997 incorporates binding targets, but they are likely to be missed by many countries. The ratification of the Protocol by Russia in late 2004 brought the Kyoto Protocol into force, but this in itself does not ensure compliance.⁵

Sceptics and supporters base their arguments on different estimates of the cost of compliance with the Kyoto Protocol. Sceptics point to pessimistic scenarios, such as one developed by the Energy Information Administration, which showed that it would cost the United States 4.2 percent of GDP to comply with the Kyoto Protocol. Supporters cite more optimistic scenarios such as one conducted by the Council of Economic Advisers, which predicted that it would cost about one percent of GDP.⁶ Different assumptions constitute the key explanatory factor for the variance in estimates. As Amory Lovins argues, climate models 'find carbon abatement to be costly because that is what they assume'.⁷

Sceptics suggest postponing action until there is more knowledge on the causes, patterns, and consequences of climate change. It makes no sense, they say, to rush for 'short-term' Kyoto targets, as the market may force out carbon-intensive fossil fuels based on changing profitability parameters among energy technologies, especially in light of the dramatic increase of oil prices in 2004. Sooner or later market driven changes will favour the use of more environmentally friendly fuels and energy efficient

⁴ As of 5 June 2004.

⁵ According to the UNFCCC, 'The Protocol is subject to ratification, acceptance, approval or accession by Parties to the Convention. It shall enter into force on the ninetieth day after the date on which not less than 55 Parties to the Convention, incorporating Annex I Parties which accounted in total for at least 55 % of the total carbon dioxide emissions for 1990 from that group, have deposited their instruments of ratification, acceptance, approval or accession.' Available at <<http://unfccc.int/resource/convkp.html>> (accessed 5 June 2004). As of mid 2004, 122 countries had ratified or acceded to the Kyoto Protocol, but they represented only 44.2 percent of the emissions. The addition of Russia lifted this figure to 61.6 percent.

⁶ For a comprehensive discussion on economic dimensions of climate change, see TIETENBERG, Thomas H.: *The Economics of Global Warming*. Cheltenham, Edward Elgar 1996.

⁷ LOVINS, Amory B., and L. Hunter LOVINS: *Climate: Making Sense and Making Money*. Old Snowmass, Rocky Mountain Institute 1997, p. 1.

technologies.⁸ Some sceptics insist on letting the process of GHG emissions stabilisation last for about one hundred years. In their opinion, a long-term approach would not harm the economy and would bring environmental benefits.⁹

3 Supporters

For supporters the main issue is not whether to do something about climate change, but *what* to do about the problem and *who* should address the issue. The debate centres on the effectiveness, cost, equity, legitimacy, and ethical appropriateness of various courses of action.¹⁰ Supporters advocate the application of the precautionary principle, which they consider critical for preventing damages to the environment, the economy, and health. According to the UNFCCC, precaution is one of three fundamental principles, on which the evolving international policy framework should be based.¹¹

Climate change is not only an issue for policy makers. There is mounting evidence that climate change has serious impacts on firms and financial institutions. A report prepared by the environmental consultancy Innovest for the United Nations Environment Programme (UNEP) shows that banks, insurances, and other businesses have already incurred significant losses due to climate change. These losses will likely multiply if current trends are left unchecked. The report notes that global economic damages associated with natural catastrophes have approximately doubled every ten years, reaching almost \$1 trillion. Annual weather-related disasters have quadrupled compared to 40 years ago. Insurance payouts have increased by a factor of 11, rising to an average \$10 billion annually during the 1990s. If these trends are extrapolated into the future, yearly losses will increase to almost \$150 billion in the next decade.¹²

The message that supporters send to industry and the financial sector is that climate change has global implications and can negatively affect business competitiveness. While four out of five business leaders from the top 500 companies are aware of financial risks caused by climate change, only two out of five are taking relevant steps to hedge the risks and to make use of available opportunities.¹³ Some supporters say it is only a matter of time before these institutions respond forcefully in terms of mitigation efforts and exercising political pressure. Others believe that industry will focus on short-term objectives and ignore the threat of climate change.

⁸ See VAN DOREN, Peter: *The Cost of Reducing Carbon Emissions. An Examination of Administration Forecasts*. Briefing Paper no. 44. Washington, Cato Institute 1999.

⁹ WALKER, Charles E., Mark A. BLOOMFIELDS, and Margo THORNING: *An Economic Perspective on Climate Change Policies*. 1996, available at <<http://www.accf.org/296int.htm>> (accessed 16 April 2003).

¹⁰ For an interesting debate on ethics, see SANDEL, Michael J.: *It's Immoral to Buy the Right to Pollute*. New York Times, 15 December 1997, p. A29. This editorial was published following the signature of the Kyoto Protocol. Two days after this controversial statement, the replies from Robert Stavins, Steven Shavell, Sanford Gains, and Eric Maskin were published.

¹¹ Innovest: *Climate Change & the Financial Services Industry: Module 1 - Threats and Opportunities*. 2002. Nairobi, United Nations Environment Programme 2002, pp. 4–9.

¹² *Ibid.*, p. 6.

¹³ *Ibid.*, p. 1.

Much is at stake in climate policy. An accelerated transition to renewable forms of energy and greater energy efficiency creates new jobs, but at the same time endangers the economic well-being of the fossil fuel industry and oil-rich nations. OPEC countries stand to lose most from the commercialization of clean energy technologies.¹⁴ Apart from a loss of revenue due to expanding alternative energy markets, the Kyoto sanctioning mechanisms for non-compliance could lead to a welfare decrease in OPEC countries.¹⁵ To prevent this, influential personalities such as Donald Pearlman (a former official in the Reagan and Bush administration) and Brian P. Flannery (Exxon) have been working to protect fossil fuel interests.¹⁶

Most scientists prefer to stay out of the politically charged ‘Greenhouse Wars’,¹⁷ which are less about science than about the quest for political and economic power. But it is difficult to avoid getting drawn into the battle. Though uncomfortable in the dual role of scientists and advocates, experts realize that unless they become effective advocates, their work risks becoming irrelevant in the political process.¹⁸ Moreover, scientists are not immune to the influence of economic incentives. They are dependent on research funds, and not all funding is free of special interests. Fossil fuel industries and lobby groups such as the Global Climate Coalition have funded climate sceptics, while environmental organizations have funded supporters.¹⁹ The resulting science can hardly be independent.²⁰

Regardless of who is right in this debate, each side provides valuable services to the other. A vocal group of contrarians is necessary to achieve scientific progress as it forces the other side to deal with uncomfortable questions (and vice versa). To improve science, it is necessary to point out the flaws in assumptions, logic, and method, and to test counterarguments for every argument. The problem, therefore, is not the scientific controversy, but the way in which science is used by partisan groups in furtherance of ends that have little to do with science. With the stakes so high, there is a risk that scientists become pawns in the political game.

In what follows, we consider five controversial issues that pit sceptics against supporters. These issues are: the role of the private sector in mitigating climate change, economic and financial win-win opportunities, discounting, carbon trading, and the question of who assumes leadership in climate protection.

¹⁴ YEH, Sonia: *The Five Most Important Global Change Issues to OPEC Countries*. 1997, available at <<http://hdgc.epp.cmu.edu/eppclass/regions/opec92.html>> (accessed 16 April 2003).

¹⁵ HAGEM, Cathrine et al: *Tough Justice for Small Nations: How Strategic Behaviour Can Influence the Enforcement of the Kyoto Protocol*. CICERO Working Paper no. 01. Oslo, Center for International Climate and Environmental Research 2003.

¹⁶ Environmental Media Services: *Energy Industry Disinformation Campaign Threatens Health, Environment*. 2003, available at <http://www.ems.org/climate/zz_geld2.html> (accessed 16 April 2003).

¹⁷ PEARCE, Fred: *Greenhouse Wars*. New Scientist, 19 July 1997, pp. 38–43.

¹⁸ Greenpeace: *Countering the Sceptics*. Not dated, available at <<http://archive.greenpeace.org/~climate/industry/reports/skeptics.html>> (accessed August 2002).

¹⁹ See for example GELBSPAN, Ross: *The Heat Is On: The Warming of the World's Climate Sparks Blaze of Denial*. Harper's, vol. 291, 1995, no. 1747, pp. 31–37; COLLIER, Ute: *Climate Change and the Science Sceptics*. 1997, available at <<http://www.foe.co.uk/pubsinfo/briefings/html/19971215150454.html>> (accessed 16 April 2003).

²⁰ Note: This article has been written in the author's free time, without research funding.

4 The role of the private sector

A long-standing bone of contention among supporters is the role of the private sector in problem-solving. Pro-business supporters believe that the private sector is crucial for any solution, while others question the motives of private actors. Many environmentalists have exhibited ambiguous attitudes toward business. On the one hand, they argue that corporations ignore environmental issues; on the other hand, they are uncomfortable if businesses are given key roles in providing environmental solutions.

Sceptics are equally uncomfortable about business involvement in the environment, but for different reasons. They assume that environmental actions are harmful for business competitiveness. As a result, they think there is a need to defend business from unjustified demands of environmentalists. Some believe, categorically, that the private sector has nothing to do with solving environmental problems, except perhaps in terms of complying with the law or paying taxes set by public authorities. In 1970, Milton Friedman, an exponent of the Chicago School of neoclassical economics, argued that the moral duty of business is to make profits, and that it has no responsibility to address broader social concerns.²¹ This has generated much controversy. Noting the reluctance of business executives to invest in environmental and social fields, proponents of business ethics have suggested that firms have a moral responsibility as corporate citizens. They argue that businesses are accountable not only to shareholders, but also to stakeholders.

Many traditional pro and anti-business arguments can be resolved by synthesis. There is a growing awareness that business and environmental concerns can be combined – not only in the long term but also in the short term. The involvement of the private sector can only be lasting if it is based on economic logic, not upon a moral imperative. Environmentalists need to realize that business leaders do not react to moral exhortation, but they are sensitive to any issue that affects economic parameters as well as the status of management. A moralistic rhetoric is not as effective as interference with the economics of the business and the prestige and power of management.

At this point, due to a variety of barriers, the private sector cannot take advantage of all profit opportunities in the environmental sector. The challenge of policy makers is to make sure that environmental concerns are compatible with economic interests. They need to establish the conditions under which win-win opportunities can be exploited by commercial actors. The task for business leaders is to discover and take advantage of such opportunities, and to suggest policies that help them integrate environmental and economic objectives in their operations. Innovent argues in its report for the United Nations Environment Programme that ‘the right blend of policies, if skilfully introduced, can substantially reduce the direct and indirect costs of mitigation and perhaps even produce a net economic benefit.’²²

²¹ FRIEDMAN, Milton: The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. *The New York Times Magazine*, 13 September 1970.

²² Innovent: *Climate Change & the Financial Services Industry: Module 1...*, p. 13.

Apart from lofty declarations, the philosophy of eco-efficiency (win-win) has yet to make major inroads in the world of business. Although selected environmental industries have grown and proven profitable, it is premature to speak, as Curtis Moore and Alan Miller have done, of a 'race for green gold'.²³ Not all companies have realized that financial savings and environmental improvements can go hand in hand. Some pioneers are trying to benefit from a first-mover advantage by accelerating the development of renewable energy, low-emission cars, energy efficiency equipment, and other clean technologies. However, compared with overall investment volumes in traditional technologies, environmentally-oriented investments are still minute. If these investments prove successful, however, the coming decades may witness a technological revolution and an application of market power and private sector dynamism for the environment.

5 Economic and financial 'win-win' opportunities

As mentioned above, 'win-win opportunities' are measures that yield benefits both for the environment and for the economy. While sceptics welcome win-win opportunities in principle, they claim that such opportunities are not widespread and that most opportunities have already been taken. Supporters, in contrast, believe that significant opportunities exist in every country and every industry. They argue that due to win-win opportunities it is possible to achieve climate change mitigation at a zero or negative net economic cost.

Taking the example of the United States, Amory Lovins points out that several Nobel Prize laureates in economics and 2,600 of their peers agreed that 'policy options exist that would slow climate change without harming American living standards, and these measures may in fact improve U.S. productivity in the longer run.'²⁴ To underline this point, Lovins cites the results of a large study, which demonstrated that it is possible to freeze US carbon emissions in 2010 at 1990 levels at 'net economic costs – under a range of assumptions and alternative methods of cost analysis – [that] will be near or below zero.'²⁵ This result can be achieved through a combination of energy efficiency, renewable energy, and other low-carbon options. Overall, the use of clean energy could reduce the carbon intensity of the economy at a 1997–2010 average rate of between 2.3 and 2.5 percent per year.²⁶

The idea of win-win opportunities is related to the search for cost-effective mechanisms for tackling climate change, which is explicitly mentioned in the international treaties. In 1992, the UNFCCC encouraged the use of cost-effective mechanisms. This principle was later re-affirmed in the Kyoto Protocol, which advocated flexible mechanisms in order to lower the cost of climate protection. The principle of cost-effective-

²³ The term 'green gold' is borrowed from MOORE, Curtis, and Alan MILLER: *Green Gold: Japan, Germany, the United States, and the Race for Environmental Technology*. Washington, Beacon Press 1994.

²⁴ LOVINS and LOVINS: *c. d.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

ness relates to: (1) the choice of projects and (2) the choice of policy instruments. The more win-win projects and policies, the cheaper it is to mitigate climate change.

It is important to distinguish two types of win-win opportunities:

1. The first type, economic win-win (economic no-regrets), is achieved when a problem is mitigated at a negative net *economic* cost, thus leading to a win for the environment and a win for the economy.²⁷

2. The second type, *financial win-win* (financial no-regrets), is achieved when a problem is mitigated at a profit (negative net *financial* cost), thus leading to a win for the environment and a win for a particular investor, company, or industry.²⁸

Whereas economic win-win applies to the level of the national economy, financial win-win concerns the level of the firm. Financial win-win opportunities overcome asymmetrical interests that have often prevented effective environmental problem-solving. In this context, it is worth distinguishing between comprehensive win-win arrangements that involve a net positive pay-off for all participants; and relative win-win arrangements, where some parties have to pay, but not as much as under alternative policies. For example, if car manufacturers face a costly carbon tax, they may prefer a less costly requirement to increase sales of clean cars instead.

The distinction between economic and financial cost is important, because the number of measures that are economically viable is always higher than the number of measures that are financially profitable. This is because in an economic analysis externalities are usually taken into account, whereas in a traditional financial analysis they are not. If we want to get businesses and financial institutions on board as active participants in solving environmental problems, it is not sufficient to demonstrate that their participation will be good for the economy (economic win-win). Most businesses will require evidence that it will improve their balance sheet (financial win-win).

If financial win-win opportunities exist and the rate of profit is competitive with alternative investments, the sum of money available for environmental projects is in principle unlimited. The problem is that under the present incentive structures (given by laws, regulation, and taxes), the number of financial win-win opportunities is limited. At the same time, economic win-win opportunities are not attractive to the private sector unless there are special incentives or changes in the business environment. The ball is thus in the court of policy makers who have the means to

²⁷ The 'economy' usually means GDP. Since GDP is a flawed indicator, 'economy' should preferably be defined in terms of alternative measures of economic prosperity, or in terms of a composite analysis of jobs, consumer benefits, business competitiveness, average industry performance.

²⁸ Among financial win-win opportunities, we must distinguish between immediate and delayed win-win: Immediate win-win opportunities yield a direct profit on a project, whereas delayed financial win-win opportunities improve corporate profits/competitiveness over time. Michael Porter, a professor at Harvard Business School, popularised the notion of delayed win-win opportunities (although he uses a different terminology). Porter argued that well-designed environmental regulation improves corporate competitiveness over time by prodding firms to invest in more efficient technologies that not only improve environmental performance but also lower costs and improve the bottom line. PORTER, Michael, E., and Class van der LINDE: *Green and Competitive: Ending the Stalemate*. Harvard Business Review, vol. 75, 1995, no. 5, pp. 120-134.

restructure the incentives under which businesses operate and make environmental projects profitable. Apart from changing the incentive structure, policy makers have the following options: to provide subsidies to the private sector, or to invest public capital in win-win projects. Changing incentive structures may be the most cost-effective solution, but it is sometimes politically difficult to implement because of special interests. Traditionally it has been easier to provide subsidies or to provide public financing to environmental projects.

6 Discounting

The application of discounting in environmental policy has long been contentious, pitting sceptics against supporters.²⁹ Both groups generally agree that expenditures on climate change mitigation should be lower than the estimated future damages.³⁰ But they disagree on the level of future damages and on what discount rate should be used to determine present spending. While sceptics prefer using a percentage based on market interest rates, supporters believe that a reduced discount rate would be appropriate in the case of climate change.

Applying a normal discount rate means that damages, which are expected to occur in the long-term future have a very low present value. Since the costs associated with climate change may peak in fifty, hundred, or more years, the discount rate methodology tells us to pay very little now to avert these damages.³¹ A low level of spending, however, does not provide adequate protection from climate-related risks. The higher the discount rate, the less we are willing to invest today. Paul Hawken, Amory Lovins, and Hunter Lovins wrote: 'At a 10 percent real discount rate, nothing is worth much for long, and nobody should have children.'³² The discount rate method is controversial because it means to place a greater value on current relative to future lives.³³ The Nobel Prize winner James Tobin argues that in the long-term discount rates should not be used, since their use 'reflects the impatience of those on the globe who would like their goodies now.'³⁴

²⁹ See for example WEITZMAN, Martin L.: *On the Environmental Discount Rate*. Journal of Environmental Economics and Management, vol. 26, 1994, no. 2, pp. 200-209.

³⁰ Lawrence Goulder and Robert Stavins explain that discounting 'converts the (full) values of the impacts that occur at different points of time into common units'. In this way, discounting translates the costs of future climate change damages into 'equivalent values in today's monetary units.' GOULDER, Lawrence H., and Robert N. STAVINS: *An Eye on the Future*. Nature, vol. 419, 2002, no. 6908, p. 674.

³¹ The question for economists is not only to estimate the cost of future damages, but also how much the gains from, for example, saved species are worth. The benefits could be vaccines, or just the enjoyment of the existence of the species. As David Pearce said, 'A first step should be to improve the measurement of the value people put on the environment.... Put a proper value on an environmental 'good', and the balance between costs and benefits will start to look greener.' HEATHFIELD, David, and Mark RUSSELL: *Modern Economics*. 2nd edition. Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf 1992, p. 412.

³² HAWKEN, Paul, Amory LOVINS, and L. Hunter LOVINS: *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*. New York, Little, Brown and Company 1999, p. 261.

³³ For a proposal of how to protect the interests of future generations, see WEISS, Edith B.: *In Fairness to Future Generations*. Environment, vol. 32, 1990, no. 3, pp. 7-11, 30-31.

³⁴ Summers and Tobin are cited by STOKES, Bruce: *What a Difference a Discount Makes*. National Journal, 30 May 1992, pp. 124-125.

7 Carbon Trading

The issue of carbon trading has caused heated debates among supporters and sceptics. In this case, the disagreements are mostly within each group, as there are proponents and opponents of carbon trading on each side. In terms of policy developments currently under implementation, the development of a GHG trading system would be an essential component of a reform of incentive structures. If the effectiveness of such a system is not whittled down in negotiation, and if compromise does not result in the lowest common denominator, GHG trading has the potential to mobilize large sums of private capital, especially if combined with carbon taxes and other policy instruments. The question is how to make it work in practice. In order to make GHG markets operate efficiently, the main tasks are building demand, enhancing buyer confidence in pricing, bringing liquidity to the GHG market, overcoming the short-term cash flow problems, and creating larger economies of scale.³⁵

Private investors need to calculate the effects of GHG regulations and carbon price sensitivities into the analysis of project economics.³⁶ Investor interest will grow if it can be shown that technologies become cheaper over time as a result of commercialization and that GHG emission markets offer opportunities to create profits from project cash flows and advisory fees. The alternative to emissions markets are higher taxes and stricter environmental regulations, as well as higher indirect costs due to environmental and health damages (which are paid by households and firms).

An important advantage of GHG trading is that it includes incentives based on self-interest. There are direct profit opportunities for firms which can reduce pollution at less than the trading price. If a climate regime is to be effective, it needs to give each actor incentives to participate in *real* and *additional* emissions reductions. Self-interested motives of commercial actors need to be satisfied.

Market-based measures are sometimes favoured on ideological grounds because of the belief that the government is not capable or efficient in providing solutions.³⁷ However, the issue is not whether markets are better than governments, but whether markets can complement governments and civil society in solving environmental problems. This debate goes back to fundamental questions about the proper role of government, business, and civil society. In its most general form, the argument that underlies modern debates in environmental policy can be stated as follows: Governments set the rules, firms and financial institutions invest and implement, and civil society organizations focus on the ideas and cultural aspects required for good governance and economic success. In developing measures to tackle climate change, the global community would do well to keep these fundamental roles and division of labour in mind.

³⁵ Innovest: *Climate Change & the Financial Services Industry: Module 2...*, p. 42.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ See ANDERSON, Terry L., and Donald R. LEAL: *Free Market Environmentalism*. New York, Palgrave 2001.

8 Leadership

Since climate policy is a contest between sceptics and supporters, different country positions can be explained by which group is more influential. In Europe, supporters currently have the upper hand, especially in Scandinavia, but also in countries like the Netherlands, Germany, and Austria. In the United States, the sceptics currently hold sway over politics. Many are linked to the Republican Party, which increased its anti-environmental activism after the elections in 1994.³⁸ Later on, after the signature of the Kyoto Protocol in December 1997, conservative networks within the Republican Party engineered a withdrawal from the Protocol, which became effective in 2001. President George W. Bush preferred to face the wrath of the international community rather than to act against his own constituencies. The withdrawal of the US was a major victory of the sceptics. In the words of one sceptic, Charlie Coon, 'The President was right to let the international community know that the United States would be walking away from the Kyoto Protocol and to direct his Cabinet Secretaries to conduct a thorough review of climate change policies. Other countries should follow the President's lead and refuse to ratify it. To do otherwise is shortsighted and, in the long-run, will prove to be both environmentally and economically damaging.'³⁹

The climate negotiations will succeed only if sufficient numbers of countries are driven by a problem-solving attitude, and if there are countries (or groups of countries) willing to assume a leadership role to push the process forward. In the absence of leadership, even well-intentioned players remain uncoordinated, which increases the transaction costs and timeframe both of the negotiations as well as of the pilot projects carried out for mitigating climate change. The United States – once the key country in the negotiation process – is unlikely to ratify the Kyoto Protocol. And given the anti-American sentiment currently in the world, the US is unlikely to convince the international community to adopt its proposals. The other major player, the EU, is still too fragmented to speak forcefully with one voice. Nevertheless, the EU is now the only powerful block that can realistically retake the leadership role it already played in earlier stages of the negotiation process.⁴⁰

If new impetus does not come from political actors, it might come from the business community. An increasing number of corporations and financial institutions, especially the insurance industry, have begun to adopt the view that climate change needs to be considered seriously both in terms of threats and opportunities.⁴¹ However, through

³⁸ TOKAR, Brian: *The 'Wise Use' Backlash: Responding to Militant Anti-Environmentalism*. The Ecologist, vol. 25, 1995, no. 4, p. 152.

³⁹ COON, Charlie E.: *Why President Bush is Right to Abandon the Kyoto Protocol*. The Heritage Foundation Backgrounder, 2001, no. 1437, pp. 9–10.

⁴⁰ In October 1996, the EU argued for quantified and binding reductions in a position paper presented to the FCCC Executive Secretary. One year later, this argument became the essence of the Kyoto Protocol.

⁴¹ Multilateral institutions are also important actors, although they often reflect the consensus or conflict of their owners (the governments) and therefore cannot be as independent as global businesses and financial institutions. However, multilateral institutions are important sources of funding climate change mitigation projects, and they could play important roles as facilitators, catalysts, and brokers in a climate regime.

their ability to change the incentive structures in the marketplace, political actors still hold the key to the feasibility and profitability of climate change mitigation measures. So far, the private sector has been waiting for policy signals, while governments have been waiting for greater private sector interest in a classic ‘chicken and egg’ scenario. It will be interesting to see which side will make the next move.⁴²

9 Conclusion

At the beginning of the 21st century, climate change continues to be hotly contested. While most scientists agree that there is a significant human influence on the climate, some insist that the observed warming is a sign of natural climate variability. Some also doubt whether there will be an enduring warming trend in the future. Most of the scientific uncertainties, however, relate to the future consequences of climate change. The spectre of massive economic damages has driven the issue close to the top of the international agenda. Also the private sector is increasingly involved. The insurance industry is a case in point. As insurance companies are particularly sensitive to extreme weather events, they are among the first business actors to join environmentalists in calling for action. Franklin Nutter, President of the Reinsurance Association of America, argues that ‘The insurance business is first in line to be affected by climate change’. Gloomily, he adds that ‘global warming could bankrupt the industry’.⁴³

Based on what we know about environmental problem solving in terms of past successes and failures, it is possible to establish guiding principles, which can become the core of an effective and affordable environmental policy in the 21st century. In what follows, five guiding principles are outlined:

- 1) The first principle is the need to involve the private sector and to commercialize environmental technologies. Governments should make business-friendly policies that enable action by the private sector. Investments and the implementation of projects should be left to firms and financial institutions. By making the private sector the engine of implementation and investment, the use of scarce taxpayer funds will be minimized.
- 2) Before undertaking costly measures to mitigate climate change, governments, businesses, and civil society organizations should join forces to detect and make use of win-win opportunities. Ways need to be found to make environmental problem solving a profitable enterprise. If the right signals are set, companies will learn how to square the quest for profits with environmental improvements. Attitudes will then to shift from ‘regulation-driven’ to ‘opportunity-driven’ as businesses become better at detecting and exploiting financial opportunities in the environmental sector.

⁴² Markets require a functioning framework of rights and a cultural context. Countries with a progressive, environmentally oriented culture and appropriate legal and regulatory frameworks have generated and attracted substantial investment in industries promoting clean technologies. Markets do not thrive in an environment free of regulation, where the government does not provide clear rules. See for example STAVINS, Robert N.: *Harnessing Market Forces to Protect the Environment*. *Environment*, vol. 31, 1989, no. 1, pp. 4-7, 28-35.

⁴³ Quoted by Innovest: *Climate Change & the Financial Services Industry: Module 1...*, p. 15.

If win-win opportunities are not readily exploitable by the private sector, there is a case for spending taxpayer funds for overcoming the obstacles of implementation.

- 3) Discount rates should reflect the long-term nature of problems such as climate change, where the peak of damages is expected to occur in fifty or even a hundred years. Sceptics need persuasive arguments why it is not possible to apply a similar discount rate as in any standard public investment decision. In-depth studies are needed to compare the impact of spending money now versus spending money later.
- 4) Among measures for mitigating climate change, market-based mechanisms show promise in enabling the exploitation of win-win opportunities and the commercialization of environmental technologies. The main idea of market-based mechanisms is to solve environmental problems in an economically efficient way. However, these mechanisms should not be treated as a panacea, and complementary means such as economic instruments and command-and-control approaches are needed as well. The viability of market based provisions should be further investigated. Especially the new emissions trading scheme developed by the EU can provide lessons for implementing market-based measures at the international level.
- 5) Leadership is probably the most important element of a workable climate regime. Policy makers, market regulators, commercial bank managers, industrialists, and other decision makers have a number of tools at their disposal to accelerate the transition from fossil fuels to clean energy.⁴⁴ Using a mix of measures, policy makers can provide a stimulus for commercial actors.

There are several questions facing policy makers in the 21st century. They form the basis for a new research agenda in the field of environmental policy and economics:

- How can sustainable development be financed, if governments are unable or unwilling to provide the required resources?
- How can environmental technologies be commercialized? Is it possible to break the dependency on state support and attract much larger financial resources available in private markets?
- How can the commercialization of clean energy technologies be advanced through business friendly policies?
- How can emissions markets be used to mitigate climate change?
- What is the role of international organizations in catalyzing private sector funding to contribute to sustainable development?
- How can methods of project finance be applied not only to develop infrastructure, but also to promote sustainable development and the transition from fossil fuels to cleaner forms of energy?

⁴⁴ Innovest: *Climate Change & the Financial Services Industry: Module 2 - A Blueprint for Action*. 2002. Nairobi, United Nations Environmental Programme 2002, pp. 37-50.

- What does it take in terms of policy innovation and leadership to make the new environmental policy a reality?

Acknowledgements

I would like to acknowledge the guidance and support of Prof. Pavel Marek and Dora Assenza, and the assistance of Robert Zbíral in converting the references to the Czech standard and providing a summary in Czech.

SOUHRN

PŘEHLED DOSAVADNÍ DOSKUSE O GLOBÁLNÍM OTEPLOVÁNÍ

Problematika globálního oteplování se díky své závažnosti stává jedním z nejdiskutovanějších témat nejen v rovině environmentální politiky, ale i v politologii jako celku. Článek analyzuje současnou debatu o globálním oteplování, probírá možnosti protiopatření na lokální i mezinárodní úrovni, přičemž hlavní důraz klade na perspektivy účasti soukromého sektoru a využití tržních mechanismů. Klíčovou otázkou je také zbytečnost či naopak opodstatněnost principu předběžné opatrnosti (precautionary principle).

Pokud provedeme určité zjednodušení, lze účastníky debaty rozdělit na dvě skupiny, jednak na odpůrce globálního oteplování a na zastánce, kteří ho přijímají jako nezpochybnitelnou skutečnost. Sbor odpůrců (či skeptiků) není jednotný, najdou se takoví, kteří považují globální oteplování za smyšlenku ekologů, na druhou stranu jsou zde i skupiny, které nezpochybňují oteplování jako takové, ale pouze potřebnost a případnou finanční nákladnost současného zásahu. Odpůrci jsou spojeni s politicko-ekonomickou lobby, jenž je představovaná například prodejci fosilních paliv (státy OPEC) či konzervativními politickými kruhy (Republikánská strana v USA). Oproti odpůrcům vystupuje tábor zastánců. Ten diskutuje, jak odvrátit nebo alespoň zmírnit globální oteplování. Soustředí se přitom na efektivitu, nákladnost, legitimitu, či etičnost jednotlivých opatření.

Přes zmíněné rozpory se obě strany shodnou na výhodnosti využití tak zvaných win-win příležitostí, které přispívají ke zmírnění rizika globálního oteplování a zároveň mají i ekonomický přínos. I kdyby klimatické změny byly jen chimérou, stále bude realizován hospodářský zisk. Rozlišujeme dva druhy win-win opatření: Ekonomická, která vedou k záporným ekonomickým nákladům (jsou v nich započteny i externality), výsledkem je pak zisk pro celou společnost. Finanční win-win opatření přinášejí navíc čistý finanční zisk pro realizátora - konkrétní soukromé společnosti.

Možným příkladem win-win příležitostí je využití tržních mechanismů. V poslední době dochází k prudkému rozvoji environmentálních technologií a mnoho firem se již podílí na honbě za „zeleným zlatem“. V sektoru globálního oteplování je nejslibnějším nástrojem trhu obchodování s emisemi skleníkových plynů. Je nezbytné vymezit jasné a spravedlivé ekonomické a legální mantinely a odstranit některé současné překážky.

To je úkolem pro mezinárodní společenství, jenž však zatím postrádá silného obhájce tohoto přístupu a tak se většina států zatím soustředí spíše na vlastní krátkodobé zisky než na minimalizaci hrozeb globálního oteplování.

Gaudenz B. Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon)
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
E-mail: Assenza@tiscali.cz

TEORIE POLITIKY A POLITICKÁ IDENTITA - PŘÍKLAD SOUČASNÉHO FEMINISMU

Martin Fafejta

V moderní politické historii vznikaly politické organizace – strany, odbory, hnutí – povětšinou jako nástroje reprezentace určitých skupinových zájmů. Identita skupiny byla pevně dána: národností (jazykem, etnicitou), vztahem k výrobním prostředkům (či prostě postavením v sociální struktuře společnosti), náboženstvím apod. Často šlo o to prosadit skupinový zájem bez ohledu na zájmy dalších skupin či přímo na jejich úkor. Odlišnost od skupinové identity byla chápána jako něco negativního, neboť již svou existencí daný skupinový zájem ohrožovala nebo profitovala z toho, že tomuto zájmu bránila se prosadit.

Ovšem ne všechny politické zájmy jde svázat jednotnou identitou. Příkladem může být současná ekologická politika. Mnohé politické požadavky se dotýkají pouze části identity jedince a tak je skupina, která za ně bojuje, natolik heterogenní, že lze jen velmi těžko zkonstruovat jednotnou identitu člena hnutí. Žádná takováto identita by nereprezentovala konkrétní členy v celé jejich osobnosti – dalším příkladem může být hnutí gayů a leseb a minimálně od 70. let i část feministického hnutí. Tato hnutí musí zohledňovat nejen individuální odlišnosti svých členů, ale musí respektovat i odlišnosti nečlenů – odlišnost již není něčím, co by bylo nutno popřít či překonat.¹ Do logiky podobných hnutí se navíc postupně dostává teze, že i zdánlivý nečlen může s hnutím sdílet určité zájmy a ke slovu se dostává koaliční politika. V následující stati bych se rád věnoval právě některým teoretickým aspektům této problematiky. Jako hlavní příklad bych si vzal současné feministické hnutí především v podobě tzv. postfeminismu (mezi jeho představitelky jsou řazeny i zde citované Judith Butler, Iris Marion Young či Julia Kristeva), který kritizuje snahu některých feministických proudů reprezentovat ženy jako jednotný politický subjekt.²

¹ Nečlena je třeba spíše přesvědčit o právoplatnosti svých nároků, než jej porazit.

² Samotné autorky se považují za feministky a nálepka „postfeminismus“ vznikla především proto, že se inspiřují poststrukturalismem (především Foucaultem a Derridou, ale i Lyotardem a dalšími). Z toho vyplývá i jejich kritický postoj vůči těm proudům feminismu, které pomíjejí, že ženy mohou mít navzájem velmi odlišné zájmy, které nelze postihnout jediným hnutím, ať už feministickým či jiným. Proto zdůrazňují potřebu co největší plurality ve feministickém hnutí i mimo něj.

1 Politika identity

Politika identity vychází z konceptu hromadně (nejlépe masově) sdílené identity – proletářské, národní, etnické, pohlavní apod., za kterou je nutno bojovat. Tato politika si dává cíl reprezentovat zájmy všech předpokládaných nositelů dané identity. Snaží se určitou skupinu vymezit jednotnou identitou a poté ji chránit před odlišností a jinakostí. Politika, která by tak nečinila, by ztratila subjekt, za nějž chce bojovat a díky němuž existuje. V rétorické rovině říká (a často tomu i věří), že identita může být „udržena a ochráněna jen tehdy, eliminujeme-li odlišnost a jinakost“.³ Následně je daná skupinová identita homogenizována, čímž jsou vylučováni či ignorováni ti předpokládání členové skupiny, kteří nechtějí být touto politikou reprezentováni. Feminismus, pokud je založen na takovéto argumentaci, tvrdí, že každá žena je (má být) feministkou. Jde tu o jakési „přirozené“ spojení „zkušenosti útlaku a opozice vůči němu“.⁴ Výsledkem je nejen skutečnost, že některé proudy ve feminismu jsou přesvědčeny o tom, že ženy by se měly chovat podle jejich návodů, ale také tvrdí, že ne-feministky a zvláště antifeministky nejsou správnými ženami, neboť nemají ženskou identitu konstruovanou tímto feminismem – Charlotte Brunsdon ji kriticky nazývá „politicky korektní feministickou identitou“.⁵ Takto mohou být z pozic feminismu zastávajícího politiku identity (tzv. feminismus reprezentace) přehlíženy či kritizovány například ženy v domácnosti. Být hospodyní je vnímáno jako nesvobodná volba, která ženskému hnutí jako celku škodí.⁶

Podle Judith Butler se feminismus reprezentace může stát mocenskou diskurzivní formací, jenž „produkuje subjekty, které poté reprezentuje“.⁷ Feminismus v tomto případě konstruuje utlačovanou ženu, což se pro konkrétní ženy může stát v každodenní praktické rovině nebezpečné.⁸ Určité ženy přestávají být považovány za ty „správné“ ženy. Začíná jim být upírána „ženská“ identita, aby mohl být rozpracován určitý politický zájem a na jeho základě provedena politická akce.⁹ Identita je tu chápána jako zdroj politické mobilizace. To ale podle J. Butler vážně ohrožuje, ne-li přímo uzavírá,

³ BENHABIB, Seyla (ed.): *Democracy and Difference*. Princeton University Press 1996, s. 4.

⁴ MOHANTY, Chandra Talpade: *Feminist encounters: locating the politics of experience*. In: *Social Postmodernism*. Eds. Linda NICHOLSON, Steven SEIDMAN. Cambridge University Press 1995, s. 74.

⁵ BRUNSDON, Charlotte: *Pedagogy of the Feminine: Feminist Teaching and Women's Genres*. In: *Cultural Theory and Popular Culture* Ed. John STOREY. New York, Harvester Wheatsheaf 1994, s. 37.

⁶ HAKIM, Catherine: *Mummy, I want to be a housewife*. *The Times Higher*, 26. 4. 1996.

⁷ BUTLER, Judith: *Gender Trouble*. London, Routledge 1990, s. 2.

⁸ Viz třeba problematika znásilnění – je-li žena a priori považována za utlačovanou a znásilňovanou, těžko v samotném aktu znásilnění nachází použitelné prostředky obrany a odporu – má se pouze trpně znásilnění účastnit. Některé feministky se domnívají, že takto se ještě posiluje mužská dominance a představu utlačované ženy, oběti mužského násilí, kterou razí mezi například Catherine MacKinnon, kritizují jako ve svém důsledku pro ženy škodlivou. Srov. HEBERLE, Renee: *Dekonstruktivní strategie a hnutí proti sexuálnímu násilí*. *Aspekt*, 1998, č. 1, s. 211–217. MARCUS, Sharon: *Fighting Bodies, Fighting Words: A Theory and Politics of Rape Prevention*. In: *Feminist Theorize the Political*. Eds. Judith BUTLER, Joan W. SCOTT. London, Routledge 1992. Shrnutí těchto tezí jsem představil v FAFEJTA, Martin: *K některým strategiím feministické politiky: dekonstrukce rodové/genderové symboliky*. *Sociologický časopis*, 38, 2002, č. 5, s. 593–606.

⁹ BUTLER, Judith: *Gender Trouble*, c. d., s. 142.

možnost dalšího otevření identity.¹⁰ Žena je fixována na svou domnělou ženskou identitu. Omezovat se na jakoukoli jedinou identitu je přitom nesmyslné a nemožné. Pro ženu je důležitá i její identita etnická, sexuální apod., přičemž seznam těchto identit nelze nikdy plně vyčerpát. „Teorie feministické identity, které rozpracovávají predikáty barva pleti, sexualita, etnicita, třída a zdraví, stále končí rozpačitém ‚atd.‘ na konci seznamu. [...] Tento nezdar je ovšem instruktivní: jaký politický stimul má být odvozen z onoho rozčilujícího ‚atd.‘, které se tak často objevuje na konci seznamu? Je znakem vyčerpání a zároveň nekonečného procesu zvyznamňování samotného. Je to supplément, přemíra, která nutně doprovází jakoukoli snahu ustavit jednou provždy identitu. Toto neomezené a tak dále se ovšem také nabízí jako nový výchozí bod feministického politického teoretizování.“¹¹

Politiku nemůžeme zakládat na nějakém „Já“, resp. nemá smysl se k nějakému zakládajícímu „Já“ vracet, neboť takovéto „Já“ ani neexistuje. Lidský subjekt, jeho identita, jsou vždy konstruovány sociálně. Člověk sám sebe konstituuje ve svých skutečích a vztazích k druhým. Z toho pro J. Butler vyplývá, že „nemusí být ‚aktér za aktem‘ [‚doer behind the deed‘], ale že aktér je variabilně konstruován v aktu a skrze něj“.¹² Naše identita nijak napřed bezesbýtku nepředurčuje naše činy ani naše postavení ve společnosti. Je neustále tvořena, což má podle J. Butler pro člověka osvobozující účinky. Jeho identita již není předem daná, jeho život není predeterminovaný, díky tomu je možná politická aktivita jakožto úsilí o změnu. „Paradoxně rekonceptualizace identity jako následku, tedy jako produkované nebo generované, otevírá ty možnosti ‚agence‘, jež jsou rafinovaně uzavřené pozicemi, které považují kategorie identity za zakládající a pevné.“¹³ Vzdáme-li se identity „žena“ jakožto něčeho pevného a stabilního, „fatálně determinovaného“, feministickou politiku tím dle J. Butler neohrožujeme, ale naopak zmnožujeme. A zároveň je tato identita následkem něčeho, není tedy ani „plně umělá a arbitrární“.¹⁴ Naše (politické) jednání je samozřejmě nějak omezeno.

Cílem politické snahy má tak být co největší možnost plurality. „Jestliže by identita nebyla fixována jakožto premisa politického sylogismu a politika již nebyla chápána jako soustava praktik odvozených od domnělých zájmů, které náleží souboru konfekčních subjektů, jistě se na troskách starých konfigurací politiky objeví konfigurace nové. Kulturní konfigurace pohlaví a rodu by se pak mohly zmnožit nebo spíše jejich současné zmnožení by se mohlo stát artikulovatelné v rámci diskurzů, které ustavují srozumitelný kulturní život.“¹⁵ Feministická politika by se nezabývala pouze ženou, ale ženou v mnohých konfiguracích (a v určitých konfiguracích/situacích může být i muž v poloze ‚žena‘ – muž znásilněný, transsexuál, muž pečovatel apod.). Politika tedy nemá fungovat skrze vyloučení těch, které nereprezentuje, ale naopak se má snažit být co nejvíce inkluzivní.

¹⁰ Tamtéž, s. 147.

¹¹ Tamtéž, s. 143.

¹² Tamtéž, s. 142.

¹³ Tamtéž, s. 147.

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž, s. 149.

Nelze se ovšem vzdát politiky reprezentace jako takové, neboť nereprezentujeme-li, nemáme se v politice jak legitimizovat. Podle J. Butler nám současné diskurzivní struktury takovéto odmítnutí ani neumožňují.¹⁶ Vždy si konstruujeme nějaké „my“, v politice předpokládáme nějaký subjekt, který reprezentujeme. Feministická politika, která by nereprezentovala žádný ženský subjekt, je stěží představitelná, zároveň si ale musí uvědomovat, že touto reprezentací způsobuje sociální smrt jiných žen, jiných subjektů.¹⁷ Podle mnohých autorek musíme přijmout určitý „formální univerzalizmus“, v rámci kterého veškeré pojmy, představy, které přijmeme, neuzavíráme před potenciální politickou soutěží, nic neautorizujeme mimopoliticky. Vše se musí stát předmětem „permanentní politické soutěže“. „Tvrdit, že si politika vyžaduje stabilní subjekt, znamená tvrdit, že vůči tomuto tvrzení nemůže existovat žádná politická opozice.“¹⁸

2 Politika odlišnosti

Na pořad dne se tak dostává politika odlišnosti (diference) či politika místa (loka-ce). Ta chce kultivovat, ne eliminovat odlišnosti. V politice diference „není jinakost jen očekávána, ale je jí dodávána i odvaha“.¹⁹ Tu často potřebuje, neboť odlišovat se mnohdy znamená být opomíjen, marginalizován.

Podle J.-F. Lyotarda je „paradigmatickým“ příkladem politiky odlišnosti feminis-mus, neboť „trvá na pohlavní odlišnosti, aniž by se ji snažil vyřešit“, když dále zdů-razňuje, že tento stav neřešitelné odlišnosti (resp. neřešitelných odlišností), je obecně „podmínkou politiky“.²⁰ J.-F. Lyotard má za to, že cílem spravedlivé politiky není vždy konsensus, i když by se to tak mohlo jevit z naší politické tradice. Wolfgang Welsch říká, že touha po konsensu je spojena s tradiční „estetikou krásného“, kde cílem po-litického úsilí je harmonie.²¹ Ta se ovšem často projevuje v byrokratické a imperiální touze plánovačů po jednotě celého světa, který je přehledný a snadno ovladatelný. Touha po konsensu může být nebezpečná, neboť omezuje samotné myšlení. Dosáhli-li jsme shody, problém vlastně přestal existovat – a to i v těch případech, kdy byla shoda spíše vynucená (ať už okolnostmi či silnější stranou ve vyjednávání).

Praktická politika přesto musí stavět na konsensu, ovšem na takovém, který je časoprostorově omezený: lokální a odvolatelný. Nemá být cílem, ale jen určitým sta-vem diskusí („dočasná úmluva fakticky nahrazuje trvalou instituci“) mezi aktuálními partnery.²² Pokud chceme být spravedliví, musíme brát zřetel především na rozpory a odlišnosti. „Politika je pokusem zabývat se konflikty, které nepřipouštějí žádné ře-šení.“²³ (V současné české situaci by šlo takto hovořit o mnohých konfliktech mezi Neromy a Romy.)

¹⁶ Tamtéž, s. 5.

¹⁷ KICZKOVÁ, Zuzana: *Subjekt v pohybe*. Aspekt, 1998, č. 1, s. 64–75.

¹⁸ BUTLER, Judith: *Contingent Foundations: Feminism and the Question of „Postmodernism“*. In: *Feminist Theorie the Political*. Eds. Judith BUTLER, Joan W. SCOTT. London, Routledge 1992.

¹⁹ HABER, Honi Fern: *Beyond Postmodern Politics*. London, Routledge 1994, s. 30.

²⁰ READINGS, Bill: *Foreword*. In: *Political Writings*. Jean-François LYOTARD, UCL Press 1993, s. XXVI.

²¹ WELSCH, Wolfgang: *Estetické myslenie*. Bratislava, Archa 1993, s. 120–1.

²² LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu*, Praha, FILOSOFIA 1993, s. 175–176.

²³ READINGS, Bill: *Foreword*. In: *Political Writings*. Jean-François LYOTARD, UCL Press 1993, s. XXIV.

V politice odlišnosti jinakost není tím, co sice očekáváme a co chceme v důsledku odstranit, ale něčím, z čeho odvíjíme své další úvahy a aktivity. Cílem politiky není politický boj, který by chtěl odlišnost porazit či odstranit jako takovou. To neznamená, že se má člověk dobrovolně podřídit jinakosti toho druhého, že se v ní má „rozpustit“. „V momentě sporu člověk musí být stranický“, ale „je třeba, aby předtím a potom, tedy v situaci reflexe, uvažoval i o právech a perspektivách jiných a o odvrácené straně toho, na co si činí opci“.²⁴

Nemusíme se ve prospěch jinakosti vzdát všeho univerzálního, obecně lidského. Pokud by tu totiž ono obecné nebylo, nebylo by ani na čem se shodnout. Je však třeba připustit, že obecný řád není dán přirozeností. Nebyl tu předtím, než jsme vstoupili na scénu světa. Je řádem naší kultury (civilizace), je něčím, o čem a nad čím se neustále dohadujeme. Univerzální je nutno chápat jako něco otevřeného a v tomto smyslu i prázdného, něco, co neustále naplňujeme konkrétními partikuláry.²⁵

Politika difference nemůže odstranit odlišnost neboli jinakost v její negativitě, tedy jako něco marginalizovaného, opomíjeného, přehlíženého, potlačovaného. Každé jednání, které něco vnáší do centra dění, něco jiného z tohoto centra vytlačuje. Avšak centrum není stálé a tak si ho nikdo nemůže předem nárokovat a nikdo nemůže mít jistotu, že se v něm v příštím okamžiku ještě udrží. Politika difference chce „lokalizovat“ svá jednání, neboť skrze lokalizaci (historickou, geografickou, kulturní, psychickou) si může uvědomit svou omezenost. Vidíme-li jedince v jeho konkrétní situaci, může nám dojít, že prostředky, které by mu měly pomoci, mohou naopak jeho situaci ještě zhoršit, pokud tuto situaci ignorují.

Z hlediska feminismu je důležité si uvědomit, že ženská zkušenost není jednoduše, ani „mezi ženami“, ani „v rámci ženy“.²⁶ Ženská zkušenost se mění v čase a v prostoru, není to nic daného jednou provždy. Lokalizace je nutná pro zohlednění každé individuality.²⁷

V rámci politiky odlišnosti nejde o to dosáhnout pro všechny stejná práva – právě proto, že všichni nejsme stejní. Naše odlišnost si nevyžaduje práva rovná (ve smyslu stejná), ale rovnoprávná. Příkladem budiž homosexualita. To, že všichni máme rovné právo uzavřít sňatek s osobou odlišného pohlaví, problém homosexuálních svazků neřeší. Rovná práva často znamenají, že se lidé musí napasovat do heterosexuálního uspořádání světa.²⁸ Kde však právo na rovnoprávnost končí? Říkal-li by zákon, že sňatek můžeme uzavřít s jakoukoli dospělou osobou, homosexuálům by jistě tato rovnost vyhovovala a nemuseli by volat po rovnoprávnosti. Co ale ti, kteří chtějí uzavřít sňatek s dítětem či zvířetem? Kde vezmeme kritéria, která odlišnost je a která není relevantní? Jde o politické rozhodnutí, kterou odlišnost kultivovat. Těžko lze pro každou z odliš-

²⁴ WELSCH, Wolfgang: *Postmoderna - pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha, KLP 1993, s. 52.

²⁵ LACLAU, Ernesto: *Subject of Politics, Politics of the Subject*. Differences, 1995, č. 1, s. 146–164.

²⁶ BRAIDOTTI, Rosi: *Embodiment, Sexual Difference, and the Nomadic Subject*. Hypatia, 1993, č. 1, s. 1–13.

²⁷ MOHANTY, Chandra Talpade: *Feminist encounters: locating the politics of experience*. In: Social Postmodernism. Eds. Linda NICHOLSON, Steven SEIDMAN. Cambridge University Press 1995, s. 74. BRAIDOTTI, Rosi: *Embodiment, Sexual Difference, and the Nomadic Subject*. Hypatia, 1993, č. 1, s. 1–13.

²⁸ CORNELL, Drucilla: *Gender, Sex, and Equivalent Rights*. In: *Feminist Theorize the Political*. Eds. Judith BUTLER, Joan W. SCOTT. London, Routledge 1992.

ností vytvořit „radikálně individualizovanou“ praktickou politiku, v rámci které by se tato odlišnost mohla bezezbytku uplatnit.²⁹

3 Politika odlišnosti jako forma politiky identity

Ne všichni ti, kteří pro sebe požadují právo na odlišnost, přiznávají toto právo i jiným, ne všichni mají zato, že politika odlišnosti by neměla být jednou z forem politiky identity.³⁰ I politika odlišnosti se může změnit v sektářskou politiku, kde minorita požaduje respekt vůči své odlišnosti, ale odmítá respektovat jiné.

Skrze odlišnost se skupina homogenizuje a politika odlišnosti se může stát „novým druhem politiky identity“.³¹ Mnohé politické skupiny a hnutí se uzavírají do komunit, ve kterých sdílejí jednotnou identitu a na ní stavějí politické požadavky. Svou komunitu chápou jako „přirozenou“ jednotu. Jedinice staví do pozice, kdy nemá na výběr být či nebýt členem komunity, neboť ti, co členy nechtějí být a z hlediska požadavků komunity by jimi být měli, „zrazují svou vlastní přirozenost“, jsou „renegáty či hlupci“.³²

Iris Marion Young³³ vidí paralely mezi ideou komunity a tím, co J. Derrida nazývá metafyzikou přítomnosti. V metafyzice přítomnosti se slova, koncepty, věci bezezbytku zpřítomňují ve své plnosti. Jákýkoliv význam je zde pevně dán, definován, je stálý a neměnný. J. Derrida s těmito naivními ideami nesouhlasí. Vychází z de Saussurovy teorie znaku, podle které je význam každého znaku dán odlišností od znaků ostatních. Důležitý je tedy moment odlišnosti, difference. Není možné, „aby v nějakém smyslu a v nějakém okamžiku byl nějaký prvek prostě přítomen sám o sobě a poukazoval pouze k sobě. [...] Každý ‚prvek‘ [...] je konstituován na základě stopy jiných prvků“.³⁴ Význam slova pochopíme jen tehdy, dokážeme-li ho srovnat s významy jiných slov.

Například slovo „žena“ v sobě obsahuje stopu slov jako „matka“ či „dcera“, ale i „muž“. Změní-li se význam slov „matka“, „dcera“, „muž“, mění se i význam slova „žena“ a naopak. Jsou-li v politickém slovníku ztotožněna slova „muž“ a „člověk“ – jak tomu bylo ve francouzské *Deklaraci práv člověka (muže) a občana* – má slovo „žena“ jiný význam, než je tomu dnes. Třeba pro J. J. Rousseau je žena především matkou a manželkou, muž na rozdíl od ní vstupuje do veřejné sféry – politiky, vědy, podnikání apod. Ovšem není-li žena omezena na tyto role a může vstoupit do politiky, mění se

²⁹ GOULD, Carol C.: *Diversity and Democracy: Representing Differences*. In: *Democracy and Difference*. Ed. Seyla BENHABIB. Princeton University Press 1996, s. 4.

³⁰ Tyto pojmy nejsou ustálené a tak někdy může docházet i k nedorozuměním. Například Jackie Stacey si pod termínem politika identity představuje politiku, kde „nikdo nemůže mluvit za jiného nebo o něm a žádná analýza nemůže být udělána mimo osobní zkušenost útlaku“. V tomto chápání má politika difference blízko k politice identity. Není divu, svou identitu si budují i na základě odlišnosti od jiných.

STACEY, Jackie: *Untangling Feminist Theory*. In: *Introducing Women's Studies*. Eds. Diane RICHARDSON, Victoria ROBINSON. London, MacMillan 1993, s. 63.

³¹ HELLER, Agnes a PUNTSCHER RIEKMANN, Sonja (eds.): *Biopolitics. The Politics of the Body, Race and Nature*. Vienna, Avebury, European Centre 1996, s. IX.

³² BAUMAN, Zygmunt: *Thinking Sociologically*. Oxford, Blackwell 1990, s. 72–74.

³³ YOUNG, Iris Marion: *The Ideal of Community and the Politics of Difference*. In: *Feminism/Postmodernism*. Ed. Linda NICHOLSON. London, Routledge 1990, s. 302–318.

³⁴ DERRIDA, Jacques: *Texty k dekonstrukci*. Bratislava, Archa 1993, s. 38–39.

i význam slova „muž“, a to nejen ve sféře politiky, ale i ve sféře rodinné. Otec může být více otcem ve smyslu starajícího se rodiče.³⁵

Tyto změny nejsou jednostranné, ale vzájemné a dotýkají se významů dalších slov. Tak třeba chceme-li ze slova „homosexuál“ odstranit stopu slova „deviant“, upíráme slovu „heterosexuál“ nárok na výhradní vlastnictví slova „normální“ (v oblasti sexuality). Hranice normality a nenormality a měřítko jejich posuzování se posouvají jinam, do jiných slov a významů.

Veškerý význam tedy získáváme ve vzájemné „hře diferencí“, ta ovšem neustále probíhá, takže žádný význam není stálý.

Komunita zvětčuje odlišnost a popírá změnu, k žádné hře diferencí v ní nemá docházet. Je to statický koncept, kde identita jedince je jednou provždy dána a kde je této identitě dáváno pozitivní či negativní hodnocení (znaménko). Není příliš velká šance tato znaménka měnit, být mezi nimi či dokonce existovat mimo ně. Cílem komunity je „oddělit čisté od nečistého“. Je to často totalitní, šovinistická, sektářská touha po jednotě, která nevytváří jednotu, ale dvojakost. Jedni jsou uvnitř (členové), druzí venku (z těch se snadno stávají nepřátelé). Komunita se snaží tvářit, jako by právo na vnějšek neexistovalo. Ty, co nevyjadřují touhu a vůli komunity, je třeba eliminovat – například prostřednictvím separace – ať už v separaci (koncentračním táboře) skončí nečlenové či členové komunity.³⁶ Z feminismu postaveném na těchto idejích se stává separatistické hnutí, které odmítá všechny Jiné a ze všech členů dělá Stejné. Být členem komunity znamená spojit své individuální cíle s kolektivní vůlí a rezignovat na svou vlastní subjektivitu. Komunita nám přikazuje, jací máme být a neumožňuje nám žádný osobní vývoj. V tomto smyslu je pro mnohé feministky atraktivnější život ve stávající „patriarchii“ než v jakékoli „sesterské“ komunitě.

4 Koaliční politika

Politiku identity však není proč odmítat, pokud není exkluzivní a uzavřená vůči lidem mimo (domnělou) komunitu – pokud získává charakter koaliční politiky.

Koaliční politiku lze chápat jako životaschopný kompromis mezi politikou identity a politikou odlišnosti. Vyžaduje si respekt vůči těm, kteří s námi nechtějí sdílet svou identitu, ale se kterými díky vzájemnému (a dočasnému) spojení můžeme dosáhnout společných cílů. Zároveň se musíme vzdát požadavků, které nemáme společné. Do koaliční politiky tak nejdeme proto, že nás to uspokojuje, ale proto, že z určitého (pragmatického) důvodu musíme.

Bernice Johnson Reagon dokonce říká, že kolice je „monstrum“, koaliční politika znamená „pokoušet dát se dohromady s někým, kdo by vás nakonec mohl i zabít“.³⁷

³⁵ Srov. BADINTER, Elizabeth: *Materská láska: od 17. století po současnost*. Bratislava, Aspekt 1998.

³⁶ Richard Glazar ve své knize *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky* staví paralelu mezi nacistickým koncentračním táborem a komunistické Československo – rozdíl je jen v tom, že v prvním případě se komunita separovala tak, že všechny ostatní transportovala do koncentračního tábora, ve druhém případě se komunita sama separovala od zbytku světa. Takto si separaci představují i ty feministky, které sní sen o „sesterské komunitě“ žen.

³⁷ Cit. dle HONIG, Bonnie: *Difference, Dilemmas, and the Politics of Home*. Social Research, 1994, č. 3, s. 563–597.

Z toho důvodu je důležité druhého z koalice respektovat v jeho odlišnosti. I když jsou koalice „místy krize“, „v krizi můžeš udělat báječné věci“. ³⁸ Krize je vždy příležitostí, která otevírá nové možnosti. Přesto bez určité vzájemné identifikace koaliční politika není možná. „Politika identifikace“, ale není „politikou identity“. ³⁹

Podle Julie Kristevy by teorie jednotné ženské identity měla být nahrazena teorií „marginality, subverze a disidence [...] Ať už říkáme ‚žena‘ nebo ‚utlačované třídy společnosti‘, jde o tentýž boj“. ⁴⁰ Proto se máme zajímat o vše, „co je marginalizováno symbolickým řádem“ ⁴¹ a symbolickým řádem mohou být marginalizováni i muži. Je otázkou, jestli se díky takovýmto tvrzením J. Kristeva nedostává až příliš blízko k marxistickým ideám o jednotném boji utlačovaných. Jak ale ona sama upozorňuje, nejde jí o jednotnou revoluci, která se chopí moci, jde jí spíše o to revoltovat, „protestovat ve smyslu prozkoumávat, být neklidný, klást otázky“, a tak se spolupodílet na změnách norem. ⁴² I když se mnohé z těchto otázek týkají sexuality či role žen ve společnosti, jde jí především o to zpochybňovat tradiční autoritu a nepodřizovat se jí z donucení. Pak pro ni není nejvýznamnější, kdo se na tomto zpochybňování podílí, i když uznává, že role žen je v této revoltě významná. Proto zdůrazňuje, že její filozofická stanoviska nemusí být totožná s politickými stanovisky. Domnívá se, podobně jako třeba Foucault a i většina myslitelů hlásících se k postmodernímu myšlení, že praxe a teorie nemusí být tataž. Odmítá-li někdo koncept „žena“ jako teoreticky škodlivý, neznamená to pro ni politické odmítnutí tohoto konceptu. Jak říká: „My jsme ženy“ musíme užívat jako reklamu nebo slogan pro naše požadavky. Na hlubší úrovni ovšem ‚žena‘ být nemůže; je to něco, co dokonce ani nenáleží do řádu bytí. ⁴³ Ženou se nerodíme, ženou se stáváme, jak říká Simone de Beauvoir.

4.1 Serialita

I když žena jako jednotná sociální kategorie či dokonce třída neexistuje, podle mnohých autorek si ji vytváří patriarchální diskurz. V tomto diskurzu sdílí ženy podobné pozice, i když jejich „materiální situace“ se může diametrálně odlišovat. ⁴⁴ Vždy vznikají situace, kdy příslušníci určité skupiny jsou sjednocováni zvnějšku, aniž o to sami stojí – například holocaust ‚sjednotil‘ všechny jedince s židovskými kořeny. „I když osobní identita jedince je na jeho příslušnosti k té které skupině nezávislá, takže jedinec sám ji může pokládat za zcela irelevantní, může být za určitých okolností aktualizována, jestliže totiž dané skupině nebudou přiznávána stejná práva nebo jestliže bude diskriminována převládajícími společenskými postoji.“ ⁴⁵

³⁸ Tamtéž.

³⁹ BRAH, Avtar: *Questions of Difference and International Feminism*. In: *Women's Studies; A Reader*. Eds. Stevi JACKSON et al. New York, Harvester Wheatsheaf 1993, s. 4.

⁴⁰ Cit. dle MOI, Toril: *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. London, Routledge 1985, s. 164.

⁴¹ Cit. tamtéž, s. 166

⁴² KRISTEVA, Julia: *Chvála revolty*. Literární noviny, 1998, č. 28, s. 8.

⁴³ Cit. dle TONG, Rosemarie: *Feminist Thought*. London. Routledge 1992, s. 230.

⁴⁴ HARSTOCK, Nancy: *Foucault on Power: A Theory for Women?* In: *Feminism/Postmodernism*. Ed. Linda NICHOLSON. London, Routledge 1990, s. 173, pozn. č. 5.

⁴⁵ PECHAR, Jiří: *Být sám sebou*. Praha, Hynek 1995, s. 13.

Takto uvažuje Iris Marion Young v konceptu „seriality“.⁴⁶ I. M. Young tvrdí (podobně jako J. Kristeva), že „tu jsou pragmatické politické důvody, proč trvat na možnosti uvažovat o ženách jako o určitém druhu skupiny“, i když ve skutečnosti skupinou (alespoň nějakou jednotnou skupinou) nejsou. To každý lehce zjistí, „zeptá-li se nějaké ženy, zda může oddělit svou ‚ženskou část‘ od ‚bělošské‘ či ‚židovské‘ části“. Přesto lze uvažovat o „žensví“ jako o určité „sérii“. I. M. Young se odvolává na teorii seriality Jeana Paula Sartra.⁴⁷ Podle ní každý z nás pociťuje určitá „prakticko-inertní“ omezení svého jednání, která není s to změnit. Ta tvoří sérii v tom smyslu, že na sebe navazují. Každý z nás je členem nějaké série. „Série je kolektiv, jehož členové jsou pasivně sjednocováni vztahem, jaký má jejich jednání k materiálním objektům a prakticko-inertním historiím.“ Členství v sérii není definováno tím, co členové jsou, ale tím, „že jsou ve svých rozličných existencích a jednáních orientováni kolem stejných objektů nebo prakticko-inertní struktury“. Být součástí série nutně neznamená mít společné atributy se všemi členy série. V určité situaci ale mnohé společné a podstatné atributy máme nebo můžeme mít.

Série není organicky tvořenou skupinou či snad komunitou. „Série je rozmazaná, měnící se jednotka, amorfni kolektiv.“ Uvědomit si své členství v sérii si mohou až za určitých okolností nebo taky nikdy. Členství v sérii je vlastně potenciální, nemusí být nikdy uskutečněno, mohou ho vždy popírat a přitom nebýt stížen něčím jako „falešným vědomím“. Dle J. P. Sartra serialita nijak nedeterminuje naše konkrétní jednání, pouze přispívá k tvorbě určitých situací, ve kterých se nacházíme.

I. M. Young říká: „Významy, pravidla, praktiky a předpoklady povinné heterosexuality utvářejí sérii ‚ženy‘ jakožto vztah potenciálního si přivlastnění muži. Podobně se ve strukturách vynucené heterosexuality objevuje ‚série‘ muž.“ Tyto dvě série jsou určitými „možnostmi a orientacemi pro konkrétní jednání, kterému dávají obsah“. To neznamená, že se podle těchto možností a orientací konkrétní jednotlivci vždy a všude chovají. Teoreticky se tak nemusí chovat nikde a nikdy. Jsou ovšem situace, kdy do určité série ‚spadneme‘, aniž bychom si to sami přáli. Pro ženu je to dle I. M. Young znásilnění: „Ve své serializované existenci jsme znásilnitelné.“ Zde by šlo namítnout, že i muž je znásilnitelný a jsou situace, kdy muži skutečně bývají znásilněni. Vezmeme si jen situaci mladého vězně a porovnejme si jí se situací stařenky ve starobinci. Nejde ale o to, že pouze ženy jsou znásilnitelné, ale že především ženy může tato situace potkat. Navíc lze říci, že v otázce znásilnitelnosti je mladý vězeň ve stejné sérii jako žena, ve většině jiných situací se v této sérii nenachází. Neboť ani všechny ženy, a jak zdůrazňuje I. M. Young, ani všechny feministky spolu nemusí být vždy v sérii.

Série tak existuje jako možnost, která nemusí být nikdy uskutečněna. Ze seriality nutně nevyplývají nějaké obecné projekty či sdílené zkušenosti. V určitých momentech na nich ale lze stavět koalice.

⁴⁶ YOUNG, Iris Marion: *Gender as seriality: thinking about women as a social collective*. In: Social Postmodernism. Eds Linda NICHOLSON, Steven SEIDMAN. Cambridge University Press 1995, s. 187–212.

⁴⁷ Srov. SARTRE, Jean Paul: *Critique of Dialectical Reason*. London, New Left Books 1976.

4.2 Muži a politika feminismu

Takto se samozřejmě na feministických projektech či v ženském hnutí mohou angažovat i muži a tato hnutí a projekty mohou zastupovat i mužské zájmy. Nejen muž znásilnitelný se dostává do série s mnoha ženami, i muž pečující o děti či vykonávající jiné aktivity tradičně spojované s ženstvím. V sérii s ženami mohou být muži dobrovolně i proti své vůli. Mnozí muži v rámci převládajících „prakticko-inertních“ struktur typickými muži nejsou, nemohou nebo nechtějí být (anebo chtějí být jen trošku), popřípadě chtějí, aby určité „mužské“ role převzaly ženy. Pak i boj ženských hnutí může být jejich bojem a na jejich koalici s feministickými hnutími nemusí být nic podivného.

5. Závěr

Významné proudy ve feminismu, v rámci kterého jakoby se politika identity sama nabízela, si dnes uvědomují, že nemohou zastupovat všechny ženy a že na tom není nic špatného. Je spousta žen. Feministická politika jako každá jiná samozřejmě potřebuje z praktických důvodů určitou „stejnost a jednotu“, ale tato stejnost a jednota bude mít vždy „zůstatek“ (derridovský suplément).⁴⁸ A tak je spousta feminismů. Feminismus není jednotným hnutím, ale může být hnutím koaličním, na kterém se mohou z času na čas účastnit i nefeministky a nefeministé.

SUMMARY

THEORY OF POLITICS AND POLITICAL IDENTITY - THE CASE OF CONTEMPORARY FEMINISM

The article compares two theoretical concepts of politics: politics of identity and politics of difference. The goal of politics of identity is to represent a single political identity, like the proletarian, ethnic, or sexual one. Feminism of identity wishes to represent all women arguing that every woman experiences oppression. According to Judith Butler, women cannot be fixed by any single sexual identity and female interests cannot be embodied in a unified movement. Therefore, politics of difference should be a preferred form of feminist politics. It is plural, inclusive, not exclusive politics encouraging otherness. Legitimate politics, however, need a political subject Therefore the concept of the politics of difference is too boundless. A viable compromise between the politics of identity and of difference is coalition politics. Movements representing different subjects can coalesce to assert a mutual political interests. Coalition can be based on the sartrean concept of seriality elaborated by I. M. Young: “A series is a collective whose members are unified passively by the relation their actions have to material objects and practico-inert histories.” For example, fathers who care for their

⁴⁸ HABER, Honi Fern: *Beyond Postmodern Politics*. London, Routledge 1994, s. 128.

children are in a series with many women, so they could form a coalition with feminist movements to support their common interests.

Mgr. Martin Fafejta, Ph.D.
Katedra sociologie a andragogiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Wurmova 7, 771 80 OLOMOUC
e-mail: fafejta@ffnw.upol.cz

POHLED NA MOŽNOSTI RAWLSOVA A HABERMASOVA KONCEPTU VEŘEJNÉ SFÉRY

Lenka Strnadová

Úvod

V rámci politického myšlení bezesporu existuje mnoho pojmů, které mezi autory vyvolávají neustávající diskuzi a teoretické rozepře. Spory často vycházejí z více či méně nesmiřitelných paradigmat a celkových postojů, které jednotliví myslitelé zastávají. Mohou však stejně tak pramenit z nepřesné interpretace myšlenek jednotlivých autorů. V každém historickém období se do středu kritické diskuze a sítě souhlasných i odsuzujících názorů dostává v rámci politického myšlení jiné téma.

Koncept veřejné sféry, kterým se bude zabývat tento článek, se do centra pozornosti dostal zřetelněji až ve 20. století, a to i přes to, že se jeho kořeny dají sledovat v linii, která sahá až do starověké tradice. Od 20. století získává toto téma na závažnosti a autoři se čím dál více pozastávají na problematikou definice samotné veřejné sféry, jejího vztahu ke sféře politiky a k soukromé sféře. Úzká konceptuální propojenost obou oblastí s občanskou společností a systémem demokracie umožnila ve 20. století postavit debatu o veřejnosti a soukromí do ohniska teorií totalitarismu (Hannah Arendt).

Stejně téma již více než půl století zaměstnává mimo jiné i zastánce liberalismu a nových teorií smlouvy, kteří pomocí analýzy obsahu a funkcí veřejné a neveřejné sféry předkládají své argumenty ve prospěch liberální reprezentativní demokracie, tedy v současnosti převládajícího státního uspořádání v rámci západních demokracií. Jejich partnery i protivníky v diskuzi se stali kritikové klasického liberalismu, především zastánci myšlenek diskurzivní etiky a do velké míry spříznění zastánci systému diskurzivní deliberativní demokracie.

Právě nekončící výměně názorů mezi nejvýznamnějšími zastánci těchto směrů Johnem Rawlsem a Jürgenem Habermasem se bude věnovat tento článek. Důvodů k stručnému zamyšlení nad klady na nedostatky těchto dvou konkurenčních myšlenkových systémů je hned několik. Jde o velice vlivné autory, kteří nerezignují na snahu o analýzu současné demokracie a jejich chyb. Proto bychom jejich myšlenky i pro potřeby rozvoje a zkvalitňování demokratických systémů měli kriticky reflektovat a inspirovat se jimi. Zároveň jsou ale jejich témata, jako veřejná a soukromá sféra, občanská společnost, veřejná diskuze, legitimita a spravedlnost, nevyhnutelná

v konkrétním kontextu české demokracie, respektive obecně demokracie v postkomunistických zemích.

Výsledkem několik desetiletí trvajícího totalitního komunistického režimu byla celková ztráta všech demokratických rysů státu i společnosti, snad dokonce i ztráta tradice demokracie, paměti, která by umožnila obnovu demokratického smýšlení v rámci České republiky. Ve skutečnosti tedy od roku 1989 nejde o obnovu, ale spíše o nové vybudování demokracie a všech aspektů, které se k ní váží. Jde o obnovu legitimacy státu, důvěry občanů ve stát a jeho instituce, rozvoj demokratického smýšlení a překonání propastného odcizení občanů od všech forem účasti i zájmu o veřejné dění. Jedná se o vytváření nové, svobodné společnosti, nové vytyčení veřejné a soukromé sféry i občanské společnosti.

Výše zmíněná úskalí musí překonávat i tradiční demokracie, které neprošly komunistickou zkušeností, ač pravděpodobně v menší míře a postupněji. Proto je třeba, jak to učiní tento článek, zamýšlet se nad řešeními a teoretickými koncepty, které nám k účelu osvětlení a analýzy principů svobodné demokratické společnosti předkládají J. Rawls a J. Habermas, zamýšlet se nad jejich ideály demokracie a nad otázkami definice, šíře a pravomocí, které charakterizují veřejnou a soukromou sféru v každém z těchto myšlenkových systémů. Hypotézou, ze které vycházíme, je tvrzení, že přestože neusilujeme o odmítnutí liberálních principů jako takových, lze pomocí kritického rozboru základních pojmů a postupů Rawlsova a Habermasova myšlení odhalit značná omezení svobody, spravedlnosti a legitimacy, která na demokratický systém uvaluje Rawlsova teorie spravedlnosti a jeho pojetí veřejné sféry. Pokud tomu tak je, museli bychom nejen dát za pravdu Habermasovým kritickým argumentům, ale také uvažovat o vhodnosti rawlsovského modelu pro křehké podmínky postkomunistického svobodného demokratického politického systému. Právě o to se pokusí závěr tohoto drobného příspěvku do rozsáhlé diskuze.

Na daném prostoru bohužel nelze celý komplex teorií detailně vykreslit. Článek se proto soustředí pouze na témata přímo propojená s otázkou svobody, veřejné a soukromé sféry, legitimacy, svobodného rozhodování a participace občanů ve veřejné diskuzi. Základy myšlení těchto dvou autorů jsou ostatně odborné veřejnosti dostatečně známé, a tak je lze najít bez podrobného vysvětlování.

Práce proto přímo vyjde ze základních teoretických konceptů ustavování demokratického systému, jak jej rozdílně J. Rawls a J. Habermas interpretují. V návaznosti na to bude možné analyzovat fungování, rozsah a limity veřejné sféry v rámci rozdílných konceptů a odvodit důsledky, které jejich pojetí vlivu občanů na demokratické rozhodování a diskuzi ve veřejné sféře mají pro charakter demokracie, svobodu a postavení občanů a legitimitu celého politického systému. Lze tak dospět k názoru na míru otevřenosti a spravedlnosti systému a vyvodit implikace, které mohou pozitivně a nedostatky znamenat při aplikaci teorií v podmínkách postkomunistické společnosti.

Článek vychází z děl obou autorů, která mají stěžejní význam pro analýzu problematiky veřejné a soukromé sféry. Jedná se o rozsáhlé monografické publikace i články a diskuzní příspěvky uveřejněné na stránkách akademických časopisů. Dále využíváme i dalších příspěvků, které reflektují, především na stránkách odborných periodik debatu na toto téma.

1 Rawlsova veřejná a neveřejná sféra pod kritickým pohledem

Celá Rawlsova teorie politického liberalismu a liberální demokracie pevně spočívá na dvou oddělených sférách – veřejné a neveřejné. Veřejnou sféru lze charakterizovat jako sféru práva, zákonů, politických institucí a veřejného rozumu. Soukromá sféra zahrnuje intimní oblast života občanů v rámci rodiny, různé formy asociací, sdružení a společných aktivit, které bychom mohli nazvat občanskou společností. Jak uvádí Evan Charney, „slovo *neveřejný* využívá Rawls nejčastěji k odkazu na různé formy spolkového života v rámci společnosti – v *Teorii spravedlnosti* nazývané ‚společenské svazy‘“.¹

Svoboda, která je základní hodnotou v liberálním myšlení J. Rawlse i dalších názorově spřízněných autorů, by bez hranice mezi veřejnou a neveřejnou sférou nemohla existovat. Hranice zajišťuje svobodu občanů před zasahováním do neveřejné sféry jejich aktivit a zároveň je ochranou veřejné sféry a politických principů, na kterých se společnost shoduje, před vlivem jednotlivých komplexních doktrín. Následující podkapitola podá ucelenější vysvětlení.

1.1 Veřejná sféra a její principy – spravedlnost jako slušnost

Rawlsův koncept veřejné sféry se zakládá především na jeho teorii spravedlnosti jako slušnosti (*justice as fairness*). Rozpracoval ji v roce 1971 ve svém stěžejním díle *Teorie spravedlnosti (A Theory of Justice)* a dále dopracoval především v knize *Politický liberalismus (Political Liberalism)* z roku 1993. Potřeba částečně revidovat a přesněji vyjádřit své koncepty pramenila z rozsáhlé kritiky, která se v souvislosti s jeho teoretickým přístupem objevila.

J. Rawls opakovaně zdůrazňuje, že se jeho spravedlnost jako slušnost a s ní spojené zásady veřejného rozumu nepokoušejí stanovit novou komplexní ideologii pro všechny oblasti života. Politický liberalismus je teorií deontologickou. Jak již naznačuje název jednoho z jeho článků (*Justice as Fairness: Political not Metaphysical*),² je tato koncepce pouze způsobem politické organizace dobře uspořádané společnosti,³ konstituční demokracie, a neklade si nároky aplikovat své zásady v rámci neveřejné sféry, tedy mimo oblast ústavního uspořádání a politických, sociálních a ekonomických opatření. „[...] je to morální koncepce vypracovaná pro určitý druh subjektu, konkrétně pro politické, sociální a politické instituce.“⁴ Spravedlnost jako slušnost je tedy základem legitimacy veřejné sféry ve státě.

¹ CHARNEY, Evan: *Political Liberalism, Deliberative Democracy, and the Public Sphere*. The American Political Science Review, 92, 1998, č. 1, s. 97.

² RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 223–251.

³ Pod tímto pojmem J. Rawls rozumí společnost, která odpovídá jeho kritériím pro liberální demokracii, jejíž členové dodržují principy racionality a rozumnosti, ve které panuje svoboda a rovnost zajišťovaná ve veřejné sféře principem spravedlnosti jako slušnosti a ve které jsou veřejná diskuze a rozhodnutí legitimizována prostřednictvím vztahování se k zásadám veřejného rozumu.

⁴ RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 224.

Principy spravedlnosti jako slušnosti ve skutečnosti odpovídají pravidlům, která jedinci a instituce musí dodržovat v rámci veřejné sféry za účelem ospravedlnění svých rozhodnutí a argumentů, tedy veřejnému rozumu, potažmo zásadám *racionálního* a především *rozumného* jednání. Jsou to principy, se kterými se příslušníci celé společnosti mohou ztotožnit bez ohledu na to, k jaké víře či obecnému přesvědčení se hlásí. Principy veřejného rozumu a spravedlnosti jako slušnosti jsou tedy striktně politické a jsou oblastí konsenzu celé společnosti. Jsou odděleny od jednotlivých ideologií či doktrín.

Existují dva základní principy spravedlnosti. První stanoví, že „každá osoba má stejné právo na nejrozsáhlejší systém stejných základních svobod, který je kompatibilní s obdobným systémem svobody pro všechny“.⁵ Druhý podle revidované verze uvedené v *Politickém liberalismu* zní: „Sociální a ekonomické nerovnosti musí splňovat dvě podmínky: a) musí být spojené s úřady a pozicemi, které jsou otevřené všem za podmínek spravedlivé rovnosti příležitostí, b) musí být ku prospěchu nejméně zvýhodněných členů společnosti.“⁶ Ústava založená na těchto principech spravedlnosti zajišťuje občanům politickou autonomii.

Svobodu a spravedlnost zásad umožňuje způsob, jakým jsou tyto principy spravedlnosti přijímány. Jde totiž o dobře známou Rawlsovu společenskou smlouvu, kterou smluvní strany v původním stavu přijímají pod tzv. závojem nevědomosti.⁷ Nejedná se o historicky situovaný konkrétní akt. Původní stav je nástrojem reprezentace či symbolem, který umožňuje jedincům v každém okamžiku stanovit si podmínky spravedlivého řádu a nastavit dobré uspořádání společnosti. To, že lidé automaticky směřují ke spravedlnosti, jak ji nastínil J. Rawls, je dáno již předem existujícími intuitivními myšlenkami ve společnosti. Sám J. Rawls je nazývá latentní či implicitní ve veřejné kultuře nebo i přímo veřejnou politickou kulturou.⁸ „Zaštiřující základní intuitivní myšlenkou je pojem společnosti jako slušného systému spolupráce mezi svobodnými

⁵ RAWLS, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 153.

⁶ RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 227.

⁷ Vymezený prostor bohužel nedovoluje zabývat se podrobně procesem a podmínkami uzavírání smlouvy. Obecně jde o akt, ve kterém se smluvní strany shodnou na základních ústavních principech pro danou společnost. Nestrannost, spravedlnost a ideologická neutralita zásad spravedlnosti jako slušnosti je zajištěna podmínkami tohoto rozhodování. Účastníci procesu jsou ukryti po závojem nevědomosti. Nejsou jim tedy k dispozici informace o jejich sociální pozici, o sociální pozici druhých, nemají žádnou individuální koncepci dobra ani světonázor, jsou odtrženi od jednotlivosti a svého životního rámce. Za vhodných podmínek, ve kterých jsou si svobodné osoby rovné a neexistují žádné výhody či hierarchie postavení, jsou proto jednotlivci schopni shodnout se na obecných pravidlech pouze na základě racionality a rozumnosti. Principy v důsledku toho vykazují ideální miru spravedlnosti. (Pro bližší seznámení s touto problematikou viz RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 223–251; RAWLS, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press 1996, s. 464; RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 132–180; RAWLS, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha, Victoria Publishing 1995. 361 s.)

⁸ Viz RAWLS, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha, Victoria Publishing 1995, kapitola III; RAWLS, John: *Kantian Constructivism in Moral Theory*. Journal of Philosophy, 77, 1980, č. 9, s. 515–572; RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 223–251.

a sobě rovnými osobami.“⁹ Do tohoto souboru platných předpokladů patří také celková charakteristika morálních vlastností jedinců ve společnosti (viz dále), včetně občanské povinnosti. J. Rawls tvrdí, že „fundamentální myšlenky [jeho koncepce spravedlnosti, pozn. aut.] – takové myšlenky politického liberalismu jako je slušný systém společenské spolupráce racionálních a rozumných, svobodných a sobě rovných jedinců – všechny spadají do kategorie politického a jsou známé z veřejné politické kultury demokratické společnosti a jejich tradic interpretace ústavy a základních zákonů“.¹⁰

Základním úkolem vlády je podporovat negativní svobodu svých občanů. Všechny její kroky musí odpovídat principům politické spravedlnosti a veřejného rozumu. Jedině tak mohou být ospravedlněny a být pokládány za legitimní. Určující význam negativní svobody objasňuje ve shodě s J. Rawlsem argument, který používá Isaiah Berlin: „Možná hlavní hodnota politických – ‚pozitivních‘ – práv, podílu na vládě, spočívá pro liberály v tom, že skýtá prostředek k ochraně jejich hodnoty nejzazší, totiž individuální – ‚negativní‘ – svobody.“¹¹

1.2 Neveřejná sféra – jedinec jako *homme* a *citoyen*

Opakem veřejnosti je neveřejná sféra, sféra soukromých aktivit jedince jako *homme* v protikladu k *citoyen*.¹² Jedná se o oblast osobních koncepcí dobra a svobody jedince, ve které se uplatňují principy rovnosti a svobody občanů. Podle J. Rawlse však zde již nemají vliv politické principy rozumu a spravedlnosti. Občané mají právo ve svém soukromém životě a svém působení v rámci různých skupin a asociací sledovat svůj osobní prospěch, své cíle a zájmy a řídit se postoji, se kterými se ztotožňují. „Každý pokus regulovat tuto ‚oblast‘ domény soukromého [...] by zároveň znamenal porušení zásad veřejného rozumu a poškození základních principů liberálního demokratického státu.“¹³ Zároveň zde probíhá diskuze a dění, jejichž výsledkem je komplex různých individuálních či skupinových, tedy v zásadě neveřejných hodnot a postojů, které J. Rawls nazývá společnou kulturou (*background culture*).

Pokud ale jedinci či seskupení chtějí v návaznosti na prvky společné kultury vyvolat veřejnou diskusi o záležitostech, které náleží do veřejné sféry a týkají se jich, či pokud participují na veřejné sféře např. při volbách, zasahují do sféry politické, a proto se

⁹ Tři základní prvky slušné spolupráce jsou podle J. Rawlse: a) spolupráce na základě veřejně uznávaných pravidel a procedur, b) slušné podmínky spolupráce založené na reciprocitě a vzájemnosti a c) zohlednění individuálních představ dobra a racionálních cílů jednotlivých účastníků. In: RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. Philosophy and Public Affairs, 14, 1985, č. 3, s. 231.

¹⁰ RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 135.

¹¹ BERLIN, Isaiah: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha, Prostor 1999, s. 271.

¹² Rozštěpením identity jedince z člověka a občana (*homme* a *citoyen*) se Rawls vystavuje problému paradoxu veřejného rozumu a jedince stává před nutnost rozhodování mezi svými osobními aspiracemi a názory a loajalitou k veřejným hodnotám a principům spravedlnosti. „Aby mohl Rawls to, co nazývá paradoxem veřejného rozumu, úspěšně rozřešit, musí obhájit svou tezi o občanské povinnosti.“ O tomto konceptu viz dále. (In: BROWN, Eric: *Rawls and the Duty of Civility*. In: Locations of the Political. Sestavil S. Gorman. Viedeň, IWM Junior Visiting Fellows Conferences 2003, http://web5.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/582/667/49561342w5/purl=rc1_EAIM_0_A18885832&dyn=11!xrn_5_0_A18885832?sw_aep=uds_rpas2 18. 12. 2003)

¹³ CHARNEY, Evan: c. d., s. 99.

stávají z lidí občany. Coby *citoyens* jsou vázáni občanskou povinností, a tedy striktními pravidly veřejného rozumu a spravedlnosti jako slušnosti. Jednou z jejich základních vlastností je *rozumnost*, která je vede k jednání, které podporuje stabilitu základní jednoty ve společnosti. Rozumní jedinci dodržují pravidla slušné spolupráce ve společnosti, uznávají základní hodnoty jako je svoboda, rovnost a celý komplex veřejného rozumu, a to na základě principu vzájemnosti. Podnětem k takovému jednání je fakt, že mohou očekávat, že i ostatní se k nim budou chovat na základě těchto hodnot. „[...] občanskost vyžaduje ochotu vysvětlit své názory (potenciálním) politickým protivníkům vzájemně srozumitelnou formou, ochotu zpětně naslouchat a spravedlnost při rozhodování, kdy přistoupit na kompromis.“¹⁴

Pokud bychom ale nevycházeli přímo z Rawlsových myšlenek, je možné vyvodit, že tak jednají i z důvodu pragmatičnosti, jelikož vědí, že pokud se budou odvolávat jen na politické myšlenky, které nejsou spojeny s žádnou vyhraněnou doktrínou, mají větší šanci získat na svou stranu i jinak smýšlející občany. Sledují kompromisní argumentaci, která svou neutralitou nemůže proti nim negativně naladit žádnou skupinu obyvatelstva.¹⁵

Na spravedlnost mají občané právo pouze jako morální subjekty. „Morální subjekty se vyznačují dvěma vlastnostmi. Za prvé, jsou schopny mít (a předpokládá se, že mají) nějakou představu o obecném blahu (ve smyslu nějakého racionálního životního plánu) a za druhé, jsou schopny mít (a předpokládá se, že budou mít) smysl pro spravedlnost, nějaké normálně účinné přání uplatňovat principy spravedlnosti a chovat se podle nich alespoň v určité míře.“¹⁶ Každá z těchto vlastností začleňuje jednu z částí osobnosti jedince do společenské spolupráce a života dobře uspořádané společnosti. První z nich se vztahuje k racionálnímu *homme* v oblasti neveřejné sféry, druhá k rozumnému *citoyen* v rámci sféry veřejné.

Teoretickým nástrojem, pomocí něhož J. Rawls vysvětluje stabilitu jinak silně pluralitní společnosti a systém ospravedlnění vzhledem k veřejné sféře a jejím principům, je koncepce *překrývajícího se konsenzu*. „Veřejné ospravedlnění probíhá, když všichni členové politického společenství ospravedňují sdílenou politickou koncepci tím, že ji včlení do několika svých rozumných obecných stanovisek.“¹⁷ Konsenzus je průnikem jednotlivých doktrín, které jednotlivci v rámci neveřejné sféry zastávají. Je shodou, na které může pevně stát jednota základních principů veřejné sféry, a prostředkem, jak uspořádat společnost do formy rozumné plurality. Vytváří se na základě rozumné komunikace ve společnosti, zásad veřejného rozumu a principu vzájemnosti, dle kterého k sobě jedinci jako občané přistupují. Podle Michaela Meyera může překrývající se konsenzus pomoci předcházet konfliktům, ale také přiblížit společnost k dosažení cíle ve smyslu vytvoření soudržné a pluralitní občanské sféry.¹⁸

¹⁴ RAWLS, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press 1996, s. 217.

¹⁵ Viz zamyšlení nad „liberalismem strachu“, myšlenkou, kterou rozvíjí Judith Shklar. In: MEYER, Michael J.: *Liberal Civility and the Civility of the Etiquette: Public Ideals and Personal Lives*. In: *Social Theory and Practice*, 26, 2000, č. 1, http://web5.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/582/667/49561342w5/purl=rc1_EAIM_0_A63537190&dyn=3!xrn_1_0_A63537190?sw_aep=uds_rpas2 (18. 12. 2003)

¹⁶ RAWLS, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 295.

¹⁷ RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. *The Journal of Philosophy*, 92, 1995, č. 3, s. 143.

¹⁸ MEYER, Michael J.: c. d.

Podle J. Rawlse společnost neovládá pouze veřejná politická koncepce spravedlnosti. V rámci neveřejné sféry, jak už bylo výše řečeno, funguje princip rozumnosti založený na spravedlivých podmínkách společenské spolupráce (vzájemnost), princip nutnosti zdůvodnit své činy a tolerance. Výrazem základní jednoty společnosti je dosažení úzké (osobní) uvážené racionality postojů a konceptů spravedlnosti poté, „[...] co občan pozorně zvážil alternativní koncepce spravedlnosti a sílu argumentů, které je podporují“.¹⁹ Na tu navazuje obdobný proces v celé společnosti a výsledná široká uvážená racionalita.

Na překrývajícím se konsenzu se ovšem nepodílejí všechny doktríny, ale pouze doktríny *rozumné*, tedy ty, které v politicky relevantních záležitostech odpovídají ustavené rovnováze politických hodnot. Even Charney ve svém článku doplňuje tuto tezi další specifikací z pera Judith Shklar, která uvádí, že „[liberalismus] musí odmítnout pouze ty politické doktríny, které neuznávají žádný rozdíl mezi sférou osobního a veřejného“.²⁰

Rozumné doktríny budou zastávat rozumní občané, tedy občané, kteří budou jednat podle výše nastíněných principů veřejného rozumu, slušné spolupráce, reciprocit a budou brát v úvahu nutnost zdůvodnit své činy.

1.3 Deontologie, svoboda a legitimita veřejné sféry

Po nezbytném nastínění základních Rawlsových myšlenek, které se vztahují ke konceptu veřejné sféry, je třeba kriticky zhodnotit platnost jeho tezí a implikace, které lze vyvodit.

Jako první jsme se zabývali hranicí veřejné a neveřejné sféry, kterou J. Rawls i další liberální myslitelé pokládají za klíčovou pro udržení svobodné společnosti. Tato hranice vzniká oddělením věcí veřejných v rámci koncepce spravedlnosti jako slušnosti od neveřejných a kategorizací navazujících elementů na základě jejich vztahu ke dvěma oblastem lidského působení. Ke sféře veřejné řadíme určitou skupinu témat, principů fungování (veřejný rozum a rozumnost občanů i doktrín), jedince jako občana s jeho občanskou povinností a konsenzus jako převládající prvek jednání. Sféra neveřejná funguje na základě racionálního prosazování individuálních představ dobra, obsahuje (rozumnou) pluralitu, komplexní ideologie a doktríny a občany v rámci svých rodin či občanských sdružení.

Ovšem, jak jasně dokazuje J. Habermas ve svém díle *Strukturální přeměna veřejnosti* (1962), hranice mezi veřejnou a soukromou sférou je velice pohyblivá a o mnoho propustnější, než předpokládá J. Rawls. To ostatně potvrzuje i Seyla Benhabib, již cituje E. Charney: „demokratická politika prověřuje a stále znovu vyjednává hranice mezi dobrým a spravedlivým, morálním a právním, soukromým a veřejným.“²¹ Ale i kdybychom interpretovali hranici, kterou vytyčuje politický liberalismus, jako značně flexibilní, oddělení institucí občanské společnosti od veřejné sféry je neudržitelné.

¹⁹ RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 141.

²⁰ CHARNEY, Evan: c. d., s. 97.

²¹ CHARNEY, Evan: c. d., s. 99.

Institute občanské společnosti, jako např. veřejné prospěšné organizace, univerzity či odbory, nevyhnutelně musí svými tématy, prostorem, na kterém působí, i způsobem činnosti do veřejné sféry zasahovat. A zároveň nesplňují základní charakteristiku neveřejné sféry, jejich činnost dosahuje nad rámec základních principů spravedlnosti a je do velké míry legislativně regulována.

Hranici mezi veřejnou a neveřejnou sférou však J. Rawls překračuje i na jiných místech, např. když rozvíjí svůj koncept překrývajícího se konsenzu. Ten má zajistit ospravedlnění veřejného rozumu i stabilitu společnosti. Tím, že pro konsenzus jsou přípustné pouze rozumné doktríny, omezuje pluralitu ve společnosti a vytváří podmínky pro přetrvání systému. Ale právě tímto kritériem J. Rawls překračuje prostor deontologického politického liberalismu a dovoluje mu klasifikovat názory v rámci neveřejné sféry, které tím připouští či nepřipouští do celku překrývajícího se konsenzu. Doktríny, které narušují systém veřejných hodnot, ač v rámci neveřejné sféry, jsou odděleny od zbytku společnosti, neuznány a izolovány. Ostatní názory se do značné míry propojují s veřejným rozumem a prolamují tak hranici, již J. Rawls s takovou vehemencí brání.²² Je otázkou, jaký je přínos veřejné diskuze, která se vždy bude pohybovat pouze v rámci již ověřených názorových celků, které zapadají do paradigmatu společnosti a podílejí se na překrývajícím se konsenzu. Sféra veřejné debaty je proto ve skutečnosti velice uzavřená a model překrývajícího konsenzu slouží spíše ke konzervaci stávajících názorů a udržování stabilního pohledu na svět. Alternativy, které se výrazně liší, a před tím, než vystoupí na veřejnost, nelze zhodnotit zda v negativním či pozitivním smyslu, zůstávají vždy nepoznané.

S tím logicky souvisí i již zmíněná otázka paradoxu veřejného rozumu a dvojí identity jedinců jako lidí a občanů. „Rawlsovské politické bytosti disponují znalostí svých filozofických a morálních postojů, ale neaplikují je v politické sféře.“²³ Jako lidé v neveřejné sféře mají sledovat na základě racionality své vlastní dobro a své individuální životní plány. Potom ale musí zákonitě čelit rozporu, který přináší jejich občanská povinnost ve sféře veřejné, která jim velí dodržovat pravidla veřejného rozumu, zásad slušné společenské spolupráce a připravenosti zdůvodnit naše vlastní činy. Tento rozpor se snaží Rawls řešit nadřazením principu občanské povinnosti individuální racionalitě.²⁴ Pokud některým doktrínám, ke kterým se občané v neveřejné sféře hlásí (a toto právo jim J. Rawls teoreticky neupírá), dáme přívlastek nerozumné, pak i jedinci, kteří je vyznávají, by měli být nerozumní. Porušujeme tak ale zásadní dělení dvou lidských kapacit, ve kterém se rozumnost, na rozdíl od racionality, vztahovala pouze na působení občanů ve veřejné sféře. Implicitně tedy narušujeme i dělení těchto sfér jako takové. Můžeme si společně s E. Charneym položit otázku: „Jestliže může nerozumná

²² Pro postupné mizení hranice mezi veřejnou sférou a občanskou společností se ve svém konceptu vládnosti (governmentality) vyslovuje z postmodernistických pozic i Michel Foucault. Pro stručný nástin viz MARI-NETTO, Michael: *Who Wants to Be an Active Citizen? The Politics and Practice of Community Involvement*. Sociology, 37, 2003, č. 1, s. 103–120.

²³ ALEJANDRO, Roberto: *What Is Political about Rawls's Political Liberalism?* The Journal of Politics, 58, 1996, č. 1, s. 12.

²⁴ Problém analyzuje ve svém článku Eric Brown a dochází ke stanovisku, že argumenty, které J. Rawls předkládá, nejsou dostatečně přesvědčivé. BROWN, Eric: c. d.

osoba neboli příznivec nerozumné doktríny jednat *pro účely politiky* rozumně, proč potom vůbec klasifikovat doktríny – nebo osoby – tímto způsobem?²⁵

Další část rozvažování o Rawlsově konceptu je třeba věnovat způsobu vzniku pravidel veřejné sféry, způsobu, jakým se ustavují pravidla spravedlnosti jako slušnosti. Jedná se především o východiska společenské smlouvy, tedy tzv. intuitivní myšlenky či jinak, veřejnou politickou kulturu. Je pravdou, že J. Rawls své názory na jednotlivá témata velice často přehodnocuje.²⁶ Od počátku 80. let se však ustálil na tom, že zásady spravedlnosti jako slušnosti vycházejí právě z již existující politické kultury, konkrétně demokratické kultury. Řeší tak rozpor mezi svým počátečním nastavením původního stavu a situace smluvních stran pod závojem nevědomosti a principy, které zároveň měly tyto strany při svém rozhodování zohledňovat a vyjít z nich při formování výsledku ve tvaru spravedlnosti jako slušnosti.

J. Habermas ve svém zamyšlení nad tímto rozporem došel k závěru, že „závoj nevědomosti musí zakrývat všechna konkrétní stanoviska a zájmy, které by mohly zasahovat do nestrannosti rozhodování; zároveň musí zakrývat *právě jen* takové normativní prvky, které mohou být bez dalších potíží vyřazeny ze souboru kandidátů na obecné dobro, na kterém se svobodní a rovní občané mají shodnout“.²⁷ Takoví občané disponují mnohem širší znalostí, než jim J. Rawls původně přiznával. Uznávají demokratické hodnoty, vyšší zájmy, ve skutečnosti znají a zohledňují princip autonomie. Mají představu dobře uspořádané společnosti. Ale aby tomu tak mohlo být, musí již v původním stavu dodržovat principy veřejného rozumu a rozumnosti, jako jsou vzájemný ohled, reciprocita a spolupráce. Podle J. Rawlse zůstávají vyčleněny všechny doktríny a ideologie.

Když provedeme srovnání hodnot veřejného rozumu, neliší se výrazně od hodnot samotného liberalismu. A liberalismus po předcházející argumentaci můžeme zařadit mezi ostatní světónázory, jelikož jeho deontologické kvality a neutralitu se dostatečně nepodařilo prokázat. Smysl společenské smlouvy, která ve skutečnosti vychází již z daných liberálních předpokladů a má dospět k nějaké liberální formě konceptu spravedlnosti, se do velké míry vytrácí. Může vzniknout kvalitní liberální koncept ústavnosti, ale předem jsou znovu vyřazeny potenciální alternativy. Nastavení a principy veřejné a neveřejné sféry jsou tak dány do velké míry *a priori*. Mohou být znovu přehodnocovány, jelikož k procesu revize a uzavření nové smlouvy lze přistoupit pomocí symbolického vytváření původního stavu kdykoliv. Ale pokud se dodrží daný Rawlsův koncept, stabilita liberálních principů je znovu zaručena.

Stejně tak je tomu i po uzavření smlouvy, v rámci fungování veřejné sféry na základě veřejného rozumu. J. Rawls sice postupně připouští zasahování rozumných doktrín do veřejné sféry, ale, jak vyvozuje E. Charney, „[...] svou původní formulaci mění jen velice mírně, jelikož rozumné doktríny definuje jako takové, které podpoří správnou rovnováhu politických hodnot a které nebudou kolidovat s veřejným rozumem“.²⁸

²⁵ CHARNEY, Evan: c. d., s. 108.

²⁶ Názorný důkaz o tom podává Roberto Alejandro. Viz ALEJANDRO, Roberto: c. d.

²⁷ HABERMAS, Jürgen: *Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 118.

²⁸ CHARNEY, Evan: c. d., s. 98-99.

Pokud ovšem připustíme oprávněnost a legitimitu procesu smlouvy, musíme ho vystavit ještě jednomu prověření, a to společností, která již není situována pod závojem nevědomosti. Podle J. Habermase toto prověření, tato konečná legitimizace dvou zásad spravedlnosti jako slušnosti, musí zákonitě proběhnout v rámci diskuze občanů vedené ve veřejné sféře, v oblasti působení veřejného rozumu. Ospravedlnění veřejných koncepcí obecně podle J. Rawlse pramení z jejich shody s překrývajícím se konsenzem. Ale legitimizace tímto způsobem není platná, jelikož občané již nejednají autonomně, ale ve své diskuzi následují principy veřejného rozumu, čímž ve skutečnosti spíše stabilizují existující instituce, než potvrzují či vyvracejí jejich legitimitu. Jak zakončuje J. Habermas, „jelikož občané nemohou pojímat ústavu jako *projekt*, veřejné užívání rozumu ve skutečnosti nemá význam výkonu politické autonomie, ale pouze podporuje nenásilné *uchování politické stability*“.²⁹ Principu stability a negativní svobody ovšem J. Rawls dává přednost před svobodami politickými, právy občanské participace ve veřejné sféře. Jeho teorie tak vyznívá, přestože sám autor takové implikace opakovaně popírá a zdůrazňuje svůj záměr skloubit moderní svobody, které zahrnují ochranu svobodné vůle, a starověké svobody, které upřednostňují politická a občanská práva a vedou k participaci občanů a výsledkům příznivým pro silnější koncepty deliberativní demokracie.

2 Habermasův koncept veřejné a soukromé sféry – kritika Rawlse a hledání alternativ

Argumenty, které jsme uvedli výše, jsou součástí reakce J. Habermase a dalších autorů podporujících koncepty diskurzivní etiky a s ní spojené deliberativní demokracie, popř. jejich myšlenkovému směřování do velké míry odpovídají. Předchozí výklad tak tvoří dobrý základ pro stručné nastínění toho, jakou alternativu pro pojetí veřejné sféry a demokratických politických procedur nabízí sám J. Habermas.

Na úvod je nutné objasnit základní termíny, se kterými J. Habermas operuje a jejich význam. Často totiž využívá stejné terminologie jako J. Rawls, ovšem významově se jejich pojetí, především pokud se jedná o veřejnou, soukromou či občanskou sféru, značně liší. Je nezbytné zde předeslat, že k dokonalému vhledu do Habermasovy teorie veřejné sféry je velice prospěšné sledovat jeho popis historického vývoje této entity. Prostor tohoto článku to bohužel neumožňuje a tak je nezbytné se zaměřit pouze na veřejnou sféru současné společnosti.³⁰

J. Habermas odděluje v zásadě dvě sféry – veřejnou a soukromou. Ovšem hranici mezi nimi vidí jako značně propustnou. Dělicí linii mezi těmito dvěma sférami ruší moderní kapitalistický stát, který opouští principy *laissez-faire* a přistupuje k inter-

²⁹ HABERMAS, Jürgen: *Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 128.

³⁰ Pro hlubší studium historického vývoje viz HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofie 2000. 418 s.

vencím do sociální a ekonomické oblasti.³¹ Problémy, se kterými se doposud musela potýkat soukromá sféra (včetně občanské veřejnosti), se přenášejí do politické roviny, politicky se tematizují. Vzniká tak nová oblast – oblast sociální. „A s rozšířením veřejné autority na soukromé oblasti je také spojen [proces] nahrazování státní moci mocí společenskou. Teprve tato dialektika zespolečňování státu, která se prosazuje zároveň s pokračujícím postátňováním společnosti, postupně narušuje základnu občanské veřejnosti – oddělení státu a společnosti.“³² V rámci původně soukromé sféry pak dochází k polarizaci dvou elementů – intimní sféry rodiny, která je od této sféry charakterizována soukromostí ve smyslu autonomního rozhodování o spotřebě, konzumu, a sféry občanské veřejnosti, která již není striktně soukromá, ať už se jedná o práci, o sociální aktivity či o politickou veřejnost.

Ve výsledku existuje stát, veřejná a soukromá sféra, ale každá z nich jen s velice vágními a propustnými hranicemi.³³ Výhled do budoucnosti představuje publikum organizovaných soukromých osob, které v rámci politické sféry prosazují své zájmy. Jedná se o vzor deliberativní či participační demokracie založený na principech diskurzivní etiky, který může napravit selhávání legitimacy v současných demokratických systémech. V tomto kontextu jde především jde o Habermasovu obavu, že „[...] prostor demokratického rozhodování byl ‚kolonizován‘ technicko-administrativními regulacemi“.³⁴

2.1 Veřejná sféra a principy diskurzivní etiky

J. Habermas se vůči J. Rawlsovi vymezuje v první řadě charakterem, který přikládá své teorii. Zatímco J. Rawls striktně odmítá jakékoliv implikace, které by mohly vést

³¹ Právě oblasti obchodu a sociálních služeb v 19. století tvořily jádro tzv. občanské společnosti, asociací, podniků a klubů. V rámci občanské společnosti se potom vyčlenila politická veřejnost s veřejným míněním, která vznikala s postupným otevíráním struktur státu a především v souvislosti se šířením informací a rozvojem svobodného tisku. Nezanedbatelnou roli hrál rozkvět kavárenské, salonní a klubové kultury především ve Velké Británii, Francii a Německu.

³² HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000, s. 232.

³³ Habermas ve svém díle ostře kritizuje moderní konzumní společnost a kapitalistické uspořádání. K tomu viz HABERMAS, Jürgen: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha, Filosofia 2000. 187 s. – Vidí rozpad kritického politického publika, kriticky se zamýšlející politické veřejnosti. Ta je nahrazena masovou konzumní veřejností, která je neschopna kritické reflexe a ve skutečnosti s tak stává pouze nepolitickou veřejností. Faktory, které to způsobily, jsou rozvoj kapitálu a jeho rostoucí vliv na stát, oddělení procesu rozhodování a vyjednávání od samotného publika a vznik plebiscitní politické veřejnosti. Publikum se tak omezuje na veřejné aklamace. Veřejnost ovládají privilegované soukromé zájmy, kterým slouží i funkce svobody. Masmédia, která jsou ovládána zveřejněnými soukromými zájmy vytváří uměle veřejné mínění. To již není založeno na základě pravé publicity a veřejné diskuze, ale na základě toho, kdo je schopen lépe zapůsobit, vytvořit o sobě lepší veřejný obraz. Publicitu již nemá publikum, ale snaží se o ni rozhodující společenské a ekonomické organizace i vláda. Politická a občanská veřejnost a vlastně i parlament jsou v této situaci značně oslabeny. „Publicita ztrácí svou kritickou funkci ve prospěch demonstrativní; i argumenty jsou převráceny v symboly, na něž nelze odpovědět opět argumenty, nýbrž pouze identifikacemi.“ Participující veřejnost se rozpadá. „Publikum občanů, dezintegrované jakožto publikum, je publicistickými prostředky natolik mediálně přetvořeno, že může být na jedné straně vyžadováno k legitimizaci politických kompromisů, aniž by na druhé straně mělo podíl na účinných rozhodnutích nebo aniž by takového podílu bylo vůbec schopno.“ In: HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000, s. 313, 332.

³⁴ CHARNEY, Even: c. d., s. 97.

k názoru, že jeho spravedlnost jako slušnost obsahuje substanciální prvky, J. Habermas se k pravdivostnímu jádru diskurzivní etiky otevřeně hlásí. Veřejný diskurz chce institucionalizovat jako základ demokracie, která je pojímána procedurálně, tedy jako proces vykonávání diskuze, který spočívá na veřejném rozvažování, jež vykonává kontrolu nad rozhodováním v politické sféře. Obvinění z čistého proceduralismu, který sám nemůže být legitimizován mimo své hranice, tedy z rysu, který sám vytýká J. Rawlsovi, vyvrací tím, že k procedurálním pravidlům přičleňuje nezbytná kognitivní kritéria co se týče jejich interpretace a aplikace. Jak tvrdí James F. Bohman, „[Habermas] jasně vyjadřuje, že není ‚čistým‘ proceduralistou, když užívá fráze vhodně interpretované a zobecnitelné zájmy“³⁵ ve spojitosti s omezeními, která klade na argumenty v rámci veřejného diskurzu.

Demokratické rozhodování v rámci veřejné a politické sféry by podle J. Habermase mělo zajišťovat svobodnou participaci občanů na rozhodování. Ta, jak již ukázala předložená kritika Rawlsovy teorie spravedlnosti jako slušnosti a veřejného rozumu, je za současných liberálních podmínek nedosažitelná. Prostor veřejné diskuze se může stát dostatečně inkluzivním a otevřeným pouze při dodržování principů diskurzivní etiky a vytvoření tzv. ideální komunikační situace (*ideal speech situation*). Koncept veřejné sféry, který teoretici diskurzivní etiky předkládají, je jejím logickým vyústěním.

Legitimita rozhodování závisí na splnění čtyř podmínek. Dohody musí být formálně a procedurálně správné, musí být kongnitivně dostačující, musí se týkat záležitostí, které umožňují konsenzus nebo kompromis, a musí být oproštěny od ideologie. Princip diskurzivní etiky tak nahrazuje Rawlsův procedurální princip spravedlnosti jako slušnosti. Jelikož J. Habermas kritizuje nedostatek legitimizace v případě přijímání tohoto Rawlsova konceptu (viz výše), sám přichází s komplikovanějším systémem. Samotná pravidla a navrhované formy argumentace vystavuje dalšímu posouzení v rámci veřejného diskurzu.

Jak již bylo řečeno, tvrzení a ambice, kterými jedinci přispívají do veřejné diskuze, jsou přijatelné, pouze pokud splní kritéria vhodné interpretace a zobecnitelnosti. Předem ovšem nejsou vyloučeny žádné zájmy, požadavky či názory. Všechny mají přístup do veřejné sféry. Tam ovšem musí být úspěšně ospravedlněny vzhledem k postkonvenční morálce³⁶ a veřejné interpretaci. O tom, jestli jsou všechny tyto podmínky splněny, se tedy nikdy nerozhoduje před tím, než stanoviska mohou získat hlas ve veřejném diskurzu. Před samotným procesem komunikace tedy neexistuje žádný pevně daný fakt.

Diskurz je formou „[...] participace řízené zásadami rovnosti a symetrie, rovného práva na ověřování a zpochybňování témat konverzace, žádných pravidel *prima facie*, která by kladla omezení, co se týče identity účastníků či charakteru agendy“.³⁷ Sám svým charakterem podporuje pluralitu ve společnosti, ale zároveň je jí i podmíněn, jelikož rozhovor (diskurz) je možný pouze mezi pluralitou občanů v rámci občanské

³⁵ BOHMAN, James F.: *Communication, Ideology, and Democratic Theory*. The American Political Science Review, 84, 1990, č. 1, s. 93–109.

³⁶ Viz dále.

³⁷ CHARNEY, Evan: c. d., 103.

společnosti. Taková společnost si váží rozdílů, vyznává jako jednu ze svých zásad princip diference, ale také, a zde se J. Habermas setkává s J. Rawlsem, princip reciprocity. Občané v něm nepůsobí pouze v horizontu svých racionálních egoistických pozic, nýbrž argumentují z *první osoby plurálu*. Sám J. Rawls ve svém článku cituje část Habermasova díla *Faktizität und Geltung* (1992): „Praxe argumentace se sama nabízí k takovému společně vykonávanému přejímání univerzalizovaných rolí. Coby reflektivní forma komunikativní akce se socio-ontologicky odlišuje tím, že umožňuje úplné převrácení perspektivy účastníků, což uvolňuje intersubjektivitu rozvažujícího kolektivu na vyšší úrovni.“³⁸

Postkonvenční morálka je centrálním prvkem Habermasova pojetí jedince. Vyžaduje občany, kteří se účastní veřejné diskuze a jsou schopni ji morálně reflektovat. Morální reflexe je „schopnost radikálně pochybovat o všech procedurách ospravedlňování, včetně té naší, a požadavek, aby byla platnost normativních postupů prokázána argumenty, které ostatní, kteří nepřijímají náš způsob života, mohou považovat za přesvědčivé“.³⁹ Znamená to, že všechny myšlenky, které vstupují do diskurzu, musí být radikálně otevřené a schopné své reflexivní transformace, což ovšem nemá implikovat požadavek na jejich sjednocení a totožnost. Diskurzivní etika však také vyžaduje, aby se jedinci integrovali do společnosti pomocí obecné či racionální vůle. Ta však, přes svou zavádějící terminologii, neodpovídá rousseauovským konceptům. Jedná se o identitu a racionalitu, kterou jedinci přijímají na základě racionálního uspořádání moderní společnosti, a tím, že zásady struktury společnosti internalizují, racionální řád dále posilují.⁴⁰ Neexistuje jednoduše obecná vůle a koncepce dobra, která monologicky společnost vede. „Otázky sebeporozumění a seberealizace, které jsou zakotveny v konkrétních životních událostech a kulturách, nepřipouštějí obecné odpovědi; moudré rozvažování ohledně dobrého života v rámci horizontů jednotlivých životních situací a tradic neúští v žádné univerzální recepty.“⁴¹

Ovšem prostřednictvím takového procesu komunikace je společnost schopna dosáhnout ve většině případů konsenzu. A to ne na základě izolace nároků, které by dosahování shody narušovaly, jako tomu je v případě *nerozumných* doktrín u J. Rawlse, ale na základě otevřenosti diskuzního fóra, které až v průběhu komunikace ověřuje slučitelnost jednotlivých zájmů a názorů s výše nastíněnými kritérii postkonvenční interpretace. J. Habermas však připouští, že konsenzus nemusí vždy být uskutečnitelný. Potom je třeba přistoupit za stejných komunikačních podmínek ke hledání kompromisu. „Kompromis může být jakožto kompromis ospravedlněn pouze tehdy, jsou-li splněny *dvě podmínky*: mocenská rovnováha zúčastněných stran a nezobecnitelnost projednávaných zájmů.“⁴²

Legitimitu dosaženého konsenzu i kompromisu může narušit mnoho faktorů, které se objevují, pokud se v rámci diskurzivního procesu vyskytnou nedostatky vzhledem

³⁸ RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 136.

³⁹ CHARNEY, Evan: c. d., s. 103.

⁴⁰ J. Habermas zde jasně navazuje na Emila Durkheima.

⁴¹ TRIADAFILOPOULOS, Triadafilos: *Politics, Speech, and the Art of Persuasion: Toward an Aristotelian Conception of the Public Sphere*. The Journal of Politics, 61, 1999, č. 3, s. 749.

⁴² HABERMAS, Jürgen: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha, Filosofia 2000, s. 143.

ke čtyřem základním zásadám komunikativní etiky. Jedinci mohou narážet na překážky, které jim zabraňují buď přímo vstoupit do veřejného rozvažování nebo se v něm rovnoprávně uplatnit, vyjádřit se a být slyšen. J. Habermas, ve shodě s teoriemi participační či deliberativní demokracie, klade silný důraz na politická práva. Jsou to práva, která Isaiah Berlin označuje termínem *pozitivní svobody*.⁴³ Právě ta se mohou ocitnout v ohrožení, pokud vezmeme v potaz vliv ideologie na veřejné a společenské podmínky uplatnění. Ve shodě s Habermasovými neomarxistickými pozicemi jsou to například sociálně-ekonomické podmínky kapitalistického státu spojené s nerovností, která zabraňuje vnímat občany jako rovnoprávné účastníky diskuze. Z ní často vyplývá nedostatek vzdělání, jenž ve svém důsledku znemožňuje občanům adekvátně formulovat své názory a argumenty a oslabuje tak jejich pozici ve veřejném diskurzu. V heterogenní společnosti, národnostně, etnicky či nábožensky, může ideologie izolovat svým důrazem na jednotný formální i obsahový charakter uplatnitelných argumentů skupiny obyvatelstva, které *nemluví jazykem ideologie či většiny*, a to ať doslova, nebo míněno symbolicky.

Ideologie také může *a priori* vytvářet představu o existenci konsenzu ve společnosti, který ve skutečnosti neexistuje. Pokud občané takový falešný konsenzus podpoří, ideologie si tím zajistí další posílení svého vlivu. Zde lze upozornit na způsob, jakým J. Rawls konstruuje svou koncepci překrývajícího se konsenzu, a na silnou podobnost s právě nastíněnou předstíranou společenskou shodou. I další případ ideologického narušení diskurzivní etiky se částečně vztahuje k předložené kritice Rawlsova konceptu veřejné sféry. Prostřednictvím sestavování agendy, tedy kritérií, která rozhodují o tom, zda budou jednotlivá témata včleněna do procesu rozhodování, lze ve skutečnosti mnoho problémů mocensky rozhodnout pomocí *nerozhodování*.⁴⁴ V souvislosti s tím J. Habermas i ostatní zastánci participační demokracie zdůrazňují význam institucí občanské společnosti a především nových sociálních hnutí, která mohou svým působením na program politické agendy prosadit i témata jinak opomíjená. Tito autoři „[...] nevnímají požadavky nových sociálních hnutí jako neřešitelné rozpory v politickém systému, ale jako nedostatky, které se mohou vyřešit prohlubováním věrnosti hodnotám rovnosti a spravedlnosti“.⁴⁵

Legitimita je zásadním Habermasovým požadavkem. Proto se zevrubně ve svém díle zabývá nejen kritikou představitelů deontologického liberalismu, kteří před legitimitou upřednostňují hodnoty spravedlnosti, ale také zevrubnou analýzou podmínek legitimního výkonu jeho vlastní teorie.

2.2 Úskalí Habermasovy veřejné sféry a diskurzivní etiky

Předtím, než závěr kapitoly zhodnotí možné implikace dvou nastíněných konceptů pro podmínky postkomunistické společnosti a systému, je třeba upozornit na nedostatky, které jsou Habermasovu konceptu ať právem či neprávem vytýkány. Kritika přichází ve velké většině případů právě z liberálních pozic stranicích Rawlsové teorii.

⁴³ BERLIN, Isaiah: c. d.

⁴⁴ To je podstatou teorii moci, které navazují na Petera Baracha a Mortona S. Baratz.

⁴⁵ HEFNER, Robert W.: *Civil Society: Cultural Possibility of a Modern Ideal*. Society, 35, 1998, č. 3, s. 24.

Některá případná úskalí již byla vysvětlena a vyvrácena Habermasovou argumentací, ve které se mu podařilo vyvrátit názory jeho oponentů, kteří považují diskurzivní etiku za příliš formalistický postoj, jenž vykazuje nedostatky podobné těm, na které sám autor upozorňuje u J. Rawlse.⁴⁶ Další skupina kritických argumentů se zaměřuje na potenciální omezení obsahu veřejné diskuze. Tvrdí se, že v hledání konsenzu v rámci veřejného diskurzu se jedinci budou nutně muset soustředit pouze na témata, u kterých je jasné, že shody dosáhnout lze. Michael Walzer, který vychází z komunitaristického proudu myšlení, k tomu říká: „Buď je diskuze tak omezená, že se dialog stává zbytečným, nebo – pokud můžeme vůbec něco říci – se může stát, že výsledky jsou zcela nedemokratické, a dokonce nemorální.“⁴⁷ I tento argument jsme však již v předchozí části vyvrátili. J. Habermas se s ním vypořádává tím, že předem nestanoví kritéria pro vstup do veřejné sféry a až v rámci diskuze připouští transformaci postojů a jejich interpretaci vzhledem k zásadám diskurzivní etiky a postkonvenční morálky.

Problém, který však J. Habermas dostatečně neřeší, je rozpor mezi poskonvenční morálkou občanů a vlivem institucí občanské společnosti. Ty podle jeho kritiků neustále fungují na základě morálky konvenční, a tudíž se přes svůj klíčový význam pro veřejný diskurz nebudou schopny na něm podílet v rámci Habermasem vytyčených zásad. Zabraňuje jim v tom jejich přesně vymezený zájem a skupinové přesvědčení. Nejsou dostatečně otevřené, což jim neumožňuje přijmout v rámci debaty Habermasem vyžadovaný pohled z první osoby plurálu. Přestože lze uznat limity, které se zde objevují, na obranu občanské společnosti je třeba uvést, že její instituce nejsou zdaleka tak uzavřené, jak mnozí naznačují. Přispívá k tomu nejen intuice, že jejich občanský charakter jim zabraňuje v černobílém vidění a jejich základní charakteristikou je právě flexibilita. Ale také nepopíratelná modularita občanů, tedy překrývající se členství každého jedince v množství neformálních i institucionalizovaných skupin.⁴⁸ V mezinárodním měřítku může se může stát faktorem pronikání postkonvenční morálky do organizací občanské společnosti proces globalizace.

Závěr

Po předcházející diskuzi je zajímavé na závěr pohlédnout na Rawlsovu a Habermasovu teorii z hlediska rozvoje demokratické společnosti a státu v podmínkách postkomunistické České republiky.⁴⁹ Vytváření demokracie je složitý proces s mnoha možnými řešeními. Během tranzice a následné konsolidace je nutné rozhodovat se vzhledem k prioritám pro různá praktická opatření na poli veřejné, resp. politické sféry, která mají za úkol reflektovat a řešit základní problémy posttotalitární společnosti.

V České republice situace před demokratický systém kladla několik základních společenských úkolů. Přestože nejlogičtější a samozřejmým krokem bylo vytvoření

⁴⁶ Viz tento článek 2.1. Veřejná sféra a principy diskurzivní etiky.

⁴⁷ WALZER, Michael: *Interpretace a sociální kritika*. Praha, Filosofia 2000, s. 151.

⁴⁸ O pojmu modularita viz GELLNER, Ernest: *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1997. 187 s.

⁴⁹ Termín Česká republika je používán pro zjednodušení. Samozřejmě, že před rokem 1993 se mluví o celém Československu.

demokratických institucí a určité formy tržního hospodářství, nejtěžší výzva se vztahovala k demokratické transformaci společnosti a vybudování demokraticky fungující veřejné sféry. Nutné bylo obnovit do základů zničenou legitimitu politického systému, důvěru v politické instituce a zastoupení. Společnost potřebovala znovu získat svou identitu a možnost vztáhnout své názory k demokratickému státu, na jehož prostoru svobodně existuje. Proto nešlo zachovávat distanci občanů od systému a zásadním způsobem muselo být změněno vytyčení soukromé a veřejné sféry.⁵⁰ Občané demokracie museli získat víru ve svůj vliv na veřejné dění, tedy odpoutat se od všeprostopujících rezignace a pasivity, která byla znakem deziluze a odcizení se od totalitního komunistického systému a jeho zdiskreditované ideologie. Zároveň se měly překonat zažitě principy extrémně individualizovaného bytí a atomizované společnosti a vytvořit pluralitní společnost v pravém slova smyslu, která projevuje zájem o věci druhých a veřejná témata. V cestě ovšem stálo velice silné rozdělené společnosti jdoucí po linii antikomunismu.

Oba uvedené koncepty a jejich výsledné formy demokracie, tedy Rawlsova spravedlnost jako slušnost v reprezentativní demokracii a Habermasova diskurzivní etika se silným příklonem k deliberativní demokracii, plní své funkce v rámci institucionálního nastavení společnosti v politické sféře. Oba autoři by se také shodli na principu tržního hospodářství, ač u J. Habermase by se jistě jednalo o formu odlišnou, s výrazně sociálnětržními elementy. Spornou otázkou však zůstává právě demokratická transformace samotné společnosti, tedy vlastní téma tohoto článku – demokratizace veřejné sféry a její otevřenost.

J. Rawls nabízí politický liberalismus. Ovšem pro veřejnou sféru, jak již bylo výše řečeno, jeho zásady v důsledku znamenají ochranu negativních svobod za cenu restrikcí, i když často nezáměrných, ve vztahu k politické participaci. Jeho teorie překrývajícího se konsenzu neumožňuje všem občanům identifikovat se se státem a většinovou společností. Je založena na principu exkluzivity a omezení politické participace na potvrzování a stabilizaci stávajícího nastavení. Znovu tak odděluje jedince od rozhodovacího procesu a vystavuje se několika nebezpečím. Občané mohou v okamžiku, kdy odhalí tato omezení, znovu rezignovat a odcizit se systému. Nebudou mít motiv k demokratické kontrole a občanské aktivitě, dál bude převažovat nezájem o věci veřejné a atomizace společnosti se příliš neoslabí. Základním nedostatkem Rawlsova konceptu, který je jen výraznější, pokud se jedná o posttotalitní společnost, je místo, které přenechává procedurální spravedlnosti na úkor legitimacy systému. Legitimita se váže ke všem podtématům, která se pojí k obnově důvěry, fungování a prostoru veřejné sféry.

Naopak u J. Habermase je legitimita stěžejním tématem. Otevřenost veřejné diskuze, její inkluzivnost, její vliv na politickou sféru a její dostředivý charakter mohou úspěšně zasáhnout tam, kde Rawlsův koncept selhává. Veřejný diskurz v jeho podání přivádí občany do jednoho komunikačního prostoru, umožňuje jim zachovat si diverzitu i obnovit reflektivní interpersonální vazby, a tím překonat atomizaci společnosti.

⁵⁰ K otázce veřejné a soukromé sféry v rámci totalitárních systémů viz ARENDT, Hannah: *Totalitarismus*. In: *Původ totalitarismu*. Praha, Oikúmené 1996, s. 429–679.

Politickou participací se obnovuje důvěra v instituce, v možnost být slyšen, předkládají se alternativy a debatují se, čímž se překonává rozštěpení společnosti a nežádoucí izolace určitých skupin. Zároveň požadavek participace vzhledem k občanům zajišťuje výchovnou demokratickou funkci a obnovu individuální zodpovědnost a morálky ve společnosti. Systém vede ve svém důsledku ke stejné stabilitě, jako Rawlsův překrývající se konsenzus, a to právě díky možnosti občanů identifikovat se s ním a jejich rozvíjející se schopnosti jednat podle pravidel racionality a správného diskurzu.

V České republice ovšem nedošlo ani k vytvoření rawlsovské reprezentativní demokracie. Spíše se dnešní model podobá postkomunistické verzi kapitalistické společnosti, o jejíž legitimitě J. Habermas pochyboval již v 70. letech 20. století. Náprava takového systému by tedy musela proběhnout ve dvou fázích. V první by se odstranily zbytky komunistického dědictví, v druhé potom nová vrstva negativních důsledků aplikované verze liberalismu. Znamenalo by to otevření politického prostoru, otevření informačních zdrojů a v neposlední řadě obnovu publicity v původním slova smyslu, tedy i s nezávislostí médií.

LITERATURA

- ALEJANDRO, Roberto: *What Is Political about Rawls's Political Liberalism?* The Journal of Politics, 58, 1996, č. 1, s. 1–24.
- ARENDT, Hannah: *Totalitarismus*. In: Původ totalitarismu. Praha, Oikúmené 1996, s. 429–679.
- BERLIN, Isaiah: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha, Prostor 1999. 332 s.
- BOHMAN, James F.: *Communication, Ideology, and Democratic Theory*. The American Political Science Review, 84, 1990, č. 1, s. 93–109.
- BROWN, Eric: *Rawls and the Duty of Civility*. In: Locations of the Political. Sestavil S. Gorman. Vídeň, IWM Junior Visiting Fellows Conferences 2003, http://web5.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/582/667/49561342w5/purl=rc1_EAIM_0_A18885832&dyn=11!xrn_5_0_A18885832?sw_aep=uds_rpas2 (18. 12. 2003)
- CHARNEY, Evan: *Political Liberalism, Deliberative Democracy, and the Public Sphere*. The American Political Science Review, 92, 1998, č. 1, s. 97–110.
- CANOVAN, Margaret: *Arendt, Rousseau, and Human Plurality in Politics*. The Journal of Politics, 45, 1983, č. 2, s. 286–302.
- DRYZEK, John S.: *Political Inclusion and the Dynamics of Democratization*. In: The American Political Science Review, 90, 1996, č. 3, http://web5.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/582/667/49561342w5/purl=rc1_EAIM_0_A18885832&dyn=11!xrn_5_0_A18885832?sw_aep=uds_rpas2 (23. 1. 2004)
- Etika autonomie a autenticity*. Sestavil Josef Velek. Praha, Filosofia 1997. 215 s.
- GELLNER, Ernest: *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1997. 187 s.
- HABERMAS, Jürgen: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha, Filosofia 2000. 187 s.
- HABERMAS, Jürgen: *Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism*. The Journal of Philosophy, 92, 1995, č. 3, s. 109–131.
- HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha, Filosofia 2000. 418 s.
- HEFNER, Robert W.: *Civil Society: Cultural Possibility of a Modern Ideal*. Society, 35, 1998, č. 3, s. 16–28.
- ISAAC, Jeffrey C.: *Oases in the Desert: Hannah Arendt on Democratic Politics*. The American Political Science Review, 88, 1994, č. 1, s. 156–168.
- MARINETTO, Michael: *Who Wants to Be an Active Citizen? The Politics and Practice of Community Involvement*. Sociology, 37, 2003, č. 1, s. 103–120.

- MEYER, Michael J.: *Liberal Civility and the Civility of the Etiquette: Public Ideals and Personal Lives*. In: *Social Theory and Practice*, 26, 2000, č. 1, http://web5.infotrac.galegroup.com/itw/infomark/582/667/49561342w5/purl=rc1_EAIM_0_A63537190&dyn=3!xrn_1_0_A63537190?sw_aep=uds_rpas2 (18. 12. 2003)
- MÜLLER, Karel: *Češi a občanská společnost. Pojem, problémy, východiska*. Praha, Triton 2002. 251 s.
- RAWLS, John: *Justice as Fairness: Political not Metaphysical*. *Philosophy and Public Affairs*, 14, 1985, č. 3, s. 223–251.
- RAWLS, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press 1996. 464 s.
- RAWLS, John: *Political Liberalism: Reply to Habermas*. *The Journal of Philosophy*, 92, 1995, č. 3, s. 132–180.
- RAWLS, John: *Teorie spravedlnosti*. Praha, Victoria Publishing 1995. 361 s.
- Spor o liberalismus a komunitarismus*. Sestavil Josef Velek. Praha, Filosofía 1996. 152 s.
- Spor o spravedlnost*. Sestavil Josef Velek. Praha, Filosofía 1997. 160 s.
- TRIADAFILOPOULOS, Triadafilos: *Politics, Speech, and the Art of Persuasion: Toward an Aristotelian Conception of the Public Sphere*. *The Journal of Politics*, 61, 1999, č. 3, s. 741–757.
- WALZER, Michael: *Interpretace a sociální kritika*. Praha, Filosofía 2000. 151 s.
- WALZER, Michael: *The Obligation to Disobey*. *Ethics*, 77, 1967, č. 3, s. 163–175.

SUMMARY

A View of the Potentials of Rawls's and Habermas's Conception of the Public Sphere

The article titled *A View of the Potentials of Rawls's and Habermas's Conception of the Public Sphere* focuses on major features that distinguish approaches of John Rawls and Jürgen Habermas toward the definition, functions and processes related to the public and private spheres. The aim of the article is to provide a critical analysis of the impact the two theories have on the openness of the public and political sphere and the legitimacy of democratic institutions and decision-making in systems corresponding to the two outlined conceptions. The article follows a hypothesis claiming that deliberative democracy based on Habermas's conception of public sphere and the theory of communicative ethics results in a substantially higher degree of democratic legitimacy and political freedom compared to representative democracy following Rawls's approach to the public sphere and his theory of justice as fairness. The conclusions stemming from the article's critical analysis of the two conceptions support the assessment of the needs of the public sphere and Post-Communist society in the Czech Republic introduced in the end of the article.

Mgr. Lenka Strnadová
 Katedra politologie a evropských studií
 Filozofická fakulta Univerzity Palackého
 Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
 E-mail: strnadovalenka@centrum.cz

HUMAN RIGHTS IN THE EXTERNAL POLICIES OF THE EUROPEAN UNION: A DOUBLE STANDARDS' APPROACH?

Lucie Tunkrová

Human rights are defined in the Universal Declaration of Human Rights of 1948 as an integral part of the shared heritage of the human race and as an indispensable condition for achieving a lasting peace. Human rights' protection became increasingly subject to international scrutiny in the 20th century and subsequently the international law of human rights has evolved. Gradually, the proliferation of international human rights' norms has also been reflected in the external policies of the European Communities. The growing level of recognition of common interests between the Member States have led to the growing politicisation of European integration. In the last fifteen years the political dimension "spilled over" to the issues of human rights at both the internal and external levels. The aim of this paper is to examine the external dimension of human rights' protection and promotion in the European Union's (EU) development and foreign policies. I will argue that despite some persisting obstacles the EU contributes by the promotion of human rights, democracy, and rule of law, to the consolidation, promotion and enforcement of the body of international law of human rights.

1 The development of a human rights' policy approach

From the Treaty of Rome to the Single European Act

The Treaty of Rome establishing the European Communities (EC) did not comprise any references to human rights. However, Manfred Nowak argues that for many years human rights have played an important role in the EC's external relations.¹ There was no legal basis for it, but in the framework of the European Political Cooperation (EPC), the EC bodies have applied human rights in their relations with the Third Countries since the 1970s. The first general public declaration, which proposed the importance the Member States attached to human rights in their international relations,

¹ NOWAK, Manfred: *Human Rights Conditionality in Relation to Entry to, and Full Participation in, the EU*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 688.

was the Joint Declaration on Human Rights adopted on 21 July 1986. The document was seen as complementing the role of the Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) and the role of the United Nations (UN). Following the Declaration, the Member States established a new working party on human rights. Its aim was to “organise and co-ordinate the activities of the Twelve and to ensure that their concern for human rights received appropriate attention at all levels of the Community”.²

This new development received further recognition in the 1987 Single European Act (SEA), which gave the European Parliament (EP) the power to withhold its assent to association treaties between the EU and the Third Countries. This provision enabled the EP to apply pressure on the Third Countries for human rights violations when these agreements were being negotiated or renewed. There is no doubt that the EC was beginning to acquire a certain role in the field of external human rights’ policy. Nevertheless, it was not before the 1990s that the EU gained legitimacy in human rights protection as a part of its external policies. The most important documents granting it these powers were the Treaty of European Union (TEU) of 1993 and the Treaty of Amsterdam of 1997.

The 1990s: The Maastricht and Amsterdam Treaties and the inclusion of human rights’ policies in the primary law of the European Union.

The TEU represents a major innovation with regard to the EU’s external policies of human rights. With respect to the development co-operation with the Third Countries, the Article 130u(2) of the Treaty states that: “Community policy in this area shall contribute to the general objective of developing and consolidating democracy and the rule of law, and to that of respecting human rights and fundamental freedoms.”³ The general foreign and security policy provisions state in the Article J.1 (2) that: “The objectives of the common foreign and security policy shall be to develop and consolidate democracy and the rule of law, and respect for human rights and fundamental freedoms.”⁴

With respect to accession of new members, the Article 49 of the TEU spells out that accession is only open to states that respect the principles set out in Article 6(1), which says that the EU is “founded on the principles of liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms, and the rule of law [...]”.⁵ In 1993, the European Council meeting in Copenhagen further articulated the criteria for accession, providing that “membership requires that the candidate country has achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities”.⁶

² (Author unknown) *European Parliament Fact Sheets* (online), http://www.europarl.eu.int/factsheets/6%5f1%5f2_en.htm?redirected=1, visited 17 October 2001.

³ NAPOLI, Daniela: *The European Union’s Foreign Policy and Human Rights*. In: *The European Union and Human Rights*. Eds. Nanette A. NEUWAHL and Allan ROSAS. Hague 1995, p. 298.

⁴ *Ibid.*

⁵ (Author unknown) *Human Rights in the European Union* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99/main3.htm, visited 17 October 2001.

⁶ *Ibid.*

The Treaty of Amsterdam, which entered into force in 1999, further extended the EU's involvement in human rights issues in its external policies. One of the main proposed objectives of the Treaty was to make the external policy more consistent, coherent, and effective in "promoting peace, prosperity and stability in the world".⁷ The Treaty was expected to increase the EU's international influence in the international community, including human rights.

2 The main mechanisms of the external human rights' policy in the EU

The growing legal competence in human rights on the side of the EU's external policies has been projected in its practice. The main mechanisms in this field are the human rights clause in agreements between the EU and the Third Countries, human rights and their linkage to the generalised system of preferences (GSP), EC programmes and assistance for democracy and human rights' building activities, information gathering and information sharing, and human rights and democracy conditions for accession. I will now examine each of these instruments at a greater depth.

Human rights clause

The human rights clauses have been included in the EC agreements with the Third Countries since the early 1990s. These agreements comprise the bilateral trade and co-operation agreements, for example the Cotonou Agreement (former Lome Convention⁸), Europe Agreements, or Mediterranean Agreements. In 1995 the EU Council of Ministers issued a resolution that spelled out the modalities of the clause with the aim of ensuring consistency in its text. The resolution of the 19th of May 1995 gave human rights a central role in framework agreements with non-member states. It provided for the respect of human rights as laid down in the Universal Declaration of Human Rights of 1948 (or, in the European context, also the Helsinki Final Act of 1975 and the Paris Charter for a New Europe of 1990) underpinned the domestic and external policies of the parties and constituted an essential element of the agreement.⁹ Since the issue of this document, the human rights clause has been included in all general bilateral agreements.¹⁰ Today, the clause applies to more than 120 countries of the world.

⁷ Ibid.

⁸ The Lome Conventions linked the EC with countries of Sub-Saharan Africa, the Caribbean, and the Pacific (the ACP countries). Lome I and II focused on industrial development, Lome III on self-reliant development, Lome IV emphasised human rights, the status of women, protection of environment, decentralised cooperation, diversification of ACP economies, and the promotion of the private sector. The mid-term review of Lome IV established a link between good governance and effective development. SIMMA, Bruno - ASCHENBRENNER, Jo - Beatrix - SCHULTE, Constanze: *Human Rights Considerations in the Development Cooperation Activities of the EC*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 587.

⁹ (Author unknown) *Human Rights in the European Union* (online), http://ue.eu.int/pecs/human_rights/en/99/main3.htm, visited 17 October 2001.

¹⁰ Prior to the TEU, agreements stating that the provisions of the agreement are based on respect for human rights and democratic principles were signed with Argentina, Chile, Paraguay, Uruguay, Macao, and Mongolia. All were signed between the years 1990 and 1993. Between the years 1993 and 1995 agreements containing a formula, which articulated that respect for democratic principles was an essential element of the agreement,

The inclusion of the clause is particularly significant from the point that it provides for the possibility of suspending or terminating an agreement when the party to it violates human rights. Such step must be taken in accordance with the existing rules of customary international law codified by the Vienna Conventions on the Law of Treaties.¹¹ The EU does not consider the clause to be attempting at establishing new standards in the international protection of human rights but as a re-affirmation of states' commitments under the general international law.

As such, the clause promotes the general setting of human rights protection by the EU institutions in the international arena. Barbara Brandtner and Allan Rosas argue that the Universal Declaration of Human Rights has become increasingly accepted as reflecting general principles of international law, whether seen as customary international law or as general principles of law recognized by civilised nations. They further assert that since the early 1990s the EC's treaty practice contributes to the reaffirmation of this status of the Universal Declaration of Human Rights as an expression of general international law.¹²

Generalised System of Preferences

The Generalised System of Preferences, or GSP, represents a scheme, which aims at promoting development through EC grants and trade preferences to developing countries. Gradually, the scheme has grown to enshrine the demands for sustainable development and the protection of human rights. The GSP allows, just like the human rights clause, the possibility of suspension or termination of the benefits on the basis of human rights violations by the Third Party, including any form of slavery or forced labour.¹³ This instrument is not, however, purely reactive. It also provides for special advantages, the so-called "special incentive arrangements", for countries with good record of compliance with the provisions of the Conventions of the International Labour Organisation. Thus, it attempts at promoting human rights not only through threats but also promises.

Technical and financial assistance

The third category of mechanisms is the technical and financial assistance. It applies to the Central and Eastern European countries (CEECs), the New Independent States (NIS) and Mongolia, the Mediterranean region, and less developed countries.

were signed with Brazil, Central American countries, Andean pact countries, and India. NAPOLI, Daniela: *The European Union's Foreign Policy and Human Rights*. In: *The European Union and Human Rights*. Eds. Nanette A. NEUWAHL a Allan ROSAS. Hague 1995, p. 307.

¹¹ It does not, however, have to strictly follow the procedural requirements of the Vienna Conventions.

¹² (Author unknown) *Human Rights and the External relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No3/ab2-2.html>, visited 22 September 2001. Also see O. Schachter: *International Human Rights*, RdC (1982, V), p.334-6, who considers that some rights enshrined in the Universal Declaration could be considered as having obtained the statutes of customary international law; and Rodley: *Human Rights and Humanitarian Intervention: The Case Law of the World Court*, 38 ICLQ (1989), p. 326.

¹³ The procedure was first launched by the EU Council of Ministers against Myanmar (Burma) in May 1997 for practices of forced labour.

The assistance programmes, Phare, TACIS and MEDA respectively, include projects aiming at promoting human rights and institution-building in these countries. TACIS and MEDA comprise an additional feature, which resembles the human rights clause in that it provides for taking appropriate measures if human rights and fundamental freedoms are violated in the concerned countries.¹⁴

Phare does not include such a feature but a similar standard is being applied as part of the EU's pre-accession strategy in the context of the Accession Partnerships from 1997. Again, it allows for suspension or termination of the assistance but it is also used as "a basis for positive measures at promoting human rights and democracy in an internal state of crisis in one of the partner countries".¹⁵

As regards the less developed countries, the EU budget contains lines aimed at promoting human rights on the global scale, which concentrate particularly on assisting the establishment of free and independent media, support for international criminal tribunals, assistance to victims of torture and other forms of human rights' promotion.

As regards information gathering and information sharing, the EU has established human rights monitoring mechanisms. The monitoring is done by the EU Heads of Missions in specific countries. They report to EU institutions on the current situation in the respective state or region. The EU adopted guidelines for common human rights country reports. Their main aim is to provide the Union with an objective and balanced factual basis for analysis and policy-making. There are also Special Representatives for specific countries or processes, e.g. for the Middle East Peace Process or for Africa's Great Lakes Region. Apart from these, the EU established the European Community Monitoring Mission for Western Balkans¹⁶ and in 1998 it held EU-Indonesia Human Rights Workshop, which was directed at building awareness of specific human rights.

3 The development and pre-accession policies in the European Union: human rights in focus

The next section of the paper deals with two specific areas of EU's external policies and human rights. The first part will examine the development policy and the second

¹⁴ For example in June 1996, the Commission ruled that the agreement between the EU and Belarus could not come into force until "situation with the observance of human rights and principles of democracy in Belarus shows signs of improvement". The EP upheld the Commission's opinion ruling that "Minsk violates the corresponding article of the agreement, according to which trade privileges in relations with the EU are dependent on the political situation." (Author unknown) *EU Council urged to delay trade agreement with Byelorussia* (online), Lexis-Nexis, Brussels, 12 June 1996.

¹⁵ BRANDTNER, Barbara - ROSAS, Allen: *Human Rights and External Relations* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol19/No3/ab2-2.html>, visited 17 October 2001.

¹⁶ In 2001, the EU Commission adopted a strategy, which allocated €197 million to Western Balkans, which will be used over the next three years. The strategy aims at promoting regional development and it includes provisions for reconstruction, democratic stabilisation, reconciliation and the return of refugees; institutional and legislative development, including harmonisation with EU norms and approaches, to underpin democracy and the rule of law, human rights, civil society and the media, and the operation of market economy. (Author unknown) *The EU and South Eastern Europe* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/news/ip01_1464.htm, visited 25 October 2001.

one will concentrate on the pre-accession policies with respect to human rights. They represent two distinct fields of human rights promotion in EU's external policies and, therefore, require to be examined separately, even though they generally complement each other.

Development policy

The EU's development policy was established in 1958, but there was no explicit legal basis for it until the Maastricht Treaty (TEU) was signed in 1992. The system has evolved into a wide system of co-operation. Today the EU provides more than a half of all development assistance given in the world. The strategies of the development policy differ based on the needs of the developing country receiving aid. As described above, the system shifted from one paying only little attention to human rights' protection to one, which strongly emphasises human rights, democracy, and good governance as indispensable elements of development in the less developed countries. It is generally accepted that the change in the policy was facilitated by the geopolitical and other changes in the world after the end of the Cold War and the impact of these changes on the international political and economic changes in international relations.

As Karen Arts argues, a primary requirement for any potentially successful human rights' policy is that of taking a position on human rights' issues whenever pertinent and as consistently as possible. The most suitable instruments in a particular case should be determined by a great variety of factors including the nature of human rights' situation at stake and the history and intensity of the relationship with the country concerned.¹⁷ The role of development policy was expressed in the 1989 Lome IV Convention, which spelled out that "ACP-EC cooperation shall help abolish the obstacles preventing individuals and peoples from actually enjoying to the full their economic, social, political and cultural rights".¹⁸ We saw that these provisions were further defined and elaborated on in the 1990s, including the human right clause, the GPS and the various other policy strategies.

There is no doubt that the legal establishment of the close relationship between development and human rights has been a positive factor. Some of the achievements in this area comprise the resolutions passed by the EP¹⁹ on human rights situation in Colombia and the threat to the life of Brendan Forde and his community;²⁰ on human rights violations in connection with the Chad/Cameroon oil and pipeline project; on the human rights situation in Pakistan, the Laos People's Democratic Republic, Sudan,

¹⁷ ARTS, Karen: *Development Cooperation and Human Rights: Turbulent Times for EU Policy*. In: *New Perspectives on European Union Development Cooperation*. Ed. Marjorie LISTER. Boulder 1999, p. 10.

¹⁸ *Ibid.*, p.12.

¹⁹ The annual reports of the EP provide an overview of the common positions and joint actions taken and assess the progress towards greater visibility and identity for the EU on the international scene. All these reports can be found on the EP sites on the server <http://europa.eu.int>

²⁰ The resolution has also been supported by financial assistance from the EU Commission and the Council of Ministers. In October 2000 the Council laid down the EU's engagement in Colombia as a political priority. Following this decision the Commission sent two missions to Colombia. In 2001 a plan was adopted of a budget of over €340 million, which aims at promoting respect for peace, national politics of reform, respect

Syria,²¹ etc. The EU held public hearings on Tibet, East Timor, and Algeria. In 1997 the EP decided to provide three million ECU as special aid to pro-democracy and human rights activists to fight the Abacha regime in Nigeria.²² In May 1998 the EU expressed further concerns with the human rights situation in Nigeria and imposed limited sanctions, including a visa ban for senior officials.²³

In 1997, the EU made clear that Burma was not allowed to participate in the talks between the EU and the Association of the South-East Asian Nations (ASEAN) due to its disrespect for democracy and human rights.²⁴ In January 1997, the EU threatened to suspend future trade agreements with Cuba, in the event of human rights' violations.²⁵ In June 1998, the EU allowed Cuba to observe negotiations with the ACP but underlined the requirement of Cuba improving its human rights' situation. In December 1998, the EU representatives repeated that the relations with Cuba would not get better unless the country improved its human rights record. Later on, Cuba reacted to the condemnation of its human rights' policies by withdrawing its request for admission to ACP-EU deal.²⁶

Another example of the implementation of the policy is the first case of withdrawal of GSP preferences as a response to human rights abuses in Myanmar (Burma). Based on reported complaints on labour practices in the country, the EU adopted a suspension decision on all benefits for industrial and agricultural goods in 1997. However, the EU also implements the reward part of the policy. In October 2001, the EU Commission welcomed the programme for development and social welfare presented to it by the Minister of Foreign Affairs of Ecuador. As a reaction, the Commission made available €57 million for projects implemented with or by the Ecuadorian government and for projects implemented by the local nongovernmental organisations in the period 2002–2006.²⁷

Despite the successes, the EU development policy faces many shortcomings in the implementation of the various measures available. Firstly, the member states maintain

for human rights and promoting culture of peace and reducing the social impact of conflict. (Author unknown) *Reform of the Management of External Assistance* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/reform/document/progprep_10_01.htm, visited 25 October 2001.

²¹ The circumstances of the resolution are neatly summarised in an article by KOPEL: *European Parliament condemns human rights violations in Syria*. Jewish Telegraphic Agency, online, 3 July 1995.

²² (Author unknown) *Donation worries government*. Theweek, online, 10 November 1997, p. 24.

²³ More information about the action can be found in the article (Author unknown) *EU "deeply concerned" over Nigerian human rights*. The Journal, online, 5 June 1998, p. 10.

²⁴ (Author unknown) *Burma, like Cambodia, should get ASEAN cold shoulder, EU says*. International News, online, 11 July 1997, p. 2.

²⁵ (Author unknown) *EU says Cuba must improve on rights* (online). <http://www.fire.edu/~fef/eucubashapeup.html>, visited 24 October 2001.

²⁶ The inclusion in the EU-ACP regime would have facilitated Cuba's access to European funds for development projects, while boosting trade with the European bloc, as well as with the ACP countries. (Author unknown) *Human Rights Issue Thwarts Cuban Admission to EU-ACP deal* (online). http://www.oneworld.org/ips2/may00/18_25_052.html, visited 24 October 2001.

²⁷ (Author unknown) *European Commission backs efforts of Ecuadorian Government to promote preventive alternative development in Northern provinces* (online), europa.eu.int/comm/external_relations/ecuador/news/ip01_148.htm, visited 25 October 2001.

their bilateral development cooperation policies, which often leads to contradictory responses at both the European and the bilateral levels. Other important factors as trade prospects or traditional ties with a country lead to a lack of coherence and consistency. The issues are very complex and create dilemmas whether to act or not.

An example of this complexity was the position the EU was taking towards post-Mobutu regime in the Democratic Republic of Congo (DRC). When Kabila government came to power, the EU reacted, despite the obvious human rights violations, with quite neutral statements. In 1997, an EU delegation visited the country, recommending the Council of Ministers to resume development aid on the basis of a favourable political conditions in DRC. Finally, after the approval of the UN human rights inquiry mission and the reaffirmation of the commitment to pursue the democratisation process, the EU Commission decided to unblock 79 million ECU for rehabilitation and health support programmes, and announced that another 241 million ECU were available if the political and logistical conditions were met.²⁸ However, throughout the year 1998, a growing number of reports suggested that the government violated human rights and did not pursue the democratisation process. K. Arts argues that this development shows that the EU's position was premature and that more prudent position-taking and better monitoring on the ground could have led to a better result.²⁹

An example of economic and trade interests taking over human rights' concerns is most evident in the relationship with China. Until 1997 the EU regularly presented a non-binding resolution on human rights' situation in China to the UN Commission on Human Rights, which served as a signal from the EU towards China. In 1997, a serious dispute arose among member states on the human rights course of action towards China. The Dutch EU presidency intended to present the usual resolution but France refused to support it because it was about to sign a bilateral economic agreement with China. The French position was supported by Germany, Spain and Italy.

The Dutch presidency reacted to this development by expressing concerns about the credibility of EU's human rights policy. It requested the withdrawal of all resolutions on other countries condemning their human rights situation to avoid the impression of double standards. The EU Ministers of Foreign Affairs refused such a proposal and the Presidency had to submit them. This example shows that the lack of internal coherence among the Member States can have detrimental effect on the human rights' issue in the EU's development policy and that it interferes with its credibility in the international community. There is, therefore, the need for more consistency and coordination between the Member States and the EU institutions.

The lack of coherence and consistency and the economic interests taking over human rights concerns define the biggest challenges of EU's human rights actions in its development policy. Simma, Aschenbrenner, and Schulte list some further deficiencies of the system. They include propositions that the decisions lack transparency, the decision-making process is too time-consuming, staff levels are not sufficient, operations

²⁸ ARTS, Karen: *Development Cooperation and Human Rights: Turbulent Times for EU Policy*. In: *New Perspectives on European Union Development Cooperation*. Ed. Marjorie LISTER. Boulder 1999, p. 15.

²⁹ *Ibid.*

are not always conducted in a professional manner, a comprehensive global concept of development policy is still lacking, as is sufficient information, evaluation and impact assessment, and that redress mechanisms still remain underdeveloped.³⁰

Human rights have become an integral part of the EU's development policies. This relatively new relationship has brought some positive outcomes but it also showed that the EU faces many challenges. The two major issues to be addressed are consistency and coherence, which can be attained by closer cooperation among the Member States and between the Member States and the EU institutions. There is a need for more specific criteria, which would specify what steps must be taken in a particular situation, but which would also allow individual approaches to different countries based on individual circumstances.

Pre-accession policy

It became obvious shortly after the end of the Cold War that CEECs would aim at becoming members of the European Union. Their major reasons for applying for membership were both political and economic in nature while EU's motives were predominantly political. From 1991 onward, the association agreements, known as Europe Agreements, were signed with a growing number of CEECs. The TEU did not contain any specific requirements for accession but it was traditionally understood that the applying country had to be a democratic state respecting human rights.

In 1993 at the European Council summit, four basic criteria for accession were accepted. The first criterion is political, including democracy and rule of law, human rights and protection of minorities. The other three are the economic criterion; the requirement of the ability to assume the obligations of membership; and the administrative capability to apply *acquis communautaire*, the whole body of rules and regulations of the EU. The Treaty of Amsterdam upheld the Copenhagen criteria.

The European Commission published its first Opinions on the ten CEECs in 1997. The first sub-chapter discussed the political and constitutional systems and the judiciary; the second sub-chapter talked about the civil, political, economic, social and cultural rights, and minority rights. The Opinions presented these categories as mutually reinforcing and closely interrelated. With respect to human rights, the Opinions praised the notion of universality and indivisibility of human rights. However, the Opinions paid only limited attention to economic and social rights.

Apart from political and civil rights as the bases for democratisation, attention was paid to minority rights, which the EU pronounced as part of its policy to promote stability and sustainable development in the new democracies and countries in transition. It is not to say that the EU considers minority rights more important than other rights. The special emphasis on minority rights was caused by the awareness of the large number of minority population in some candidate countries, especially Hungary, Estonia, Latvia, Lithuania and Slovakia, and the heritage of the atrocities seen in former Yugoslavia in the 1990s.

³⁰ SIMMA, Bruno - ASCHENBRENNER, Jo Beatrix - SCHULTE, Constanze: *Human Rights Considerations in the Development Cooperation Activities of the EC*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 615.

Since 1997, the Opinions have been published annually, examining the compliance with all four Copenhagen criteria. The EU has repeatedly accentuated that the criteria for accession would remain unchanged. All candidate countries must fulfill the conditions of democratic governance, functioning market economy and a legal system protecting human rights. The basic notion translates into the message that the criteria are not negotiable. The strong determinance of the candidate countries to “join the club“ has provided strong incentives to follow the criteria. Added to that, the EU’s assistance programmes provide resources to promote the rule of law and respect for human rights in the candidate countries

As mentioned above, the primary instrument for providing assistance to the CEECs has been Phare. Firstly, a country is eligible to receive assistance under this programme only if it meets basic requirements of democracy consolidation and human rights’ protection. Secondly, the country must keep its good record so that the support would not be discontinued or radically decreased. It provided the eligible countries with 6.7 billion ECU in the years 1995–1999.³¹

It focuses on institution building and institutional reform, on the development of civil society, on civil and political rights, strengthening the role of the media and their independence. It also concentrates on vulnerable groups, *i.e.* the involvement of national minorities and women in civil, social and political life. The economic transition from centralised to market-oriented economies brings into picture the concern with economic and social rights. Thus, even though these are rather marginally mentioned in the Opinions, they are not neglected under the assistance programmes. Phare gives support in areas as education, training, research, social development and employment, and public health.

EU’s approach to human rights in the accession policy has brought about many positive developments. The most significant ones were the improvement of minority rights in the Baltic States and in Slovakia and the promotion of human rights in Western Balkans. The EU has paid particular attention to the situation of the Roma people. It has, for example, supported projects related to improving the housing standards, the cultural and educational levels and job opportunities. It has supported local NGOs in the Czech Republic that aim at promoting integration of the Roma people through legal and advisory support and communal tolerance actions.

All these actions have received funding through Phare.³² However, too many challenges remain. Just as with the development policy, there is a need for more consistency, coherence and credibility, better monitoring mechanisms and evaluation and impact assessment instruments. Nevertheless, the shortcomings of the system are of a much smaller scope than in the development policy, largely due to the geographical proximity and higher level of democratisation in most of these countries.

³¹ SIMMA, Bruno – ASCHENBRENNER, Jo Beatrix and SCHULTE, Constanze: *Human Rights Considerations in the Development Cooperation Activities of the EC*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 593.

³² (Author unknown) *Thematic issues* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99/main5.htm, visited 17 October 2001.

The process of democratic transition tends to be slow and while some countries like Poland, Slovenia, Hungary or the Czech Republic have created pluralist political systems, others, like Romania or Bulgaria are far behind the implementation of the necessary changes. We saw that in the development policy the EU chose to provide both positive and negative means of promoting human rights. In the case of Central and Eastern Europe, the EU generally uses only the strategy of positive means through political dialogue.

It has been widely accepted that “common interests drive an exchange of views, which allows the CEECs to familiarise themselves with Community institutions and decision-making processes [...] dialogue, thus serves as to prepare countries for membership, reflects common objectives, and accordingly extends to all areas of proposed accession”.³³ The objective of the political dialogue strategy is to create an environment in which the countries can address their common interest. Thus, the only negative instrument is the delay of EU accession. The CEECs represent the best possible chance of a successful external human rights policy due to their vested interest in joining the Union and the EU’s strong economic influence in these countries.

4 A note on the activities of the EU in the multilateral fora

In the international arena the EU binds itself to uphold the notion of indivisibility, universality, interdependence and interrelatedness of all human rights. It views the United Nations and regional organisations such as the Council of Europe as central to implementing the rights as enshrined in the Universal Declaration by providing fora for dialogue and further improvements of international standards.

The EU is represented in these organisations by the EU Commission’s embassies at the organisations’ headquarters. The EU as an organisation itself is not a member of any other organisation but it represents the voice of its 15 Member States at these fora. It does not have a vote in any of these organisations but it participates in the general discussions and attempts at co-ordinating the proposals and activities of its member states. The three organisations, with which the EU has the closest relationship as regards human rights, are the United Nations as a global organisation, and Council of Europe and Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE) as the two dominant European organisations deeply concerned with human rights.

The EU attempts to contribute to the promotion of human rights in the UN through the statements by EU Presidency, the issuing of resolutions, negotiating international texts, assisting UN’s Human Rights Field Operations and through co-operation with other relevant agencies. The EU coordination in the UN was becoming closer in the late 1990s, which was reflected by the fact that the EU Member States voted jointly on 98 per cent and 95 per cent of issues put to vote in the 1998 UN General Assembly

³³ SIMMA, Bruno – ASCHENBRENNER, Jo Beatrix and SCHULTE, Constanze: *Human Rights Considerations in the Development Cooperation Activities of the EC*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 613.

(GA) and the 1999 Commission on Human Rights, respectively.³⁴ In 1998, the UN General Assembly's 53rd session's Third Committee focused on the Human Rights Year 1998. It adopted Human Rights Defenders Declaration, which was strongly supported by the EU. The EU also co-sponsored a resolution on the need to increase the resources for the Office of the High Commissioner for Human Rights.

Outside the global framework of the UN, the Union is active in the field of human rights in the European regional institutional arrangements, the Council of Europe and the OSCE. Rozakis contends that the secessionist movements in Central, Eastern and Southeastern Europe in the aftermath of the Cold war have led to the emergence of new nationalism and irredentism, which was increasingly seen as a threat to stability and peace in the former socialist states.³⁵ The West, supported by the CEECs, has, therefore, established a number of mechanisms designed to promote and to monitor respect for human rights by the new democracies. Apart from the pre-accession policies, the Union has supported the role of the Council of Europe and the OSCE.

The Council of Europe is an important partner of the EU in promoting democratic stability in Europe. Napoli argues that the cooperation between the EU and the Council of Europe is a significant example of the various international institutions using their skills and resources together.³⁶ The EU has repeatedly announced that the European Convention on Human Rights and the European Court of Human Rights, as well as other mechanisms of the Council of Europe like the new Council of Europe Commissioner for Human Rights, represent a central element in the European system of human rights protection.³⁷

The EU complements its work through implementing a number of joint programmes for cooperation and assistance to CEECs and NIS. For example in 1998 three co-funded joint programmes were launched: a joint programme for legal reform, the reinforcement of human rights and the promotion of independent media in the Caucasus countries; the third joint programme to strengthen the federal structure and introduce human rights mechanisms and legal system reform in the Russian Federation; and the second joint programme on national minorities in Central and Eastern Europe.³⁸ The Union closely cooperated with the Council in the regional preparations for the World Conference on racism and xenophobia in 2001.

The OSCE evolved from a series of conferences, which started in the early 1970s. Over the time, the conferences developed the so-called "human dimension", concerned primarily with the monitoring and promotion of human rights. Its former objective of bringing the East and West together shifted in the late 1980s and beginning of 1990s to

³⁴ (Author unknown) *EU Action on Human Rights in International Affairs* (online) http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99.main4.htm, visited 30 September 2001.

³⁵ ROZAKIS, Christos: *The Protection of Human Rights in Europe: Evolving Trends and Prospects* (online), <http://www.lse.ac.uk/Depts/European/hellenic/discussion%20series%201.htm>, visited 2 October 2001.

³⁶ NAPOLI, Daniela: *The European Union's Foreign Policy and Human Rights*. In: *The European Union and Human Rights*. Eds. Nanette A. NEUWAHL and Allan ROSAS. Hague 1995, p. 310.

³⁷ (Author unknown) *EU Action on Human Rights in International Affairs* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99.main4.htm, visited 30 September 2001.

³⁸ *Ibid.*

one of integrating the former socialist states into democratic Europe. It creates mechanisms of human rights situation development monitoring, with particular emphasis on states' compliance with human rights commitments. The CSCE was one of the first issues to be dealt with under the European Political Cooperation in the 1970s.³⁹

Since 1989 a representative holding the Presidency of the EU Council of Ministers and a representative of the EU Commission has represented the EC/EU at CSCE/OSCE meetings. The 1990 Charter of Paris, which codified the main principles of the Human Dimension was signed by the President of the EU Commission Jacques Delors, which aimed at symbolising the Union's support for human rights in the framework of the CSCE. The current President of the EU Commission Romano Prodi signed on behalf of the EU the 1999 Charter for European Security.⁴⁰ The cooperation between the two organisations grew closer after the establishment of the TEU, which gave more power to the EU institutions in the field of external relations, and after the general recognition that cooperation would avoid duplication of activities in the fields of conflict promotion and democratisation. The EU took part in OSCE missions to Belgrade (1996), Belarus (1997), Caucasus (1998), to mention but a few.⁴¹

It must be highlighted that it is virtually impossible to draw a clear distinction between the EU participation in the various multilateral fora. Its activities are closely interrelated and often complement each other.⁴² Its activities in the global and regional international institutions and fora are complex and important. Many scholars propose that a solution to the growing complexity of the EU international activities would be to allow its membership in international organizations.

Such development, however, seems improbable in the near future, especially after the 1996 European Court of Justice ruling, which turned down the EU's Commission's proposal, supported by the vast majority of EU Member States, to accede to the European Convention for Human Rights. The Court stated that the accession was not compatible with the TEU⁴³ that would, thus, have to be modified to allow the accession. Such development does not seem to be on the table at the moment.

³⁹ NAPOLI, Daniela: *The European Union's Foreign Policy and Human Rights*. In: *The European Union and Human Rights*. Eds. Nanette A. NEUWAHL and Allan ROSAS. Hague 1995, p. 309.

⁴⁰ (Author unknown) *The EU and the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE)* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/osce/index.htm, visited 22 October 2001.

⁴¹ Ibid.

⁴² An example of cooperation is the case of the 2000 election in Belarus. The EP, Council of Europe and OSCE jointly participated on the monitoring of the elections. (Author unknown) *Bathetic in Belarus*. *The Economist*, 19 October 2000, p. 12.

⁴³ The Court ruled that "as the Community now stands, the Community has no competence to accede to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms". Portuguese Republic v. Council. Case C-268/94. 1996 ECR I-6177.

5 Conclusion: Is the EU's policy of human rights a policy of double standards?

For the EU to prove that its external policies are based on human rights, it needs to follow certain criteria. These are equally valid for both its development and pre-accession dimensions of the external human rights policy. Manfred Nowak presents the following three criteria.⁴⁴ Firstly, the EU's policies must worship the notion of indivisibility and interdependence of all human rights. Secondly, political or economic interests must not influence the human rights conditionality. It must be applied to all Third Countries without exceptions. Thirdly, the EU institutions should establish independent and impartial fact-finding bodies to monitor human rights situation in all countries concerned. Following and implementing these criteria would give the EU a strong role in the international promotion of human rights and rising awareness of the international norms, rules and mechanisms enshrined in the international law of human rights in both its treaty-based and customary dimensions.

The Union has gradually become a defender of human rights in the international community. However, there are still doubts whether the EU as a single actor, *i.e.* its institutions, have the power, capacity and legal competence to promote human rights in its external policies. We have seen that the Union is strongly committed to the protection and promotion of human rights in its external policies and that it does contribute to the development and consolidation of norms of international law of human rights. It has taken notable initiatives in a wide range of fields from gender equality to racism or rights of children.⁴⁵

It has become a powerful actor in the international scene in the last fifteen years, acknowledging that it has the responsibility to promote human rights in both the domestic policies of individual states and in the various international institutions. This approach has been translated into action in the development policy as well as in the accession policy and the Union's performance in the international organisations. In the former two, states are obliged to comply with the international norms of human rights protection to enjoy the benefits of conducting trade with the EU or to be able to proceed with the accession procedures and to qualify for assistance. In the latter it has repeatedly supported the existing treaties on human rights as well as it played an active role in the promotion of new norms. It has provided a wide range of funding in order to give its declarations, statements and positions the necessary substance and to increase their validity.

On the other hand, we saw that many issues remain to be addressed and improved. Consistency and coherence are the two major challenges that need to be improved to strengthen EU's credibility and transparency in pursuing its external human rights policies. National and economic issues cannot take over the human rights policy and

⁴⁴ NOWAK, Manfred: *Human Rights Conditionality in Relation to Entry to, and Full Participation in, the EU*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 698.

⁴⁵ BRANDTNER, Barbara - ROSAS, Allen: *An "Ever Closer Union" in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No4/art3-02.html>, visited 22 September 2001.

declarations and statements must be supported by action. Furthermore, the EU still lacks a “fully fledged human rights policy”.⁴⁶ Other international actors cannot perceive the EU as a credible promoter of human rights if the external policy is not reflected in the internal policy and in the policies of the individual Member States. The EU must reach a certain level of internal uniformity in the ratification of the legal instruments of human rights protection, probably represented by the adoption of the core UN treaties and the treaties of the Council of Europe with their respective protocols dealing with human rights.

Otherwise it could be blamed for pursuing a double standards policy, one for the Member States and the institutions and one for the outside world, and it jeopardises the principles of universality and indivisibility of human rights the Union obliged itself to follow and promote. I argue with Clapham that “nothing undermines a human rights policy more than the tendency to tell others abroad how to behave while refusing to subject one’s own human rights record to international scrutiny”.⁴⁷ The Union proposes its will to become a leading promoter of human rights and it can only do so through setting an example to everybody else. In order to meet its aspirations of a not only economic but also political major power in the world politics, its actions must be characterised by a coherent, comprehensive, credible, transparent and unambiguous commitment to human rights, democracy and rule of law in both its external and internal policies. Human rights have become an important part of the EU’s external policy but its activities have also presented many challenges created by internal disagreement and political turbulence that will have to be addressed in the future in order to increase the Union’s authority as an active supporter of human rights in the world.

INTERNET RESOURCES

(Author unknown) *Bathetic in Belarus*, The Economist online, 19 October 2000, p.12.

BRANDTNER, Barbara – ROSAS, Allen: *An “Ever Closer Union” in Need of a Human Rights Policy: The European Union and Human Rights* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No4/art3-02.html>, visited 22 September 2001.

BRANDTNER, Barbara – ROSAS, Allen: *Human Rights and External Relations* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No3/ab2-2.html>, visited 17 October 2001.

(Author unknown) *Burma, like Cambodia, should get ASEAN cold shoulder*, EU says. International News, online, 11 July 1997, p.2.

(Author unknown) *Donation worries government*. Theweek, online, 10 November 1997, p. 24.

(Author unknown) *EU Action on Human Rights in International Affairs* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99.main4.htm, visited 30 September 2001.

(Author unknown) *EU Council urged to delay trade agreement with Byelorussia* (online), Lexis-Nexis, Brussels, 12 June 1996.

(Author unknown) *EU “deeply concerned” over Nigerian human rights*. The Journal, online, 5 June 1998, p. 10.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ CLAPHAM, Adam: *Human Rights in the Common Foreign Policy, and How is it Manifested in Multilateral Fora?* In: The EU and Human Rights. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999, p. 644.

- (Author unknown) *EU says Cuba must improve on rights* (online). <http://www.fire.edu/~fef/eucubashapeup.html>, visited 24 October 2001.
- (Author unknown) *European Commission backs efforts of Ecuadorian Government to promote preventive alternative development in Northern provinces* (online), europa.eu.int/comm/external_relations/ecuador/news/ip01_148.htm, visited 25 October 2001.
- (Author unknown) *European Parliament Fact Sheets* (online), http://www.europarl.eu.int/factsheets/6%5f1%5f2_en.htm?redirected=1, visited 17 October 2001.
- (Author unknown) *Human Rights and the External relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice* (online), <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No3/ab2-2.html>, visited 22 September 2001.
- (Author unknown) *Human Rights in the European Union* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99/main3.htm, visited 17 October 2001.
- (Author unknown) *Human Rights Issue Thwarts Cuban Admission to EU-ACP deal* (online). http://www.oneworld.org/ips2/may00/18_25_052.html, visited 24 October 2001.
- KOPEL: *European Parliament condemns human rights violations in Syria*. Jewish Telegraphic Agency, online, 3 July 1995.
- (Author unknown) *Reform of the Management of External Assistance* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/reform/document/progprep_10_01.htm, visited 25 October 2001.
- ROZAKIS, Christos: *The Protection of Human Rights in Europe: Evolving Trends and Prospects* (online), <http://www.lse.ac.uk/Depts/European/hellenic/discussion%20series%201.htm>, visited 2 October 2001.
- (Author unknown) *The EU and South Eastern Europe* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/news/ip01_1464.htm, visited 25 October 2001.
- (Author unknown) *The EU and the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE)* (online), http://europa.eu.int/comm/external_relations/osce/index.htm, visited 22 October 2001.
- (Author unknown) *Thematic issues* (online), http://ue.eu.int/pesc/human_rights/en/99/main5.htm, visited 17 October 2001.

SOURCES

Portuguese Republic v. Council. Case C-268/94. 1996 ECR I-6177.

PUBLICATIONS

- CLAPHAM, Adam: *Human Rights in the Common Foreign Policy, and How is it Manifested in Multilateral Fora?* In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999.
- NAPOLI, Daniela: *The European Union's Foreign Policy and Human Rights*. In: *The European Union and Human Rights*. Eds. Nanette A. NEUWAHL and Allan ROSAS. Hague 1995.
- NOWAK, Manfred: *Human Rights Conditionality in Relation to Entry to, and Full Participation in, the EU*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999.
- SIMMA, Bruno - ASCHENBRENNER, Jo Beatrix and SCHULTE, Constanze: *Human Rights Considerations in the Development Cooperation Activities of the EC*. In: *The EU and Human Rights*. Ed. Philip ALSTON. Oxford 1999.

SOUHRN

LIDSKÁ PRÁVA VE VNĚJŠÍCH POLITIKÁCH EVROPSKÉ UNIE: PŘÍSTUP DVOJÍHO METRU?

Za posledních patnáct let se Evropská unie (EU) stala v mezinárodním společenství významným zastáncem lidských práv. Její aktivity v oblasti lidských práv byly viditelné především v politice rozvoje a v přístupové politice. Zde přijala stanovisko, že státy musí dodržovat mezinárodní normy ochrany lidských práv. Jen tak budou moci využívat výhod plynoucích z obchodu s EU nebo se stát kandidáty na členství v EU a získat právo na využívání předvstupní pomoci. EU byla aktivní i na mezinárodních fórech a činně působila i v některých mezinárodních organizacích jakou jsou Organizace spojených národů, Rada Evropy nebo Organizace pro spolupráci a bezpečnost v Evropě. V těchto institucích opakovaně podpořila existující mezinárodní dokumenty na ochranu lidských práv a hrála aktivní roli v prosazování nových norem. Tímto postojem posílila svou mezinárodní politickou váhu v mezinárodním prostředí. Navzdory pozitivnímu účinku této její nové role ale čelí i řadě kritik. Pro dosažení plnohodnotné politiky ochrany lidských práv ve vnějších politikách EU musí být její postupy koherentní, srozumitelné, důvěryhodné, transparentní a nezpochybnitelné, což platí pro vnitřní i vnější politiku EU. Prozatím ji spíše než jasná strategie a nestranné vynucování ochrany lidských práv, demokracie a vlády zákona charakterizovala plamenná rétorika a převaha ekonomických a politických zájmů nad dodržováním lidských práv, čímž si vysloužila pověst organizace „dvojího metru“.

Mgr. Lucie Tunkrová, M.A.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
Tel: 58563 3301
e-mail: lucietunkr@yahoo.co.uk

KRAJNĚ PRAVICOVÉ STRANY VE ŠVÉDSKU

Pavla Dočekalová

Úvod

Masivní průlom radikální pravice¹ v průběhu 80. a 90. let 20. století v mnoha zemích západní Evropy byl jedním z nejvýznamnějších signálů transformace politiky ve vyspělých západoevropských demokraciích. Prvními radikálně pravicovými populistickými stranami, které slavily úspěchy ve volbách, byly již na počátku 70. let dánská a norská Strana pokroku. Dalšími představiteli tohoto jevu jsou například Liga Severu v Itálii, Vlámský blok v Belgii, francouzská Národní fronta či rakouská Strana svobodných.² Přestože se jednotlivé krajně pravicové strany od sebe liší, můžeme podle C. Muddeho definovat jejich ideologický základ, jehož jádrem je nacionalismus, xenofobie, program šovinistického sociálního zabezpečení³ a důraz na zákon a pořádek.⁴

Vlnu růstu krajně pravicových uskupení lze dle Betze vysvětlit jako důsledek socioekonomické a sociokulturní transformace ve vyspělých zemích západní Evropy, tj. přechodu od industriální k postindustriální fázi kapitalismu.⁵ Zatímco v mnohých západoevropských zemích se krajně pravicové strany staly nepřehlédnutelným fenoménem na politických scénách a opakovaně získávají parlamentní zastoupení, ve Švédsku obdobná úspěšná formace chybí. V letech 1991 až 1994 zasedala v Riksdagu⁶ Nová demokracie (Ny Demokrati, NyD), která však v následných volbách své postavení

¹ V odborné literatuře se objevuje poměrně široká škála pojmů k označení tohoto fenoménu – krajní pravice, radikální pravice, ultrapravice, populistická pravice, radikální populistické strany, nový populismus, extrémní pravice, pravicový extremismus apod. Nejedná se však o synonyma a různá označení většinou vycházejí z odlišných definic daného jevu a autoři zabývající se touto problematikou se neshodují, co přesně pod tuto „nálepkou“ zařadit. Jelikož cílem této práce není definice krajní pravice, nezabývá se ani rozbořem terminologie. V textu jsou nejčastěji používány výrazy krajní pravice, radikální pravice či extrémní pravice a jsou volně zaměňovány, neboť jsou chápány synonymicky. V případě citací z děl autorů, kteří používají jiná označení, jsou tato většinou zachovávána dle původního znění.

² BETZ, Hans-Georg: *Radical Right-wing Populism in Western Europe*. London 1994, s. 3 an.

³ Program šovinistického sociálního zabezpečení znamená, že výhody plynoucí z politiky zaměstnanosti a sociální politiky platí pouze pro tzv. „vlastní lidi“ (MUDDE, Cas: *Stranická rodina: rámcová analýza*. Politologická revue, 6, 2000, č. 1, s. 87.).

⁴ MUDDE, Cas: *Stranická rodina: rámcová analýza*. Politologická revue, 6, 2000, č. 1, s. 87.

⁵ BETZ, Hans-Georg: c. d., s. 27 an.

⁶ Název jednokomorového švédského parlamentu, který má 349 členů.

ztratila, a zatím se nenašla žádná další krajně pravicová strana, jež by pronikla na parlamentní půdu.

Cílem této práce je analyzovat švédská krajně pravicová uskupení, ať již strany, které působily v minulosti či jsou aktivní na politické scéně v současnosti, a přitom vysvětlit, proč právě ve Švédsku se ve stranickém systému neetablovala silná krajně pravicová strana.⁷ Přestože ke krajní pravici jsou mnohdy zařazována i pravicově extremistická hnutí či dokonce ultrapravicové subkultury, tato práce se zabývá pouze politickými stranami, neboť není jejím cílem přiblížit komplexně celé švédské krajně pravicové spektrum.

Nejprve bude vysvětleno, proč se ve Švédsku neobjevila krajně pravicová strana zároveň s růstem Stran pokroku v Dánsku a Norsku, následně bude analyzována situace v 90. letech a představeno parlamentní působení Nové demokracie a poté se pozornost zaměří na současné krajně pravicové subjekty ve Švédsku, a to s důrazem na momentálně nejsilnější Švédské demokraty (Sverigedemokraterna, SD). V poslední části textu pojednáme o tom, je-li možné či pravděpodobné, že by se v blízké době úspěšně krajně pravicové uskupení ve Švédsku objevilo.

1 Situace ve Švédsku v 70. a 80. letech

Zatímco v Dánsku a Norsku nastal průlom radikální pravice v parlamentních volbách v roce 1973, v sousedním Švédsku se tak nestalo, což se může zdát překvapivé, vezmeme-li v potaz nejen geografickou či kulturní blízkost zemí, ale zejména obdobnou strukturu cleavages a podobný vývoj stranických systémů. Norská Strana pokroku se udržela ve stranickém spektru až do dnešní doby a v posledních parlamentních volbách v roce 2001 se dokonce stala třetím nejsilnějším subjektem v Norsku.⁸ V Dánsku slavila Strana pokroku úspěchy až do poloviny 90. let, kdy se po vnitrostranických sporech v roce 1995 vyčlenila Dánská lidová strana, která vystřídala Stranu pokroku na pozici nejvýznamnějšího radikálně pravicového subjektu a ve volbách v roce 2001 se stala třetí nejúspěšnější politickou silou v zemi.⁹

Faktory, které sloužily jako katalyzátor pro prosazení nových formací v Norsku a Dánsku, sice ve Švédsku rovněž existovaly, byly však zpožděny až do počátku 90. let. Podíváme-li se na úspěch norské a dánské Strany pokroku, vidíme, že se odehrál v době budování sociálního státu (welfare state) a právě období na konci 60. a počátku

⁷ Tato otázka nepředstavuje pochopitelně nic nového. Widfeldt otázku, proč se nevyskytl ve Švédsku ekvivalent ke Stranám pokroku v Dánsku a Norsku, označuje za „otázku za 64 000 dolarů“. WIDFELT, Anders: *Responses to the Extreme Right in Sweden: The Diversified Approach*. In: <http://www.keele.ac.uk/depts/spire/Working%20Papers/KEPRU/KEPRU%20Working%20papers.htm> (18. 10. 2002), s. 6. Nejpropracovanější odpověď zatím poskytl Rydgren, který ve své studii posuzuje, jestli i ve Švédsku v blízké budoucnosti může nastat situace příznivá pro vznik úspěšné krajně pravicové strany. RYDGRÉN, Jens: *Radical Right Populism in Sweden: Still a Failure, But for How Long?* *Scandinavian Political Studies*, 25, 2002, č. 1, s. 27–56. Jeho závěry budou prezentovány v textu.

⁸ Volební výsledky viz <http://www.electionworld.org/election/norway.htm>

⁹ Volební výsledky viz <http://www.electionworld.org/election/denmark.htm>

70. let patřilo k finančně nejnáročnějším stádiím jeho existence a zaznamenalo bezprecedentní růst daní.¹⁰ Za úspěchem Stran pokroku, které byly zaměřeny na protest proti vysoké daňové zátěži, tak stála rostoucí opozice občanů proti zvyšování daní a bujení sociálního státu. Například v Dánsku průzkumy veřejného mínění v roce 1973 ukázaly, že téměř všichni obyvatelé si myslí, že politici plýtvají penězi.¹¹

Důležitým faktorem v obou zemích (tj. Norsku a Dánsku) byla zkušenost s vládou nesocialistického bloku. Po druhé světové válce se nejsilnějšími politickými subjekty ve všech skandinávských monarchiích staly sociální demokracie, které měly největší zásluhu na vybudování státu blahobytu. V Dánsku se však v letech 1968–1971 a v Norsku v období 1965–1971 a 1972–1973 ujaly moci nesocialistické středo-pravicové vlády. Paradoxně to byly ony, kdo vládl v době největší expanze státu blahobytu a podílel se tak na zvyšování daní. Voliči, kteří v pravicových vládách viděli možnost změny, byli zklamáni. Zdálo se, že ať vládně socialistický či nesocialistický tábor, vždy je výsledná politika prakticky totožná. Alternativu tak představovaly Strany pokroku. Ve Švédsku však byla situace jiná. V této zemi se sociální demokracie udržela u moci až do roku 1976, čili i v době největšího růstu sociálního státu. Obyvatelstvo Švédska tak stále mohlo vnímat nesocialistické strany jako alternativu a neprošlo obdobnou deziluzí jako voliči v Dánsku a Norsku.¹²

Dalším rysem, který napomohl k úspěchu radikálně pravicových stran v Dánsku a Norsku, bylo v roce 1972 konání referenda o vstupu do Evropského společenství (ES) v obou zemích. Referendum přispělo k polarizaci vztahů mezi voliči a politickými elitami a oslabilo dosavadní identifikaci voličstva s tradičními politickými stranami. Přestože nebylo přímou příčinou úspěchu Stran pokroku, mělo podstatný dopad na výsledky parlamentních voleb v roce 1973 v obou zemích. Ve Švédsku otázka vstupu do ES nehrála takovou roli, o vstupu do ES neproběhlo v té době referendum.¹³

Výše uvedené rozdíly ve vývoji v Norsku a Dánsku na straně jedné a Švédsku na straně druhé ukázaly, že Švédsko nezažilo tak náhlý vzrůst nedůvěry v politický establishment, ale nespokojenost s politikou a daňovou zátěží od poloviny 70. let postupně rostla. Nesocialistický kabinet se ve Švédsku dostal k moci v letech 1976–1982 a i v průběhu jeho vládnutí rostly veřejné výdaje. Klíčovým problémem se však nestalo daňové zatížení a růst sociálního státu, nýbrž otázka jaderné energie. Tato problematika rozdělila vládní koalici, jež spornou záležitost postoupila voličům k referendu. Navíc se z vlády oddělili konzervativci protestující proti daňové reformě, čímž nespokojeným občanům stále zůstávala mimovládní alternativa mezi etablovanými nesocialistickými stranami. Přesto i nadále rostla deziluze voličů, kteří neviděli žádný rozdíl mezi vládou socialistického a nesocialistického tábora. Konec studené války a pád komunismu

¹⁰ ANDERSEN, Jørgen Goul – BJØRKLUND, Tor: *Radical Right-Wing Populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia*. In: HAINSWORTH, Paul (ed.): *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*. London 2000, s. 195–196.

¹¹ BETZ, Hans-Georg: c. d., s. 42–43.

¹² ANDERSEN, Jørgen Goul – BJØRKLUND, Tor: *Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway*. Acta Sociologica, 33, 1990, č. 3, s. 198.

¹³ Tamtéž, s. 198.

urychlil oslabování loajality elektorátu k etablovaným stranám, neboť zpochybňoval dlouholeté doktríny švédské politiky. Na samém počátku 90. let se navíc v politické agendě objevila nová otázka: imigrace.¹⁴ Všechny tyto faktory tak přispěly k tomu, že sice v průběhu 70. a 80. let na politickou scénu krajně pravicová strana nevstoupila, avšak slouží i k vysvětlení důvodů, proč se ve volbách v roce 1991 prosadila radikální Nová demokracie.

2 Parlamentní působení Nové demokracie (NyD) v první polovině 90. let

Nová demokracie dosáhla volebního průlomu krátce po svém vzniku v parlamentních volbách v roce 1991, kdy získala 6,7 % hlasů obsadila 25 mandátů.¹⁵ Dějiny strany se píšou od podzimu 1990. V té době se na letišti ve Stockholmu setkaly dvě známé osobnosti – Ian Wachtmeister a Bert Karlsson. Zatímco B. Karlsson byl majitelem nahrávací společnosti s image „člověka z lidu“, hrabě I. Wachtmeister působil v průmyslových kruzích a díky svým satirickým knihám o švédské politice a byrokracii byl veřejně známou osobou. V listopadu společně prezentovali své myšlenky ve švédských novinách *Dagens Nyheter* a v únoru 1991 formálně založili nový politický subjekt a stali se jeho politickými lidry.¹⁶

Nová demokracie ve volbách uspěla mj. i díky své netradiční kampani. Logo strany představoval rozesmátý kreslený obličej, heslem se stalo „Život musí být zábavnější“,¹⁷ strana nahrála vlastní píseň a volební program byl k dispozici na telefonních záznamnicích či na imitaci parkovacích lístků.

Během kampaně se uskupení soustředilo na čtyři hlavní oblasti: kritiku, že existující politické strany a politici představitelé nereprezentují lid; požadavky na snížení daňové zátěže a částečnou privatizaci veřejného sektoru; snížení počtu imigrantů a již zmiňovaný slogan, že politika musí být zábava.¹⁸ Během kampaně se strana nevyhнула některým značně kontroverzním návrhům či tvrzením. Například názor jednoho z kandidátů, že „pomoc Afriky je kontraproduktivní, neboť chrání děti před tím, aby byly sežrány lvy, čímž vede k početnějším rodinám a větší chudobě“.¹⁹

Po parlamentních volbách v roce 1991 se ustavila menšinová nesocialistická vláda, která pro prosazování svých politických návrhů potřebovala buď podporu sociální

¹⁴ ANDERSEN, Jørgen Goul – BJØRKLUND, Tor: *Radical Right-Wing Populism in Scandinavia: from tax revolt to neo-liberalism and xenophobia*. In: HAINSWORTH, Paul (ed.): *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*. London, 2000, s. 195–196.

¹⁵ WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. *Parliamentary Affairs*, 53, 2000, č. 3, s. 494.

¹⁶ Toto je poněkud neobvyklý jev, neboť naprostá většina krajně pravicových stran je asociována s osobou jednoho silného charismatického předáka. Podle P. Taggarta významnější osobnosti z této dvojice byl I. Wachtmeister, a to jak z hlediska podpory ve straně, tak u voličů. TAGGART, Paul: *New Populist Parties in Western Europe*. *West European Politics*, 18, 1995, č. 1, s. 41 a 49.

¹⁷ Betz, Hans-Georg: c. d., s. 7.

¹⁸ RYDGREN, Jens: *Radical Right Populism in Sweden: Still a Failure, But for How Long?* *Scandinavian Political Studies*, 25, 2002, č. 1, s. 34.

¹⁹ Podle WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. *Parliamentary Affairs*, 53, 2000, č. 3, s. 495.

demokracie nebo Nové demokracie. Vzhledem k chabé stranické disciplíně a vnitrostranickým sporům však byla spolupráce s NyD velmi složitá.²⁰ Při hlasování o důvěře nové vládě se NyD zdržela, což bylo vykládáno jako pasivní podpora kabinetu. Při spolupráci s Novou demokracií vláda raději volila cestu jednání v parlamentních výborech, než hledání širší shody se stranickým vedením NyD. Mnohdy se však stávalo, že Nová demokracie své postoje změnila a v plénu hlasovala proti návrhu, který její členové podpořili při zasedání výborů.²¹

Následkem vnitrostranických sporů I. Wachtmeister půl roku před parlamentními volbami v roce 1994 ohlásil kvůli deziluzi z vlastní strany odchod z politiky. Boje o post předsedy NyD byly jedním z faktorů, proč strana v těchto volbách již nezopakovala svůj úspěch a ztratila parlamentní zastoupení.

3 Současné švédské krajně pravicové politické strany

Ve volbách do Riksdagu v roce 1998 se I. Wachtmeister znovu ucházel o přízeň voličů, tentokrát s Novou stranou (Det nya partiet), která byla ideologicky blízká Nové demokracii, avšak používala o něco agresivnější rétoriku v otázkách imigrace. Strana však na elektorát téměř nezapůsobila, neboť obdržela pouze 25 276 hlasů, což představovalo méně než 1 % hlasů.²² Ještě méně voličů v těchto volbách získala další krajně pravicová formace, Švédští demokraté, již si vybralo 19 624 (tj. 0,4 %) občanů.²³

Nová demokracie ve stejných volbách v roce 1998 získala 8 297²⁴ hlasů, tento výrazný nezdár byl mimo jiné i důsledkem vývoje ve straně. V roce 1997 se předákem uskupení stal John Bouvin, známý pro své rasistické komentáře v průběhu svého poslaneckého působení v NyD. V dubnu 1998 oznámil pro zářijové volby vytvoření volební koalice s neofašistickou Konzervativní stranou (Konzervativa Partiet, KP), s čímž část NyD nesouhlasila. Bouvin se přesto rozhodl zorganizovat s KP společný prvomájový pochod, při kterém byl zatčen. Incident se zmiňoval i v médiích a NyD Bouvina vyloučila. Ten se potom připojil ke KP. V současnosti je NyD nefunkční stranou.²⁵

Švédští demokraté jsou momentálně nejsilnějším krajně pravicovým subjektem ve Švédsku. V posledních volbách v roce 2002 obdrželi podle údajů na svých webových stránkách 76 300 hlasů, tj. 1,42 %, v místních volbách pak získali 49 mandátů.²⁶ Parla-

²⁰ Nová demokracie totiž procházela ideologickým sporem mezi Wachtmeisterovým spíše liberálně orientovaným a proevropským křídlem a Karlssonovou frakcí, která hájila sociální zabezpečení a byla euroskeptická.

²¹ WIDFELT, Anders: *Responses to the Extreme Right in Sweden: The Diversified Approach*. In: <http://www.keele.ac.uk/depts/spire/Working%20Papers/KEPRU/KEPRU%20Working%20papers.htm> (18. 10. 2002), s. 7–8.

²² WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. *Parliamentary Affairs*, 53, 2000, č. 3, s. 496.

²³ <http://www.sverigedemokraterna.se> (9. 2. 2004)

²⁴ WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. *Parliamentary Affairs*, 53, 2000, č. 3, s. 496.

²⁵ *Sweden*. In: Institute for Jewish Policy Research – Antisemitism and Xenophobia Today/AXT, <http://www.axt.org.uk/antisem/countries/sweden/sweden.htm> (20. 3. 2004)

²⁶ <http://www.sverigedemokraterna.se> (9. 2. 2004). Údaje se liší, neboť v případě lokálních voleb se v literatuře objevuje i počet 50 křesel – viz MELLGREN, Fredrik: *Aldrig en debatt med nationaldemokraterna*. *Svenska Dagbladet*, 14. 12. 2003, s. 21.

mentního zastoupení se tedy nedočkali. SD vznikla v roce 1988 jako pokračovatelka Švédské strany (Sverigespartiet) založené v roce 1986 spojením marginální Strany pokroku s rasistickým pravicovým uskupením Udržet Švédsko švédské (Bevara Sverige Svenkst).²⁷ Podle Widfeldta se jedná o extrémnější stranu, než jakou byla v době svého parlamentního působení Nová demokracie.²⁸ Přestože SD není nacistickou stranou, mnoho jejích členů i představitelů v minulosti bylo či stále je aktivní v neonacistických skupinách.²⁹

Podle zpráv Institutu Stephena Rotha pro studium současného antisemitismu a rasismu při univerzitě v Tel-Avivu (Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University) se stranická propaganda soustřeďuje na tři hlavní populistická témata. Prvním z nich je protipřistěhovalecká rétorika založená na tvrzení, že imigranti jsou pachatelé většiny násilných činů a že muslimský fundamentalismus ohrožuje švédskou kulturu i soudní systém. Za druhé téma lze považovat konspirační teorie, kdy podle SD demokratické organizace, média i politikové zrazují a zaprodávají národ cizí armádě okupantů, tj. imigrantů, a třetím je anti-EU kampaň, ve které je EU vnímána jako hrozba demokracii v Evropě.³⁰ Předsedou strany je od roku 1995 Mikael Jansson, který se snaží očistit fašistickou či extremistickou image strany a zatraktivnit ji tak pro voliče, kteří jsou nespokojeni s hlavními politickými stranami.³¹

Na svých webových stránkách se strana ve své prezentaci považuje za národní demokraty, distancuje se od rasismu a totalitarismu a hlásí se k respektování Všeobecné deklarace lidských práv OSN. Kritizuje švédskou legislativu, která prý ze Švédů dělá občany druhého řádu a diskriminuje je v porovnání s přistěhovanci. Klade důraz na rodinu, nezávislost Švédska a vyslovuje se proti vzniku multikulturní společnosti. Cizinci, kteří se o sebe neumí postarat, mají být posláni do své domovské země. Podle SD by „ve shodě s doporučeními Úřadu vysokého komisaře pro uprchlíky (UNHCR) měl být návrat uprchlíků normálním konečným řešením uprchlických problémů“. Dále strana tvrdí, že „cizinci odsouzení za zločin musí být deportováni“. SD chce také obnovit vládu zákona a pořádku, vytvořit Ministerstvo pro záležitosti seniorů, ochraňovat zvířata i životní prostředí.³² Stranická prezentace ukazuje protipřistěhovalecký, nacionalistický, demagogický a populistický profil této formace.

²⁷ RYDGREN, Jens: c. d., s. 34.

²⁸ WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. Parliamentary Affairs, 53, 2000, č. 3, s. 496.

²⁹ *Antisemitism Worldwide 1999/2000 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw99-2000/sweden.htm> (20. 3. 2004)

³⁰ *Antisemitism Worldwide 2002/3 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw2002-3/sweden.htm> (20. 3. 2004) *antisemitism Worldwide 2001/2 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw2001-2/sweden.htm> (20. 3. 2004)

³¹ Tamtéž.

³² *Presentation - Sverigedemokraterna*. In: http://www.sverigedemokraterna.se/sd/lang_eng.shtml (9. 2. 2003)

SD udržuje kontakty s obdobnými zahraničními subjekty, zejména s Národní frontou ve Francii, která ji v roce 1998 podpořila v kampani s cílem získat nového spojence. Švédští demokraté se podíleli v roce 1999 na aktivitách Euro-Nat, což je pokus Jean-Marie Le Pena vytvořit mezinárodní organizaci krajní pravice.³³ Vztahy s Le Penem a dalšími stranami Euro-Nat však poškozovaly SD na domácí scéně, a proto se několikrát pokusila od některých uskupení distancovat a nakonec tuto platformu opustila. Zahraniční kontakty svěřila své mládežnické organizaci, která se v Euro-Nat stala pozorovatelem.³⁴ SD byla rovněž v roce 1997 jedním z iniciátorů vzniku Nord-Nat,³⁵ organizace zastřešující severské extrémně pravicové strany.³⁶

Kromě SD působí v současnosti ve Švédsku i Národní demokraté (Nationaldemokraterna, ND), kteří se od SD oddělili v srpnu 2001. Rozkol byl výsledkem vnitrostranických sporů. Jak jsme již zmínili, v SD působí osoby spojené s aktivitami neonacistických organizací. Přesto lze předpokládat, že většina voličů není ideologicky nakloněna fašismu, ale spíše nespokojená s etablovanými stranami. Úspěch tak do značné míry závisí na schopnosti SD distancovat se od fašismu, o což se snaží současné stranické vedení. Tím však došlo k odcizení extrémnějšího ideologického jádra, které stranu opustilo. Národní demokraté jsou nevýznamnou skupinou,³⁷ na lokální úrovni však ve Švédsku mají celkem čtyři mandáty, a to po dvou ve dvou obcích.³⁸

4 Možnost úspěchu krajně pravicové strany ve Švédsku

Výše uvedené informace sloužily k vysvětlení, proč se ve Švédsku neobjevila krajně pravicová strana v 70. a 80. letech, proč se Nová demokracie prosadila v roce 1991 a proč nedokázala svůj úspěch zopakovat. Rovněž analyzují krajně pravicové strany v současnosti. Zbývá nám tedy vysvětlit, proč jsou tyto strany slabé a nepodařilo se jim získat podporu voličů, respektive odpovědět na otázku, je-li švédská společnost vůči růstu krajní pravice imunní, nebo existuje možnost, že se radikálně pravicová formace ještě projeví.

Neúspěchem radikálního pravicového populismu v této zemi se zabýval švédský politolog a sociolog Jens Rydgren, který zrekapituloval deset podmínek, které napomáhají radikálně pravicově populistickým stranám k úspěchům. Jsou to:

³³ FIALA, Petr – MAREŠ, Miroslav: *Současná evropská krajní pravice*. Mezinárodní politika, 24, 2000, č. 6, s. 15.

³⁴ *Antisemitism Worldwide 1999/2000 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw99-2000/sweden.htm> (20. 3. 2004)

³⁵ Nord-Natu se však neúčastní dánská a norská Strana pokroku ani Dánská lidová strana, neboť nejsou tolik extrémní jako Švédští demokraté.

³⁶ *Sweden*. In: Institute for Jewish Policy Research – Antisemitism and Xenophobia Today/AXT, <http://www.axt.org.uk/antise/countries/sweden/sweden.htm> (20. 3. 2004)

³⁷ *Antisemitism Worldwide 2001/2 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw2001-2/sweden.htm> (20. 3. 2004)

³⁸ MELLGREN, Fredrik: *Aldrig en debatt med nationaldemokraterna*. Svenska Dagbladet, 14. 12. 2003, s. 21.

1. postindustriální ekonomie
2. rozkládání ustavených identit, fragmentace kultury, multikulturalizace
3. rostoucí nápadnost sociokulturní cleavage ve společnosti
4. rozšířená nespokojenost a rozčarování z politiky
5. sblížení postojů etablovaných politických stran
6. všeobecná xenofobie a rasismus
7. ekonomická krize a nezaměstnanost
8. reakce na vznik nové levice a zelených stran či hnutí
9. volební systém poměrného zastoupení
10. zkušenost s referendem, které protíná staré stranické cleavages.³⁹

J. Rydgren poukazuje na to, že některé z uvedených podmínek (tj. 1, 4, 6 až 10, částečně 2) byly ve Švédsku ve druhé polovině 90. let naplněny zcela, zatímco podmínky 3 a 5 byly splněny pouze málo anebo vůbec.⁴⁰

Autor charakterizuje Švédsko jako postindustriální ekonomii, která v 90. letech prošla ekonomickou krizí, jež byla stejně tak závažná jako v ostatních západoevropských zemích, a tvrdí, že ekonomická situace představovala to, co bývá označováno jako „živná půda“ pro růst radikálně pravicových populistických uskupení. Na základě analýzy dat J. Rydgren dále říká, že nemůžeme určit jednoznačnou spojitost mezi mírou nezaměstnanosti a přítomností či silou radikálně pravicového populistického subjektu.⁴¹

V otázce imigrace, xenofobie a rasismu J. Rydgren zdůrazňuje, že přítomnost neevropských imigrantů nestačí k vysvětlení vzniku radikální populistické pravice. Prezentuje data ukazující skutečnost, že ve Švédsku (stejně jako v dalších zemích) se většina voličů pozitivně staví k myšlence snížit počet uprchlíků, kterým je dovoleno přijít do Švédska. Přestože ve švédské společnosti se vyskytuje přibližně stejný poměr voličů s antiimigračními postoji jako v dalších západoevropských zemích, nebylo téma imigrantů dostatečně „zpolitizováno“, tj. pro většinu voličů nebylo nijak důležité.⁴²

Mnoho radikálně pravicových populistických subjektů využívá negativních postojů k evropské integraci k přilákání voličů. Podle Rydgrena konání referenda o evropské integraci může umožnit, resp. přispět k úspěchu takové formace, neboť roste nedůvěra občanů v politiku a dochází ke zhoršení vazeb mezi voliči a jejich stranami. Ve Švédsku však ani referendum o vstupu do EU nevytvořilo dostatečně příznivou situaci pro úspěch radikálně pravicové populistické strany, a to ze čtyř důvodů: ve Švédsku již existovala alternativní politická cleavage, která vznikla v otázce jaderné elektrárny; nacionalismus nehrál v kampani důležitou roli; kampaň sama byla poměrně malá a nezbuzovala kontroverze, přičemž již existovaly strany, které přitáhly voliče zaměřené proti EU.⁴³

³⁹ RYDGREN, Jens: c. d., s. 32.

⁴⁰ Tamtéž, s. 33.

⁴¹ Tamtéž, s. 35.

⁴² Tamtéž, s. 37–38.

⁴³ Tamtéž, s. 39–41.

Na základě průzkumů veřejného mínění J. Rydgren dále dokazuje, že od konce 60. let klesala důvěra lidí v politické instituce více než ve většině ostatních západoevropských demokraciích. V současnosti tedy švédští voliči jsou nespokojeni s politickými institucemi i se způsobem, jakým demokracie pracuje.⁴⁴

Ani co se týká identifikace elektorátu s politickými stranami není Švédsko výjimkou a stejně jako v ostatních západoevropských demokraciích klesá procento voličů, kteří se silně identifikují s některou z politických stran. Na poměrně vysoké úrovni se však ve Švédsku stále drží třídní hlasování. J. Rydgren naznačuje, že toto je faktor, který pracuje proti zformování silné radikálně pravicové populistické formace.⁴⁵

Dalším znakem působícím v neprospěch prosazení krajní pravice je neexistence sblížování mezi politickými stranami. Stupeň konvergence v politickém prostoru je dle J. Rydgrena důležitý: sblížování může vyústit u voličů v pocit, že všechny strany jsou stejné a vyvolat tak (či prohloubit) nespokojenost s politickými stranami, tím uvolnit prostor pro úspěch radikálně pravicově populistické formace, která nastolí diskurs o zkažené politické reprezentaci. Ve Švédsku se však toto neděje.⁴⁶

Na závěr J. Rydgren shrnuje všechny faktory a rozděluje je do dvou skupin: ty, které pracují proti vzniku radikálně populistické pravice ve Švédsku (tj. pokračující třídní loajalita, nízký význam přistěhovalecké otázky pro voliče a nízká konvergence zavedených politických stran), a indikátory naznačující „místo“ pro zformování radikálně pravicově populistické strany (tj. xenofobie ve švédské společnosti, nedůvěra v politické strany a instituce, anti-EU nálady). J. Rydgren uzavírá svou studii konstatováním, že skutečnost, že se úspěšné radikálně pravicové populistické uskupení neobjevilo, má co do činění s faktory na straně nabídky. Švédští demokraté nejsou úspěšní v budování své důvěryhodné image a nepřesvědčili voliče, že nejsou stranou zaměřenou proti demokracii.⁴⁷ Rydgren naznačuje, že kdyby se ve Švédsku objevila pro voliče dostatečně atraktivní radikálně pravicově populistická strana, která by zvolila dobrou strategii bez viditelných antidemokratických prvků, mohla by získat tolik hlasů, aby si zajistila zastoupení ve švédském parlamentu.⁴⁸

S Rydgrenovými závěry lze souhlasit. Poslední parlamentní volby v roce 2002 ve Švédsku však naznačují (alespoň jak vyplývá z povolebních analýz), že imigrace se stává pro voliče stále důležitějším tématem. Například Michal Částek uvádí, že nejvyššího nárůstu voličských hlasů dosáhla Liberální strana. „Úspěch jí vynesla předvolební kampaň cílená na otázky přistěhovalectví a s tím související integraci cizinců do švédské společnosti. [...] Živá debata o švédských imigrantech a o problémech spojených s jejich integrací do švédské společnosti se rozpoutala tuto zimu poté, co zde v lednu zastřelil kurdský otec svou dceru proto, že si nechtěla vzít za manžela Turka, kterého jí vybrala rodina.“⁴⁹ Obdobně další analýzy upozorňují, že v předvolební kampani strany využívaly taková slova, aby zdůraznily vztah „my“ (tj. rodilí Švédové) versus „oni“

⁴⁴ Tamtéž, s. 41–44.

⁴⁵ Tamtéž, s. 44–46.

⁴⁶ Tamtéž, s. 47.

⁴⁷ Tamtéž, s. 47–50.

⁴⁸ Tamtéž, s. 1.

⁴⁹ ČÁSTEK, Michal: *Švédské parlamentní volby: vše při starém?* Mezinárodní politika, 26, 2002, č. 11, s. 14.

(tj. imigranti a jejich děti), případně tvrdí, že celostránkové inzeráty Liberální strany v novinách si zahrávaly s xenofobií.⁵⁰ T. Hořejšová uvádí, že přestože se v kampani objevovala témata týkající se přistěhovalců a jejich začlenění do švédské společnosti, volby nepřinesly krajně pravicovým stranám (tj. Švédským demokratům a Národním demokratům) úspěch.⁵¹

Jako pravděpodobné se tedy zatím jeví, že otázky imigrace, jejíž význam v předvolební kampani v porovnání s minulými parlamentními volbami vzrostl, se chopily etablované strany (zejména Liberální strana), a tím je zmenšen prostor pro vznik radikálně pravicového populistického uskupení, které by se mj. profilovalo právě na základě negativních postojů k imigraci.

Závěr

Představení krajní pravice ve Švédsku může být označeno víceméně za neúspěch,⁵² zejména v porovnání se situací v některých sousedních zemích (jako je Norsko či Dánsko), ale i v dalších vyspělých západoevropských demokraciích. Viděli jsme, že přestože vlna růstu krajní pravice se ve Švédsku objevila později než v dalších skandinávských monarchiích, do parlamentu na počátku 90. let radikálně pravicový subjekt přece jen pronikl. Jeho neúspěchy v dalších volbách byly podmíněny zejména vnitřní situací ve straně, což mohlo vypovídat o její nedostatečné připravenosti na parlamentní působení.

Momentálně nejsilnější subjekt mezi krajně pravicovými stranami představují Švédští demokraté. Jejich program, minulost i rétorika jsou nepřijatelné pro naprostou většinu obyvatel a strana nemá parlamentní zastoupení, ač se snaží budovat důvěryhodnou image. Formace je však natolik extrémní, že v současné situaci není její volební úspěch pravděpodobný. Ostatními politickými subjekty jsou Švédští demokraté (stejně jako Národní demokraté) označováni za nedemokratickou stranu a etablovaná uskupení nejsou ochotna s nimi jakkoli spolupracovat. To jasně dokazuje, že SD není schopna přesvědčit o své „demokratické fasádě“. Různé indikátory však naznačují, že ve Švédsku není zcela vyloučena existence prostoru pro prosazení nové krajně pravicové strany, která by dokázala voliče oslovit a zajistit si jejich podporu.

⁵⁰ LINTON, Magnus: *An Exercise in National Introversion. The Swedish Elections 2002 Leave a Sour Taste*. In: Eurozine, <http://www.eurozine.com/article/2002-11-01-linton-en.html> (21. 3. 2004)

⁵¹ HOŘEJŠOVÁ, Tereza: *Sestavování švédské vlády bylo nečekané dramatické*. In: Integrace, 10. 10. 2002, <http://www.integrace.cz/integrace/clanek.asp?id=587> (2. 4. 2004)

⁵² RYDGEN, Jens: c. d., s. 34.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Internet

- Anti-Islamic reaction in the EU after the terrorist acts against the USA. A collection of country reports from RAXEN National Focal Points (NFP's), 12th September to 31st December 2001. Sweden*, 12 s. In: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, <http://eumc.eu.int/eumc/material/pub/112001/Sweden-en.pdf> (20. 3. 2004)
- Antisemitism Worldwide 1999/2000 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw99-2000/sweden.htm> (20. 3. 2004)
- Antisemitism Worldwide 2001/2 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw2001-2/sweden.htm> (20. 3. 2004)
- Antisemitism Worldwide 2002/3 - Sweden*. In: Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Anti-Semitism and Racism at Tel Aviv University, <http://www.tau.ac.il/Anti-Semitism/asw2002-3/sweden.htm> (20. 3. 2004)
- Sweden*. In: Institute for Jewish Policy Research - Antisemitism and Xenophobia Today/AXT, <http://www.axt.org.uk/antsem/countries/sweden/sweden.htm> (20. 3. 2004)

Stranické dokumenty

- Presentation - Sverigedemokraterna. In: http://www.sverigedemokraterna.se/sd/lang_eng.shtml (9. 2. 2003)

LITERATURA

- ANDERSEN, Jørgen Goul - BJØRKLUND, Tor: *Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway*. Acta Sociologica, 33, 1990, č. 3, s. 195-217.
- BANKOWICZOVÁ, Božena: *Extrémní pravice v Západní Evropě*. Politologická revue, 8, 2002, č. 2, s. 42-58.
- BERGSTRÖM, Hans: *Sweden's Politics and Party Systems at the Crossroads*. West European Politics, 14, 1991, č. 3, s. 8-29.
- BETZ, Hans-Georg: *Radical Right-wing Populism in Western Europe*. London, Macmillan Press Ltd 1994. 226 s.
- BJØRKLUND, Tor: *Extreme Right Parties in Scandinavia (an overview)*. In: <http://cidsp.upmf-grenoble.fr/guest/ereps/analysis.htm> (18. 10. 2002)
- ČÁSTEK, Michal: *Švédské parlamentní volby: vše při starém?* Mezinárodní politika, 26, 2002, č. 11, s. 13-15.
- DOČEKALOVÁ, Pavla: *Analýza krajně pravicových stran ve Skandinávii*. Olomouc, FF UP 2003. 93 s. Diplomová práce na Katedře politologie a evropských studií.
- DVORÁKOVÁ, Vladimira: *Strany radikální pravice*. Politologická revue, 3, 1997, č. 1, s. 6-19.
- EATWELL, Roger: *The Rebirth of the „Extreme Right“ in Western Europe?* Parliamentary Affairs, 53, 2000, č. 3, s. 407-425.
- EICHLER, Jan: *Populismus v západní Evropě*. Mezinárodní politika, 26, 2002, č. 8, s. 18-19.
- FIALA, Petr - MAREŠ, Miroslav: *Současná evropská krajní pravice*. Mezinárodní politika, 24, 2000, č. 6, s. 14-16.
- FIALA, Vlastimil: *Politický systém skandinávských zemí (studijní a pracovní texty)*. Olomouc 2001. 265 s.
- HAINSWORTH, Paul (ed.): *The Extreme Right in Europe and the USA*. London, Pinter Publishers 1992. 319 s.
- HAINSWORTH, Paul (ed.): *The Politics of the Extreme Right. From the Margins to the Mainstream*. London, Pinter 2000. 312 s.

- HOŘEJŠOVÁ, Tereza: *Sestavování švédské vlády bylo nečekaně dramatické*. In: *Integrace*, 10. 10. 2002, <http://www.integrace.cz/integrace/clanek.asp?id=587> (2. 4. 2004)
- IGNAZI, Piero – YSMAL, Colette: *Extreme Right-wing Parties in Europe*. *European Journal of Political Research*, 22, 1992, č. 1, 141 s.
- KARAPIN, Roger: *Radical-Right and Neo-Fascist Political Parties in Western Europe*. *Comparative politics*, 30, 1998, č. 2, s. 213–234.
- KIRFEL, Martina – OSWALT, Walter (eds.): *Die Rückkehr der Führer. Modernisierter Rechtsradikalismus in Westeuropa*. Wien, Zürich, Europaverlag 1991. 327 s. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage.
- KITSCHOLT, Herbert: *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Michigan, The University of Michigan Press 1995. 332 s.
- LINTON, Magnus: *An Exercise in National Introversion. The Swedish Elections 2002 Leave a Sour Taste*. In: *Eurozine*, <http://www.eurozine.com/article/2002-11-01-linton-en.html> (21. 3. 2004)
- MAREŠ, Miroslav: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*. Brno, Barrister & Principal 2003. 655 s.
- MELLGREN, Fredrik: *Aldrig en debatt med nationaldemokraterna*. *Svenska Dagbladet*, 14. 12. 2003, s. 21.
- MÖLLER, Tommy: *The Swedish Election 1998: A Protest Vote and the Birth of a New Political Landscape?* *Scandinavian Political Studies*, 22, 1999, č. 3, s. 261–276.
- MUDDE, Cas: *Stranická rodina: rámcová analýza*. *Politologická revue*, 6, 2000, č. 1, s. 78–93.
- MUDDE, Cas: *The Single-Issue Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue*. *West European Politics*, 22, 1999, č. 3, s. 182–197.
- MUDDE, Cas: *The War of Words Defining the Extreme Right Party Family*. *West European Politics*, 19, 1996, č. 2, s. 225–248.
- RYDGREN, Jens: *Radical Right Populism in Sweden: Still a Failure, But for How Long?* *Scandinavian Political Studies*, 25, 2002, č. 1, s. 27–56.
- TAGGART, Paul: *New Populist Parties in Western Europe*. *West European Politics*, 18, 1995, č. 1, s. 34–51.
- WIDFELDT, Anders: *Losing Touch? The Political Representativeness of Swedish Parties, 1985–1994*. *Scandinavian Political Studies*, 22, 1999, č. 4, s. 307–326.
- WIDFELDT, Anders: *Scandinavia: Mixed Success for the Populist Right*. *Parliamentary Affairs*, 53, 2000, č. 3, s. 468–500.
- WIDFELT, Anders: *Responses to the Extreme Right in Sweden: The Diversified Approach*. In: <http://www.keele.ac.uk/depts/spire/Working%20Papers/KEPRU/KEPRU%20Working%20papers.htm> (18. 10. 2002)

SUMMARY

EXTREME RIGHT PARTIES IN SWEDEN

The aim of this article is twofold. Firstly it focuses on the analysis of radical right-wing parties in Sweden that were either successful in gaining electoral support in the 90's (New Democracy), or are operating today (mainly Sweden Democrats). Secondly it tries to explain why a strong radical right-wing party is absent in Swedish politics. The article describes the situation in the 70's when far right parties (Progress parties) experienced an electoral breakthrough in both Norway and Denmark that are culturally, historically or politically close to Sweden. It tries to explain why there was no Swedish counterpart to the Progress Parties and what were the reasons for emergence of New Democracy in the beginning of the 1990's. Then the article focuses on an analysis of this party, followed by presentation of current strongest far right party – the Sweden Democrats. It argues that due to its origin and program it is too extreme to be

acceptable for the Swedish electorate. The last chapter tries to explain why there is no successful radical right-wing party in Sweden, and the possibility of its emergence. It is based on the study of the Swedish sociologist and political scientist Jens Rydgren who explains the factors favourable for emergence of a radical right-wing populist party and the factors working against it. He concludes that the absence of a strong far right party is mainly caused by supply-side factors.

Mgr. Pavla Dočekalová
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
e-mail: pavla.docekalova@centrum.cz

SPOLUPRÁCE HORNÍHO SLEZSKA S TĚŠÍNSKEM, OPAVSKEM A SEVERNÍ MORAVOU V LETECH 1990–2003

Agnieszka Kusz

Od začátku 90. let si samosprávy, a také nejrůznější sdružení a organizace, čím dál častěji všimaly potřeby spolupráce se zahraničními partnery. Po pádu „železné opony“ byla především patrná snaha navázat kontakty se Západem, už tehdy však někteří upozorňovali na nutnost navázání, obnovy, respektive zlepšení vztahů s nejbližšími sousedy.

Spolupráce Horního Slezska s Těšínskem, Opavskem a severní Moravou se rozvíjela postupně. Na vlně politických a společenských událostí se rodily rozmanité nápady jak využít blízkost polsko-české hranice a navázat lokální a regionální kontakty. To však nezřídka vyžadovalo překonání určitých bariér, mezi jinými také bariéry psychologické. Zpočátku výsledky zaostávaly za očekáváním: jak Poláci, tak Češi se v tomto období teprve učili spolupracovat.

Od prvních kroků uplynulo už více než deset let a spolupráce získává na intenzitě; obě strany teď čekají velké změny související se vstupem do Evropské unie. Jak lze hodnotit dosavadní styky českých a polských subjektů v této oblasti?

Poměrně nedávno vznikl termín „přeshraniční spolupráce“, rozumí se jím sousedská spolupráce přilehlých hraničních regionů nebo také zahraniční spolupráce lokálních a regionálních samospráv, organizací a institucí zastupujících hraniční oblasti. Termín se rovněž spojuje se společnými aktivitami, jejichž úkolem je zmírňovat nepříznivé důsledky existence hranic a polohy dotyčných oblastí na krajích států, zlepšovat životní podmínky tamějších obyvatel a upevňovat a rozvíjet sousedské styky.¹

Příhraniční součinnost je otázkou, o níž se v posledních letech dosti často diskutovalo. Spíše než závažnost samotných kontaktů se zdůrazňuje nutnost koordinované spolupráce v zájmu stabilního a všestranného vývoje regionů, které byly po staletí vnímány jako státní periferie a byly odsouvány do pozadí. Slezsko je typickým přeshraničním regionem zatíženým problémy vyplývajícími z komplikovaných dějin. Je těžké mluvit o konkrétní příhraniční spolupráci v průběhu staletí; region, který dnes

¹ BORYS, Tadeusz – PANASIEWICZ, Zbigniew: *Panorama euroregionów*. Jelení Hora, červenec 1998, s. 10.

děli relativně pevné hranice, byl během let různě spojován a dělen, což se nutně odráží v současné situaci. Konec 1. světové války přinesl změny a nové roztržení: rozdělení Horního Slezska mezi Polsko a Německo znamenalo dělbu hospodářsky integrované oblasti a totéž můžeme říci i o Těšínsku. Po 2. světové válce nebyly vztahy mezi Československem a Polskem nikterak ideální, o čemž svědčí třeba fakt, že hraniční dohoda byla podepsána teprve v červnu 1958. Politická a hospodářská soustava, která existovala v obou státech po několik desítek let, připravila jak české, tak polské části Slezska stejný osud. Industrializační tlak, pokračující exploatace průmyslových oblastí a „svěrázná fascinace dýmíciemi komíny“ odstartovaly problémy, které se tyto oblasti snaží dodnes překonat. Léta 1920, 1938, 1968, ale také 1981, kdy se začaly ozývat výzvy k hlídání hranice s Polskem, a dokonce k účasti v soutěži o titul „Vzorové obce pohraničí“, aby do Československa nepronikla cizí „ideologická diverze“, jsou stinné okamžiky společných dějin 20. století.²

Nová situace, která vznikla ve střední Evropě následkem geopolitických a režimních změn na přelomu 80. a 90. let 20. století, umožnila konečné sblížení a spolupráci nejen mezi sousedními státy, ale také mezi nadhraničními oblastmi. Pro tyto regiony měla transformace zásadní význam, neboť dříve plnily úkol více nebo méně významných nárazníků, dělicích společenské, ekonomické a politické struktury států. Představovaly periferie v různých oblastech života a ani nemohly správně využít možnost získávat výhody z tranzitu osob a zboží. Přínejlepším fungovaly jako hospodářské zázemí. Otevření hranic nabídlo lepší možnosti pro vývoj, a to se dotýkalo skoro všech přihraničních oblastí. Místní vztahy ale ze začátku odrážely velmi proměnlivý charakter relací na centrální úrovni – ty buď navazování bližších vztahů napomáhaly, anebo je naopak ztěžovaly.

V roce 1991 vznikla Vyšegrádská trojka/čtyřka a mezi oběma státy byla podepsána dohoda o dobrém sousedství, solidaritě a přátelské spolupráci. Avšak už následující rok přinesl ochlazení oboustranných vztahů, což bylo spojeno s úsilím obou zemí o integraci s Evropskými společenstvími a s tím, že tento proces mnozí vnímali jako určitou rivalitu. Vzájemné kontakty se opět zlepšily v roce 1996, kdy premiéři Polska a České republiky během setkání v Karpaczi deklarovali, že si státy vzájemně nekonkurují.³

Primární podmínkou navázání přeshraniční spolupráce bylo otevření hranic. Češi se zpočátku obávali negativních ekonomických důsledků, především toho, že Poláci začnou v Česku masově vykupovat zboží. Malý pohraniční styk byl obnoven už v roce 1991, avšak obě strany podepsaly příslušnou smlouvu teprve v lednu 1995.⁴ V září 1994 byla uzavřena mezivládní polsko-česká dohoda o přeshraniční spolupráci a současně bylo rozhodnuto o ustavení Česko-polské mezivládní komise pro přeshraniční spolupráci; ta měla stanovit obecné směry a formy přeshraniční spolupráce, koordinovat programy, vypracovávat pokyny v souladu s rozhodnutími připravenými společnými orgány regionální a místní úrovně a také řešit problematiku otázek ztěžující spoluprá-

² JANÁK, Dušan.: *Transformacja społeczno-gospodarcza ziemi opawskiej po 1945 roku*. In: Region Opawa-Racibórz. Historia i perspektywy w Unii Europejskiej. Ed. Krystian HEFFNER a kol. Opole 1996, s. 105.

³ TOMSIA, Wojciech.: *Współpraca transgraniczna w stosunkach polsko-czeskich poroku 1989*, <http://republika.pl/wojtot/index>, 24. 7. 2003

⁴ Ibidem.

ci.⁵ Tato komise vznikla v roce 1995 a v souladu se svým statutem zpracovává návrhy týkající se tvorby právních, ekonomických, finančních a obchodních podmínek rozvoje spolupráce mezi regionálními a místními orgány státní správy a samosprávy na české i na polské straně. Komise předává návrhy k projednání příslušným orgánům obou států. Velký význam mají její snahy na poli tvorby koncepce rozvoje pohraničí, jež berou ohled na přítomné a budoucí potřeby a evropské integrační tendence. Právě ony by se měly stát impulzem pro vybudování nového systému spolupráce, včetně té přeshraniční; prvním krokem pro efektivní a koordinovaný rozvoj spolupráce byla reflexe problémů, jež vyžadují společné řešení, aby činnost na obou stranách mohla být harmonizována.⁶

Práce na zmíněné koncepci začaly už v roce 1991 a jejich zakončením se stala Koordinační studie polsko-českého pohraničí. Tento dokument vypracoval Centrální plánovací úřad – Pracoviště regionálního plánování v Katovicích společně s Odborem regionální politiky Ministerstva hospodářství ČR. V závěrečném protokolu, který byl podepsán v září 1993 v Książu u Wałbrzychu, se zdůrazňuje nutnost občasné aktualizace Studie, neboť je základní mezirezortní akt, v němž jsou formulovány hlavní problémy, cíle a směry rozvoje pohraniční oblasti a také společné aktivity obou stran.⁷ Zavést opatření tohoto dokumentu spadá právě do kompetence Česko-polské mezivládní komise pro přeshraniční spolupráci, která v březnu 1996 rozhodla o potřebě aktualizace Studie. Nová verze byla oficiálně přijata v září 1997. Další – už nazvaná Strategie rozvoje polsko-českého pohraničí – pochází z roku 1999 a stala se základem pro přípravu Společného programového dokumentu Phare CBC II Polsko – Česká republika 2000–2006, jehož cílem je umožnit žádosti o finanční prostředky na společné projekty.⁸ Ve zmíněných dokumentech byly vytyčeny hlavní cíle rozvoje a přeshraniční spolupráce sousedních (tehdejších) českých a polských krajů a okresů. Už v první verzi Studie byla tato oblast rozdělena do osmi regionů s odpovídajícími si geografickými a společenskými podmínkami a obdobnými problémy: jizerský, krkonošský, walbrzyský, klodzko-orlický, jesenicko-niský, opavsko-ratibořský, katovicko-ostravský a beskydský.⁹ Region opavsko-ratibořský, který nás v souvislosti s tématem tohoto článku zajímá, je oblast typicky zemědělská; region katovicko-ostravský je naopak regionem průmyslovým, ekologicky ohroženým, v němž se prolínají důležité evropské cesty a železnice, žije zde dohromady více než 5 milionů lidí, z toho 4 miliony na polské straně. Region beskydský je charakteristický svým přírodním bohatstvím.

Spolupráci, která probíhala na projednávaném území během posledních několika let, chci krátce představit jako česko-polské vztahy na různých úrovních: obcemi počínaje, krajem a vojvodstvím konče.

⁵ Mezivládní polsko-česká dohoda o přeshraniční spolupráci z 8. 9. 1994, rozmnoženina uložená v Śląském Związku Gmin i Powiatów.

⁶ BORSA, Maciej – UZEL, Petr a kol.: *Koordinační studie česko-polského pohraničí*. Katovice, září 1997, s. 5., interní tisk Rządowe Centrum Studiów Strategicznych biuro w Katovicích.

⁷ Ibidem.

⁸ SZCZEPANIAK, Marian: *Komisje międzyrządowe do spraw współpracy transgranicznej i ich rola w rozwiązywaniu problemów regionów granicznych*. In: Włodzimierz MALENDOWSKI – Marian SZCZEPANIAK a kol. (edd.), *Euroregiony. Mosty do Europy bez granic*, Warszawa 2000, s. 99.

⁹ BORSA, M. – UZEL, P.: *Koordinační studie*, c. d., s. 8.

Partnerství obcí je spojeno s ideou tzv. „sesterských“ měst, která mají v Evropě už několikaletou tradici; v Polsku začala získávat popularitu po uskutečnění základních změn politického systému. Dnes se často zdůrazňuje, že partnerství měst je krokem ke sblížení regionů a sjednocení Evropy. Nyní má snad každá polská a česká obec několik zahraničních partnerů. Rozsah spolupráce se může týkat různých oblastí, nejčastěji se v dohodách poukazuje na obchodní a průmyslovou spolupráci, školení úředníků, výměnu zkušeností, ochranu životního prostředí, urbanistiku a renovaci města, školství, kulturu, sport a cestovní ruch (součinnost v rámci čtyř posledních složek je patrně nejjednodušší). Uzavřená smlouva je běžně realizována pořádáním koncertů, výstav, sportovních turnajů či např. akcemi typu „Česko-polských dní“, které mají vzájemně přiblížit českou a polskou kulturu. Města zprostředkovávají navazování kontaktů, podporují vztahy mezi školami, sdruženími a příslušnými jednotkami nacházejícími se na území partnerské obce. Podílejí se občas i na organizování hospodářských akcí, např. veletrhů. Výhodná se může ukázat výměna zkušeností, jedná-li se o organizaci samosprávy či působení místních orgánů a další otázky spojené s řízením obce. Příkladem obcí, jejichž spolupráce se skutečně vyvíjí, je tandem Katowice – Ostrava.

Partnerství měst má být jednak rozvojovým faktorem, jednak má přispívat k otevřenosti a překonávání předsudků. Mělo by také představovat podporu pro meziregionální spolupráci, jako tomu je např. u Ratiboře a Opavy, o čemž bude řeč níže. V článku pojednávajícím o česko-polských stycích proto nelze tuto formu spolupráce opomenout.

V současnosti má několik desítek obcí Slezského vojvodství své partnery v české části Slezska a na severní Moravě. Výsledky průzkumu z přelomu prosince 2002 a ledna 2003 ukazují, že 89 obcí Slezského vojvodství (53 %) udržuje kontakty s místními samosprávami ostatních států, 60 z nich deklaruje, že jejich partnery jsou české obce. To je hodně, ačkoliv je třeba vzít v úvahu, že na území vojvodství působí tři euroregiony, ke kterým patří 52 obcí ze zkoumané oblasti (dohromady 60). Překvapující je však to, že – jak ukázal průzkum – 16 z nich se nezapojuje do žádné formy oboustranné spolupráce s některou z českých obcí (resp. slovenských, pokud jde o euroregion Beskydy). Na druhou stranu se však prokázalo, že se daná obec nemusí nacházet v pohraničním pásu, aby dodržovala opravdové, a ne jen „papirové“ vztahy.¹⁰

Stejná analýza byla provedena v roce 2001 v Moravskoslezském kraji. Z výsledků vyplývá, že 46 z 302 obcí spolupracuje s polskou stranou (samozřejmě je třeba mít na zřeteli rozdíly mezi polskou a českou samosprávou). Pozoruhodné však je, což dosvědčuje srovnání výsledků obou výzkumů, že 16 českých měst a obcí se ke vztahům s některými obcemi Slezského vojvodství, které je vyjmenovaly jako své partnery, „nehlásí“, přičemž se vyskytlo i několik opačných případů.¹¹ Důvody mohou být různé: rozdíly v termínech vedených průzkumů, součinnost bez oficiální smlouvy, nebo naopak existence dohody, která v podstatě neimplikuje skutečnou aktivitu,

¹⁰ *Informacja dla Ostrawy* – zpráva získaná cestou elektronickou z Expozitivity Marszałkovského úřadu Bielsko-Bialá, dne 11. 3. 2003.

¹¹ *Přehled zahraniční spolupráce měst a obcí Moravskoslezského kraje s Polskou republikou* – zpráva získaná cestou elektronickou z Krajského úřadu, dne 12. 3. 2003.

neboť je veřejným tajemstvím, že deklarovaná spolupráce nejednou spočívá pouze v příležitostných setkáních zastupitelů, která nemají nutně pracovní charakter. Je třeba konstatovat, že občas, bez ohledu na to, zda byla nebo nebyla podepsána dohoda, jde pouze o příležitostné kontakty. To se ovšem nevztahuje na všechny, jak jsem už dříve upozornila. Stojí za zdůraznění, že v mnoha případech se města snaží navázat spolupráci v co nejširším rozsahu a vyměňovat si zkušenosti, což bezpochyby rozšiřuje obzor. Nutno poznamenat, že provedené průzkumy byly současně jedním z výrazů podpory přeshraniční spolupráce Slezským vojvodstvím a Moravskoslezským krajem. Zároveň podporovaly ideu podepisování dohod a plánovaného spolupracování. Při příležitosti uskutečněné akce 55 obcí slezského vojvodství vyjádřilo zájem o navázání nebo prohloubení spolupráce s českými partnery. Seznam těchto samospráv byl proto záhy předán hejtmanovi Moravskoslezského kraje.¹²

K rozvoji vztahů mezi městy patrně přispěla i činnost asociace, která – ačkoli nyní působí dle zcela změněné formule – měla začátkem 90. let snahu prosadit se na poli česko-polských styků. Jedná se o Sdružení obcí Horního Slezska a severní Moravy, založené v roce 1991. Tato organizace v jistém období sdružovala více než 70 českých a přes 80 polských obcí. Obce měly společně řešit problémy týkající se celého široce pojatého regionu, zejména restrukturalizaci průmyslu, podporu soukromého sektoru, zlepšení životního prostředí, rozvoj cestovního ruchu a malého hraničního styku.¹³ Realizaci těchto úkolů mělo sloužit utvoření Přeshraničního regionu Slezsko-Morava. Příslušné usnesení bylo přijato už v září 1992, upozorňovalo se v něm na kontakty a bilaterální i multilaterální výměnu mezi jednotlivými obcemi, zejména prostřednictvím seminářů, konferencí, školení, výměny informací a zkušeností, a také společnými akcemi a iniciativami. Obzvláště byl kladen důraz na jednání o hraničních přechodech; jako klíčové byly vnímány otázky dopravy a telekomunikace a jejich infrastruktury.¹⁴ Do roku 1999 sdružení pokročilo ke třetí z plánovaných pěti etap utváření regionu, což – vezmeme-li v úvahu, že naplní první etapy bylo ustavení sdružení a zahájení činnosti, naplní druhé přijetí nového statutu a základních rozhodnutí – není to mnoho. Třetí fáze měla zahrnovat různé společné iniciativy a projekty.¹⁵ Nutno nicméně poznamenat, že asociace udělala mnoho zejména pro rozvoj malého hraničního styku a otevření nových hraničních přechodů. Byla rovněž organizátorem nebo spoluorganizátorem hospodářských fór či mezinárodních konferencí (např. Dopravní spojení Slezsko-Morava-Kysuce).¹⁶ Přesto se poměrně rychle ukázalo, že sdružení jako organizace mezinárodního rázu nefunguje ve shodě s očekáváními. Ve skutečnosti každá strana působila zvláště, přeshraniční charakter se projevil jako naprosto neefektivní, což bylo

¹² *Informacja dla Ostrawy...*

¹³ Sprawozdanie z działalności Zarządu Związku Gmin Górnego Śląska i Północnych Moraw w latach 1991–1995, s. 5. Zpráva o činnosti rady Svazu obcí Horního Slezska a severní Moravy v letech 1991–1995), interní tisk.

¹⁴ MORSKI, Ferdynand – KRUCZKOWSKA-PYKA, Katarzyna: *Raport z 10-lecia działalności Śląskiego Związku Gmin i Powiató*. Katowice 2001, s. 13, interní tisk.

¹⁵ Uchwała programowa Nr 2 Region Transgraniczny Śląsk – Morawy ze dne 25. 9. 1992 (Programové usnesení č. 2 Přeshraniční region Slezsko-Morava), interní tisk.

¹⁶ MORSKI F. – KRUCZKOWSKA-PYKA K.: *Raport z 10-lecia działalności*, c. d., s. 18–19.

způsobeno několika faktory, jimiž se však tento článek nezabývá. Po „sametovém rozvodu“ obou stran přijala česká část název Sdružení pro obnovu a rozvoj severní Moravy a Slezska a část polská Slezské sdružení obcí a okresů. Sdružení obcí Horního Slezska a severní Moravy bylo jednou z prvních organizací, jejichž účelem se stala široce pojatá přeshraniční spolupráce; vzniklo na vlně porevolučních změn a nadějí. Koexistence obou stran přinesla mnohem méně výsledků, než se čekalo, spolupráce byla bližší v plánech než ve skutečnosti. Toto sdružení bylo ovšem prvním sdružením samosprávy. Později vzniklo takových asociací více – bezpochyby mohly do určité míry využít zkušenosti subjektu, o němž zde byla řeč.

Snad nejzřetelnější formou spolupráce mezi Horním Slezskem, Těšínskem, Opavskem a severní Moravou jsou euroregiony. Tímto termínem se rozumí struktury, které vznikly na základě dohody o spolupráci příhraničních regionů dvou nebo tří států v oblasti hospodářské, kulturní, společenské atd. Charakteristickou vlastností těchto sdružení je institucionalizovaná forma součinnosti, jež má zjednodušit koordinaci jednání, společných akcí a řešení případných konfliktů bez ingerence ústřední moci.¹⁷ Euroregiony vznikají z iniciativy zdola, mají plnit úkol stimulatorů rozvoje a vést ke sjednocení Evropy, proto se jim často přezdívá „mosty“ či „kroky“ k Evropě. Jejich důležitou funkcí je patrně přeformování oblastí dosud periferních, podceňovaných, nedostatečně financovaných a často také zmítaných konflikty v regiony významné a aktivní v mnoha oblastech.

První struktury tohoto typu se objevily už po válce na hranici Německa a Nizozemska, tato forma spolupráce tedy měla na Západě už určitou tradici. Jak v Polsku, tak v České republice je nejstarší euroregion Nisa, který vznikl v prosinci 1991. Zahrnul příhraniční oblasti Polska, České republiky a také Německa, právě proto, že Německo mělo praxi už z minulosti. Ze začátku nebylo snadné struktury tvořit, což také probíhalo ve zjitřené atmosféře. Bylo možné snadno vyzozorovat a využít nedostatek vědomostí na téma euroregionů (např. se objevilo heslo „čtvrtý rozbor Polska“). Regiony byly často považovány za oblasti exteritoriální, vyjmuté ze státní moci, což naprosto nebyla pravda. Od té doby však už uplynulo hodně času a jak česká, tak polská hranice se obklopily euroregiony. Mnoho krajů hodlá tímto způsobem využít svoji příhraniční polohu, která je pro ně šancí na rozvoj. Povzbuzením, ne-li hlavním důvodem pro podepsání dohod byla zřejmě možnost využití fondů Evropské unie. Úspěch této formy spolupráce závisí ale především na rozsahu její pokročilosti, na faktické angažovanosti obou stran a také na možnosti spolufinancování vlastních projektů.

Jak už jsem se zmínila, často jsou právě kontakty dvou měst začátkem ideje vzniku euroregionu. Přesně tak tomu bylo u euroregionů Těšínské Slezsko, Silesia a polsko-česko-slovenského euroregionu Beskydy. Ke vzniku prvně jmenovaného přispěly blízké kontakty obou partnerů, a to Těšína a Českého Těšína; vznik druhého nemálo ovlivnila spolupráce Ratiboře a Opavy; a základem připojení české oblasti k původně polsko-slovenskému euroregionu Beskydy byly vztahy Bielska-Bialé a Frýdku-Místku.

¹⁷ MALENDOWSKI, Włodzimierz – RATAJCZAK, Małgorzata: *Euroregiony. Pierwszy krok do integracji europejskiej*. Wrocław 1998, s. 7.

Cíle si každý euroregion určuje ve smlouvě zvlášť, nicméně lze říci, že jsou v podstatě stejné: vyrovnaný rozvoj nadhraničních oblastí a překonávání bariér a stereotypů, které dělí obyvatele žijící na protilehlých stranách hranice. Cíle by měly být realizovány zejména:

- rozvojem dopravy, spojení, komunikací a bezpečnosti obyvatel;
- výměnou zkušeností a informací, jež se týkají trhu práce;
- podporováním ideje evropské ucelenosti;
- přispíváním ke kultuře, školství a sportu, obzvlášť výměnou informací z těchto oblastí;
- údržbou a zlepšováním stavu životního prostředí a zemědělského a lesního hospodářství;
- vzájemnou pomocí v případě katastrof a živelných pohrom;
- rozvojem hospodářské spolupráce;
- vývojem koordinovaného urbanistického plánování;
- výstavbou a přizpůsobením infrastruktury pro potřeby hraničního a regionálního styku;
- výstavbou komplexní informační soustavy za účelem výměny dat;
- rozvojem cestovního ruchu.

Euroregiony podporují zájmy subjektů, které svými jednáními přispívají ke vstupu obou zemí do EU a pomáhají při uzavírání mezinárodních smluv, které usnadňují přeshraniční spolupráci.¹⁸ Jejich působení je financováno z rozpočtu, který se sestavuje z členských příspěvků. Realizaci projektů umožňuje především Fond malých projektů Phare CBC, který EU zpřístupnila kandidátským zemím v roce 1999, a tyto finanční prostředky dovolily euroregionům větší aktivitu. Od roku 2000 se však zmiňované struktury staly sekretariáty fondu a samy už návrhy předkládat nemohou – to je teď úkolem obcí a sdružení, signatářů euroregionální dohody, resp. škol, mimovládních organizací, institucí apod. z daných oblastí. Lze říci, že efektivní působení euroregionů zajišťují hlavně tyto prostředky. Nejčastější formou spolupráce české a polské strany je realizace malých projektů z takových oblastí jako lidské zdroje, ochrana životního prostředí, výměna kulturní a sportovní, hospodářský rozvoj, místní demokracie, strategie a plánovací studie.

Spolupráce Českého Těšína a Těšína se zdála přirozená, a právě kontakty těchto měst přispěly ke vzniku euroregionu Těšínské Slezsko. Aktivita, jež k tomu vedly, byly prováděny postupně. Důležitým momentem ve vztazích české a polské strany se stal rok 1993, kdy Svaz Těšínské země (12 obcí), české Regionální rady rozvoje a spolupráce se sídlem v Třinci (16 obcí a 12 hospodářských institucí) a Svaz obcí okresu Karviná (13 obcí) podepsaly oficiální Dohodu o spolupráci. Samotný euroregion Těšínské Slezsko byl utvořen až v dubnu 1998, po integraci několika polských a českých sdružení, takže smlouvu podepsaly jen dva subjekty – jeden český, Regionální sdružení pro česko-polskou spolupráci Těšínského Slezska, se sídlem v Českém Těšíně, a jeden polský, Stowarzyszenie Rozwoju i Wspolpracy Regionalnej „Olza“, se

¹⁸ TOMSIA, W.: *Współpraca transgraniczna w stosunkach polsko-czeskich po roku 1989*, <http://republika.pl/wojtot>, dne 16. 8. 2002.

sídlem v Těšíně.¹⁹ Euroregion se nachází v pohraniční oblasti severovýchodní části ČR a jižního Polska. Na tomto území žije 630 000 obyvatel (česká část - 360 000, polská část - 270 000) v celkem 60 obcích. V oblasti euroregionu leží několik významných průmyslových středisek, ale největší předností by měla být jeho turistická atraktivita.

S účelem proniknout do povědomí obyvatel, turistů a podnikatelů se už od začátku euroregion prezentoval na různých veletrzích, např.: REGIONTOUR v Brně, GLOB v Katovicích, REGION v Ostravě, EXPOTOUR SLOVAKIA v Žilině či BESKYDY v Bielsku-Bialé. Nejdůležitější však byla příprava konkrétních projektů, které by mohly být dotovány z podpůrných fondů EU. Díky programu Phare Credo euroregion Těšínské Slezsko úspěšně realizoval několik projektů, a to INFOREG 2000 - aktivizace příhraničních agentur, jejichž úkolem je sbírat a zpracovávat informace na téma kulturních, sportovních a rekreačních akcí, které se konají v oblasti euroregionu. Ty jsou pak přístupné jednak na internetu, jednak na informačních deskách v jednotlivých obcích. Dále jde o *Strategii rozvoje turistiky v oblasti Těrlické a Žermanické přehrady a jezera Goczałkowice*, BESKYDOMAP - podrobné turistické mapy česko-polsko-slovenského pohraničí a REGIONTOUR - síť cyklistických tras.²⁰ Na základě Fondu malých projektů Phare CBC byla uspořádána řada menších akcí typu „people to people“ nebo projekty jako *BORDER CROSSING - modelová studie překračování hranic v roce 2005* (kdy ČR a PR jsou už členy Evropské unie) či *INFOBUSINESS - sběr, zpracování a šíření ekonomických a hospodářských informací v Euroregionu*. Phare CBC 1999 umožnilo také realizaci většího projektu „Myší díra“ - Třinec (dotace 2,6 mil. EUR), kde šlo o odstranění omezení dopravy na úseku Třinec - hraniční přechod Horní Lištna/Leszna Górna, čili hlavně o modernizaci viaduktu „Myší díra“. Další kolo Phare CBC 2000 dotovalo úkoly: *Rekonstrukce příjezdové komunikace k hraničnímu přechodu Horní Lištná/Leszna Górna* (který byl *nota bene* českou zrcadlovou „odpovědí“ na polský projekt *Modernizace příjezdové komunikace k hraničním přechodům v oblasti Těšína*) - dotace: 2 mil. EUR, a *MONITORING - rekonstrukce mezinárodních komunikací E462 a E75 v Euroregionu Těšínské Slezsko*.

Můžu říci, že Euroregion Těšínské Slezsko skutečně funguje dobře, zejména proto, že se jeho činnost neomezuje pouze na kulturní oblast, ale na všechny oblasti deklarované ve smlouvě (byť jsem se zde soustředila jen na některé z nich). Bezpochyby hraje určitou roli i to, že na tomto území bydlí poměrně početná polská národnostní menšina.

Několikaletá spolupráce Ratiboře a Opavy, měst, která společně usilovala o vyřešení řady problémů (zlepšení dopravy, obnovení železničního provozu, vznik cyklotras mezi oběma městy), měla vliv na rozšíření spolupráce na celý region. Proto v září 1998 Sdružení obcí povodí Horní Odry na polské straně a Regionální sdružení pro česko-polskou spolupráci Opavské Slezsko na české straně přizvaly euroregion Silesia. Členem euroregionu je rovněž (což je překvapivé) Nový Jičín a přidruženými členy

¹⁹ WERPACHOWSKI, Lesław: *Regionalna współpraca na Śląsku Cieszyńskim*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 2 (10), 1997, s. 9.

²⁰ *Realizované projekty*, www.infoereg.pl, 24. 7. 2003.

jsou Slezská univerzita Opava, Okresní hospodářská komora Opava a Matice slezská.²¹ Od vzniku euroregionu se na obou stranách realizovalo už několik desítek různých akcí. Z prostředků Fondu malých projektů PHARE CBC (původně také z programu Polsko-ČR-Německo) v oblasti kultury byly financovány akce, které by měly odstranit bariéry dělící obě společenství, např. Opavsko-ratibořské kulturní a umělecké působení na prahu Evropské unie, Společné kroky k Evropě, Moravsko-slezské slavnostní tance. Mezi návrhy jiného druhu se objevila například dnes už pravidelná akce Moravská brána 2000, sjednocení protipožárních zásahů dobrovolnických požárních služeb obcí polsko-českého pohraničí či Mezinárodní setkání podnikatelů. Na území euroregionu se celkem dynamicky vyvíjí spolupráce českých a polských škol. O poměrně velkém zájmu o vzájemné kontakty svědčí malé projekty typu „people to people“ připravované a realizované školami. V rámci propagace sportu a aktivních forem turistiky jsou i zde připravovány a označovány cyklostezky. Rovněž vychází různé propagační a vzdělávací materiály. Kromě toho je třeba dodat, že i tento euroregion pečuje o vlastní prezentaci, s jeho stánky se můžeme setkat na veletrzích v Brně, Poznani nebo Žilině.²²

V roce 2000 byla výjimečně pro program Phare CBC určena pravidla, jež dovolila financovat nejen projekty „people to people“, nýbrž i podpořit tzv. malé investiční projekty. Díky tomu se ze Společného fondu malých projektů podařilo získat prostředky na projekt města Krnova: *Kanalizační systém Krnov - ul. Městská, Maxe Švabinského, Cvilínská*. Vzhledem k tomu, že jsou pravidla využití finančních prostředků odlišná na obou stranách hranice, rozhodla se polská část euroregionu - na rozdíl od české části - využít celý příděl na neinvestiční projekty. Následkem toho vznikla situace, kdy realizace skutečně společných nebo zrcadlových projektů byla vážně omezená.

Pokud jde o tzv. velké projekty, je třeba poznamenat, že euroregion Silesia nevyužil prostředky Phare Credo. Z fondu Phare CBC se dosud podařilo získat finance na dva úkoly. Obec Horní Benešov úspěšně žádala o finanční podporu pro druhou etapu výstavby kanalizačního systému. Existence „přeshraničního efektu“ je zde naprosto neoddiskutovatelná; zlepšení stavu kanalizace v Horním Benešově mj. zmenší zároveň znečištění vodních toků tekoucích do Polska,lepší kvalitu vrchní vody v pohraničních řekách a současně zvětší hospodářskou atraktivitu příhraničního regionu. Stojí za to poznamenat, že takovéto projekty nemají na polské straně naději, že získají dotaci z programu Phare CBC, kvůli přirozeným geografickým podmínkám - nepřinesou obdobný přeshraničný efekt. Dřív - v rámci kola 2001 - byl úspěšnou žádostí také projekt města Ratiboř: Modernizace komunikačního systému ve směru hraničního přechodu Pietraszyn-Sudice a Chalupky-Bohumín.

Je třeba zdůraznit, že ne všechny činnosti jsou realizovány s pomocí unijních prostředků. Část projektů je financována z vlastních zdrojů (mj. seminář *Stereotypy ve vztazích Čechů a Poláků*).²³

²¹ MARKOWIAK, Andrzej: *Racibórz. Euroregion Silesia*, referát prohlášen na XII/6 Śląskim Sympozjum Krajoznawców, www.miramex.com.pl/ SYMPOZJA/ REF_S13/Markow 13.

²² GALUSZKOVÁ, Jana: *Deset let opavsko-ratibořské spolupráce (Euroregion Silesia)*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 1 (17), 2001, s. 29.

²³ Internetová odpověď pí.ing. Jany GALUSZKOVÉ - tajemnice Eureregionu Silesia, 4. 4. 2003.

V budoucnosti může mít velký význam nejen spolupráce v rámci euroregionů, nýbrž i mezi euroregiony. První kroky se podnikají už teď. Samotný euroregion Silesia navázal spolupráci se svým sousedem, a to s euroregionem Těšínské Slezsko; spolupráce by se měla týkat především hospodářských kontaktů Jastrzebie, Karviné a Ratiboře.²⁴

Konečně se dostáváme ke třetímu euroregionu, euroregionu Beskydy, který je na jihu Polska nejmladší. Původně zahrnoval pouze polské a slovenské obce, které uzavřely dohodu v únoru 2000; o pár měsíců později několik českých obcí nepatřících k euroregionu Těšínské Slezsko vyjádřilo zájem přistoupit k euroregionu Beskydy – to proběhlo v červnu, kdy Sdružení „Region Beskydy“ se sídlem ve Frýdku-Místku, Sdružení „Region Beskidy“ se sídlem v Bielsko-Bialé a Sdružení „Region Beskydy“ se sídlem v Žilině podepsaly smlouvu. Spolupráce okresu Karviná s bývalým bielským vojvodstvím začala ostatně už o několik let dříve, mj. podepsáním smlouvy o navázání trvalé spolupráce v oblasti cestovního ruchu v pohraničí. K euroregionu patří tedy část Slezského a část Malopolského vojvodství, severovýchodní území České republiky a obce ze severozápadního Slovenska. Tento euroregion je výjimečný tím, že česká a polská část nesousedí – rozdělují je členské obce euroregionu Těšínské Slezsko. Stejně jako ostatní euroregiony i tento se účastní veletrhů (REGIONTOUR v Brně, HOLIDAY TRAVEL v Praze, EXPOTOUR v Žilině, GLOB v Katovicích, TOUR SALON v Poznani a dalších), především však propaguje ideu sportu a organizuje početné mezinárodní sportovní akce a závody (Mezinárodní beskydský týden plachtění, Mezinárodní lehkootletické závody „O pohár euroregionu Beskydy“ atd.). Činnost euroregionu se ovšem neomezuje pouze na sportovní oblast.

Z hlediska koordinovaného vývoje příhraničních oblastí je závažné, že i zde se projevuje zájem o spolupráci mezi euroregiony. Už v roce 2000 navázali zástupci euroregionu Beskydy kontakty s reprezentanty euroregionu Těšínské Slezsko, byla vypracována „Strategie vývoje v oblasti turistiky na česko-polsko-slovenském pohraničí do roku 2010“.²⁵ V červenci 2001 byly zahájeny styky s polsko-slovenským Euroregionem Tatry a o půl roku později byla podepsána dohoda o spolupráci.²⁶

Fakt, že polská a česká část euroregionu nesousedí, spolupráci nijak neusnadňuje, především to však znemožňuje využití programu Phare CBC Polsko – ČR. Proto také se činnost tohoto euroregionu ve srovnání s Těšínským Slezskem jeví mnohem skromněji. Upozorňuji, že jsem představila jen akce týkající se buď celé struktury, nebo její polské a české strany.

Zpřístupnění prostředků z podpůrných fondů EU značně ovlivnilo a zintenzivnilo česko-polskou spolupráci, stalo se určitou hnací silou pro subjekty nacházející se na území euroregionů, i když ne výhradně. Nyní se připravuje už třetí kolo programu Phare CBC Polsko – ČR. První kolo z roku 1999 je už ukončeno a sečteno, kolo z roku 2000 se realizuje a mělo by být uzavřeno do konce roku 2004. Projekty z kola 2001 mají být uskutečňovány v letech 2004–2005. Díky několikaleté zkušenosti se nyní naskytá možnost srovnat všechna tři kola.

²⁴ DZIERŻAWSKI, Witold: *Współpraca euroregionów*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 3 (16), 2000, s. 25.

²⁵ *Kalendárium společných činností v rámci Euroregionu Těšínské Slezsko v letech 1999/2002*, interní tisk euroregionu.

²⁶ *Sprawozdania*: www.euroregion-beskydy.pl, 5. 9. 2002.

Tabulka 1.

Počet projektů předkládaných v jednotlivých kolech programu Phare CBC Polsko–Česká republika.

EUROREGION	kolo 1999		kolo 2000		kolo 2001	
	Polsko	ČR	Polsko	ČR	Polsko	ČR
NISA	85	36	48	20	70	21
GLACENSIS	37	86	33	45	51	36
PRADĚD	36	35	43	23	47	33
SILESIA	49	34	40	48	39	25
OSTRAVA	-	21	-	-	-	-
TĚŠÍNSKÉ SLEZSKO	77	65	68	46	48	40
Součet	284	277	232	182	255	155
Polsko + ČR	561		414		410	

Zdroj: Werpachowski L.: Małe projekty Phare CBC - nowe doświadczenia, nowe wnioski, Bulletin česko-polského pohraničí č. 21 (3/2003), s. 18.

Tabulka 2.

Počet projektů, které získaly dotaci v jednotlivých kolech programu Phare CBC Polsko–Česká republika

EUROREGION	kolo 1999		kolo 2000		kolo 2001	
	Polsko	ČR	Polsko	ČR	Polsko	ČR
NISA	37	24	17	10	13	9
GLACENSIS	24	35	21	11	12	12
PRADĚD	27	20	19	5	13	9
SILESIA	18	21	16	9	12	8
OSTRAVA	-	11	-	-	-	-
TĚŠÍNSKÉ SLEZSKO	34	24	22	14	11	11
Součet	140	135	95	49	61	49
Polsko + ČR	275		144		110	

Zdroj: Werpachowski L.: Małe projekty Phare CBC - nowe doświadczenia, nowe wnioski, Bulletin česko-polského pohraničí č. 21 (3/2003), s. 19.

Srovnání počtu žádostí předložených v jednotlivých kolech by mohlo vést k závěru, že klesá zájem o dotace (561 v roce 1999 a 410 v roce 2001), avšak není tomu tak, protože množství těchto žádostí stále velmi převyšuje počet projektů, jimž se podaří získat finanční podporu. Kromě toho, jak ukazuje druhá tabulka, se počet dotovaných projektů každým rokem zmenšuje. Jedním z hlavních důvodů je fakt, že se žadatelé ucházejí o stále vyšší částky (průměrný grant v kole z roku 2000 byl 2000 EUR, v dalším už 7500 EUR). Kupříkladu v kole 2001 byla souhrnná částka, o kterou se subjekty ucházely jak na polské, tak na české straně, asi šestkrát vyšší než suma, jež je na tento účel určena (2,3 mil. EUR: 465 000 EUR – na polské straně). Naskytá se proto otázka, zda by mělo být podpořeno co nejvíce malých projektů, nebo naopak, zda upřednostnit řešení velkých a důležitých problémů, které ovšem vyžadují vyšší finanční podporu. Dosud granty získávaly oba typy projektů. Stále rostoucí finanční požadavky však mohou časem vést k tomu, že prostředky vystačí pouze na realizaci několika velkých projektů.²⁷

Domnívám se, že je namístě vysvětlit postavení Ostravy, která leží tak blízko od hranic, že by se mohla stát členem některého z euroregionů. Vzhledem k velké rozloze a počtu obyvatel by ji ovšem žádný euroregion nepřijal, existují patrně obavy před její přílišnou dominancí (počet obyvatelstva Ostravy činí 320 000, kdežto např. celou českou část euroregionu Silesia obývá 222 000 lidí). Mimoto má Ostrava vlastní specifické problémy spojené se statutem velkoměsta. Aby mohla čerpat dotace z prostředků Phare CBC, zastupuje ji Euroregion Silesia.²⁸

Dosavadní využívání prostředků Phare CBC přineslo oběma stranám řadu zkušeností, které mohou být dobrým východiskem pro zbývající dvě kola tohoto programu (v dubnu 2004 bude vyhlášena jedna výzva pro dvě kola: 2002 a 2003, aby se aspoň částečně vyhnulo překrývání dvou programů) i pro nový unijní program INTERREG, který dosavadní program 1. 1. 2004 formálně nahradil. Možnosti plynoucí z grantů Phare CBC bezpochyby silně aktivují činnost samospráv, institucí či sdružení, pořád nicméně existují bariéry, které omezují plné využití tohoto programu. Například je stále ještě příliš málo tzv. zrcadlových projektů, i když musíme připustit, že se obě strany snaží tuto situaci zlepšit. Je rovněž zřetelné, že žadatelé získávají stále více zkušeností. Jsou i takové subjekty, které se svými projekty uspějí každý rok; pořád však je hodně těch, jejichž žádosti obsahovaly formální nedostatky. Největší překážkou, jak poznamenává tajemnice euroregionu Silesia ing. Jana Galuszková, jsou potíže s přípravou kvalitních velkých projektů (jde o granty ve výši minimálně 2 mil. EUR). Problémem může být už samotné zpracovávání, které může trvat i dva tři roky a žadatele zavazuje k financování alespoň 25 % celkových nákladů. Mimoto by takové projekty v podstatě měly „čekat“ na předkládání žádostí.²⁹

Díváme-li se na působnost euroregionů, můžeme konstatovat, že jejich úsilí přináší skutečné výsledky, třebaže jednotlivosti stále vyžadují zlepšení. Všechny se ale snaží odstraňovat hranici – reálnou i tu psychologickou – která byla často problémem. Hrají

²⁷ WERPACHOWSKI, L.: *Male projekty Phare CBC - nowe doświadczenia, nowe wnioski*. Bulletin česko-polského pohraničí, č. 3 (21), 2003, s. 18–19.

²⁸ Rozhovor s ing. J. GALUSZKOVOU, tajemnicí Euroregionu Silesia ze dne 28. 3. 2003.

²⁹ *Ibidem*.

důležitou roli v tom, že připravují sdružení a samosprávy na budoucí využívání strukturálních fondů, a společenství, jež žijí na jejich území, na vstup do EU, čili na situaci, kdy hranice fakticky nebude mít žádný význam.

Kromě spolupráce měst a obcí a kooperace v rámci euroregionů zahrnují česko-polské vztahy v projednávané oblasti také další dimenze. V následujících odstavcích se zaměřím na spolupráci mezi moravskoslezským krajem a slezským vojvodstvím, jejichž dohoda pouze doplnila obraz česko-polských styků v regionu. Vzhledem k mnohým podobnostem mezi těmito oblastmi bylo zahájení bližší spolupráce jen otázkou času, zejména proto, že obě samosprávy spojuje také sousedství s druhým státem.³⁰

Oba regiony jsou díky ekonomickému a společenskému potenciálu důležitými regionálními aktéry. Rozloha slezského vojvodství činí 12 300 km² (3,9 % rozlohy země), žije zde téměř 5 mil. lidí, což představuje 12,5 % obyvatel země, a je zde nejvyšší hustota osídlení – 393 os/km² (tříkrát víc než v celé zemi); vyrábí se zde 13,8 % HDP (2001).

Rozloha moravskoslezského kraje je přes 5 500 km² (7,04 % rozlohy země) a počet obyvatel činí 1,3 mil., což je 12,5 % obyvatelstva ČR. Ve všech okresech vyjma okresu Bruntál je hustota osídlení téměř dvojnásobná než celostátní průměr – 230 os/km²; HDP v tomto kraji činí 10,5 %. Oba regiony mají obdobný hospodářský potenciál a čelí obdobným problémům, jako jsou např. nerentabilní průmyslové podniky či závažná ekologická a dopravní situace. Samozřejmě existují rovněž určité rozdíly, z nichž nejpatrnější je ten, že se na území Slezského vojvodství nachází 19 měst se statutem okresu (powiat) a značný počet jiných velkých měst, kdežto v Moravskoslezském kraji, když nepočítáme Ostravu, jsou města mnohem menší: 60–90 000 obyvatel. Ovšem obecně řečeno mají oba samosprávné celky hodně společného, občas se dokonce může zdát, že příliš. Přesto zastupitelé obou regionů sázejí právě na spolupráci, a nikoli na konkurenci; kontakty se snažili navázat už před podepsáním dohody, což bylo možné až po zavedení správní reformy v ČR. 21. listopadu 2001 podepsaly už dříve utvořené pracovní skupiny dohodu o regionální spolupráci. Oblastmi zvláštního zájmu jsou hospodářství, ochrana životního prostředí, doprava, restrukturalizace těžkého průmyslu a samospráva; počítá se i s kulturou, vědou, školstvím, sportem a rekreací, tedy vlastně s plným kompetenčním rozsahem. Spolupráce by se měla realizovat výměnou informací a zkušeností, pořádáním společných akcí, aktivní podporou ekonomických iniciativ, výměnou hospodářských nabídek atp. Aby byla zajištěna pravidelná spolupráce, bylo rozhodnuto, že zastupitelé každoročně zpracují seznam společných činností.³¹

Vzhledem k odlišné struktuře polské správy je třeba se zmínit o tom, že v červenci 2002 hejtman Moravskoslezského kraje uzavřel zvláštní dohodu se slezským vojvodou. Měla by mj. usnadnit práci služeb při živelné pohromě (povodeň, znečištění životního prostředí apod.).³²

³⁰ WERPACHOWSKI, L.: *Śląsk-Morawy: porozumienie województ.* Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 1 (17), 2001, s. 19.

³¹ Dohoda o spolupráci mezi Slezským vojvodstvím (PR) a Moravskoslezským krajem (ČR) ze dne 21. 11. 2001, rozmnoženina uložená na Krajském úřadě v Ostravě.

³² Dohoda Moravskoslezským krajem (ČR) a vojvodou Slezského vojvodství ze dne 2. 7. 2002, rozmnoženina uložená na Vojvodském úřadě v Katovicích.

Nicméně od podepsání první z výše uvedených dohod došlo jen k jednomu setkání zastupitelů krajů a vojvodství. V červenci 2002 byla zahájena jednání na téma budoucnosti magistrály v polském Slavkově a českém Bohumíně, toto téma je do jisté míry citlivé, protože využití magistrály může být velmi výnosné. Právě v takových okamžicích se objevuje problém eventuální konkurence obou regionů. Kromě tohoto setkání nebyly bohužel podniknuty žádné viditelné kroky a zamýšlený seznam společných činností také nebyl připraven. Ovšem nutno přiznat, že oba samosprávné celky podporují práci jiných subjektů, zvláště euroregionů či měst, jak už bylo řečeno.

Kromě spolupráce v rámci euroregionálních dohod, dohod mezi obcemi či mezi Moravskoslezským krajem a Slezským vojvodstvím, stojí za to říci alespoň několik málo slov na téma iniciativ ostatních subjektů, zvláště když právě ty často povzbuzují samosprávné jednotky k součinnosti se zahraničním partnerem. To je zřejmě nejpatrnější v oblasti kultury; nejzřetelnějším příkladem jsou každoroční přehlídky organizované v Těšíně: „KINO NA HRANICI“ a „Mezinárodní divadelní festival NA HRANICI“. Organizátory těchto akcí jsou Polsko-česká solidarita, Těšínské kulturní středisko „Národní dům“ a Divadlo A. Mickiewicze v Těšíně, a z české strany Kulturní a společenské středisko „Střelnice“ a Těšínské divadlo. Obdobný charakter má také mj. polsko-česko-slovenské Těrlické filmové léto.

V souvislosti s tím, že jedním ze společných problémů Moravskoslezského kraje a slezského vojvodství je zanedbání životního prostředí a, mírně řečeno, ne právě nejlepší ekologická situace, je třeba upozornit i na tuto oblast. Příčiny lze spatřovat v dlouhodobé, a především špatné a nezodpovědné exploataci přírodního bohatství Horního Slezska a Ostravsko-karvinské pánve. Obě strany si uvědomují katastrofální situaci a plynoucí ohrožení a už několik let se věnují proekologickým činnostem: snaží se omezit znečištění ovzduší, zlepšit kvalitu vody v řekách, snížit celkový obsah soli v hornických vodách atd. V současnosti je zdrojem mnoha problémů rostoucí dopravní ruch jak na hlavních silničních tazích, tak na hraničních přechodech.

Díky úsilí sdružení, agentur a samospráv obou stran se povedlo zvětšit rozlohu chráněných oblastí v česko-polském pohraničí, v uplynulých letech vznikl Krajinný park Slezských Beskyd, Cisteriácké krajinné kompozice Velkých Rud a přírodní rezervace Čantorie, na české straně potom přírodní park Slezské Beskydy. Připraveny jsou také koncepce ochrany přírody mj. pro Malou Čantorii v Beskydech.³³ Množství podnikaných kroků však bohužel stále ještě neodpovídá potřebám; nadále chybí konkrétní ekologické jednání ze strany jednotlivých obcí. Co se ochrany životního prostředí týče, neexistují projekty obcí nebo organizací, které by mohly být dotovány z unijních prostředků. Důvodem je mj. fakt, že projekty toho typu nepatří k neinvestičním, tedy nemohou být podporovány Fondem malých projektů.³⁴ Proto se doposud proekologická jednání většinou omezují na ekologickou výchovu. Jednou z mála asociací snažících se o součinnost se sousedy je opavské ekologické sdružení NATURA, které se účastnilo např. společného projektu „Příroda bez hranic“.

³³ BORSA M. – UZEL, P.: *Koordináční studie*, c. d., s. 7–9.

³⁴ Rozhovor s ing. J. GALUSZKOVOU, viz pozn. č. 28.

Stav životního prostředí nejen závažně ovlivňuje kvalitu životních podmínek obyvatel sledovaných oblastí, ale je rovněž důležitý pro využití krajinných hodnot těchto regionů z hlediska rozvoje cestovního ruchu. Pro smíření ochrany a zlepšení kvality přírody s vývojem cestovního ruchu může mít veliký význam závažná mezinárodní iniciativa z názvem: Greenways Krakov-Vídeň, což je evropský turistický koridor sjednocující polské, české a rakouské partnery – obce, sdružení, instituce.

Za zmínku stojí i hospodářská kooperace mezi Horním Slezskem a severní Moravou; vychází ze společenské a ekonomické podobnosti a také ze společné priority: dynamizace moderních hospodářských sektorů a vývoje malého a středního podnikatelství. Je ovšem zřejmé, že v tomto případě nelze mluvit o vědomé přeshraniční spolupráci, protože mnoho firem navazuje kontakty jen ve vlastním zájmu.

Spolupráce subjektů spojených s tradičními průmyslovými odvětvími regionů – hornictvím a hutnictvím – je určitě faktor, který Slezské vojvodství a Kraj moravskoslezský sblíží. K institucím, které se pokoušejí plnit závažnou roli v iniciování hospodářských styků mezi oběma stranami, patří např. Regionální hospodářská komora v Katovicích. Už v roce 1991 uzavřela dohodu o spolupráci s analogickým subjektem z Ostravy. Cílem je hospodářský rozvoj a vzájemná propagace podniků. Hlavní činností komory je každoroční – rokem 1992 počínaje – konání Polsko-českého hospodářského fóra (od roku 1994 polsko-česko-slovenského). Této akce se účastní více než 100 firem. Velmi zajímavé se zdají být výsledky analýzy účastníků fóra, pokud jde o požadovaný směr spolupráce:

Tabulka 3.

Rok	1994	1997	2000
Počet subjektů	53	57	23
Zájem o obchodní spolupráci (%)	71,70	80,70	69,57
Zájem o poskytování materiálních služeb (%)	22,64	21,05	21,74
Zájem o ostatní druhy spolupráce (%)	20,75	33,33	26,09

Zdroj: Baron M., Budziński M., Chojkowski M.: *Kooperacja gospodarcza...*

Mezi odvětvími, ve kterých podnikatelé deklarovali záměr začít spolupracovat, se objevily zejména: stavebnictví, hutnictví a metalurgie, lehký průmysl, hornictví a obchod s palivem:

Tabulka 4.

Rok	1994	1997	2000
Počet subjektů	53	57	23
stavebnictví (%)	24,53	15,79	17,39
hutnictví a metalurgie(%)	13,21	17,54	21,74
hornictví (%)	20,75	8,77	4,35
obchod s palivem(%)	7,55	5,26	13,04
lehký průmysl (%)	5,66	10,53	8,70
obchodní prostřednictví (%)	9,43	7,02	4,35
činnost okolí businessu (%)	9,43	10,53	8,70

Zdroj: Baron M., Budziński M., Chojkowski M.: *Kooperacja gospodarza...*

Výše uvedená data bohužel nezachycují faktickou situaci, protože organizátoři fóra nemonitorují další vývoj spolupráce mezi podniky, které navázaly skontakt během akce.³⁵

Subjektem plnicím obdobné úkoly je Česko-polská smíšená obchodní komora se sídlem v Ostravě, která existuje od roku 1999. Její činnost předpokládá ovlivňování hospodářské sféry celých států, nicméně velká část její působnosti je spojena se spoluprací mezi subjekty z příhraničních oblastí. Komora mimo jiné zprostředkovává předávání informací na téma aktuálních podmínek polsko-české obchodní spolupráce, organizuje školení pro malé a střední podnikatele, lobbuje, poskytuje právní pomoc, provádí výzkum trhu, propagaci apod. K česko-polské spolupráci přispívají i místní hospodářsko-průmyslové komory, avšak tyto styky nejsou podrobně registrovány.³⁶ K dalším důležitým subjektům, jež podporují polsko-českou kooperaci ve sledovaném regionu patří např. Hornoslezská agentura regionálního vývoje spolupracující se svým protějškem z Ostravy, Výstaviště Černá louka v Ostravě či Mezinárodní katovický veletrh.

Otázkou je, jak se bude spolupráce dále vyvíjet, vezmeme-li v úvahu, že donedávna významná role zdejších měst jako středisek „uhlí a oceli“ klesla. Důležitou funkci v podporování hospodářské spolupráce by snad měly hrát krajské úřady, např. utvářením nástrojů povzbuzujících kooperaci se zahraničním sousedem. Dnes však jejich působení v tomto ohledu vyžaduje větší angažovanost. Zatím lze konstatovat, že hospodářská spolupráce není dosud uspokojivá. Nicméně docela nadějný je fakt, že se na obou stranách stále zdokonaluje systém hospodářské informace.

³⁵ BARON, Marcin - BUDZIŃSKI, Marcin - CHOJKOWSKI, Michał: *Kooperacja gospodarza - studium sytuacji obecnej*, materiál Koła Naukowego „Lider”, Katedra strategicznych a regionalnych wzyzkumů Ekonomické akademie v Katovicich, s. 7, interní tisk.

³⁶ Ibidem.

Spolupráce, která probíhá na tomto území, se týká i oblasti vědy a školství. O kontaktech českých a polských škol, které navazují často prostřednictvím obecních úřadů, nebo o efektivní součinnosti ratibořských a opavských škol, jsem se už zmínila. Na tomto místě bych však chtěla zmínit spolupráci mezi vysokými školami. Tyto vztahy nejsou otázkou pouze několika posledních let a byly zahájeny nejen mezi univerzitami, nýbrž i mezi jednotlivými fakultami. Je třeba ovšem přiznat, že záležitost smluv pouze částečně koresponduje se skutečnou spoluprací, což se ostatně vztahuje ve stejném rozsahu na všechny jiné subjekty. Když se ale soustředím na tuto faktickou součinnost, chtěla bych poukázat na více než dvacetiletou spolupráci Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity a Fakulty věd o Zemi Slezské univerzity v Katovicích. Projevuje se mimo jiné společným vydáváním vědeckých publikací a společným vedením výzkumů. Spolupráce Slezské univerzity v Katovicích a Ostravské univerzity, které v roce 1996 podepsaly dohodu, se neomezuje pouze na tyto dvě fakulty. Pro OU je patrně nejjednodušší udržovat blízké styky s těšínskou pobočkou katovické vysoké školy. K nejnovějším iniciativám patří idea vytvoření společné jednotky, a to International Institute of Humanities. Ta má studentům zajistit možnost využívat obě univerzity a zároveň získat dva diplomy.³⁷ V říjnu 2001 pořádala Ostravská univerzita konferenci s názvem Zapojení vysokých škol ČR a PR do přeshraniční spolupráce na polsko-české hranici.³⁸

Dalšími vysokými školami přispívajícími k rozvoji přeshraniční spolupráce jsou např. Vysoká škola báňská – Technická univerzita v Ostravě. Škola efektivně kooperuje s Technickou univerzitou v Glivicích (Politechnikou Śląskou) a s Ekonomickou akademií v Katovicích uskutečňováním společných projektů v rámci programu KONTAKT (např. Horní Slezsko a severní Morava jako silný region střední Evropy). Vysoké školy vzhledem k obrovskému potenciálu, hlavně intelektuálnímu, jakým disponují, jsou jedněmi z nejdůležitějších konkurentů, kteří usilují o dotace z unijních programů. Jejich kontakty mohou tedy přinést oběma stranám skutečné výhody.

Zde je nutno se zmínit o nedávno formulovaných metodických základech společné strategie rozvoje a spolupráce přeshraničního regionu Horního Slezska a severní Moravy. Lze snad říci, že projekt Ekonomické akademie v Katovicích a VŠB – Technické univerzity v Ostravě, do určité míry navazuje na výše popsanou ideu Sdružení obcí Horního Slezska a severní Moravy. Projekt spočíval ve výměně názorů a hledání odpovědí na otázku, jakým způsobem zpracovat společnou strategii přeshraničního regionu. Současně dovolil vyjádřit a precizovat postoje kruhů vědeckých, samosprávných a hospodářských ohledně základních otázek ve věci přeshraniční spolupráce. Výsledkem projektu je teoreticko-metodologický návrh formulování strategie rozvoje spolupráce přeshraničního regionu. Uplatnění v něm proponovaného schématu by mělo přispět jednak k tvoření kladné představy o Horním Slezsku a severní Moravě

³⁷ Rozhovor s doc. RNDr. Tadeuszem SIWKEM, prorektorem pro vědu, výzkum a zahraniční styky Ostravské univerzity, ze dne 7. 3. 2003.

³⁸ WAHLA, Arnošt: *Ostravská konference k zapojení vysokých škol České a Polské republiky do přeshraniční spolupráce na česko-polské státní hranici*. Bulletin polsko-českého pohraničí, 1 (17), 2001, s. 22.

jako silném regionu Evropy, jednak ke skutečnému zaujetí nové strategické pozice touto oblastí. Teprve čas ukáže nakolik tyto návrhy byly použity v praxi.³⁹

Závěr

Spolupráce na té nejnižší úrovni, čili mezi institucemi, sdruženími nebo firmami, které působí na území Slezského vojvodství či Moravskoslezského kraje, existuje, ačkoli je třeba prohlásit, že mimo euroregiony se vyvíjí mnohem slaběji než v rámci euroregionů. Není vyloučeno, že se polský nebo český partner jeví jako méně atraktivní než západní partner. Polské a české subjekty si jsou nejbližší, přesto jsou vzájemné vztahy stále nedostačující. K pozitivnímu vývoji situace i v sousedských stycích by mělo přispět úplné otevření hranice a vstup do Evropské unie.

V minulosti polsko-česká hranice „spojovala dva bratrské národy“, ale ve skutečnosti byla nepropustná, až během několika posledních let se z ní stala „normální“ hranice. Její blízkost je faktorem integrujícím celé příhraniční pásmo, pro něž může být velkou šancí na vývoj. Spolupráce probíhá na různých úrovních a liší se podobou a intenzitou.

Mluvit o trvalé spolupráci přinášející faktické výsledky lze v podstatě pouze v případě euroregionů. Mimo euroregiony je česko-polská součinnost v projednávané oblasti mnohem skromnější, což vyplývá z nižšího zájmu o druhou stranu a určitě také ze stále nedostatečných finančních prostředků, které mají rozhodující význam pro udržování zahraničních styků. Částečně v tom vidím – naštěstí stále vzácnější – pozůstatky psychologické bariéry, o níž jsem hovořila (spolupracovat s Nizozemci „zní“ lépe než s Poláky nebo Čechy), částečně lze říci, že oba body vzájemně prolínají: západní partner, je obvyklé bohatší. Avšak spolupráce mezi institucemi a organizacemi různého profilu existuje a důkazem toho jsou příklady realizovaných akcí. Je však těžké zjistit do jaké míry, protože tyto kontakty nejsou nikým monitorovány.

Jak ukazují některé příklady, kooperace obcí může být docela dynamická a výhodná. Podmínkou je ale existence oboustranné skutečné vůle spolupracovat, a co je toho důsledkem – vůle podnikat kroky uvádějící spolupráci v činnost, jak je tomu v případě Katovic a Ostravy nebo Ratiboře a Opavy. Bohužel mnoho příkladů svědčí o tom, že se často tyto kontakty omezují na příležitostná setkání zastupitelů obecních orgánů. Nadějný je ovšem rostoucí zájem o tuto formu partnerství. Možná, že dobré příklady pomohou aktivizovat činnost tam, kde jsou ještě nedostatečné, nebo tam, kde „zůstávají na papíře“. Jistě by bylo důležité víc angažovat samotná místní společenství.

Pokud jde o relace mezi regionálními orgány, byť do určité míry vojvodství a kraj přispívají k rozvoji přeshraniční spolupráce, ani nadále není vidět konkrétní činnost. Tyto vztahy vyžadují plánované a skutečné podnikání společných aktivit, a to trochu chybí.

³⁹ KLASIK, Andrzej – MILERSKI, Oswald: *Zalożenia metodyczne formułowania wspólnej strategii rozwoju i współpracy regionu transgranicznego Górnego Śląska i Północnych Moraw*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 3 (21), 2003, s. 27–29.

Nicméně je třeba zdůraznit, že víc než desetileté česko-polské přeshraniční styky obě strany určitým způsobem poučily. Závěry vyvozené z dosavadní sou- nebo nesoučinnosti se bezpochyby budou hodit oběma stranám už po společném vstupu do EU. Nutno doplnit, že v tomto článku jsem se dotkla pouze fragmentu česko-polského pohraničí. Ve větším měřítku, pokud jde o spolupráci na celé její délce, o spolupráci koordinované vyšší úrovní, se situace jeví v poněkud jiném světle.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Tištěné prameny

- BARON, Marcin - BUDZIŃSKI, Marcin - CHOJKOWSKI, Michał: *Kooperacja gospodarcza - studium sytuacji obecnej*. Materiál Koła Naukowego „Lider“, Katedra strategických a regionálních výzkumů Ekonomické akademie v Katovicích, s. 7, rozmnoženina.
- BORSA, Maciej - UZEL, Petr a kol.: *Studium koordynacyjne pogranicza polsko-czeskiego*. BRR RCSS, Katovice, září 1997, interní tisk.
- DZIERŻAWSKI, Witold: *Współpraca euroregionów*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 3 (16), 2000, s. 25.
- GALUSZKOVÁ, Jana: *Deset let opavsko-ratibořské spolupráce (euroregion Silesia)*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 1(17), 2001, s. 29.
- Dohoda o spolupráci mezi Slezským vojvodstvím (PR) a Moravskoslezským krajem (ČR) ze dne 21. 11. 2001. Rozmnoženina uložena na Krajském úřadě v Ostravě.
- Dohoda mezi Moravskoslezským krajem (ČR) a vojvodou Slezského vojvodství ze dne 2. 7. 2002. Rozmnoženina uložena na Vojvodském úřadě v Katovicích.
- Kalendárium společných činností v rámci euroregionu Těšínské Slezsko v letech 1999/2002. Interní tisk euroregionu.
- KLASIK, Andrzej - MILERSKI, Oswald: *Założenia metodyczne formułowania wspólnej strategii rozwoju i współpracy regionu transgranicznego Górnośląska i Północnych Moraw*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 3 (21), 2003, s. 27-29.
- Mezivládní polsko-česká dohoda o přeshraniční spolupráci z 8. 9. 1994. Rozmnoženina uložena v Šlaském Związku Gmin i Powiatów.
- Sprawozdanie z działalności Zarządu ZGGŚiPM w latach 1991-1995, 5 s. Interní tisk.
- Uchwała Programowa Nr 2. Region Transgraniczny Śląsk - Morawy ze dne 25. 9. 1992. Interní tisk.

Elektronické zdroje

- Informacja dla Ostravy* - zpráva získaná cestou elektronickou z expozitury Úřadu Marszałkowského Slezského vojvodství v Bielsko-Bialé, dne 11. 3. 2003.
- Internetová odpověď Ing. Jany GALUSZKOVÉ - tajemnice Eureregionu Silesia, 4. 4. 2003.
- MARKOWIAK, Andrzej: *Racibórz. Euroregion Silesia*, www.miramex.com.pl/SYMPOZJA/REF_S13/Markow 13., 16. 8. 2002
- Přehled zahraniční spolupráce měst a obcí Moravskoslezského kraje s Polskou republikou* - zpráva získaná cestou elektronickou z Krajského úřadu, dne 12. 3. 2003.
- Realizované projekty*, www.inforeg.pl, 15. 7. 2002.
- Sprawozdania*: www.euroregion-beskidy.pl, 5. 9. 2002.
- TOMSIA, Wojciech : *Współpraca transgraniczna w stosunkach polsko-czeskich po roku 1989*, <http://republika.pl/wojtot/index>, dne 24. 7. 2003
- WAHLA, Arnošt: *Ostravská konference k zapojení vysokých škol České a Polské republiky do přeshraniční spolupráce na česko-polské státní hranici*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 1 (17), 2001, s. 22.

- WERPACHOWSKI, Lesław: *Małe projekty Phare CBC – nowe doświadczenia, nowe wnioski*. Bulletin česko-polského pohraničí, č. 3 (21), 2003, s. 18–19.
- WERPACHOWSKI, Lesław: *Regionalna współpraca na Śląsku Cieszyńskim*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 2 (10), 1997, s. 9.
- WERPACHOWSKI, Lesław: *Śląsk-Morawy: porozumienie województw*. Bulletin polsko-českého pohraničí, č. 1 (17), 2001, s. 19.

Ústní prameny

- Rozhovor s Ing. J. GALUSZKOVOU, tajemnicí Euroregionu Silesia ze dne 4. 4. 2003.
- Rozhovor s doc. RNDr. Tadeuszem SIWKEM, prorektorem pro vědu, výzkum a zahraniční styky Ostravské univerzity, ze dne 7. 3. 2003.

LITERATURA

- BORYS, Tadeusz – PANASIEWICZ, Zbigniew: *Panorama euroregionów*. Jelení Hora 1998. 10 s.
- JANÁK, Dušan: *Transformacja społeczno-gospodarcza ziemi opawskiej po 1945 roku*. In: HEFFNER, K. a kol.: *Region Opawa-Racibórz. Historia i perspektywy w Unii Europejskiej*. Opole 1996, s. 105.
- MORSKI, Ferdynand – KRUCZKOWSKA-PYKA, Katarzyna: *Raport z 10-lecia działalności Śląskiego Związku Gmin i Powiatów*. Katowice 2001, s. 13, 18–19.
- SZCZEPANIAK, Marian: *Komisje międzyrządowe do spraw współpracy transgranicznej i ich rola w rozwiązywaniu problemów regionów granicznych*. In: MALENDOWSKI, Włodzimierz – Szczepaniak, Marian a kol. (ed.), *Euroregiony. Mosty do Europy bez granic*. Warszawa 2000. 99 s.
- MALENDOWSKI, Włodzimierz – RATAJCZAK, Małgorzata: *Euroregiony. Pierwszy krok do integracji europejskiej*. Vratislav 1998. 7 s.

RÉSUMÉ

WSPÓŁPRACA GÓRNEGO ŚLĄSKA ZE ŚLASAKIEM CIESZYŃSKIM, OPAWSKIM I PÓŁNOCNYMI – MORAWAMI W LATACH 1990–2003

Już na początku transformacji ustrojowej polskie i czeskie gminy oraz różnego typu organizacje, działające na obszarze pogranicza, zaczęły dostrzegać możliwości, jakie niesie współpraca z zagranicznych partnerem. Od momentu nawiązywania pierwszych kontaktów minęło kilkanaście lat. Artykuł, który traktuje o fragmencie pogranicza, czyli o obszarze Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego i Północnych Moraw, jest próbą podsumowania współpracy pomiędzy polskimi i czeskimi samorządami czy stowarzyszeniami, wskazania na problemy, z jakimi borykają się obie strony i odpowiedzi na pytanie, na ile powstałe w końcu lat 90-tych euroregiony (Śląsk Cieszyński, Silesia i Beskidy) spełniają związane z nimi oczekiwania.

SUMMARY

THE CO-OPERATION OF UPPER SILESIA WITH THE REGIONS OF TĚŠÍN, OPAVA AND NORTHERN MORAVIA IN THE PERIOD 1990–2003

At the beginning of 1990s, the Polish and Czech communities and various organizations working at the borderland started to take notice of the opportunities connected with co-operating with their cross-border-partner. Nowadays, some years have already gone. The article is an attempt at recapitulation of collaboration between Czech and Polish municipalities and associations from Upper Silesia, the regions of Těšín and Opava, and Northern Moravia. The paper points at the problems the regions grapple with, and tries to answer the question whether euroregions (Teschenian Silesia, Beskydy), which arose there at the end of 1990s, have fulfilled their expectations.

mgr et mgr Agnieszka Kusz
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLMOUC

DECENTRALIZACE V ČESKÉ REPUBLICE: EVROPSKÁ UNIE, POLITICKÉ STRANY A VZNIK KRAJSKÉ SAMOSPRÁVY

Michael Baun, Jiří Lach, James T. LaPlant, Dan Marek

Mnoho zemí střední a východní Evropy prošlo v rámci přípravy na vstup do Evropské unie procesem vytváření regionálních samospráv. Země jako Bulharsko, Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko nově formovaly regionální stupně veřejné správy. Tato studie poskytuje zevrubnou analýzu vnějších (Evropská unie) a vnitřních politických sil (české politické strany), jež ovlivnily vznik vyšších územně samosprávných celků v České republice. Jako první je řešena otázka, jak Evropská unie v procesu tvorby krajských samospráv plnila funkci „urychlovače“. Následně se studie zabývá manévrováním českých politických stran během diskuse o krajských samosprávách v devadesátých letech. Posléze autoři přistupují k analýze volební účasti a stranické podpory podle jednotlivých regionů v krajských volbách, které proběhly v listopadu 2000. V závěru je hodnocen význam krajských voleb v kontextu voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v roce 2002 a jejich důsledků pro stranický systém České republiky.

1 Vznik krajských samospráv v České republice

Při budování nového systému krajských samospráv po roce 1992 neměla Česká republika velkou tradici politické decentralizace, ze které by mohla vycházet. Samostatné Československo, vzniklé v roce 1918 jako jeden z nástupnických států Rakouska-Uherska, bylo rozděleno na čtyři správní jednotky, země, které vycházely z historických, etnických a kulturních rozdílů: Čechy, Morava a Slezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus¹. Tento systém územního uspořádání byl zrušen během období Druhé republiky

¹ Přes počáteční úsilí bylo Československo v prvních deseti letech své existence správně nejednotné. Unifikaci měl zajišťovat tzv. župní zákon z roku 1920. Ten však vstoupil v platnost až k 1. lednu 1923 a byl realizován pouze na Slovensku (základem bylo 6 žup). V historických zemích a na Podkarpatské Rusi byly prozatím zachovány staré rakouské, respektive uherské správní systémy. Při konstrukci prvorepublikové správy hrály značnou roli zájmy politických stran, jejichž protichůdnost do značné míry zapříčinila nejednotnost správního členění ČSR. Sjednocení třech různých správních organismů přinesl až *Zákon o organizaci politické správy* z roku 1927. Ten od konce roku 1928 postupně vytvářel země Českou, Moravskoslezskou, Slovenskou krajinu

a nacistické okupace v letech 1938–1945. V roce 1945 byl předválečný systém obnoven², avšak neměl dlouhého trvání. Komunistický režim, který v roce 1948 převzal moc, zemskou správu zanedlouho zrušil. Místo původní struktury zavedl centralizovaný systém správních krajů, který postrádal jakoukoliv podstatu skutečné samosprávy. Po sametové revoluci v roce 1989 byly spolu s dalšími pozůstatky komunistického systému tyto kraje rychle rozpuštěny.

Navzdory své krátké tradici – nebo snad právě díky ní – byla politická decentralizace oblíbeným cílem a politickým tématem raného postkomunistického období. Podobně jako v jiných zemích střední a východní Evropy byla i v Československu decentralizace obecně považována za důležitý aspekt demokratizace a nezbytného zřeknutí se příliš centralizovaného komunistického státu.³ Přesto vyvstaly značné neshody v otázce směru, kterým se decentralizace měla vydat: zda měly být samosprávné pravomoci umístěny na krajskou či místní úroveň, a pokud na regionální, tak jakou podobu by na sebe nové kraje měly vzít. Decentralizace měla i své odpůrce včetně těch, kteří dávali přednost více centralistickému pojetí vlády a jež se obávali dezintegračních sil, které by mohla uvolnit politická devoluce. Tyto obavy byly posíleny požadavky Slovenska na autonomii a následným „sametovým rozvodem“, završeným vznikem dvou samostatných států k 1. lednu 1993.

Vedle domácích tlaků na decentralizaci hrála důležitou roli i vyhlídka na členství v Evropské unii a požadavky, které s sebou nesl vstup do EU. Dříve, než mohly kandidátské země vstoupit do EU, musely se zavázat k implementaci celého souboru pravidel a legislativy EU (tzv. *acquis communautaire*), včetně institucionálních a administrativních požadavků regionální politiky EU.⁴ Ty zahrnují vytvoření právního rámce, efektivního systému finanční kontroly a dostupnost dostatečných finančních a lidských zdrojů.⁵ Další podmínkou je existence funkční regionální správy s kompetentními regionálními orgány, které reprezentují partnery ústředního administrativního

a Podkarpatoruskou. Tato norma také upravovala podobu samosprávy na zemské úrovni, jejímž základním elementem bylo zemské zastupitelstvo. O správním vývoji na území Československa v tomto období nejpřehledněji: JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha, SPN 1989, s. 414 an.

² S výjimkou Podkarpatské Rusi, která se již v roce 1945 stala součástí SSSR.

³ K tomuto bodu více: FITZMAURICE, John: *Politics and Government in the Visegrad Countries: Poland, Hungary, the Czech Republic, and Slovakia*. New York, St. Martin's 1998, s. 85–93.

⁴ Regionální politika EU se skládá především ze Strukturálních fondů, tedy finančních prostředků určených především chudým nebo málo rozvinutým regionům s HDP na obyvatele pod 75 % průměru EU (*Cíl 1* Strukturálních fondů). V roce 2003 činily výdaje na Strukturální fondy více než 30 % celkového rozpočtu EU. Viz European Commission: *General Budget of the European Union for the Financial Year 2002*. Brussels – Luxembourg leden 2003, s. 8.

⁵ Dalšími požadavky jsou účinné mezirezortní koordinační mechanismy regionální politiky, víceletá programovací kapacita a odpovídající prostředky pro monitorování a vyhodnocování strukturálních programů. Kandidátské země musí navrhnout národní plán regionálního rozvoje. Dalším požadavkem je rozdělení území státu podle systému statistické klasifikace NUTS (la Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), která je používána pro implementaci Strukturálních fondů EU. Nároky regionální politiky a politiky soudržnosti jsou detailně popsány v European Commission: *Enlargement of the European Union: Guide to the Negotiations Chapter by Chapter*. Brussels, DG Enlargement 2003.

<http://www.europa.eu.int/comm/enlargement/negotiations/chapters/negotiationsguide.pdf>

orgánu EU - Evropské komise - a národních vlád při řízení programů Strukturálních fondů EU.⁶

Přestože EU vyžaduje regionální správní struktury, tak je jasně nedefinuje, ani neusiluje o jednotný model nebo vzorovou šablonu regionálních institucí, které by měly členské země přijmout. Podle jejího názoru se jedná o vnitřní záležitost, jež nemá žádnou právní oporu. Národní vlády tímto dostaly v přípravě svých regionálních správních struktur široký prostor a mohou ve shodě s národními podmínkami, tradicemi a ústavním systémem vymezit takové regionální instituce, které budou respektovat jak obecné požadavky EU, tak domácí tradice a podmínky. Tento přístup byl obecně sledován i v rámci předvstupního poradenství, které poskytovala kandidátským zemím Evropská unie. Komise bez snahy o nějakou konkrétnější definici požaduje, aby v okamžiku vstupu existovaly „odpovídající“ systémy regionální administrativy a kontroly. Na druhou stranu dala Komise ve svých *Pravidelných zprávách o pokroku v přístupovém procesu* a dalšími způsoby každé z kandidátských zemí jasně najevo, že upřednostňuje demokraticky volené regionální samosprávy, jež by měly dostatečné množství finanční i právní autonomie.⁷

Na počátku 90. let bylo členství v Evropských společenstvích a následně v Evropské unii⁸ jen vzdáleným cílem. Československá vláda podepsala s ES v roce 1991 asociační smlouvu (Evropskou dohodu)⁹, ale Česká republika oficiálně nepožádala o členství až do roku 1996. Formálně byla předvstupní jednání zahájena v roce 1998 a trvalo čtyři roky, než byla ukončena. Nicméně vstup do EU (spolu s členstvím v NATO) byl od počátku jedním z nejdůležitějších cílů české vlády a klíčovou součástí její strategie „návratu do Evropy“. Z tohoto důvodu vědomí podmínek členství v EU jasně ovlivňovalo české politiky a vládní úředníky, když začínali v raně postkomunistickém období transformovat nový vládní systém. Jak uvidíme dále, klíčová zpráva Evropské komise z roku 1997 hrála významnou roli pro urychlení procesu dosažení dohody o reformě krajské samosprávy, zatímco předvstupní jednání a od roku 1998 i Pravidelné zprávy Komise vytvořily tlak na českou vládu, aby opatření této reformy plně implementovala.

V reakci na domácí požadavky a vnější tlaky na decentralizaci deklaruje česká Ústava z roku 1993¹⁰, že „Česká republika se člení na obce, které jsou základními

⁶ Klíčovým principem Strukturálních fondů je princip partnerství. Vyžaduje podíl příslušných regionálních a dalších aktérů oblastní úrovně (obecní samosprávy, ekonomičtí a sociální partneři, nevládní organizace) ve všech aspektech správy a řízení Strukturálních fondů, včetně plánování, realizace, monitorování a vyhodnocování.

⁷ Viz Brusis, Martin: *Between EU Eligibility Requirements, Competitive Politics and National Traditions: Re-creating Regions in the Accession Countries of Central and Eastern Europe*. Příspěvek prezentovaný na *Bi-Annual Conference of the European Union Studies Association*. Madison (WI), 30. 5.-2. 6. 2001, s. 12-13 a 24-25. Pravidelné zprávy o pokroku jsou výročním hodnocením míry postupu každé kandidátské země při plnění politických a ekonomických kritérií členství v EU, stejně jako schopnosti uplatňovat a účinně zavádět *acquis communautaire*. Tyto zprávy pro Českou republiku a všechny ostatní kandidátské země jsou přístupné na webových stránkách Evropské komise o rozšíření <http://europa.eu.int/comm/enlargement/report2002/>

⁸ Evropská společenství (ES) změnila svůj oficiální název na Evropskou unii (EU) po ratifikaci Smlouvy o Evropské unii v listopadu 1993.

⁹ Po rozdělení federace byla v říjnu 1993 podepsána Evropská dohoda mezi EU a samostatnou Českou republikou.

¹⁰ Přijata Českou národní radou 16. 12. 1992.

územními samosprávnými celky. Vyššími územně samosprávnými celky jsou země nebo kraje“.¹¹ Autoři Ústavy vnímali decentralizaci a rozptýlení moci jako významný demokratický požadavek. Vytvoření regionálních orgánů mělo vyhovět i důležitému předpokladu pro vstup do EU.¹² Kvůli neshodám o podobě a míře decentralizace byla Ústava ve své definici podoby a obsahu nové struktury vyšších územních celků úmyslně vágní. Počet a hranice nových celků měly být stejně jako přesné pravomoci či kompetence krajských samospráv definovány až později. Tyto detaily měly být objasněny v následujících sedmi letech. Bylo tedy stále ještě o co hrát. Následující část se zaměří na zkoumání role politických stran v boji o definici nové struktury vyšších územních samosprávných celků.

2 Role politických stran

Po roce 1989 se v České republice objevila při debatě o reformě vyšších územních samosprávných celků určitá prvotní podpora dělení samosprávy podle historických zemí na Čechy, Moravu a Slezsko. Moravské strany, které obhajovaly větší nezávislost regionů na Praze, měly na počátku 90. let úspěch.¹³ Některé požadavky byly podlomeny odtržením Slovenska, což nejenže snížilo politickou moc sil obhajujících etnický nebo kulturně podloženou regionální autonomii, ale také to vedlo ke zvýšeným obavám z další politické dezintegrace. Mnoho Čechů a většina politických stran cítila, že dualistická organizace České republiky založená na dvou zemích by mohla vytvořit stejný druh rozkolů, které odsoudily Českou a Slovenskou federativní republiku k zániku. Takové obavy byly zdůrazněny vnějším vývojem, zejména příkladem politického rozkladu a války v bývalé Jugoslávii. Následkem toho v polovině 90. let prudce poklesla podpora pro-autonomních moravistických stran a hnutí, což dokládá jejich neúspěch ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996.¹⁴

Z tohoto důvodu hrály po roce 1993 v české debatě o regionální reformě důležitější roli otázky funkčnosti a politických zájmů, než problém historické identity. Diskuse o krajích se zpočátku zaměřila na jejich počet a hranice. Teprve později i na jejich pravomoci a způsob volby krajských zastupitelů. Koncept politické decentralizace měl značnou podporu občanů vzhledem k tomu, že se opíral o myšlenku přiblížení vlády lidem. Zákonodárné debatě ovšem dominovaly spíše hlavní politické strany, jež upřednostňovaly své vlastní zájmy, než demokratické principy nebo požadavky efektivnosti výkonu státní moci a samosprávy.

¹¹ Hlava VII, Článek 99. *Ústava České republiky*. Olomouc, Nakladatelství Olomouc, s. 146–147.

¹² Pro pohledy autorů Ústavy na decentralizaci a demokratizaci viz: BLAŽEK, Jiří – SJAAK, Boekhout: *Regional Policy in the Czech Republic and the EU Accession*. In: BACHTLER, John – DOWNES, Ruth – GORZELAK, Grzegorz (eds.): *Transition, Cohesion, and Regional Policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Ashgate Publishing 2000, s. 309–310.

¹³ Hnutí za samosprávnou demokracii – Sdružení pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS), které propagovalo dualistický model vládnutí v české části československé federace, získalo v červnových volbách do České národní rady 10,03 %. Viz VEČERNÍK, Jiří – MATĚJŮ, Petr (eds.): *Ten Years of Rebuilding Capitalism: Czech Society after 1989*. Prague, Academia 1999, s. 276.

¹⁴ Moravské strany nezískaly ani 1 % hlasů, což bylo mnohem méně, než kolik vyžaduje pětiprocentní volební práh pro vstup do Poslanecké sněmovny. Pro volební výsledky roku 1996 srovnej <http://www.volby.cz/pls/ps1996-win/u63>

Mezi hlavními politickými stranami byla vůči výhodám plynoucím ze vzniku vyšších územně samosprávních celků nejskeptičtější Občanská demokratická strana (ODS) premiéra Václava Klause.¹⁵ To bylo způsobeno především jejím upřednostňováním centralismu, který umožňoval snadnější zavádění transformačních kroků. ODS zastávala názor, že centralizovaná správa je efektivnější a obávala se, že vytváření vyšších územně samosprávních celků povede k nárůstu byrokracie a finančních nákladů s tím spojených. Pravděpodobně významnější roli v uvažování ODS hrála obava z toho, že regionalismus podlomí kontrolu velkých stran a ústředních vládních orgánů nad regiony. Klausovy vlády (1992–1997) s vytvořením vyšší úrovně regionální struktury nijak nespěchaly a malý posun v této otázce korespondoval s vysokou úrovní podpory vlády, které se těšila mezi občany.¹⁶

Koaliční partneři Klausovy vlády – křesťanští demokraté (KDU-ČSL) a Občanská demokratická aliance (ODA) – decentralizaci podporovali více a rovněž upřednostňovali urychlené vytvoření Senátu, druhé komory Parlamentu, která měla reprezentovat zájmy krajů. Hlavní rozpor těchto dvou subjektů panoval v počtu vyšších územně samosprávních celků. Křesťanští demokraté upřednostňovali vznik devíti krajů, ODA třinácti. Křesťanští demokraté měli přirozený zájem na podpoře regionalismu, protože mají velkou volební podporu na Moravě. Podle ODA měla decentralizace zajistit efektivnější správu věcí veřejných a zároveň měla omezením moci státu posílit demokracii.¹⁷ Opoziční strany v této otázce nebyly jednotné. Sociální demokracie (ČSSD) decentralizaci podporovala, protože usilovala o kapitalizaci rostoucí nezaměstnanosti ve strukturálně slabých regionech skrze důraz na zavedení politiky regionálního rozvoje tak, jak ji provádí EU, zatímco Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) s decentralizací nesouhlasila.¹⁸

Debata se nakonec soustředila na počet vyšších územně správních celků, jenž měly podle dikce Ústavy vzniknout. Zastánci většího počtu krajů – včetně oponentů decentralizace jako byl Klaus a jeho ODS – chtěli snížením velikosti a zvýšením počtu nových krajů minimalizovat jejich politický význam. Řada regionálních a místních politiků také upřednostňovala větší počet nových územně samosprávních celků, jelikož chtěla maximalizovat počet nových politických postů. Obhájci menšího počtu větších územně správních celků tvrdili, že větší kraje snadněji dosáhnou větší efektivity a budou více odpovídat požadavkům regionální politiky EU. Průměrný počet obyvatel NUTS II regionů EU – základní územní jednotky oprávněné k čerpání pomoci v rámci Cíle 1 Strukturálních fondů – je 2,5 milionu. Pokud by měly regiony přesně sledovat toto měřítko, tak by bylo pro zemi s 10,3 miliony obyvatel zapotřebí jen čtyř až pět vyšších územně samosprávních celků.

¹⁵ Pro výborné zhodnocení postojů jednotlivých stran k reformě krajské správy viz ŠARADÍN, Pavel – ŠULÁK, Tomáš: *Krajské volby 2000*. Olomouc, VUP 2001.

¹⁶ Důvěra ve vládu většinou kolísala mezi 50 a 60 %. VEČERNÍK, Jiří – MATĚJŮ, Petr (eds.): *c. d.*, s. 322.

¹⁷ ŠARADÍN, Pavel – ŠULÁK, Tomáš: *Krajské volby 2000, c. d.*, s. 14.

¹⁸ Pro podporu regionalismu a regionální politiky EU v ČSSD viz JAKOBY, Wade – ČERNOCH, Pavel: *The EU's Pivotal Role in the Creation of Czech Regional Policy*. In: LINDEN, Ronald H. (ed.): *Norms and Nannies: The Impact of International Organisations on the Central and Eastern European States* Blue Ridge Summit. Rowman & Littlefield 2002, s. 17–18.

V červnu 1994 navrhla ODS přeměnu 75 existujících správních okresů na kraje. Tento návrh byl striktně odmítnut jejími koaličními partnery. Následný návrh ODS chtěl vytvořit sedmáct krajů, což v červnu 1995 zamítla Poslanecká sněmovna. ČSSD, která hlasovala proti tomuto návrhu, podpořila myšlenku křesťanských demokratů vytvořit devět krajů. Také prezident Václav Havel stranil zastáncům decentralizace, ale jeho přesnější postoj k této otázce neznáme.

Tato patová situace trvala až do parlamentních voleb v roce 1996. Klíčovou roli v jejím prolomení hrálo hodnocení připravenosti ČR na vstup ze strany Evropské komise z června 1997, které pranýřovalo českou vládu za chybějící regionální politiku a administrativní a právní struktury, jež by ji realizovaly. Komise především kritizovala chybějící „volené“ orgány, které by stály mezi centrální, komunální a místní úrovní správy.¹⁹ Mimo toto hodnocení se ale Komise nepouštěla do přímého veřejného zasahování do české debaty o reformě vyšších územně samosprávních celků a omezila se jen na neoficiální varování a financování studií o systémech regionální administrativy v jiných zemích, které vypracoval český Odbor pro analýzy a plánování.²⁰

Názor Komise zостřil debatu o regionální politice a nakonec v říjnu 1997 dospěly vládní strany a ČSSD k dohodě. Výsledný ústavní zákon o vytvoření vyšších územně samosprávních celků vyžadoval rozdělení České republiky na čtrnáct celků s vlastním voleným shromážděním. Proti tomuto zákonu hlasovali jen komunisté, pravicoví radikálové Miroslava Sládka a někteří jednotlivci mezi poslanci.²¹ Čtrnáct krajů s průměrným počtem 800 000 obyvatel je mnohem menších, než jaká je průměrná velikost regionů NUTS II v EU, a pro účely regionální politiky EU musely být některé kraje spojovány do větších celků.²² Kontroverzní byly i hranice nových regionů, jelikož ve snaze podkopat potencionální pro-autonomní citění, prochází některé z nich napříč historickou hranicí mezi Moravou a Čechami.²³

Zákon, kterým se zakládaly nové kraje, měl vstoupit v platnost v lednu 2000. Nicméně zpoždění ve schválení potřebné legislativy o volbách a reformě státní správy způsobilo, že první volby do krajské samosprávy proběhly až v listopadu 2000 a nová krajská shromáždění začala pracovat až od ledna 2001. Přestože ODS vyslovila se

¹⁹ EUROPEAN COMMISSION: *Commission Opinion on the Czech Republic's Application for Membership in the European Union*. Tento dokument je založen na: *COM (97) 2009 final, Bulletin of the European Union*, Supplement 14/97. Luxembourg, Office for Official publications of the European Commission, 1997, s. 64–65.

²⁰ JAKOBY, Wade – ČERNOCH, Pavel: *c. d.*, s. 19.

²¹ ŠARADÍN, Pavel – ŠULÁK, Tomáš, *c. d.*, s. 18.

²² Rozhodnutí vlády z října 1998 (č. 707) ustavuje ve shodě s metodologií EU 8 NUTS regionů. Těchto 8 regionů soudržnosti vzniklo seskupením čtrnácti nových krajů, které představují územní jednotky NUTS 3. Slučování krajů vytváří podobným sdružováním potencionálně nešikovnou situaci, kdy některé jednotky NUTS II zahrnují regiony, jež spolu ne vždy v historii spolupracovaly a v některých případech byly dokonce rivaly. Potřeba krajských úřadů kooperovat při úsilí uspět v soutěži o strukturální pomoc EU by mohla postavit tyto sloučené útvary NUTS II ve srovnání s více homogenními jednotkami, které zahrnují jen jeden samosprávný region, do značné nevýhody. K tomuto více MOXON-BROWNE, Edward – KREUZBERGOVA, Eva: *The Ambiguous Effects of EU Regional Policy on the Applicant States: The Case of the Czech Republic*. Příspěvek přednesený na *Conference on EU Regionalism of the EU Center of the University System of Georgia*, Georgia State University, Atlanta, GA, 20. dubna 2001, s. 14.

²³ MOXON-BROWNE, Edward – KREUZBERGOVA, Eva: *c. d.*, s. 12–15.

zákonem svůj souhlas, dělala v posledních měsících své vlády pro jeho implementaci naprosté minimum.²⁴ Menšinová vláda ČSSD, která se dostala k moci po volbách v dubnu 1998, cítila k regionalismu více sympatií, ale měla do určité míry svázané ruce „opoziční smlouvou“ s ODS.

Původní vládní návrh volebního zákona do krajských zastupitelstev byl předložen v srpnu 1999. Z kandidatury vylučoval účast nezávislých kandidátů a starostů a značně znevýhodňoval malé strany.²⁵ Z tohoto důvodu byl svými odpůrci vnímán jako snaha ČSSD a ODS prosadit volební systém jednostranně zvýhodňující dvě velké strany. Upravená verze byla přijata v březnu 2000 a reagovala na kritiku křesťanských demokratů i jiných tím, že umožnila v krajských volbách kandidovat starostům, i když i nadále diskriminovala menší strany, které, pokud měly v krajských volbách úspěch, musely uzavírat koalice.²⁶ Jedním z výsledků tohoto zákona bylo spojení KDU-ČSL, Unie svobody (US), ODA a Demokratické unie (DEU) do nové volební koalice známé jako „Čtyřkoalice“. Dohoda mezi těmito čtyřmi stranami byla podepsána ve všech krajích a ustavila společný volební program a kandidátní listiny. Při volbách do krajských zastupitelstev se Čtyřkoalice zdála být jedinou životaschopnou alternativou ČSSD a ODS.²⁷

K dalšímu zpoždění došlo i při snaze o dohodu v oblasti přesunu pravomocí na nové kraje. Ihned po volbách v listopadu 2000 vstoupily v platnost nové zákony, které dávaly krajským úřadům pravomocí v oblasti vzdělávání, kultury, regionálního rozvoje, dopravy, zemědělství, životního prostředí a zdravotní péče. I když bylo později díky nově přijaté legislativě v roce 2002 a zrušením okresních úřadů a přesunu jejich kompetencí na krajské a obecní úřady v lednu 2003 v této oblasti dosaženo větší jasnosti, pokračovala i nadále debata o přesném vymezení kompetencí mezi národní, krajskou a obecní úrovní moci.²⁸ Přesto kraje i nadále bojují s ústřední vládou o nabytí těch kompetencí, které jim ještě stále nebyly svěřeny, a to zejména v oblasti vzdělávání (základní a střední školy) a zdravotnictví (nemocnice), což vede některé kraje ke snaze nabytí kompetencí soudní cestou.

Přetrvaly také neshody v oblasti financování nových regionů. Komise ve své Hodnotící zprávě z roku 2001 vyjádřila v této otázce výrazné obavy.²⁹ Ve Zprávě z roku 2002 však již Komise zaznamenala v této oblasti znatelný pokrok, jelikož krajské

²⁴ PAVLŮ, Miroslava: *Právo a veřejná správa*. In: ŠARADÍN, Pavel (ed.): *Volby '98*. Brno, Doplněk 2000, s. 59.

²⁵ ŠARADÍN, Pavel – ŠULÁK, Tomáš, *c. d.*, s. 29.

²⁶ LEBEDA, Tomáš: *Volební systém pro krajské volby. Charakteristika systému a jeho důsledky, nedostatky a možná řešení*. In: MRKLAS, Ladislav (ed.): *Krajské volby 2000 – Fakta, názory, komentáře*. Praha, Cevro 2001, s. 22.

²⁷ HLAVÁČEK, Petr – ŠARADÍN, Pavel: *Čtyřkoalice ve výsledcích krajských voleb 2000*. Parlamentní zpravodaj, 8, 2001, č. 1, s. 36. Pro analýzu volebního programu Čtyřkoalice do krajských voleb viz ŠARADÍN, Pavel: *Obsahová analýza programů. Čtyřkoalice a ODS v krajských volbách*. Parlamentní zpravodaj, 7, 2000, č. 12, s. 21.

²⁸ European Commission: *2002 Regular Report on the Czech Republic's Progress Towards Accession COM (2002) 700 final*. Brussels, DG Enlargement 2002, s. 22.

²⁹ European Commission: *2001 Regular Report on the Czech Republic's Progress Towards Accession SEC (2001) 1746*. Brussels, DG Enlargement 2001, s. 18 a 82.

samosprávy dostaly pevný podíl z daňových příjmů a byla zrušena jejich omezení na možnou míru zadlužení, což rozšířilo jejich finanční a rozhodovací autonomii. Přesto Komise poznamenala, že některé problémy přetrvávají, obzvláště v oblasti finanční způsobilosti krajských samospráv vykonávat své nové kompetence.³⁰

3 Europeizace

Vznik krajských samospráv v České republice ovlivnily domácí i zahraniční faktory. Zatímco doma přetrvávaly tlaky na decentralizaci, významnou roli ve formování nového systému krajů sehrály podmínky členství v EU. Po celou dobu debaty o krajské reformě ji EU ovlivňovala formou neoficiálního tlaku na české úřady a zveřejňováním zpráv, jako byl Názor Komise z roku 1997 či její výroční Hodnotící zprávy. Motiv vstupu do Evropské unie a předvstupní jednání poskytovaly EU silný nástroj k zajištění žádoucího institucionálního uspořádání České republiky i ostatních kandidátských zemí.

Někteří odborníci se dívají na vliv Evropské unie na politický a institucionální vývoj v České republice a v dalších kandidátských zemích z teoretického pohledu tzv. „europeizace“, což je přístup, který zkoumá dopady politik a procesů EU na domácí (národní) politiky a politické systémy.³¹ Tato teoretická perspektiva se obvykle aplikuje na současné členské země, ale stále častěji je využívána i v případě kandidátských zemí před jejich vstupem do EU.³² Je zvláště zajímavé, že značná část literatury o europeizaci vyzvedává roli domácí politiky a národních podmínek a jejich vzájemné ovlivňování s tlaky a silami vycházejícími z Evropské unie, což vede k tomu, že výsledkem vystavení společným pravidlům a procesům Evropské unie je spíše divergence než konvergence. K podobnému závěru dochází rovněž literatura prioritně sledující regionální politiku

³⁰ European Commission: *2002 Regular Report on the Czech Republic's Progress Towards Accession*, s. 22.

³¹ Pro shrnutí a analýzu literatury na europeizaci, viz RADAELLI, Claudio M.: *Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change*. European Integration Online Papers (EioP), 4, 2000, č. 8 <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>; Dále: COWLES, Maria Green - CAPORASO, James - RISSE, Thomas (eds.): *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca - London, Cornell University Press 2001; KNILL, Christoph (ed.): *The Europeanization of National Administrations: Patterns of Institutional Change and Persistence*. Cambridge, Cambridge University Press 2001; HÉRITIER, Adrienne a kol.: *Differential Europe: The European Union's Impact on National Policymaking*. Boulder (CO), Rowman & Littlefield 2001; GOETZ, Klaus - HIX, Simon (eds.): *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*. London, Frank Cass 2001; BÖRZEL, Tanja A.: *States and Regions in Europe: Institutional Adaptation in Germany and Spain*. Cambridge, Cambridge University Press 2002; ANDERSON, Jeffrey J.: *Europeanization and the Transformation of the Democratic Policy, 1945-2000*. *Journal of Common Market Studies*, 40, 2002, č. 5, s. 793-822.

³² GRABBE, Heather: *How Does Europeanization Affect CEE Governance, Conditionality, Diffusion, and Diversity?* *Journal of European Public Policy*, 8, 2001, č. 6, s. 1013-1031; HUGHES, James - SASSE, Gwendolyn - GORDON, Claire: *Enlargement and Regionalization: The Europeanization of Local and Regional Governance in CEE States*. In: WALLACE, Helen (ed.): *Interlocking Dimensions of European Integration*. Basingstoke, Palgrave 2001), s. 145-178; EGAN, Michelle: *Joining the Club: The Impact of Europeanization on Czech Economic and Institutional Reform*. Příspěvek prezentovaný na *Seventh Biennial Conference of the European Union Studies Association*, 30.5.-2.6. 2001, Madison (WI); SCHIMMELFENNIG, Frank - ENGERT, Stefan - KNOBEL, Heiko: *Europeanization in Eastern Europe: Reactions to EU Conditionality*. Příspěvek prezentovaný na: *Eighth Biennial Conference of the European Union Studies Association*, březen 2003, Nashville (TN).

Evropské unie a regionalismus. Jak řada těchto studií dokazuje, dopad regionální politiky EU na domácí politiku a způsob vládnutí v jednotlivých členských zemích se výrazně liší. Její účinky závisí na takových faktorech jako je velikost členské země, historické tradice dané země či existující územní uspořádání.³³

Jak ukázala výše uvedená diskuse, byl vliv vnitřních faktorů v širším kontextu nátlaku ze strany EU a jejich předstupních požadavků velmi významný pro výsledky střetů o podobu regionální reformy v České republice. Pro výsledky domácí diskuse byla zvláště důležitá pozice a role jednotlivých politických stran. Proto je nezbytné posoudit, jak tyto strany dopadly v prvním kole krajských voleb a zda byly jejich výsledky nějak spojeny s jejich pozicemi a jednáním během parlamentní diskuse o podobu krajské reformy. Další část textu sleduje, jaký dlouhodobější dopad bude mít nová krajská struktura na stranický systém.

4 Krajské volby

Vznik Čtyřkoalice a znepokojení veřejnosti kvůli podpisu „opoziční smlouvy“ mezi sociální demokracií a Občanskou demokratickou stranou ovlivnil politickou situaci před volbami konanými 12. listopadu 2000. Krajské volby proběhly ve stejnou dobu jako volby do jedné třetiny Senátu. Do 13 krajských zastupitelství bylo proporcčním systémem zvoleno 675 zastupitelů.³⁴ 14. region – Praha – volil svou krajskou samosprávu až v listopadu 2002, protože tento kraj byl v roce 2000 dočasně podřízen jinému volebnímu zákonu.³⁵

Volební účast byla v listopadu 2000 veskrze nízká. Pohybovala se od nejvyšší míry na úrovni 36 % v Pardubickém kraji po nejnižší ve výši 28,4 % v Karlovarském kraji. Celková volební účast dosáhla úrovně 33,6 %.³⁶ V listopadu 2002 byla při konání opožděných voleb do pražského krajského zastupitelství volební účast 35,3 %, což přibližně odpovídalo ostatním údajům v prvních konaných krajských volbách.³⁷ Volební účast byla v krajských volbách pozitivně asociována s obyvatelstvem nad 60 let, ale byla záporně spojena s nezaměstnaností a mírou urbanizace.³⁸

³³ Viz například: BACHE, Ian: *The Politics of European Union Regional Policy: Multilevel Governance or Flexible Gate-Keeping?* Sheffield, Sheffield Academic Press 1998; JEFFERY, Charlie (ed.): *The Regional Dimension of the European Union: Towards a Third Level in Europe?* London, Frank Cass 1997; BÖRZEL, Tanja: *Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation and Europeanization in Germany and Spain.* Journal of Common Market Studies, 37, 1999, s. 573–596; BENZ, Arthur – Eberlein, Burkhard: *The Europeanization of Regional Policies: patterns of Multi-level Governance.* Journal of European Public Policy, 6, 1999, č. 2, s. 329–348; EVANS, Andrew: *Regionalism in the EU: Legal Organization of a Challenging Social Phenomenon.* Příspěvek prezentovaný na: *Conference on Regionalism in the European Union*, 20. dubna 2001. EU Center of the University System of Georgia, Georgia State University, Atlanta (GA).

³⁴ PILAR, David – SMID, Milan: *Social Democrats Thumped in Regional Elections.* Carolina/E, 16. listopadu 2000, č. 394, s. 2.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Volby do zastupitelstev krajů.* In: Český statistický úřad <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/4202-01>

³⁷ *Volby do pražského zastupitelstva v listopadu 2002.* In: Český statistický úřad <http://www.volby.cz/pls/kv2002-win/kv11?xjazyk=CZ&xId=1>

³⁸ Pearsonovo $r = 0.703$ mezi volební účastí a procentem obyvatel ve věku 60 let a více (statisticky významné je od $p < 0,01$). Korelace mezi volební účastí a mírou nezaměstnanosti byla $-0,466$. Urbanizace (procento obyvatel žijících ve městě) měla s volební účastí mírnou korelaci $-0,40$.

Před řešením problematiky stranické podpory bude představeno několik hypotéz, na jejichž základě může být provedena analýza. Za prvé, Občanská demokratická strana by měla mít vyšší podporu v prosperujících krajích, což je založeno na její podpoře principů volného trhu. Za druhé, díky svému volání po rozsáhlejších programech sociální péče by měly Česká strana sociálně demokratická a Komunistická strana Čech a Moravy vynikat v ekonomicky postižených krajích. Za třetí, procento hlasů KSČM by mělo růst spolu s nárůstem procenta obyvatel nad 60 let v daném kraji. Starší voliči mohou mít větší tendenci pohlížet na komunistickou éru s nostalgií. A na závěr, Čtyřkoalice, zakotvená v KDU-ČSL a její silné podpoře na jižní Moravě, by měla mít vyšší oporu v zemědělských regionech České republiky.

Míra podpory českých politických stran je shrnuta podle jednotlivých regionů v tabulce 1. Občanská demokratická strana získala ve většině krajů, kde se v roce 2000 konaly volby, majoritu hlasů. Byly to kraje Středočeský, Jihočeský, Plzeňský, Karlovarský, Liberecký, Královehradecký a Moravskoslezský. Kandidáti Občanské demokratické strany dobyli ve volbách do krajských zastupitelstev v listopadu 2000 celkem 185 křesel.³⁹ Čtyřkoalice získala většinu v pěti krajích: Pardubický, Vysočina, Jihomoravský, Olomoucký a Zlínský. Kandidáti Čtyřkoalice dosáhli ve volbách do třinácti krajských zastupitelstev celkem 171 křesel.⁴⁰ Komunistická strana zvítězila v ústeckém regionu v severních Čechách. Tato strana zaznamenala pozoruhodný úspěch, jelikož v krajských volbách uspělo celkem 161 jejích kandidátů.⁴¹ Tabulka 1 rovněž naznačuje, že komunistická strana získala ve všech třinácti regionech, kde se konaly v listopadu 2000 volby, větší procento hlasů než sociální demokracie. Volební výsledky sociální demokracie sahaly od nejnižší podpory 11,47 % v kraji Vysočina po nejvyšších 17,24 % v Ústeckém kraji. Zvolení pouhých 111 zastupitelů z řad sociální demokracie bylo pro vládnoucí stranu velkým zklamáním.⁴² Konečně tabulka 1 také demonstruje, že Nezávislí byli zvláště úspěšní ve třech krajích: Plzeňském, Olomouckém a Libereckém. Tento úspěch může být připsán vlivu několika výrazných osobností, které ve zmíněných regionech kandidovaly jako nezávislí. Nezávislí a malé strany získali v listopadových volbách do krajských zastupitelstev v roce 2000 celkem 47 křesel.⁴³ V krajských volbách se utkalo celkem 41 stran, ale řada z nich kandidovala pouze v jednom regionu.

³⁹ PILAR, David – SMID, Milan: *Social Democrats Thumped in Regional Elections*, s. 2.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*

Tabulka 1**Volební výsledky podle stran v jednotlivých regionech (%)**

Region	ODS	4 K	ČSSD	KSČM	Nezávislí
Praha	35.54		14.66	10.83	3.11
Středočeský	28.76	21.30	15.84	21.93	
Jihočeský	25.84	22.52	13.43	19.44	
Plzeňský	24.17	16.69	14.94	21.02	10.49
Karlovarský	27.82	19.10	16.39	22.37	
Ústecký	26.75	13.73	17.24	28.22	4.92
Liberecký	24.81	14.79	13.00	16.29	6.26
Královehradecký	26.85	26.23	13.18	17.99	
Pardubický	24.54	29.37	13.37	17.46	4.17
Vysočina	18.85	25.46	11.47	20.00	
Jihomoravský	18.22	31.64	13.45	20.80	
Olomoucký	18.98	24.19	16.34	21.50	9.36
Zlínský	18.46	31.36	15.12	16.30	
Moravskoslezský	26.51	16.77	15.56	24.98	3.04

ZDROJ: Český statistický úřad <http://www.volby.cz/>

Tabulka 1 obsahuje i výsledky voleb do pražského krajského zastupitelstva v listopadu 2002. Občanská demokratická strana si zajistila více než třetinu hlasů, sociální demokracie za ní zaostala s pouhými 14 % a komunisté získali pouze 10 % hlasů. V pražských krajských volbách nebyla zaznamenána výraznější volební podpora Čtyřkoalici, protože se tato koalice stran mezi roky 2000 až 2002 rozštěpila. Z celkového počtu 70 křesel získala v pražském krajském zastupitelstvu ODS 30, ČSSD 12 a KSČM 8 křesel.⁴⁴

Z tabulky 1 je zřetelně patrná skladba krajů. ODS byla nejméně úspěšná v západních regionech České republiky. Základnou volební podpory bývalého premiéra V. Klause a ODS byla Praha a okolní kraje. Čtyřkoalice vynikala především na Moravě. Vysoká míra podpory křesťanských demokratů v krajích na jihovýchodě země do velké míry vysvětluje zmíněný úspěch Čtyřkoalici na Moravě. Komunistická strana byla nejméně úspěšná v ekonomicky stagnujících průmyslových regionech na severu Čech, Moravy a Slezska.

Listopadové volby roku 2000 byly jen stěží referendem o tom, jaké podpory se těšil vznik krajských samospráv u jednotlivých politických stran. Navzdory původnímu odporu ODS vůči vytvoření vyšších územně samosprávních celků a navzdory vině, kterou nesla za pomalou implementaci jejich vzniku, nebyli její kandidáti v prvních volbách

⁴⁴ *Volby do pražského zastupitelstva v listopadu 2002.* In: Český statistický úřad <http://www.volby.cz/pls/kv2002-win/kv11?xjazyk=CZ&xId=1>

do krajských zastupitelstev voliči potrestáni. Čtyřkoalice, která naopak vznik krajských samospráv nadšeně podporovala, byla ve volbách také velmi úspěšná. Komunisté měli ke vzniku krajských samospráv značné výhrady, a proto svým úspěchem v krajských volbách překvapili řadu pozorovatelů.

Tabulka 2 zaznamenává korelace mezi několika společensko-hospodářskými parametry a procentem hlasů každé politické strany v jednotlivých krajích.⁴⁵ Volební podpora ODS je pozitivně spojována se čtyřmi proměnnými: urbanizace, příjem na obyvatele, hustota zalidnění a procento pracovní síly zaměstnané ve službách. Podpora Občanské demokratické strany je záporně asociována s procentem pracovní síly zaměstnané v zemědělství a v lesnictví. Jak předpokládala naše hypotéza, získala Občanská demokratická strana vyšší míru podpory v bohatších a více urbanizovaných regionech země. Když vezmeme v potaz silnou bázi podpory, kterou má Občanská demokratická strana v Praze, tak se nejedná o žádné velké překvapení. Tabulka 2 také ukazuje, že se zvýšením míry urbanizace kraje (měřeno jako procento obyvatel žijících ve městech) klesá procento hlasů, jež získala Čtyřkoalice. Volební podpora Čtyřkoalice je pozitivně asociována s procentem obyvatel nad 60 let. Tato zjištění reflektují volební podporu křesťanských demokratů mezi staršími voliči a voliči na venkově.

Tabulka 2
Korelace se stranickou podporou podle regionu

Socioekonomická charakteristika (%)	ODS	4 K	ČSSD	KSČM
Celková populace	0.295	-0.002	0.232	0.098
Hustota populace	0.637*	-0.064	0.038	-0.606*
Urbanizace	0.733**	-0.677*	0.249	-0.222
Populace nad 60 let	0.227	0.626*	-0.311	-0.691**
Zaměstnanost v zemědělství a lesnictví	-0.572*	0.399	-0.500	0.130
Zaměstnanost v průmyslu	-0.480	-0.322	-0.022	0.468
Zaměstnanost ve službách	0.600*	0.007	0.150	-0.511
Nezaměstnanost	-0.182	-0.279	0.599*	0.775**
Příjem na hlavu	0.710**	-0.194	0.133	-0.485

Údaje v tabulkách odpovídají Pearsonovým korelačním koeficientům.

* $p < 0.05$

** $p < 0.01$

⁴⁵ Všech 14 regionů analyzuje tabulka 2, která poskytuje komplexní obrázek volebních výsledků. Je nutné přiznat, že zařazení pražských voleb, jež se konaly v listopadu 2002 a ne v listopadu 2000 jako ve všech ostatních krajích, vnáší do měření jistou odchylku. Pro společensko-ekonomické charakteristiky jednotlivých regionů viz DANĚK, Petr: *Kraje a jejich sociální, ekonomická a demografická charakteristika: Pohled očima politického geografů*. In: MRKLAS, Ladislav (ed.): *Krajské volby 2000*, s. 34, 35, 42. Údaje o míře nezaměstnanosti (čtvrté čtvrtletí roku 2000) a příjmu na obyvatele (průměrný hrubý měsíční příjem v roce 2000) jsou odvozeny z Českého statistického úřadu, <http://www.czso.cz>. Pro výši stranické podpory v jednotlivých krajích viz server Českého statistického úřadu.

Podle očekávání měla ČSSD a KSČM velmi dobré výsledky v krajích s vysokou mírou nezaměstnanosti. Komunistická strana uspěla rovněž v krajích s nízkou hustotou zalidnění. Na rozdíl od původní hypotézy klesalo procento hlasů komunistické strany s tím, jak se v kraji zvyšovalo procento obyvatel nad 60 let. Korelační koeficient je nejen směřován opačně, než očekávala původní hypotéza, ale je také statisticky významný. Toto zjištění může být způsobeno několika faktory. Praha má nejvyšší podíl obyvatel ve věku nad 60 let (21 %), ale míra nezaměstnanosti je zde ze všech krajů nejnižší (4,2 %). Moravskoslezský kraj má nejnižší podíl obyvatel ve věku nad 60 let (16 %), ale takřka nejvyšší míru nezaměstnanosti (14 %) v zemi. Je možné, že ekonomické faktory se projevují výrazněji než věk. Údaje v této studii jsou navíc seskupeny podle krajů. Průzkumy mínění jednotlivců, jako jsou „exit polls“ by poskytly přesnější vystižení souvislosti mezi věkem a volebním chováním. Na druhé straně mohl být tento jev způsoben i tím, že občané, kteří žili většinu života v komunistickém zřízení, nechtějí tuto stranu v soudobých volbách podporovat.

5 Diskuse

Volební účast byla v krajských volbách zejména v porovnání s předešlými volbami velmi nízká (33,6 %). Při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 1996 a 1998 byla volební účast dvakrát vyšší (76,4 %, resp. 72,7 %). Také v obecních volbách hlasovalo více voličů, v roce 1994 to bylo 60,7 % a v roce 1998 45 % oprávněných voličů.⁴⁶ Nízkou volební účast mohla v prvním kole krajských voleb způsobit skepse některých politických stran jako například ODS vůči vzniku krajských samospráv stejně jako nejistota voličů ohledně účelu a funkcí nových krajů. Hlavním viníkem mohla být všeobecná nedůvěra voličů v politický proces jako takový. Nízká volební účast v krajských volbách se totiž nejvíce jeví jako anomálie. Volby do Poslanecké sněmovny v červnu 2002 zaznamenaly volební účast jen 58 %, nejnižší od roku 1989.⁴⁷ Více než polovina oprávněných voličů (53 %) České republiky nedůvěřuje politickým stranám a dalších 25 % je vůči nim skeptických.⁴⁸

Vznik krajské úrovně vládnutí má potenciální možnost změnit stranický systém dané země. Například v Německu politické strany v krajských volbách často obnovily svou sílu. Tyto volby mohou stranám sloužit jako odrazový můstek pro opětovné prosazení v celostátních volbách. Krajské volby v roce 2000 a parlamentní volby v roce 2002 poskytují první pohled na možnou souvislost mezi novým systémem krajů a stranickým systémem České republiky. Ukázalo se ale, že krajské volby v roce 2000 mohly jen sotva sloužit jako ukazatel následného volebního úspěchu či neúspěchu politických stran při volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2000. Sociální demokracie se zotavila ze svého katastrofálního neúspěchu v krajských volbách v roce 2000, zatímco Občanské

⁴⁶ SOKOL, Petr: *Krajské volby. Kandidáti, úspěšnost stran a volební geografie*. Parlamentní zpravodaj, 2000, prosinec, s. 14.

⁴⁷ KRAUS, Michael: *The Czech Republic's First Decade*. Journal of Democracy, 14, 2003, č. 2, s. 50–64.

⁴⁸ ROSE, Richard – MUNRO, Neil: *Elections and Parties in New European Democracies*. Washington, D. C., CQ Press 2003, s. 55.

demokratické straně se nepodařilo zhodnotit svůj předešlý kvalitní výsledek. Čtyřkoalice se po volbách v roce 2000 rychle rozštěpila a komunistická strana se na politické scéně po volbách v roce 2000 a 2002 ocitla v izolaci.

Přestože se sociální demokracii nepodařilo získat v žádném krajském zastupitelstvu prostou většinu, v parlamentních volbách v roce 2002 dosáhla strana nejvyššího podílu z celkového počtu všech platných hlasů (30,2%).⁴⁹ Tento *comeback* může být připsán privatizaci tří největších bank v zemi, mírnému oživení ekonomického růstu díky přilákání největšího množství přímých zahraničních investic ze všech zemí střední a východní Evropy a tomu, že se ČSSD podařilo dostat Českou republiku zpět na správnou cestu směrem ke vstupu do EU.⁵⁰ Navíc zvolení Vladimíra Špidly novým předsedou strany na jaře roku 2001 pomohlo straně obnovit důvěryhodnost.⁵¹

Zatímco se sociální demokracie těsně po krajských volbách dostala na cestu vzestupu, Čtyřkoalice se ocitla v sestupné spirále. Čtyřkoalice nejenže excelovala v krajských volbách, ale dokonce si i ve volbách do Senátu na konci roku 2000 zajistila celých 39 z celkového počtu 81 křesel.⁵² Původní úspěch Čtyřkoalice poukazoval na schopnost politických sil mobilizovat volební podporu občanů proti snahám ODS a ČSSD vytvořit v České republice systém dvou stran. Nicméně dluh ODA, jedné z menších stran v koalici, dosáhl 70 milionů korun. Především KDU měla obavy z budoucnosti Čtyřkoalice, pokud by tento dluh zůstal nevyřešen. Finanční neshody a debata o rozdělení nejvyšších pozic na kandidátních listinách vyústily v lednu 2002 v odchod ODA z koalice. Demokratická unie, další menší strana v koalici, se spojila s Uníí svobody. Koalice Unie svobody a křesťanské demokratické strany dosáhla v parlamentních volbách v roce 2002 jen 14,3 % všech hlasů, ale přesto vytvořila se sociální demokracií vládní koalici s nejistou parlamentní většinou. Společně disponují v dvousetčlenné Poslanecké sněmovně 101 křeslem.⁵³

Po volbách v roce 2000 a 2002 se komunistická strana ocitla v izolaci. Občanská demokratická strana a Čtyřkoalice s ní odmítly v krajských zastupitelstvech jakkoli spolupracovat.⁵⁴ Část sociální demokracie sondovala možnost spolupráce s KSČM, to ovšem nevedlo ke koalici. Všechny posty krajských hejtmanů byly rozděleny mezi Občanskou demokratickou stranu a Čtyřkoalici. I když komunistická strana získala v parlamentních volbách v roce 2002 impozantních 18,5 % hlasů,⁵⁵ sociální demokracie se opět vyhnula možnosti utvořit s touto stranou koalici.

Občanské demokratické straně se nepodařilo zhodnotit svůj dobrý výsledek ve volbách do krajských samospráv v roce 2000. S méně než čtvrtinou všech hlasů (24,5 %) byla po parlamentních volbách poprvé od svého vzniku v roli skutečné opo-

⁴⁹ KRAUS, Michael: c. d., s. 54.

⁵⁰ *Ibid.*, s. 59.

⁵¹ *Ibid.*, s. 60.

⁵² VALASKOVA, Maria - KARAKEVA, Sofia: *Four-Party Coalition Wins, ODS and CSSD Lose Majority in Senate*. Carolina/E, 24. listopadu 2000, č. 395, s. 1.

⁵³ KRAUS, Michael: c. d., s. 50.

⁵⁴ PILAR, David - SMID, Milan: c. d., s. 2.

⁵⁵ KRAUS, Michael: c. d., s. 54.

ziční strany.⁵⁶ Přestože na konci roku 2002 rezignoval V. Klaus na funkci předsedy ODS, rozhodně neměl v úmyslu odejít do politického důchodu. Poslanci a senátoři po dlouhém politickém dohadování zvolili V. Klause v únoru 2003 těsnou většinou (142 z možných 281 hlasů) v pořadí druhým prezidentem České republiky.⁵⁷

Přestože se V. Klaus svými výhradami k členství České republiky v Evropské unii netajil, voliči v referendu, které proběhlo v červnu 2003, vyjádřili se vstupem do EU souhlas. V každém ze čtrnácti krajů se kladně ke vstupu vyjádřilo více než 73 % voličů. Voličská podpora sahala od nejvyšších 80,5 % ve Zlínském kraji po nejnižších 73,8 % v Libereckém kraji.⁵⁸ Jedinou špatnou zprávou byla nízká volební účast, pouhých 55,2 %.⁵⁹

Nelze popřít, že vnější nátlak ze strany Evropské unie hrál při vzniku krajských samospráv v České republice významnou roli, ale stejně důležité je také pochopení role vnitropolitických faktorů, zejména manévrování jednotlivých politických stran. Velký počet nových krajů a nezdařený pokus vést jejich hranice podél historických rozhraní reflektují jasný pokus o omezení moci a vlivu nových krajských samospráv. Po celá 90. léta vnímala Klausova ODS vznik krajských zastupitelstev jako hrozbu administrativní kontroly centra a ohrožení moci ODS. ČSSD a ODS usilovaly o využití volebního zákona do krajských zastupitelstev jako prostředku k vytvoření systému dvou stran. Čtyřkoalice vznikla jako reakce na tyto snahy. Navzdory úspěchu v prvním kole krajských voleb se Čtyřkoalici nepodařilo udržet si vnitřní jednotu. Za stavu měnicích se stranických koalic, pevné pozice komunistické strany, chybějící dominantní strany a všeobecné nedůvěry voličů k politickým stranám může trvat mnoho let, než se krajské volby stanou užitečným ukazatelem úspěchu či neúspěchu politických stran v následných parlamentních volbách.

Pro pozorovatele vztahů mezi jednotlivými úrovněmi vládnutí budou krajské samosprávy v České republice i nadále sloužit jako cenný prvek analýzy. Se vstupem České republiky do Evropské unie k 1. květnu 2004 se krajské samosprávy začnou podílet také na správě Strukturálních fondů Evropské unie. Účelem těchto fondů je napomoci k řešení regionálních disparit a posílení hospodářského růstu regionů. Úkol vyrovnávání nerovnosti mezi kraji bude v České republice náležet mezi ty nejkomplicovanější. Pouze kraj Praha se může chlubit výší HDP na obyvatele, která přesahuje průměr EU. Ve zbývajících krajích sahá HDP na obyvatele od 50 po 64 % průměru EU.⁶⁰ Vedle toho se budou krajská zastupitelstva i nadále potýkat s novými pravomocemi v oblastech vzdělávání, regionálního rozvoje, dopravy, zemědělství, životního prostředí a zdravotní péče. Dalším testem budou až následující krajské volby, které opětovně poskytnou možnost zkoumat měnicí se stranické koalice, stranické platformy a strategie volebních kampaní.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 59.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 64.

⁵⁸ *Referendum o přistoupení České republiky k Evropské unii konané ve dnech 13.-14. 6. 2003*
<http://www.volby.cz/pls/ref2003/re12?xjazyk=CZ>

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ DANĚK, Petr: *Kraje a jejich sociální, ekonomická a demografická charakteristika*. In: MRKLAS, Ladislav (ed.): *Krajské volby 2000*, s. 42.

SUMMARY

DECENTRALIZATION IN THE CZECH REPUBLIC: THE EUROPEAN UNION, POLITICAL PARTIES AND THE CREATION OF REGIONAL ASSEMBLIES

The article follows two important processes of the Czech politics since 1989: creation of regional administration and process of accession into European Union. Both aspects represent key factors of the post-communist transition. First part analyzes debate and building of the domestic policy point of view. Establishment of regional assemblies was effected by historical experience, both pre-communist as well as decades communist period, by current political preferences and also by dissolution of the Czech-Slovak Federation in 1993. The team of authors argues that political parties played significant role throughout the whole period of preparation of new regional settlement. Approach of all important parties (ODS, ODA, ČSSD, KDU-ČSL, KSČM) is observed, with regard to their political orientation, self-interest, etc. Authors argue that process of the EU enlargement was also inevitably tied with the creation of regional assemblies and vice versa. EU requirements for the applicant countries included regional reform and establishment of the regional structures. It became dynamic force in the case of Czech Republic. Authors also tried to analyze impact of the 2000 regional and 2002 parliamentary elections in connection with the new regional settlement and the process of the EU enlargement.

Written by authors

Michael Baun, Ph.D.
Professor of Political Science
Pizer Chair of International Relations
Valdosta State University
1500 N Patterson St., VALDOSTA, GA 31698 , USA
email: mbaun@valdosta.edu

Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
e-mail: jirilach@quick.cz

James T. Laplant, Ph.D.
Associate Professor of Political Science
Valdosta State University
1500 N Patterson St., VALDOSTA, GA 31698 , USA
e-mail: jlaplant@valdosta.edu

Mgr. Dan Marek, Ph.D., M.A.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
e-mail: marekd@tiscali.cz

ÚZEMNÍ PODPORA OBČANSKÉ DEMOKRATICKÉ STRANY VE VOLBÁCH

Pavel Šaradín

Sledovat regionální podporu jednotlivých politických stran má značný význam, už z toho důvodu, že odráží určité sociodemografické, kulturní a politické nálady na určitém území. Již dříve jsem se zabýval voličskou podporou Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové ve volbách. Zde jsem prokázal, že KDU-ČSL „je vyprofilovanou stranou s vyhraněnou a v podstatě omezenou regionální podporou. Ta se odráží zejména od míry římskokatolického vyznání v populaci jednotlivých oblastí České republiky.“¹

Velmi zajímavé bude zjištění, jakou regionální podporou disponuje Občanská demokratická strana (ODS), tedy subjekt, který vznikl až po prvních svobodných parlamentních volbách, které se v Československu konaly v roce 1990. Programový rámec ODS jeho autoři založili na liberálních a konzervativních idejích. Ačkoliv se tato strana oficiálně ustavila až na kongresu, který se konal 20. a 21. dubna 1991 v Olomouci, přesto se celá řada osob, které ji od počátku podporovaly, projevovala v duchu těchto idejí už před jejím vznikem. „Program Občanské demokratické strany psal především Josef Zieleniec, který jej konzultoval se svým poradním orgánem. Docházeli tam například Rudolf Kučera, Václav Bělohradský [...], Alena Hromádková, Zuzana Roithová, Václav Marhoul [...], a samozřejmě i několik lidí z líhně ODS; například Miroslav Macek byl autorem kapitoly o sociální politice, a stal se expertem na stanovy strany.“² Strana ihned po svém založení dokázala zaujmout statisíce občanů, což se projevilo jednak v průzkumech veřejného mínění, jednak v parlamentních volbách v roce 1992, kdy jí vyjádřili značnou podporu. Během tří čtyř měsíců požádalo o vstup do strany „sedmnáct tisíc“ osob.³ Ona „zajímavost“, kterou jsem zformuloval na začátku odstavce, spočívá v tom, že před volbami v roce 1990 v Československu nebylo možné zjistit, které segmenty společnosti podporují liberální politiku a jaká je regionální (popřípadě skupinová) profílace takto smýšlejících občanů. Uzavřený systém Národní fronty přirozeně existenci liberální strany neumožňoval. Proto jde

¹ Čtyřkoalice dále sestávala z Unie svobody, Občanské demokratické aliance a Demokratické unie.

² Názvy krajů zde uvádím v jejich původním označení.

³ www.ods.cz (19. 3. 2004)

o fenomén nový, ODS nemá ve zdejší stranickém systému žádného předchůdce, na nějž by mohla navazovat.⁴

Občanská demokratická strana vznikla rozštěpením Občanského fóra, když se část jeho představitelů v čele s předsedou tohoto širokospektrálního hnutí, Václavem Klausem, rozhodla nasměrovat je k jasné programové profilaci a vytvoření přehledné flexibilní stranické struktury. Tyto dva úkoly občanští demokraté splnili a stali se hegemonech české politiky 90. let. Úspěch ODS je však založen i na něčem jiném. Historik Jiří Suk k tomu dodává: „V létě 1990 si Klaus (tedy ještě než byl zvolen předsedou OF – pozn. aut.) na rozdíl od většiny politiků nevezme dovolenou, ale začne objíždět okresní a krajská OF a hledat podporu pro svou ekonomickou politiku. Naváže tím na četné předvolební mítinky v Severomoravském kraji, které mu ve volbách zajistily nejvíce preferenčních hlasů ze všech lídrů OF. V polistopadové politice je to něco zcela nového.“⁵ Stejným způsobem se nasazení Václava Klause projevilo i v dalších obdobích a pomohlo mu nejen k tomu, aby stanul v čele Občanského fóra (17. 10. 1990), ale v čele dvou českých vlád, když se mu s ODS povedlo v roce 1992 a 1996 zvítězit v parlamentních volbách.

Představitelům ODS se podařilo přesvědčit občany o tom, že účinná ekonomická reforma může proběhnout výhradně podle pravicového scénáře. Tímto krokem si v první polovině 90. let strana zajistila potřebnou podporu. První programové teze publikovala v prohlášení „Svoboda a prosperita“, které přijali delegáti již zmíněného olomouckého kongresu. Volební programy ODS (a názory jejich představitelů) vyústily autorům knihy „Strategie sociální transformace české společnosti“ do bodu, který pojmenovali „konzervativní etatistický neoliberalismus“. Ideologie občanských demokratů je založena na směsici neoliberálních a nekonzervativních tezí, které doplňují odmítáním decentralizace státu.⁶ Na tomto tvrzení z poloviny 90. let se příliš nezměnilo, strana zastává v tomto směru konzistentní politická stanoviska.

Pro vývoj ODS byly v mnoha směrech přelomové volby do Poslanecké sněmovny PČR v roce 1996. V nich sice obhájila prvenství, nicméně oproti volbám předcházejícím část voličů ztratila (jak uvidíme níže v analýze – pozn. aut.). Spolu s dosavadními partnery, Občanskou demokratickou aliancí a Křesťanskou a demokratickou unií – Československou stranou lidovou, pak sestavila pouze menšinový kabinet. Ten se od počátku ocital ve vnitrokoaličních sporech a navíc parametry ekonomické reformy, které nastavil kabinet V. Klause, vedly v roce 1997 k restriktivním vládním opatřením. Spolu s několika skandály, především finančními, a odchodem J. Zieleniece z postu ministra zahraničí, místopředsedy vlády a místopředsedy ODS nastartovaly nejhlubší politickou krizi v polistopadovém období. Jejím výsledkem byl rozkol uvnitř ODS, demise Klausova kabinetu a nakonec i výzva určená tzv. názorové platformě, aby ji její

⁴ FIALA, Petr – HLOUŠEK, Vít: *Stranický systém České republiky*. In. FIALA, Petr – HERBUT, Ryszard a kol.: *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 47.

⁵ ŠARADÍN, Pavel: *Územní podpora KDU-ČSL ve volbách*. *Politologická revue*, 9, 2003, č. 2, s. 45–64.

⁶ HAVLÍK, Petr: *Klaus a ti druzí*. Praha, Pallata 1998, s. 43.

členové zrušili, nebo odešli z ODS.⁷ Tímto vznikl občanským demokratům na pravici další konkurent – Unie svobody.

ODS se ovšem dokázala konsolidovat a vsadila vše na osobu V. Klause, který naprosto dominoval volební kampani své strany před volbami v roce 1998. V nich sice ODS skončila až za Českou stranou sociálně demokratickou, nicméně její odraz od politického dna byl impozantní. Nakonec rozdíl mezi ní a ČSSD nečinil ani 5 % hlasů. Navíc ODS dokázala využít nerozhodnosti Unie svobody, která měla příležitost usednout ve vládě spolu s ČSSD a KDU-ČSL. Nicméně tu nevyužila, a tak V. Klaus nabídl předsedovi sociální demokracie Miloši Zemanovi dohodu, která spočívala v tom, že by ODS mohla za určitých okolností podpořit vznik menšinového kabinetu ČSSD. Tímto krokem se V. Klaus vzdal možnosti, že by nakonec nový kabinet sestavil on sám. Následnou spolupráci dvou ideově odlišných největších politických stran ukotvila „Smlouva o vytvoření stabilního politického prostředí v ČR“, která bývá běžně označována jako tzv. opoziční smlouva. Kooperace obou subjektů pak byla prohloubena v lednu 2000, a to uzavřením programových dodatků, tzv. tolerančním patentem. Ačkoliv se obě smlouvy jevíly výhodnější pro ODS, která si tak zajistila podíl na moci, aniž by nesla přímou vládní odpovědnost, dokázala sociální demokracie ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2002 znovu zvítězit. ODS se tak stala poprvé za dobu své existence standardní opoziční stranou. Na webových stránkách její představitelé tvrdí, že „ODS přešla do čisté opozice“. Kromě volebních výsledků je jednou z nejpodstatnějších událostí v historii ODS odstoupení jejího zakladatele a dlouholetého předsedy V. Klause z této funkce. Na 13. kongresu strany jej vystřídal senátor Mirek Topolánek (konal se 13.–15. 12. 2002 ve Františkových Lázních).

Všechny tyto hlavní události ovlivnily výsledky ODS v dosavadních sněmovních volbách. Vedle toho dosahuje tato strana dobrých a stabilních výsledků rovněž v ostatních typech voleb: do Senátu, obecních i krajských zastupitelstev. V posledně zmíněných, které se konaly v listopadu 2000, dokonce dokázala s přehledem zvítězit a získala nejvíce hejtmanských postů. Tím také posílila svůj vliv v regionech.

V následujícím textu se zaměřím na územní podporu Občanské demokratické strany v jednotlivých druzích voleb, a to především v těch, které se uskutečnily po vzniku samostatné České republiky.

Volební podpora ve sněmovních volbách

V tabulce 1 uvádím přehled výsledků ODS v dosavadních volbách do PS PČR, který doplňuji o výsledky do České národní rady v roce 1992. Zde ODS kandidovala v koalici s Křesťanskodemokratickou stranou.

⁷

BENEŠOVÁ, Libuše: *Kronika ODS. 10 let historie*. Praha, ODS 2001, s. 19.

Tabulka 1: Výsledky voleb pro ODS do PS PČR (1992–2002)

Rok	1992 ⁸	1996 ⁹	1998	2002
% hlasů/mandáty	29,73/76	29,62/68	27,74/63	24,47/58

Z tabulky 1 vyplývá, že občanští demokraté neustále ztrácejí, a to jak v procentech hlasů, tak z hlediska počtu zákonodárců v dolní komoře. V letech 1992 až 2002 oslabili o 18 mandátů, respektive 5,26 % hlasů. Pakliže přihlédneme pouze k volbám, které se uskutečnily jen v samostatné ČR, pak v letech 1996 až 2002 občanští demokraté přišli o 10 poslanců, respektive obdrželi o 3,27 % hlasů méně.

Tabulka 2: Zisky ODS v Parlamentu ČR

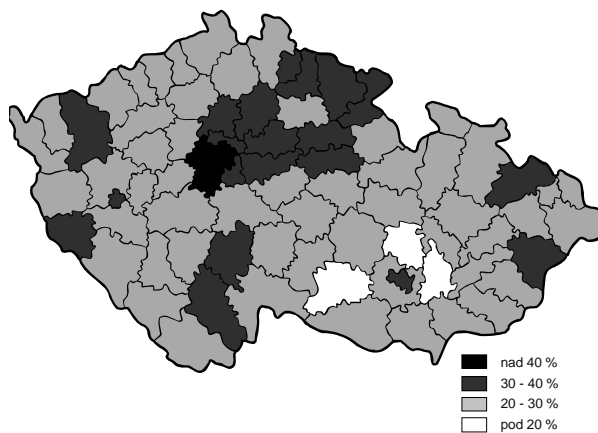
Rok	Počet mandátů v Poslanecké sněmovně	Mandáty v %	Počet mandátů v Senátu	Zisk mandátů ve volbách	Mandáty v %	Celkem
1996	68	34	32	32	39,5	102
1998	63	31,5	26	9	32,1	89
2000	-	-	22	8	27,2	-
2002	58	29	26	9	32,1	87

Z tabulky 2 vyplývá, že celkový počet zástupců ODS v Parlamentu ČR neustále klesá. Jak jsem již ukázal, zvlášť patrné je to v případě dolní komory. Podíváme-li se na senátní zastoupení občanských demokratů, pak největšího úspěchu dosáhl v prvních volbách, kdy se jim podařilo získat více než třetinu mandátů. Naopak nejhůře dopadla ODS po volbách v roce 2000, tedy v době silného postavení Čtyřkoalice. Poprvé nedosáhla ani 30% zastoupení v této komoře. Naopak na podzim roku 2002, tedy v době, kdy již byla v opozici, zvýšila zde své zastoupení o čtyři mandáty. Podíváme-li se na jednotlivé volby, pak ODS nedokázala v letech 1998 a 2002 konkurovat Čtyřkoalici, která přitáhla voliče zejména deklarovanou snahou po spolupráci, a kandidáty, kteří zaujali jak levicové, tak pravicové voliče. V roce 1998 Čtyřkoalice získala o čtyři a v roce 2000 dokonce o devět mandátů více než ODS. Opačná situace nastala o dva roky později, kdy už Čtyřkoalice neexistovala a jednotlivé strany, které ji předtím tvořily, už voliče nemotivovaly.

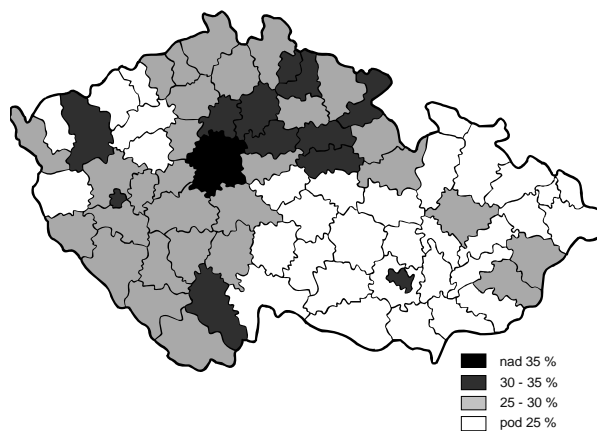
⁸ Někteří autoři viděli určitou podobu mezi Československou národní demokracií a právě ODS (úspěšnost ve velkých městech, národní orientace, inspirace Václava Klause Aloisem Rašinem), nicméně o žádné přímé návaznosti hovořit nelze.

⁹ SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*. Praha, Prostor 2003, s. 459.

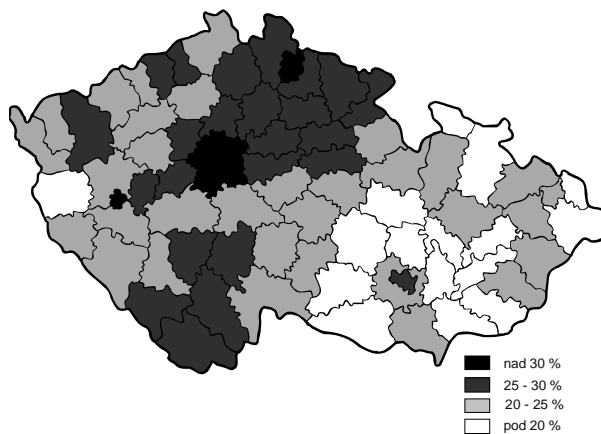
Mapa 1: Voličská podpora v roce 1996

Mapa 2: Voličská podpora v roce 1998

Mapa 3: Voličská podpora v roce 2002

Přibližme si nyní regionální podporu této strany. Základními územními jednotkami, které používám, jsou okresy.

Z těchto tří map je patrné, že Občanská demokratická strana se těší ve volbách do Poslanecké sněmovny větší oblibě v Čechách než na Moravě. Stabilní podporou disponuje především ve větších městech, jako jsou Praha, Plzeň či Brno. K okresům s nadprůměrnými zisky pro ODS patří část jižních, středních a východních Čech, konkrétně například okresy České Budějovice, Jablonec nad Nisou, Karlovy Vary, Náchod, Mladá Boleslav či Hradec Králové. Naopak nejmenší důvěrou občanští demokraté disponují na Moravě. Jedná se o severní okresy Jeseník, Bruntál či Karviná a okresy střední a jižní Moravy, jako například Hodonín, Uherské Hradiště, Kroměříž, Přerov či Znojmo.

Podívejme se nyní na některé údaje z voleb 2002 podrobněji. Tabulka 3 nabízí rozložení mandátů pro ODS, a to dle umístění mezi jednotlivými parlamentními stranami.

Tabulka 3: Umístění parlamentních stran ve volbách 2002

Umístění	ČSSD	Koalice	KSČM	ODS
1	3690	574	1222	1044
2	2076	759	1835	1738
3	529	1442	2052	2345
4	73	3593	1259	1241

Vítězná sociální demokracie obsadila nejvíce prvních a druhých míst. O tom, že ODS dominuje hlavně ve větších městech, svědčí skutečnost, že celorepublikově sice občanští demokraté předběhli komunisty, nicméně KSČM obsadila ve volebních jednotkách více prvních i druhých míst. Sečteme-li umístění na prvním a druhém místě u občanských demokratů a komunistů, pak toto vyjde ve prospěch KSČM (o 275 obcí).

V další tabulce znázorňují údaje pro jednotlivé politické strany, když obdržely pod 10 % a 50 a více % hlasů.

Tabulka 4: Zisky pod 10 % a nad 50 % hlasů

	ČSSD	Koalice	KSČM	ODS
Pod 10 %	34	2090	525	614
Nad 50 %	64	18	38	16

Rovněž tato tabulka odpovídá předchozímu zjištění, zejména v počtu obcí, kde jednotlivé strany získaly alespoň 50 % všech hlasů. Zde totiž ODS, již se této důvěry dostalo v 16 obcích, předstihly všechny ostatní subjekty, a to včetně celorepublikově

horší Koalice. Ta totiž zásluhou silné regionální podpory KDU-ČSL na jižní Moravě a ve východních Čechách obdržela v 18 obcích alespoň 50 % hlasů. Podívejme se nyní, ve kterých 16 obcích přesvědčili občanští demokraté přinejmenším polovinu voličů. U nich pak uvádím zisky této strany rovněž v komunálních volbách 2002 a ve volbách do krajských zastupitelstev 2000, a to včetně volební účasti.

Tabulka 5: Nejúspěšnější obce pro ODS ve volbách do PS PČR (2002)

Obec	PS PČR (%)	Vol. účast (%)	Kraj (%)	Vol. účast (%)	Komun. (%)	Vol. účast (%)
Čilá	68,16	91,67	63,15	100,00	Nekand.	90,48
Strážné	57,73	61,25	40,00	25,93	Nekand.	81,38
Radostín	57,69	63,93	52,08	40,00	100,00	38,89
Vanůvek	56,25	53,33	69,23	43,33	Nekand.	87,10
Ohaveč	55,56	75,00	45,83	46,15	Nekand.	68,00
Nová Pláň	55,00	90,91	60,00	50,00	Nekand.	85,71
Pec p/Sněžkou	53,06	69,00	54,22	29,42	13,84	64,76
Budyně	51,61	83,78	9,52	67,74	Nekand.	82,86
Hradiště	51,52	94,44	46,15	62,50	Nekand.	85,00
Drahouš	51,52	65,08	25,00	14,55	Nekand.	51,67
Proruby	51,43	74,47	42,30	54,17	Nekand.	82,22
Proseč p/Křemešníkem	50,98	82,86	50,00	40,63	Nekand.	77,61
Praha-Nedvězí	50,75	68,18	-	-	Nekand.	62,76
Pátek	50,19	65,29	52,17	28,13	53,55	69,32
Tatrovice	50,00	58,12	40,29	65,42	38,57	91,06
Kyje	50,00	69,05	65,21	54,76	Nekand.	73,81
ČR	24,47	58,00	23,82	33,64	-	43,39

Z tabulky 5 lze vysledovat řadu zajímavých údajů, především to, že takřka ve všech místech, kde dosáhla vynikajících výsledků ODS, byla nadprůměrná volební účast [s výjimkou obce Vanůvek (někdejší okres Jihlava), s průměrem takřka totožná byla i v Tatrovicích (Sokolov)]. Mnohem více ovšem napovídá další sloupec, kde uvádím zisky strany v krajských volbách, spolu s volební účastí. ODS totiž v těchto obcích dosáhla srovnatelných výsledků jako ve volbách sněmovních [opět až na malé výjimky: v Budyni (Strakonice) ji předběhly Čtyřkoalice, Strana venkova a KSČM, v Drahouši (Rakovník) sociální demokraté]. Odchyly nejsou výrazné, ani když se k volbám dostavilo méně voličů. Tak například v Peci pod Sněžkou přišlo v krajských volbách dvaapůlkrát méně voličů než ve volbách sněmovních (které jsou z hlediska volební účasti vyhledávanější než ostatní typy voleb), přesto zisk nepatrně vzrostl. V obci Pátek (Nymburk) poklesla participace dvojnásobně a ODS posílila. To svědčí o tom, že

strana disponuje konsolidovanou volební základnou, respektive že má stálého voliče, který se navíc voleb zúčastňuje. Jen ilustrativní hodnotu mají dva poslední sloupce, jelikož se jedná zejména o menší obce. Občanští demokraté postavili kandidátku pouze ve čtvrtině z nich.

Krajské volby 2000

V prvních krajských volbách, které se uskutečnily v listopadu 2000, dosáhla Občanská demokratická strana výrazného úspěchu. Zvítězila v nich a získala také nejvíce křesel hejtmana. Na celorepublikové úrovni jí konkurovala pouze Čtyřkoalice. Úspěch ODS je znatelný především v oblastech tradiční voličské podpory, tzn. tam, kde má strana silný a stabilní elektorát. Stejným způsobem je vysvětlitelný úspěch rovněž u komunistů a Čtyřkoalice; zde především zásluhou nejsilnějšího člena tohoto středopravicového uskupení Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové.¹⁰ Výsledky parlamentních stran v krajských volbách nabízí tabulka 6.

Tabulka 6: Zisky parlamentních stran v krajských volbách (2000)

Strana	Počet hlasů	%	Počet mandátů
ODS	559 301	23,81	185
Čtyřkoalice	537 012	22,86	171
KSČM	496 688	21,14	161
ČSSD	344 441	14,66	111

Přestože ODS na celorepublikové úrovni zvítězila, neplatí to pro všechny regiony. Jak uvidíme, podpora v jednotlivých krajích je velmi odlišná. Základní přehled ODS v krajských volbách dokumentuje tabulka 7.

¹⁰ MACHONIN, Pavel – ŠŤASTNOVÁ, Pavlína – KROUPA, Aleš – GLASOVÁ, Alice: *Strategie sociální transformace české společnosti a jejich úspěšnost v parlamentních volbách 1996*. Brno, Doplněk 1996, s. 46–61.

Tabulka 7: Zisky ODS v krajských volbách v jednotlivých regionech (2000)

Kraj ¹¹ (počet mandátů v zastup.)	Vol. účast v %	Hlasy v %	Hlasy v % (kraj. město)	Umístění dle %	Počet mandátů/ % mandátů
Středočeský (65)	32,77	28,77	-	1	21/32,3
Budějovický (55)	34,13	25,85	35,48	1	16/29,1
Plzeňský (45)	35,55	24,17	29,77	1	13/28,9
Karlovarský (45)	28,44	27,83	31,11	1	15/33,3
Ústecký (55)	29,68	26,76	35,89	2	17/30,1
Liberecký (45)	33,07	24,81	23,71	1	13/28,9
Královéhradecký (45)	34,74	26,86	26,92	1	14/31,1
Pardubický (45)	36,46	24,54	33,26	2	12/26,7
Jihlavský (45)	35,86	18,86	24,58	3	10/22,2
Brněnský (65)	34,93	18,23	22,68	3	13/20,0
Olomoucký (55)	34,19	18,99	21,90	3	12/21,8
Zlínský (45)	36,07	18,47	25,76	2	9/20,0
Ostravský (65)	32,24	26,51	35,11	1	20/30,1

Rozdíl mezi nejméně úspěšným a nejúspěšnějším kraje z hlediska procentuální podpory činil 10,54 % hlasů (Středočeský vs. Brněnský kraj). Přihlédneme-li k zisku mandátů, pak pouze pětinu křesel získali občanskí demokraté v kraji Zlínském a Brněnském. Největší zastoupení má ODS na Karlovarsku, kde obsadila plnou třetinu křesel.

Volby do obecních zastupitelstev

Tabulka 8: Zisky ODS v komunálních volbách

Volby	% hlasů	Počet abs. hlasů	Počet mandátů	% kandidátek ¹²	Volební účast
1994	29,56	37 872 640	7 289	24,04	60,68
1998	24,16	18 959 786	5 697	20,91	45,02
2002	25,23	20 360 211	5 729	21,59	43,39

Doposud nejlepším výsledkem z hlediska počtu mandátů se ODS představila v prvních volbách do obecních zastupitelstev, jichž se zúčastnila (1994). Mírný pokles nastal v roce 1998, naopak o čtyři roky později si strana mírně polepšila. Musíme ale

¹¹ BENEŠOVÁ, Libuše: c. d., s. 52.

¹² KUKLÍK, Pavel: *Volby do zákonodárných sborů 5.-6. června 1992*. Praha, Federální statistický úřad 1992, s. 11.

přihlédnout k tomu, že pokles či zisk mandátů souvisí i s počtem kandidátek, které občanští demokraté dokázali sestavit. Nejvíce jich měli právě ve vítězném roce 1994, nejméně naopak v roce 1998, tedy v době, kdy ji opustila řada někdejších členů a kdy jí vyrostla určitá konkurence v podobě Unie svobody. Přihlédneme-li ovšem k počtu získaných absolutních hlasů, pak strana díky své podpoře zejména ve větších městech nemá konkurenci.

Podívejme se nyní, jakým způsobem uspěla v jednotlivých krajích.

Tabulka 9: podpora ODS v krajích v obecních volbách 2002

Kraj	Zisk (v %)	Volební účast (v %)
Praha	37,67	35,30
Středočeský	24,08	50,54
Jihočeský	23,57	49,97
Plzeňský	29,47	45,29
Karlovarský	19,42	38,92
Ústecký	23,92	37,70
Liberecký	24,57	44,67
Královéhradecký	22,36	50,69
Pardubický	22,15	50,01
Vysočina	15,66	54,87
Jihomoravský	24,85	44,46
Olomoucký	16,05	47,00
Zlínský	16,73	50,43
Moravskoslezský	23,75	37,22

Regionální rozdíly v podpoře ODS jsou markantní. Rozdíl mezi Prahou, která je pro ODS dominantním územím, a krajem Vysočina, kde oslovili v obecních volbách občanští demokraté nejméně voličů, činí 22,01 %! Kdybychom Prahu kvůli specifičnosti její situace, ať již kulturní, sociální, demografické, nebo kvůli tomu, že nejde o kraj jako takový, ale o hlavní město, vynechali, pak rozdíl mezi Vysočinou a Plzeňským krajem je stále velmi znatelný - 13,81 %.

Úspěšnost ODS v obecních volbách je dána především jejími zisky ve větších městech. Podíváme-li se podrobněji na její výsledky například v pro ni nejhorším kraji (Vysočina), pak je tato podpora patrná i zde. Ve všech obecních zastupitelstvech obdržela ODS pouze 4,94 % hlasů (při volební účasti 69,82 % voličů), zatímco v městských 19,40 % hlasů (při volební účasti 46,30 % voličů). Výše takovéto podpory vyplývá rovněž z tabulky 10, která zobrazuje její zisky v někdejších okresních městech kraje Vysočina a okresech jako takových.

Tabulka 10: Zisky ve městech a okresech kraje Vysočina (KomV 2002)

Město	Zisk v okr. městech (v %)	Zisk v okresech (v %)
Havlíčkův Brod	14,69	13,72
Jihlava	26,03	20,21
Pelhřimov	21,55	17,03
Třebíč	15,21	11,26
Žďár nad Sázavou	30,69	15,93

I v tomto případě jsou regionální rozdíly patrné, především tam, kde jsou tradičně úspěšné jiné subjekty. ODS v Třebíči a Havlíčkově Brodě skončila na druhém, respektive třetím místě. V Jihlavě, Pelhřimově a Žďáru nad Sázavou zvítězila. V poslední zmíněném městě obdržela téměř dvakrát více hlasů než v celém okrese. Jen pro zajímavost. V sousedním Jihomoravském kraji v někdejších okresních městech skončila ODS takto: Blansko 15,93 % (2. místo), Břeclav 12,45 % (4), Hodonín 17,19 % (3), Vyškov 15,89 % (3), Znojmo 14,03 % (3). Vynechal jsem kvůli atypičnosti někdejší okresy Brno-venkov a Brno-město, které ovšem pozici občanských demokratů zvýraznily. Jen ve volbách do Zastupitelstva statutárního města Brna obdržela ODS podporu 32,34 % hlasů. Ale zpět k oněm pěti městům. Ani v jednom totiž občanští demokraté nedosáhli průměru kraje, který činil právě díky Brnu-městu 24,85 % hlasů. Tento výsledek zařadil Jihomoravský kraj dokonce na třetí pozici mezi kraji, a to včetně Prahy. ODS v obecních zastupitelstvech Jihomoravského kraje získala 8,89 % hlasů, v městských 17,20 % hlasů. Oba údaje jsou výrazně pod krajským průměrem strany.

Závěr

Volební podpora Občanské demokratické strany je regionálně vyprofilovanou veličinou, i když její úspěšnost je dána také typem voleb. Nejvíce úspěšná je strana ve volbách do Poslanecké sněmovny, a to přestože jí voliči doposud důvěřovali stále méně. Nicméně v textu jsem prokázal, že ODS je především subjektem velkých a větších měst. Což koresponduje s řadou mínění, která již byla publikována: „Typickými voliči ODS podle analýzy voleb 1998 jsou lidé ve věku 18–44 let z velkého města se vzděláním ukončeným alespoň maturitou, samostatně výdělečně činní či zaměstnanci, buď zcela bez vyznání nebo hlásící se k nekatolické křesťanské denominaci.“¹³ Ukázal jsem však, že v některých případech může být její obliba nadprůměrná i v menších obcích (viz tabulka 5). Ale to jsou spíše výjimky, které potvrzují zejména to pravidlo, že občanští demokraté mají stálý elektorát, o nějž se mohou kdykoliv opřít.

Podíváme-li se na mapy volebních podpor, pak kromě velkých měst dosahuje ODS lepších výsledků v českých krajích, což platí především pro některá území středních, jižních, severních a východních Čech. Na území Moravy jí konkuruje hlavně Křesťan-

¹³ Všechny volební výsledky, není-li uvedeno jinak, pocházejí z databáze Českého statistického úřadu, která je k dispozici na www.volby.cz.

ská a demokratická unie – Československá strana lidová, v obecních volbách přirozeně nezávislí kandidáti a jejich sdružení, ale také komunisté.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Tištěné

KUKLÍK, Pavel: *Volby do zákonodárných sborů 5.-6. června 1992*. Praha 1992.

Internetové zdroje

www.ods.cz

www.volby.cz

LITERATURA

BENEŠOVÁ, Libuše: *Kronika ODS. 10 let historie*. Praha, ODS 2001.

FIALA, Petr - HLOUŠEK, Vit: *Stranický systém České republiky*. In. FIALA, Petr, HERBUT, Ryszard a kol.: *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno 2003, s. 9–54.

HAVLÍK, Petr: *Klaus a ti druzí*. Praha 1998.

MACHONIN, Pavel - ŠTASTNOVÁ, Pavlína - KROUPA, Aleš - GLASOVÁ, Alice: *Strategie sociální transformace české společnosti a jejich úspěšnost v parlamentních volbách 1996*. Brno 1996.

SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce*. Praha 2003.

ŠARADÍN, Pavel: *Územní podpora KDU-ČSL ve volbách*. *Politologická revue*, 9, 2003, č. 2, s. 45–64.

SUMMARY

TERRITORIAL SUPPORT OF THE CIVIC DEMOCRATIC PARTY (ODS) IN THE ELECTIONS

This paper presents the basic features of support of the Civic Democratic Party in different types of the elections: municipal, regional and Parliamentary. ODS is a right-oriented party with medium membership base (from Czech perspective). Party has strong position in the biggest towns (Prague, Brno, Ostrava) and especially on the some Bohemian regions. We can consider ODS is a party of steady voting support and voters make strong voting core. That support was made by voters on the 1992, after clear victory in the parliamentary elections. After the losing elections 1998, ODS supported Czech Social Democratic Party, which established minority government.

Next polls to lower (2002) and upper (1998, 2000) chambers of parliament ODS did not win again. On the other hand, ODS managed in last Senate elections again, like a opposition party.

Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC

2. K dějinám české společnosti

K NĚKERÝM ASPEKTŮM CÍRKEVNÍ KRIZE NA POČÁTKU PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY¹

Pavel Marek

Cílem tohoto příspěvku je podat nástin tzv. pravoslavné krize v církvi československé v letech 1920–1924. Jedná se o počáteční fázi ve vývoji tohoto nového subjektu, který se zrodil z protikatolických bouří na počátku první Československé republiky odštěpením od římskokatolické církve. Dne 8. ledna 1920 radikální Klub reformních kněží Jednoty katolického duchovenstva v Čechách se rozhodl reagovat na nesplněné požadavky tlumočené představitelům církve secesí a po hlasování v poměru 140 ku 66 hlasům založil novou organizaci. Strhl za sebou nejen skupinu duchovních, ale také relativně početnou masu nespokojených věřících.² Kněží v čele s Karlem Farským (1880–1927) a Bohumilem Zahradníkem-Brodským (1862–1939) rozhodný krok na cestě protestů proti církevní hierarchii sice chystali, ale nakonec se jejich čin ukázal nejen jako odvážný, ale i málo připravený: založili církev, která však v podstatě zůstala na pozicích římskokatolické věrouky a základní východiska ve sféře vnitřní organizace musela teprve nacházet.³ Projevem tohoto hledání se stalo mj. také navazování kon-

¹ Článek je výstupem z grantového úkolu GAČR č. 409/02/1140 „Český katolicismus na počátku první republiky (1917–1924)“.

² K problematice srov. např.: MAREK, Pavel: *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc-Rosice 2000. 333 s. – Tam je uvedena další literatura. LEIXNER, Josef: *Všeobecné dějiny církevní*. Praha 1957, s. 171. FARSKÝ, Karel: *Z pode jha. (Vznik církve československé)*. Praha 1920. 58 s. POSPÍŠIL, Josef: *Lidová kázání o církevních reformách v ČSR*. Praha b. d. 40 s. – Kvalitní, přehledné zhodnocení literatury k tomuto tématu srov.: KRŠKO, Jan: *Pokus o začlenění české starokatolické církve do Církve československé v roce 1920*. In: Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám. Ed. Zdeněk Radvanovský. Ústí n. L. 2003, s. 46–47. TÝŽ: *Stavba kostela Jana Husa v Lužné v kontextu vývoje zdejší náboženské obce církve československé*. In: Rakovnický historický sborník, 4, 2003, s. 105.

³ *Církevní rozkol?* Československá republika, CCXLI, 1920, č. 10, 10. 1., s. 1. RÁDL, Emanuel: *Učení církve československé*. Československá republika, CCXLII, 1921, č. 7, 8. 1., s. 1–2. *Gründung der „tschechoslovakischen Kirche“*. Bohemia, 9. 1. 1920, s. 4. *K československé církvi*. Tribuna, 13. 1. 1920. *Zásady československé církve*. Československá republika, 13. 1. 1920. ŠUSTA, Josef: *Nová církev*. Venkov, 11. 1. 1920. OKÁNIK, Ludevít: *Československá církev*. Katolické noviny, 2, 1920, č. 4, 24. 1., s. 1. KOZÁK, J. B.: *K zahájení sněmu církve čsl.* Večerní České slovo, 28. 8. 1924 – výstřížky ve SÚA Praha, fond VA MZV, i. č. 1221, karton 2463. PEKAŘ, Josef: *O nové církvi československé*. Národní politika, 38, 1920, č. 13, 13. 1., s. 1–2. GORAZD PAVLÍK: *O krizi v církvi československé. Otázka pravoslavné církve v Československu*. Praha 1924, s. 8. *K 30. výročí ČČS*. Hlas pravoslavi, 6 (19), 1950, č. 1, s. 18–19. ŽALČÍK, Mojmír: *40. výročí našich eparchií*. Hlas pravoslavi, 45, 1990, č. 1, s. 11–13. – K této otázce se vyslovuje M. Pavlík-Gorazd také v roce 1924 v polemice s A. Spisarem a tvrdí,

taktů s jinými církvemi, včetně zahraničních národních, s cílem inspirovat se, poučit, ale zejména nalézt řešení pro některé palčivé problémy. Uvedené motivy bychom našli v pozadí kontaktu se srbskou pravoslavnou církví. Někteří protagonisté CČS uvažovali o tom, že se připojí k pravoslavnému hnutí a novou organizaci transformují v autokefální českou pravoslavnou církev. Jiní u ní chtěli dosáhnout pouze vysvěcení biskupů k udržení apoštolské posloupnosti v církvi. Kolem tohoto „srbského projektu“ se v církvi rozvinula bouřlivá diskuse, jež měla také svou vnitropolitickou a zahraničněpolitickou dimenzi a nakonec vyústila v rozštěpení CČS. Církev jako celek nakonec pravoslavnou orientaci odmítla, avšak moravský opoziční pravoslavný proud v čele s biskupem Matějem Pavlíkem-Gorazdem (1879–1942) se od ní v roce 1924 oddělil a po peripetiích se spojil se skupinou pravoslavných v Čechách, soustředěnou kolem arcibiskupa Savatije (1880–1959). Fúze obou frakcí (Gorazdovy a Savatijovy) položila základy k budování české pravoslavné eparchie a stála tak de facto u kolébky dnešní Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku.

Události související s ideovou profilací CČS jsou v dosavadní literatuře označovány za pravoslavnou krizi CČS. Naše pojednání se opírá o využití stávající literární základny, ale zejména o pramennou bázi archivních fondů uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, Ústředním archivu a muzeu církve československé husitské v Praze, Archivu ministerstva zahraničí v Praze, Archivu eparchiální rady olomoucko-brněnské eparchie pravoslavné církve v Olomouci a v Zemském archivu v Opavě, pobožce v Olomouci. Jedná se vesměs o dokumenty, jež nebyly k našemu tématu plně využity. Opíráme se rovněž o soudobá periodika církevní provenience (*Český zápas*, *Za pravdou*) a údaje získané z výstřížkových archivů.

První kontakty mezi CČS a představiteli srbského pravoslaví vznikly nedlouho po ustavení CČS, někdy na jaře (snad v březnu) roku 1920. Úlohu prostředníka⁴ mezi

že většina elit po rozchodu s římskokatolickou církví byla přesvědčena, že vznikne nová národní katolická církev. GORAZD-PAVLÍK: *K dnešnímu stavu církve československé*. *Za pravdou*, 4, 1924, č. 18, 1. 5., s. 105. GORAZD-PAVLÍK: *Ještě k dnešnímu stavu církve československé*. *Za pravdou*, 4, 1924, č. 20, 15. 5., s. 117. LEIXNER, J.: c. d., s. 171. BAUER, Kuneš: *Myšlenkové proudy v československé církvi*. Olomouc 1924, s. 11, 56. – Nepřípravenost založení a chaotické poměry po vzniku církve přiznal i K. Farský, který však odmítl nést za tento stav odpovědnost. Poukazoval na roli B. Zahradníka-Brodského a J. Vaňka stojících v čele širších gremií, přičemž došel k jednoznačnému závěru: „Vinen není nikdo, neboť poměry byly nad sílu jednotlivce.“ *ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, zápis o diecézním shromáždění CČS 28. 3. 1923 v Přerově*.

⁴ Jistou roli při navazování kontaktů se srbskou církví sehrál také JUDr. Miloš Červinka, tehdy vůdčí osobnost skupiny českých pravoslavně věřících v Praze. Na pracovním sjezdu CČS 9.–10. 6. 1920 se prezentoval jako zástupce srbské církve. I když při diskutabilní důvěryhodnosti této osobnosti by bylo možno tento fakt zpochybnit, na druhé straně signalizuje pravděpodobnou existenci kontaktů mezi srbskými a českými pravoslavnými. V roce 1920 CČS Červinku kooptovala do komise, jež měla připravit formulaci podmínek pro jednání se srbskou pravoslavnou církví, avšak už o několik měsíců později, v březnu 1921, v konsistorní radě padlo doporučení, aby Červinka po Dositejově přjezdu do ČSR nebyl k biskupovi pouštěn. Ústřední archiv a muzeum církve československé husitské v Praze (dále ÚAMCČSH), protokol pracovního sjezdu CČS 9.–10. 6. 1920, bez sig. Tamtéž, Kniha zápisů konsistorní rady, sig. A 2/IIb, zápis z 8. 3. 1921. – Kontakty se Srby ostatně potvrzuje i výrok K. Farského 9. 4. 1920 na schůzi církevního výboru CČS, kdy upozorňoval na pravoslavné Rusy a Srby a řekl, že „styky s nimi jsou navázány“. Nepomýšlíme „na převzetí jejich liturgie a všeho ostatního“, ale jen „některých pěkných obřadů“. ÚAMCČSH Praha, Zápis schůzi církevního výboru CČS 9. 1. 1920 – 15. 6. 1921, sig. 1/1a.

církvemi sehrál ministr kultu Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS) Marinkovič⁵ na popud ataché pražské jihoslovanské ambasády Milivoje Crvčanina,⁶ jenž byl shodou okolností pravoslavným duchovním. Ministr doporučil jednat s nišským episkopem Dositejem (1878–1945),⁷ jenž se tehdy léčil v Karlových Varech. Ve dnech 22. a 23. srpna

⁵ Ve schůzi církevního výboru 7. 6. 1920 K. Farský informoval, že ministr projížděl Prahou do Karlových Varů a žádal o rozmluvu s vůdčími činiteli církve. Farský jej měl 8. 6. v Karlových Varech navštívit, ale přítomně ujišťoval, že na sebe nevezme žádný závazek. Sděloval také výsledek porady „pravoslavného výboru“ CČS, který se usnesl, že od srbské církve nic nechce a nic nevezme, přeje si „pouze konfederaci“. Pro jihoslovanské pravoslavné byla CČS zajímavá mj. i tím, že disponovala kostelem (chrám sv. Mikuláše) a byla ochotná ho propůjčit pro pravoslavné bohoslužby. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 7. 6. 1920. – V červnu 1920 s Marinkovičem a vyslancem I. Hribarem jednal v Karlových Varech také Josef Židek.

⁶ M. Crvčanin asi někdy počátkem roku 1920 jednal s M. Červinkou a B. Zahradníkem-Brodským a v březnu navštívil K. Farského. ÚAMCČSH Praha, Kniha protokolů pražské diecéze, sig. AI-39, i. č. 21/VIIB – zápis z jednání diecézních rad v Pardubicích 26. 7. 1922. Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, zápis o diecézním shromáždění CČS 28. 3. 1923 v Přerově. GORADZ PAVLÍK: *O krizi*, c. d. s. 10. SPISAR, Alois: *Ideové směrnice církve československé a br. biskup Goradz*. Praha 1924, s. 33. KADEŘÁVEK, V. – TRTÍK, Z.: *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha 1982, s. 63. – F. Cinek za hlavního průkopníka pravoslavné orientace CČS označuje B. Zahradníka-Brodského, jenž byl údajně inspirován Doc. Dr. L. Stěhovským-Kopalem, protestantsky orientovaným učitelem Husovy teologické fakulty v Praze, původně katolíkem a nakonec stoupencem pravoslavi. Srov.: CINEK, František: *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925. K ideovému vývoji církve československé. Hnutí pravoslavné v Československu. K situaci československého protestantismu*. Olomouc 1926, s. 40. Sám Kopal-Stěhovský vidí první náznaky příklonu k pravoslaví v evokaci cyrilometodějské ideje a tu vnášel do církve Vojtěch Ondrouch (1891–1963), rodák ze Smržic v Prostějova, pozdější profesor Univerzity Komenského v Bratislavě. Na něj prý navazoval K. Farský, který v 13. čísle Českého zápasu z roku 1920 vyslovil přesvědčení, že CČS brzy splyne s pravoslavnou, uvažoval o ruské orientaci a obrátil se k myšlenkám slovanské vzájemnosti, jež představují inspiraci pro ideovou orientaci CČS. STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve s pravoslavnou srbskou církví o připojení k ní a k církvím pravoslavným, jako příspěvek ku diskusi o pravoslaví v církvi československé*. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 9–10, 19. 1. 1923, s. 2. – K Ondrouchovi srov.: KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha 1997, s. 949–950. BOKES, František: *Prof. Dr. Vojtech Ondrouch*. Zprávy čs. historické společnosti, 6, 1963, č. 2, s. 128. HLINKA, Jaroslav: *Za univ. prof. Dr. Vojtěchem Ondrouchem*. Numismatické listy, 18, 1963, č. 5, s. 157. KALOUS, J.: *+ Vojtech Ondrouch*. Slezský numismatik, 1963, č. 16–17, s. 66. PELIKÁN, O.: *Za Vojtěchem Ondrouchem*. Listy filologické, 87, 1964, č. 1, s. 145–147. TUREK, Rudolf: *Za Vojtěchem Ondrouchem*. ČNM v Praze, 132, 1963, VS, č. 4, s. 214. – František Kalous celou situaci kolem počátků pravoslavné orientace CČS interpretuje tak, že nabídka přišla od srbské pravoslavné církve a zprostředkovalo ji pražské vyslanectví SHS. Při jejím přijetí rozhodovalo také slovanské nadšení. ÚAMCČSH Praha, sig. K 40/195 – F. Kalous: *Církev československá*. Její vznik, vývoj, cíle a snahy (1925), rkp. Tato verze je nejpravděpodobnější a lze ji doložit analýzou zápisů ústředních orgánů CČS. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápisy od 5. 5. 1920. K. Farský počátkem května výbor informoval, že jej navštívil atase srbského vyslanectví a předložil mu nabídku na oficiální jednání. Řekl, že Srbové nabízejí zřídit v Praze všeslovanskou kancelář a koupit podíly tiskového družstva. Dále je uvazováno o vybudování bohoslovecké fakulty pro slovanské státy. Na svatodušní svátky přijede do Prahy vyjednat nišský biskup. Církev ustavila komisi, která měla tyto náměty projednat a účastnit se vyjednávání. Jejími členy byli K. Farský, B. Zahradník-Brodský, F. Kovár, E. Dlouhý-Pokorný, Kučera st., Hetteš a J. Šlapák. Dne 10. 6. 1920 pracovní sjezd CČS si zvolil sjezdovou užší tříčlennou komisi (do ní byl pak přijat i M. Červinka za frakci pravoslavných v Praze), která měla před hlasováním o mandátu k oficiálním jednáním se srbskou pravoslavnou církví předložit svůj návrh. ÚAMCČSH Praha, protokol pracovního sjezdu CČS 9. – 10. 6. 1920, bez sig.

⁷ MAREK, Pavel: *K Dositejově československé misi v letech 1920–1925/6*. In: *O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby*. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého. Olomouc 2004, s. 181–205. Tam je uvedena další literatura.

1920 došlo v Praze k separátním schůzkám představitele srbské pravoslavné církve s B. Zahradníkem-Brodským a K. Farským.⁸

Ačkoliv v církvi panovala ve vztahu k otázce navázání styků se srbskou pravoslavnou církví relativní jednota,⁹ pod povrchem bylo cítit jistou obavu z neznámého, přirozenou nedůvěru, která souvisela s šířením různých pověstí o pravoslaví v českém prostředí, mnohdy nepravdivých nebo zkreslených. Měly základ v informacích o dění v předválečné ruské pravoslavné církvi, ale souvisely také, jak se později ukázalo, s momentální situací v srbské pravoslavné církvi, která po válce prožívala nelehké období vnitřních bojů.¹⁰ Dositejovi se podařilo tyto obavy po příjezdu do Prahy rozptýlit.

Mnohem důležitější však bylo, že v CČS začal doutnat zásadní spor o budoucí směr vývoje. V podstatě existovaly dva dominující názorové proudy, které při jistém zjednodušení řešily dilema, zda se církev pokusí „nově formulovat křesťanství po stránce věroučné, mravoučné i disciplinární“, provede „novou reformaci v duchu moderní kultury“ (směr K. Farského),¹¹ nebo zůstane věrna principům křesťanství a pouze upraví otázky řízení církve, její vnitřní discipliny, a vyjde vstříc národním požadavkům (směr B. Zahradníka-Brodského a později M. Pavlíka).

Užší kontakt se srbskou pravoslavnou církví vytvářel předpoklady pro vítězství Zahradníkovy směru, který byl ochoten převzít pravoslavnou věroučnou soustavu, i když současně věřil, že se mu podaří prosadit myšlenku vybudování osobité národní církve s akcentem na místní tradice, zvyky a úzus platný v českém prostředí. Farského opoziční proud byl v tomto období v defenzivě, resp. lavíroval a nechtěl v době, kdy mnozí věřící prožívali nadšení a naději plynoucí ze styku se srbskou církví, vyložit karty na stůl a postavit se proti většině. Nebyl sice zásadně proti přátelským stykům s jihoslovanskou církevní organizací, ale odmítal převzít její ideovou orientaci a chtěl

⁸ CINEK, F.: c. d., s. 42. GRIGORIČ, Vladimír: *Pravoslavná církev v Republice československé. Historicko-kanonické pojednání o pravoslavné církvi v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jakož i na Slovensku a Podkarpatské Rusi v přítomné době, s připojením některých dat o pravoslaví v dějinách národa československého a karpatoruského*. Praha 1926, s. 87–88.

⁹ ÚV CČS konzultoval počátkem září 1920 otázku navázání styku se srbskou pravoslavnou církví s členskou základnou, již zaslal k vyjádření svůj kladný postoj k této záležitosti. Obecně panoval souhlas. V roce 1921, kdy se začalo vyjednávat o konkrétních podmínkách, jednota se začala rozpadat. L. Stěhovský-Kopal změnu postojů u části církevních elit spojoval s politickými vlivy (píše o tzv. novém režimu), které nepály ideám slovanské vzájemnosti, pravoslaví pojímaly jako součást „ruské reakce“, a tlačily už od druhé poloviny roku 1920 na prozápadní orientaci, v tomto konkrétním případě na navázání styků s anglikánskými církvemi.

¹⁰ O existenci strachu z pravoslaví vypovídá např. dopis A. Tuháčka Gorazdovi z 10. 10. 1921, v němž se píše: „Zdá se mi, že přílišný strach z pravoslaví u nás byl snad zdůvodněn, ale jistě je přehnaný, že pravoslaví nevypadá tak zle, jak jsme si představovali. Pozorují z řečí mnohých přátel, že ani toho jména nebylo třeba se tak obávat, že myšlenka navázání styků se Srbskem byla českou veřejností, i inteligencí! skeptickou inteligencí! přijata velmi příznivě! [...] Avšak můžeme ještě z taktických snad příčin neakcentovati příliš tento termín, ač dnes já bych jej nezapíral. A na druhé straně musím říci, že svéráz naší církve československé musí být zachován. A tu bych věc formuloval as takto: česká církev pravoslavná se svým vlastním svérázem, který bych viděl vyjádřen v tom česká; tj. vlastní jazyk bohoslužebný; nová čeština (nic jiného není možno), své vlastní obřady, jež budou v základě pravoslavné, ale přizpůsobené citění a duchu českému.“ ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, složka biskup Pavlík-Gorazd, sig. 6/IIC-6. – O situaci v srbské církvi srov. např.: *Boj o zreformování pravoslavné církve*. Český zápas, 4, 1921, č. 5, 4. 2., s. 7.

¹¹ GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 8. CINEK, F.: c. d., s. 40.

ji pouze pragmaticky využít jako nástroje pro řešení momentálně nejpálčivějšího problému CČS, tj. vysvěcení biskupů.¹²

Období do srpna 1920 je periodou navazování styků s pravoslavnými a prvních sondážních rozhovorů, kterou uzavřela pražská jednání s biskupem Dositejem. Zatímco o obsahu rozhovoru mezi Dositejem a K. Farským se dovídáme jen z příležitostných poznámek vůdčí osobnosti CČS, o jednání B. Zahradníka-Brodského, který je absolvoval společně s redaktorem Národních listů Josefem Holečkem (1853–1929), jsme informováni relativně podrobně, neboť o něm referovali na schůzi církevního výboru CČS 23. 8. 1920. Oba spisovatelé interpretovali budoucí spojení se srbskou církví jako návrat k původní cyrilometodějské církvi a akcentovali ideu slovanské vzájemnosti: „Máme-li prokázat Slovanstvu nějakou službu a býti jeho vůdci, musíme předem mezi nimi býti.“¹³ Přítomné členy výboru přesvědčovali o nevyhnutelnosti této kooperace, neboť jen ona zachrání CČS před jejím rozpadem z ekonomických důvodů. Tento krok je současně východiskem z izolace a CČS by mohla sehrát významnou roli při zprostředkovávání mezi římskokatolickou a pravoslavnou církví a přispět k reformě pravoslavné církve. Kromě toho pravoslavná církev je ochotna vyjít CČS vstříc v řadě jejích požadavků, ovšem za podmínky bezpodmínečného přijetí pravoslavné věrouky.¹⁴

Sugestivní argumentace B. Zahradníka-Brodského a J. Holečka, zvýrazněná navíc slibem, že CČS nejpozději do jednoho roku bude mít tři vlastní vysvěcené biskupy a změní se v autokefální církev s vlastním patriarchátem, bude tedy plně samostatná a nezávislá, nepřesvědčila však celý výbor¹⁵ a diskuse nakonec vyústila v ostrou výměnu názorů, korunovanou Zahradníkovou secesí, všeobecným rozladěním a depresí. Přestože do týdne hlavy vychladly a církevní výbor pokračoval v práci, roztržka měla své pokračování na schůzi osmi farních obcí a ústředního výboru CČS 3. 9. 1920 v Národním domě na Smíchově, kdy B. Zahradník-Brodský vystoupil s požadavkem odstoupení stávajícího ústředního výboru a provedení nových voleb. Přestože gremium nebylo k tomuto aktu kompetentní, nakonec účastníci vyšli Zahradníkovu přání vstříc a zvolili nové vedení CČS. Teprve potom Zahradník 56 účastníkům schůze předložil návrh na formulaci podmínek, za nichž je CČS ochotná se připojit k srbské pravoslavné církvi. Ve svém úvodním slově v podstatě zopakoval argumenty předložené církevnímu výboru CČS 23. 8. 1920 a nově, výrazněji, akcentoval hospodářské motivy této fúze: musíme hledat nejen pomoc morální, ale i hmotnou, „neboť docházejí nám stesky na-

¹² Zdá se, že takováto interpretace situace je až výsledkem zpětného pohledu na vývoj církve. V počátečním období nebyla stanoviska protagonistů církve precizována, spíše se diskutovalo a hledalo. Farský sám souhlasil s jednáními „o spojení“ se srbskou pravoslavnou církví. V červnu 1920 prohlášoval, že CČS se musí snažit o to, aby se sjednotili všichni křesťané a v tomto kontextu je nutno vidět i fúzi s pravoslavnými, neboť „musí někdo státi za námi, kdo by nás podepřel svou vahou“. Toto spojení se srbskou církví vnímal jako vytvoření „volné federace“. B. Zahradník-Brodský při návrzích na jednání se srbskou církví tehdy akcentoval vedle ideových důvodů zejména praktické důvody, finanční zajištění chodu církve. Obával se také izolace církve v národním i mezinárodním prostředí. ÚAMCČSH Praha, protokol pracovního sjezdu CČS 9.–10. 6. 1920, bez sig.

¹³ B. Zahradník-Brodský 27. 8. 1920 na schůzi církevního výboru CČS. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS.

¹⁴ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápisy ze schůzi 23. 8. a 27. 8. 1920.

¹⁵ V pozdějších sporech např. Emil Dlouhý-Pokorný Zahradníkovu přesvědčování interpretoval jako jeho „teror“, pod nímž byla pravoslavná orientace CČS přijata. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha ÚR CČS, zápis z 12. 4. 1923.

šich duchovních, že nemají dostatečných příjmů, musíme mít svého biskupa, konsistoř a svou fakultu“. Je plně v našem zájmu, abychom se připojili k srbské církvi a stali se členy velké obce slovanské církve.¹⁶

Výsledkem jednání bylo jednomyslně přijaté memorandum srbské pravoslavné církvi, obsahující žádost CČS o přijetí do jejího svazku a vyčet podmínek, při jejichž splnění je CČS ochota přijat pravoslavnou teologickou orientací.¹⁷ Zástupci CČS¹⁸ jej předali episkopu Dositejovi a požádali o doručení saboru srbské církve. Dositej dokument konzultoval s Milošem Červinkou (1863–1936) jako představitelem českého pravoslaví a když jej předseda České náboženské obce pravoslavné v Praze v podstatě schválil, nic nebránilo tomu, aby svou úlohu v Království splnil.¹⁹

Předání memoranda srbské pravoslavné církvi tedy znamenalo vítězství alternativy kontinuity, která zajišťovala relativně rychlou konsolidaci nové církve po stránce ideové i organizační, vyřešení problému svěcení biskupů, otázky liturgického jazyka, celibátu kněží a perspektivní zajištění vlastního kněžstva i možnosti zaujmout účinnější apologetické postoje ve střetech s katolíky. Memorandum však současně znamenalo porážku těch, kteří chtěli vybudovat moderní církev, bez vazeb na minulost. V memorandu viděli dokument, jímž CČS ztrácí svou samostatnost a zříká se ideálů z nichž vzešla. Je přirozené, že tento názorový proud se nechtěl s daným stavem smířit a přestože byl zatím v menšině a nemohl podobu memoranda zásadně ovlivnit, na poslední chvíli prostřednictvím zásahu tehdy radikálně orientovaného M. Pavlíka a J. Stejskala do dokumentu prosadil sice krátký, ale podstatný dodatek, který významně posouval vnímání věroučných pozic CČS. Církev sice proklamovala pravoslavnou věroučnou orientací, ale současně si vymínila „svobodu svědomí a volného náboženského vývoje“, což bylo vnímáno a hodnoceno mj. jako otevření zadních vrátek pro eventuelní budoucí změnu základního směřování.²⁰

¹⁶ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis schůze z 3. 9. 1920.

¹⁷ Text je otištěn v: *Ke sblížení čsl. církve s pravoslavnou církví srbskou a k jejímu prvnímu církevnímu sněmu*. Čech, 1921, č. 15, 16. 1., s. 7–8. CINEK, F.: c. d., s. 43–46. GRIGORIČ, V.: c. d., s. 88–90. KOVÁŘ, František: *Církev pravoslavná a římská. Několik kapitol k poznání obou církví*. Praha 1920, s. 36–39. – Hlavním autorem textu memoranda byl B. Zahradník-Brodský, K. Farský označuje za původce tohoto dokumentu M. Červinku a tvrdí, že s ním neměl nic společného, protože prý byl v té době z vedení církve odstraněn. Později některé kruhy schvalování memoranda v ústředí církve interpretovaly jako nátlak B. Zahradníka-Brodského, jenž prý vyhrožoval, že pokud nebude vše schváleno, jak on navrhuje, srbská církev memorandum nepřijme a on pak půjde svou cestou. ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, zápis o diecézním shromáždění CČS 28. 3. 1923 v Přerově. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. Za pravdou, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 298. STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve*, c. d. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 12–13, 9. 2., s. 5. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 267. GORAZD-PAVLÍK: *Ještě k dnešnímu stavu církve československé*. Za pravdou, 4, 1924, č. 21, 22. 5., s. 123. GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 10–11. BAUER, K.: c. d., s. 63. LEIXNER, J.: c. d., s. 172. FEJSÁK, Jozef: *Působení biskupa Dositeje mezi Čechy po 1. světové válce*. In: Pravoslavný teologický sborník, 14, 1987, s. 132. ALEŠ, Pavel: *Biskupské svěcení sv. Gorazda před osmdesáti lety v Bělehradě*. In: Směřování. Olomouc 2002, s. 28–29.

¹⁸ Do deputace k Dositejovi byli zvoleni Farský, Janda, Rodovský, Ivanovič, Zahradník-Brodský, Kučera st., Čupr, Pražský a Boskovský.

¹⁹ GRIGORIČ, V.: c. d., s. 74.

²⁰ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 7. 9. 1920. CINEK, F., c. d., s. 43. Gorazd ovšem takovito výklad odmítl. Tvrdil, že se jednoznačně vyslovil pro přijetí náboženského učení srbské pravoslavné církve, avšak měl obavu, že po spojení nebude mít CČS možnost prosadit národní specifika,

Složitost situace uvnitř CČS a rodící se úporný zápas o věroučnou orientaci dokumentoval také průběh jejího 1. sněmu, který se uskutečnil 8.–9. ledna 1921 v Praze na Smíchově. Měl zaujmout postoj k důležitým věroučným zásadám,²¹ ovšem M. Pavlík, pověřený hlavním teologickým referátem, na tento úkol v podstatě rezignoval,²² rozhodnutí o příklonu k jednomu z názorových proudů v církvi odložil do budoucna. Domníval se, že v krátkém čase nelze tento úkol zvládnout, věci je třeba promyslet a důkladně prostudovat. Myslel si také, že CČS momentálně nemá takové teology, kteří by vytvořili „plodný systém církevní“²³ a realizovali představu modernistického křídla. Na druhé straně bylo důležité, že delegáti na naléhání B. Zahradníka-Brodského schválili předchozí kroky vedení církve směřující k srbské pravoslavné církvi.²⁴ Pavlíkovy „směrnice“ doporučily společenství s pravoslavnými církvemi na základě sedmi všeobecných sněmů a vytvoření nového křesťanského systému odsunuly do budoucna.²⁵

Tečku za obdobím tápání a nejistot měl udělat sabor srbské pravoslavné církve, který rozhodoval o žádosti CČS.²⁶ Jeho odpověď na memorandum přivezl do Prahy

„nebude moci ani zaujmouti stanovisko k demokratickému státu po stránce církevně politické“, bude nucena ztotožnit se se všemi postoji srbské církve a rezignovat na formulaci vlastních postojů k obecným problémům a otázkám (např. k pojetí demokracie, svobody vědeckého bádání, školství atd.). Srov.: GORAZD-PAVLÍK: *Ještě k dnešnímu stavu církve československé*. Za pravdou, 4, 1924, č. 21, 22. 5., s. 123–124.

²¹ Propozice sněmu ohlašovaly zaujetí postoje církve k prvním 7 obecným církevním sněmům, k mariánskému a eucharistickému kultu, k posmrtnému životu, Trojici boží, k otázkám uctívání svatých, ostatků a obrazů, ke vztahu mezi vědou a teologií atd. Srov. k tomu: ÚAMCČSH Praha, sig. K 40/201 – K. Kalous: *Historický základ nové církve*, rkp., 22 s.

²² Srov.: ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze. Zápis o diecézním shromáždění CČS 28. 3. 1923 v Přerově. *Promluva bratrů M. Pavlíka a E. Dlouhého-Pokorného ve dnech sjezdu čs. církve 8. a 9. 1. 1921 v Praze*. Praha 1921, s. 3–6. CINEK, F., c. d., s. 60, 122–123. SPISAR, Alois: *Ideové směrnice církve československé a br. biskup Gorazd*. Praha 1924, s. 3. HÁNAVKA, Karel: *Kterou cestou půjde církev československá?* Brno 1924, s. 25–27. KOVÁŘ, F.: *10 let československé církve 1920–1930*. Praha 1930, s. 39–40. ŠUVARSKÝ, Jaroslav: *Biskup Gorazd*. Praha 1979, s. 165.

²³ *Resignace biskupa*. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 16–17, 23. 3., s. 8. – Autor v časovém odstupu od události poznamenal, že tato skutečnost ho vedla k přesvědčení, že je nutno se opřít o již existující církevní systém. V daném okamžiku však M. Pavlík zřejmě ještě o tom plně přesvědčen nebyl, což ukazuje názorové kolísání v dalších letech. Srov.: BAUER, K., c. d., s. 36.

²⁴ Referent v katolickém Čechu zachytil tehdejší údajný postoj M. Pavlíka-Gorazda k srbské pravoslavné církvi, když napsal: „*Mluvil proti Srbsku a proti spojení se srbskou církví, na niž se nic prý nedá zmodernizovat a proti tomu, aby církev se dávala do vleku srbské církve. Tím velmi nemile byl dotčen Zahradník i Farský, kteří mají věc se srbskou církví napolo hotovou*“. Tehdy v církvi panovala představa, že CČS se stane eparchií srbského patriarchátu. – Dále v referátu uvádí: „*Velikou bouří ztropil Hulínský, když Farskému a Brodskému vyčítal, že se spojili se srbskou zbankrotělou a zpuchřelou církví, od níž československá církev ani po stránce finanční, ani morální nemůže ničeho očekávat, a vytýkal jim, že tím církev československou nesmírně poškodili, neřku-li zabili*“. „*Sněm*“ církve československé v Praze. Čech, 46, 1921, č. 10, 11. 1., s. 1–2. – K. Farský ani B. Zahradník-Brodský však paradoxně nebyli zvoleni ani do ÚV, ani do konsistoře.

²⁵ GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 9. BAUER, K.: c. d., s. 119–128. GORAZD-PAVLÍK: *K směrnícím z ledna 1921*. In: *Směřování*, c. d., s. 103–115.

²⁶ Vzhledem k tomu, že odpověď ze Srbska dlouho nepřicházela, vedoucích činitelů CČS se zmocňovala nervozita. Jejím projevem byla kontroverze K. Farského s B. Zahradníkem-Brodským na schůzi církevního výboru 16. 12. 1920, na jejímž základě vznikl urgenční dopis do Bělehradu. Pak B. Zahradník zřejmě kontaktoval Dositeje a „s ohledem na poměry v Království SHS“ se výbor usnesl na vyslání delegace do Srbska. Její členové K. Farský a B. Zahradník měli odjet po 19. 2. 1921, avšak bylo jim naznačeno, aby nejezdili, že počátkem března přijede do Prahy Dositej. Když se tak nestalo, na schůzi církevního výboru 5. 3. 1921 účastníci schválili

episkop Dositej v polovině března 1921. Pokud ji budeme hodnotit jako celek, byla pozitivní, vítala pravoslavnou orientaci CČS a slibovala jí všestrannou pomoc, mj. i tím, že svého předního funkcionáře, episkopa Dositeje, pověřila v ČSR misí. Na většinu ze 14 požadavků memoranda CČS odpověděla kladně. Akceptovala přání užívat při bohoslužbách a obřadech český jazyk, jenž bude během času doplněn o staroslovansktinu. Souhlasila s přechodným zachováním dosavadní římskokatolické liturgie a dalších obřadů, jež budou měněny průběžně a přizpůsobovány národním tradicím. Vyšla vstříc požadavku ustavování duchovních a vyšších církevních funkcionářů se souhlasem církevních obcí, přičemž kněží nebudou znovu přesvěcováni. Zavázala se pomoci při výchově nového kněžského dorostu, nebránila zapojení žen do činnosti farních výborů a přijala ideu nutnosti zajistit duchovní hmotně prostřednictvím stálého platu.

Projednávání tohoto dokumentu v Ústředním výboru CČS však ukázalo, že stanovisko vedení srbské pravoslavné církve nenaplnilo všechna očekávání, která s podáním memoranda souvisela. Upřímně řečeno, ani nemohla.²⁷ Především sabor přešel mlčením zmíněnou vsuvku o svobodě svědomí a volného náboženského vývoje,²⁸ což někteří radikálně orientovaní členové ÚV vnímali jako nesouhlas. Bouřlivá diskuse se týkala reakce zahraniční církve na požadavek volby ženatých biskupů a možnost sňatku odvoděných duchovních. Zatímco v prvním případě sabor zaujal jednoznačně odmítavé stanovisko, ve věci celibátu kněží připouštěl jeho zrušení, avšak nová manželství odvoděných duchovních odmítal s tím, že obecná úprava této zásady bude přijata v brzké době a bude závazná pro všechny pravoslavné církve.²⁹ Jak ukázalo nové memorandum radikální skupiny ÚV CČS saboru srbské církve,³⁰ levá frakce ve vedení

text nového urgenčního dopisu požadujícího odpověď nejpozději do 31. 3. 1921: „Pro případ, že by nebylo lze dáti z jakéhokoliv důvodu odpovědi co do všech bodů našeho memoranda, prosíme, aby vzhledem k tomu, že pro veliký rozmach CČS není nám dále možno otáletí s rozřešením otázky svěcení duchovenstva, bylo nám oznámeno, zdali by byla bratrská církev srbská té křesťanské a bratrské lásky k nám a vysvětila CČS tři kandidáty biskupství, kteří by za tou příčinou přijeli do Bělehradu. Pro případ, že nás do 31. března 1921 našeho kalendáře nedojde vůbec žádná odpověď oficielní, litovali bychom upřímně, že bylo by nutno v zájmu naší církve pokládati jednání s námi bez naší viny za skončené.“ Dositej mohl přijet do ČSR teprve po zákroku jihoslovanského vyslance v Praze Ivana Hribara v Bělehradě. SÚA Praha, fond MŠNO, sig. 47 VII, karton 3907 – úřední záznam z 25. 4. 1921. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 5. 3. 1921. Tamtéž, Kniha zápisů konsistorní rady, A2/IIb, zápis schůze z 8. 3. 1921.

²⁷ Odpověď srbské církve je otištěna v článku: *K jednání se srbskou pravoslavnou církví*. Český zápas, 4, 1921, č. 14, 8. 4., s. 3–4. Srov. i ÚAMCČSH Praha, fond K 40/981. – Text memoranda CČS byl zveřejněn v Bělehradě ve Věstníku srbské církve (Vesnik srpske crkve) a kolem dokumentu proběhla veřejná diskuse, která signalizovala, že řada podmínek je pro pravoslavné prostředí těžko pochopitelná. Srov.: FEJSÁK, Jozef: *Působení biskupa Dositeje mezi Čechy po I. světové válce*. In: Pravoslavný teologický sborník, 14, 1987, s. 133.

²⁸ CINEK, F., c. d., s. 75. – V diskusi nad odpovědí srbské církve na první memorandum CČS Rudolf Pařík vyjádřil přesvědčení, že už v tomto okamžiku, na základě mlčení kolem tohoto požadavku, měla CČS přerušit všechny styky se srbskou pravoslavnou církví a obrátit se jinam. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 23. 3. 1921.

²⁹ Tento problém řešila samotná srbská církev, kdy její vedení v srpnu 1919 dostalo ultimátum od nižšího kléru a řada z nich se opakovaně oženila bez souhlasu církve. Tyto duchovní však stihla suspenze.

³⁰ GRIGORIČ, V.: c. d., s. 99. CINEK, F.: c. d., s. 75. GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 13–14. – K okolnostem vzniku viz např.: STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve*, c. d. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 12–13, 9. 2., s. 5. GORAZD-PAVLÍK: *Ještě k dnešnímu stavu církve československé*. Za pravdou, 4, 1924, č. 21, 22. 5., s. 122. Tehdy patřil k radikálnímu křídlu také E. Dlouhý-Pokorný, který měl hlavní referát na schůzi 30. 9. 1921 na Smichově a vylíčil v něm jednání se srbskou pravoslavnou církví. – Pročítáme-li však

CČS v tom viděla omezování a zasahování do vnitřních záležitostí a trvala na tom, že CČS bude církví samostatnou, svobodnou a nezávislou. Někteří byli ochotni akceptovat pouze pravoslavnou věrouku, jiným, zejména K. Farskému, šlo o pragmatický kontakt směřující pouze k dosažení biskupského svěcení³¹ a pravoslaví odmítali. To se do jisté míry projevovalo také ve sporu o název církve: zatímco sabor neakceptoval označení jako Československé církev pravověrná, Československá cyrilometodějská církev a Církev československá a prosazovat název Pravoslavná československá církev sv. Cyrila a Metoděje, skupina radikálů trvala na vypuštění atributu „pravoslavná“ a v novém návrhu se vrátila k původnímu jménu CČS.³²

Rozpory v ÚV CČS při projednávání „kaučukové“³³ odpovědi saboru srbské pravoslavné církve na memorandum ze září 1920 byly tak velké, že část jeho členů zasedání opustila,³⁴ hned bylo smloueno, že se naváží kontakty se starokatolickým a anglikánským biskupem a, jak už bylo naznačeno, do Bělehradu šlo Dositejovým prostřednictvím nové stanovisko.³⁵ Situace byla krajně napjatá a hrozilo rozštěpení

pozorně zápis o schůzi církevního výboru z 23. 3. 1921 a 2. 4. 1921, nijak z něj nevyplývá, že by písemná reakce na odpověď srbské církve byla dílem „kusého výboru“. Už první (březnové) schůze se secesionisté opět zúčastnili, zde byl formulován návrh na přípis a v dubnové schůzi byl předčítán. Srov.: ÚAMCCSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 23. 3. a 2. 4. 1921.

³¹ Srov. Farského stať v Českém zápase, v němž uvádí, že podmínky srbské církve jsou pro CČS zcela nepřijatelné, neboť ji berou nezávislost a svobodu. Samotná srbská pravoslavná církev potřebuje reformu. Článek K. Farského představoval nejen zahájení ofenzivy radikálního křídla v CČS proti pravoslavnému směru a je možno jej označit i za přímý útok a napadení biskupa Dositeje. Farskému se Dositejova mise jevila jako neúspěšná. Doporučoval, aby jednání mezi CČS a srbskou bylo dále vedeno na základě „jiných propozic“. Farský přímo píše: „CČS zdráhá se vázati svůj mladý osud s pravoslavím, které stojí před reakcí, reformací nebo revolucí, a nechce přijati ani svěcení jinak, než z pouhé přátelské, bratrské, křesťanské ochoty – beze všeho protizávazku, jsouc samozřejmě ochotna s církví srbskou a celým světem pravoslavným žiti ve styku co nejpřátelštějším“. FARSKÝ, K.: *Jedno potřebné*. Český zápas, 4, 1921, č. 14, 8. 4., s. 1–2. FARSKÝ, K.: *Ideová krise v církvi čs*. Český zápas, 5, 1922, č. 48, 1. 12., s. 3. Srov. i GRIGORIČ, V.: c. d., s. 100. CINEK, F.: c. d., s. 77. STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve*, c. d. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 11, 26. 1., s. 3–4.

³² CINEK, F.: c. d., s. 76. – Schůze církevního výboru dne 7. 5. 1921 a zvláště 7. 11. 1923 dávají nahlédnout do „zákulisí“ této záležitosti. Bylo přijato usnesení, že pojem „pravoslavná“ církev se bude užívat jako „úřední název“ pro styk s jinými pravoslavnými církvemi, zatímco doma se tento atribut vypustí. Jeden z předáků církevního výboru Gajdik tuto praxi zdůvodnil tím, že se jedná o ústupek Dositejovi, aby se zdálo, že „br. Dositej má zde přece nějaké pozitivní výsledky“. ÚAMCCSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ústřední rady 7. 11. 1923.

³³ Označení E. Dlouhého-Pokorného, jež mělo vyjadřovat nejasnost dokumentu. E. Dlouhý-Pokorný se jednoznačně postavil proti pravoslavné orientaci CČS a doporučoval, aby stoupenci pravoslaví přešli do pravoslavné církve a spojili se s Podkarpatskou Rusí. Pro CČS navrhl presbyteriální systém. ÚAMCCSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 23. 3. 1921.

³⁴ Z 36 členů přítomných na schůzi výboru 16. 3. 1921 odešlo 13. V čele secesionistů byl B. Zahradník-Brodský, který tento postup vysvětloval obavou, že by schůze mohla odhlasovat přerušeni veškerých kontaktů se srbskou církví. Jeho dojem nebyl přehnaný, neboť 2. 4. 1921 K. Farský na schůzi výboru hovořil o velkém úpadku srbské církve a vyzýval k zanechání planých jednání s ní. Byl přesvědčen, že úpadek srbské církve je tak velký, že „povolí nám, co budeme chtít“. Současně se vyslovil pro přijetí presbyteriálního systému. Srov.: ÚAMCCSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 16. 3. 1921, 23. 3. 1921 a 2. 4. 1921.

³⁵ Druhé memorandum je svým obsahem v rozporu s postoji K. Farského vyjádřenými ve zmíněné stati v Českém zápase (akceptuje jednotlivé teze odpovědi srbské církve). Farský nezakrýval, že pokud srbská církev nevyjde CČS v jejich požadavcích vstříc, existuje možnost obrátit se na jinou církev (např. česko-bratrskou

církve. Současně však církevní výbor 2. 4. 1921 odhlasoval, že CČS je nadále pro zachování episkopálního systému.³⁶

Zatímco v Čechách odpověď srbské církve nebyla obcemi vnímána jednoznačně,³⁷ na Moravě s ní delegáti náboženských obcí na shromáždění v Olomouci 21. 4. 1921 souhlasili.³⁸ Když však Dositej v Českém zápase 6. května 1921 širokou veřejnost CČS ujistil, že srbská církev nežádá, aby věřící formálně vstupovali do pravoslavné církve a přebírali její tradiční zásady a zvyky, vznikly předpoklady pro uklidnění situace a překonání krize; postoje a názory K. Farského byly vnímány jako stanovisko jednotlivce.³⁹ Schůze ÚV CČS 7. 5. 1921 přijala rezoluci prohlašující, že CČS stojí na zásadách 7 ekumenických sněmů a přijímá nicejsko-cařihradské vyznání víry.⁴⁰ Žádala srbskou pravoslavnou církev o vysvěcení biskupů a v otázce názvu vyšla saboru vstříc na půl cesty, když chtěla disponovat dvěma názvy, jedním pro zahraničí a druhým pro ČSR. Když pak tyto závěry potvrdil také 2. sněm CČS 29. srpna 1921, který navíc upravil znění prvního článku statutu a vypustil formulaci o svobodě náboženského vývoje církve, srbská pravoslavná církev to vnímala jako získání záruky a doklad přijetí

evangelickou) a změnit episkopální systém a nahradit jej presbyteriálním buď se svěcením biskupů nebo se svěcením staršími církve. Ve prospěch českobratrské orientace CČS se vyslovil v Českém zápase v roce 1921 R. Pařík. Srov.: CINEK, F.: c. d., s. 79. STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve*, c. d. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 14–15, 2. 3., s. 4–5. – Problém výběru systému (episkopální nebo presbyteriální) se vyhroutil opět na přelomu let 1923/4 a výrazně do něj zasáhl E. Dlouhý-Pokorný. Srov.: *Konečně! Za pravdou*, 4, 1924, č. 15, 10. 4., s. 89.

³⁶ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 2. 4. 1921.

³⁷ Tisk postoj interpretoval jako odmítnutí odpovědi. Srov. např.: SÚA Praha, fond VA MZV, i. č. 1221, karton 2463 – výstřížek *Z československé sekty*. Čech, č. 83, 25. 3. 1921. – Postoj katolického tisku k obsahu memoranda viz: AVALA, Branimír: Ke sblížení čsl. církve s pravoslavnou církví srbskou a k jejímu prvnímu církevnímu sněmu. SÚA Praha, VA MZV, i. č. 1221, karton 2463 – výstřížek z Čecha č. 17, 21. 4. 1921.

³⁸ ÚAMCČSH Praha, fond K 40/348 – protokol. CINEK, F.: c. d., s. 80. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. Za pravdou, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 298. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církve československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 268. FEJSÁK, J.: c. d., s. 135. PAVLÍK, M.: *Schůze olomoucká*. Český zápas, 4, 1921, č. 17, 29. 4., s. 3.

³⁹ K. Farský byl účastníkem všech deputací, jež byly vyslány k Dositejovi a hlasoval shodně s ostatními pro dokumenty, v nichž je deklarována pravoslavná orientace CČS. Jen občas, v diskusích, se projevovalo jeho zdrženlivé, příp. odmítavé stanovisko k pravoslavi, srbské církvi a pravoslavné orientaci CČS. Tak např. 27. 8. 1920 na schůzi církevního výboru varoval před ukvapeným spojením s pravoslavím, „protože by lidé nesouhlasili“. Při březnové roztržce ve výboru v roce 1921 byl B. Zahradníkem-Brodským veřejně vyzván, aby řekl, zda se chce „poctivě držet“ usnesení sedmi ekumenických sněmů a nicejsko-cařihradského vyznání víry. Na schůzích kriticky referoval o vnitřních poměrech v srbské a ruské pravoslavné církvi. Ve schůzi 2. 4. 1921 přítomně vyzýval, aby zanechali „planého jednání“ se srbskou církví, jež je ve velkém úpadku. Byl přesvědčen, že její vnitřní rozklad se projeví v tom, že CČS povolí vše, co bude chtít. V letech 1922 a 1923 mluvil v orgánech CČS proti pravoslavi už zcela otevřeně: Moravané „nemají ponětí, co pravoslavi je“, „CČS nemůže ve své organizaci strpět organizování církve, která v podstatě je církvi pravoslavnou“, atd. Srov.: ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 12. 4. 1923. – Obdobně kriticky vůči srbské pravoslavné církvi i pravoslavi se K. Farský vyjádřil i na diecézním shromáždění v Přerově 28. 3. 1923. Srov.: ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, zápis ze shromáždění.

⁴⁰ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze 7. 5. 1921. GORAZD-PAVLÍK: *Ještě k dnešnímu stavu církve československé*. Za pravdou, 4, 1924, č. 21, 22. 5., s. 123. CINEK, F.: c. d., s. 84. PAVLÍK, M.: *Důležitý okamžik*. Za pravdou, 1, 1921, č. 1, 7. 7., s. 2 – přetištěno In: *Směrování*, c. d., s. 45–49.

dogmatického základu pravoslavní CČS,⁴¹ převzala nad církví patronát a přihlásila se k závazku dovést ji k autokefalitě.⁴²

Přítakání CČS srbské pravoslavné církvi však mělo své slabiny. Jednou z nich byl i poměr vedení k episkopu Dositejovi, který téměř čtvrt roku nebyl zván na schůze ÚV a konsistoře, nemohl získávat informace a event. ovlivňovat rozhodování. Mlčení vůči své osobě musel prolomit sám, když ve druhé polovině června 1923 napsal CČS dopis reagující na některé nevyjasněné problémy vztahů mezi CČS a srbskou, především problém svěcení biskupů, a zaujal k nim vysvětlující stanovisko.⁴³

Druhý sněm CČS se svými závěry přiklonil k pravoslavné orientaci církve a udělal podstatný krok na cestě k definitivnímu převzetí episkopálního systému. Rozhodl o vytvoření tří církevních diecézí, západočeské, východočeské a moravsko-slezské, a potvrdil jako první biskupy CČS Karla Farského, Rudolfa Paříka⁴⁴ a Matěje Pavlíka (Gorazda).⁴⁵

Samotná volba biskupů v CČS v srpnu 1921⁴⁶ měla bouřlivý průběh a ex post vyústila v podání protestů ze strany smíchovské rady starších CČS saboru srbské církve proti volbě K. Farského a R. Paříka. Oba patřili k radikálnímu protipravoslavnému křídlu, s jehož názory, jak jsme už naznačili, nepanoval v církvi obecný souhlas.⁴⁷

⁴¹ CINEK, F.: c. d., s. 85, 88. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. Za pravdou, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 298. GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 17. VOPATRNÝ, Gorazd: *Dědictví otců*. Osudy svaté pravoslavné víry na území bývalého Československa. Praha 1999 s. 89.

⁴² Synod tento krok učinil už po zasedání ÚV CČS 16. 6. 1921 – s ohledem na nadcházející letní prázdniny. GRIGORIČ, V.: c. d., s. 100–101. – Text poselství synodu CČS je otištěn v článku: *Československá pravoslavná církev a srbský synod*. Čas, 31, 1921, č. 163 – výstřížek uložen SÚA Praha, fond VA MZV, i. č. 1221, karton 2463.

⁴³ GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 269. FEJSÁK, J.: c. d., s. 137.

⁴⁴ Na rozdíl od K. Farského nebo M. Pavlíka je osobnost R. Paříka daleko méně známá, přitom se jedná o jednu z výrazných postav počátku CČS, která má své důležité místo i v pravoslavné krizi jako odpůrce pravoslavné orientace a stoupenec spolupráce s českobratrskou církví evangelickou. Srov.: PAŘÍK, R.: *Kam od Říma? Český zápas*, 4, 1921, č. 16, 22. 4., s. 1–3. – R. Pařík (1889–1961) pocházel ze Soběšovic na Místecku, v roce 1912 byl vysvěcen v Litoměřicích na římskokatolického kněze. Jako kaplan působil v Mladé Boleslavi, v l. 1916–1921 byl katechetou v Lounech. Po vzniku ČSR se zapojil do reformního hnutí katolického duchovenstva, byl členem Ohniska a Reformního klubu, 8. 1. 1920 hlasoval pro vznik CČS. V l. 1921–1924 byl duchovním správcem CČS v Kutné Hoře a současně v l. 1921–1923 působil jako správce východočeské diecéze. 27. 5. 1923 na diecézním shromáždění v Pardubicích na místo biskupa-kandidáta rezignoval. V bojích let 1923–1924 se postavil na Gorazdovu stranu, ale v CČS zůstal a od října 1924 se vrátil do rodného kraje a působil ve Svinově ve Slezsku. V l. 1935–1939 byl členem diecézní rady ostravské diecéze. Na podzim 1939 byl perzekvován Gestapem, proto odešel do pražské diecéze a působil jako duchovní a katecheta v Říčanech u Prahy. Od roku 1952 byl na penzi. ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS – olomoucká diecéze, sig. IIIB5, čp. 17/56, N/5-4 – životopis. – Za pomoc při pátrání po Paříkových osudech jsem zavázán zejména PhDr. Jitce Balatkové ze ZA v Olomouci.

⁴⁵ GRIGORIČ, V.: c. d., s. 100–101. PAVLÍK GORAZD: *O krizi*, c. d., s. 17. CINEK, F.: c. d., s. 88–93. CĚSAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Vznik a vývoj církve československé za předmnichovské republiky*. In: *Církev v našich dějinách*. Praha 1960, s. 142. ALEŠ, P.: *Biskupské svěcení sv. Gorazda před 80 lety*. In: *Směrování*, c. d., s. 32. Sněm církve československé. In: *Směrování*, c. d., s. 58–59. – Původně byl jedním z kandidátů na biskupa E. Dlouhý-Pokorný, který se však kandidatury jako ženatý vzdal a byl nahrazen R. Paříkem.

⁴⁶ GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 42, 18. 10., s. 275.

⁴⁷ Za propagandistickým tažením proti „bezvěrci“ K. Farskému údajně stál B. Zahradník-Brodský, který byl zklamán skutečností, že přes své zásluhy o CČS se nestal jejím biskupem. Srov.: CINEK, F.: c. d., s. 93–94.

Přesto sabor srbské církve výsledky voleb uznal a byl ochoten přistoupit k chirotonii všech tří biskupů.⁴⁸ Nicméně určité napětí, které kolem osob K. Farského a R. Paříka vzniklo, vedlo představitele srbské církve k rozhodnutí provést svěcení ve dvou časových fázích.⁴⁹ Proto pozvala do Království SHS pouze moravsko-slezského biskupa M. Pavlíka a biskupské svěcení K. Farského a R. Paříka bylo odsunuto na pozdější dobu. Pavlíkova chirotonie proběhla 25. 9. 1921 v Bělehradě a Matěj Pavlík-Gorazd se tak stal prvním českým pravoslavným eparchou se svěcením srbské církve.⁵⁰

Zdá se, že tyto okolnosti značně ovlivnily další vývoj. Srbská církev počítala s tím, že K. Farský a R. Pařík budou vysvěceni po Gorazdově a Dositejově návratu do Prahy

⁴⁸ GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 269. FEJŠÁK, J.: c. d., s. 139–140. – Podle K. Farského mu biskupské svěcení nabízel M. Cvrčanin. ZA Opava, pob. Olomouc, fond ČCS – olomoucká diecéze, zápis o diecézním shromáždění ČCS 28. 3. 1923 v Přerově.

⁴⁹ O zákulisí voleb nás informuje Gorazdův dopis Dositejovi z 20. 8. 1921, v němž se mj. uvádí: „*Shledal jsem, že pozice br. Farského a Dlouhého-Pokorného jsou velice silné a mám velmi odůvodněnou obavu, že rehabilitace bratra Zahradníka-Brodského jakožto biskupa pražského jest asi nemožna. Morava je v menšině a české obce jsou zpracovány Farským a Dlouhým, kteří neustále jezdili po celých Čechách. Věru, velmi chybil br. Zahradník-Brodský, že rezignoval i na členství v Ústřední radě starších a že nekonal přednášek. Nenacházím východiska ze situace této osobní otázky. Kdyby Dlouhý rezignoval, měl by největší naději na zvolení – ten dojem mám – asi br. Tuháček z Plzně. Pokud jsem měl příležitost poznati ho, myslím, že je to muž charakterní a nábožensky žijící, tedy není racionalistou. Neodvážím se však pro něho pracovat, pokud nebudu znáti názoru Vašeho Preosvěćenstva o této věci. Co se týče mé osoby, zdá se, že neujdu osudu, abych převzal zodpovědný úřad. Prof. Slovák, jehož jsem chtěl získat pro biskupství, nechce o tom slyšet, a prof. Háňavka přistoupí k naší církvi až 28. t. m. a chce zatím zůstat profesorem v Brně. Pro pozdější dobu neodmítá státi se biskupem a byl by to zajisté biskup důstojný, ale pro přítomný okamžik nechce. Nezbuďte-li nic jiného, než abych těžký a zodpovědný úřad na sebe vzal, prosil bych, aby Vaše Preosvěćenstvo samo otázku svěcení s ústředím dojednálo. Mám vážné obavy, že Praha nebude chtít dobře snést, aby první biskup byl vysvěcen z Moravy. Kdyby tato situace nastala, prosil bych, aby Vaše Preosvěćenstvo navrhlo vysvěcení jednoho biskupa z Čech a jednoho z Moravy. Mám jakousi naději, že br. Farský až zaujme zodpovědné místo a začne řídit administrativu diecéze, stane se moudřejším...*“ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ČCS-olomoucká diecéze, kopie dopisu.

⁵⁰ AMZ Praha, fond Politické zprávy Bělehrad, 1. 6.–31. 8. 1921, č. 435, 439, 445 a 466, přijaty Zamini 24. 9., 27. 9., 30. 9. a 9. 10. 1921. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 121–123. *Po srbském zájezdu*. Za pravdou, 1, 1921, č. 15, 13. 10., s. 58; č. 16, 20. 10., s. 62. Biskup VELIMIROVIČ: *Vysvěcení československého vladyky*. Za pravdou, 1, 1921, č. 15, 13. 10., s. 58–59. *Zástupci čs. církve v Bělehradě*. Venkov, 27. 9. 1921 – výstřižek v SÚA Praha, find VA MZV, karton 2463. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 269. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. Za pravdou, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 298. KOSTKA, Josef: *Zájezd do Srbska*. In: *Otázka kostelů a jiné časové otázky církevně politické*. Olomouc b. d. (1923), s. 188–197. KOSTKA, Josef: *Po srbském zájezdu*. Za pravdou, 1, 1921, č. 16, 20. 10., s. 62. *K desetiletí vysvěcení vladyky Gorazda*. Věstník, 2, 1931, č. 18, 15. 9., s. 69–70. GRIGORIČ, V.: c. d., s. 101–103. *Pravoslavná církev svým příslušníkům. Organizace a dnešní stav církve v českých zemích*. Praha b. d. (1936), s. 14. KOVÁŘ, František: *Deset let československé církve 1920–1930. Přednáška proslovená na jubilejní synodě duchovenstva čsl. církve v Praze dne 8. ledna 1930*. Praha, s. 38. KADERÁVEK, V. – TRTÍK, Z.: c. d., s. 64. ALEŠ, Bohumír: *Na památku 25. výročí smrti biskupa Gorazda*. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 2, 1968, s. 4–8. BUCHTA, V.: *Vladyka Gorazd – průkopník praktického ekumenismu*. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 12, 1985, s. 118. *Biskup Gorazd. Z díla*. Ed. Pavel ALEŠ. Praha 1988, s. 15. ČERNÝ, Pavel: *Pravoslavná církev v Československu*. Praha 1983, s. 48. FEJŠÁK, J.: c. d., s. 140–141. TREBIŠOVSKÝ, Pravoslav: *Obnovení cyrilometodovské pravoslavné církvi v Československu*. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 15, 1989, s. 28. VOPATRNÝ, G.: *Dědictví otců*, c. d., s. 90. ALEŠ, P.: *Biskupské svěcení*, c. d., s. 33–37. <http://www.orthodoxia.cz/gorazd/index.html>, staženo 12. 10. 2003. http://www.orthodoxia.cz/gorazd/g_cyril.htm, staženo 12. 10. 2003. http://www.orthodoxia.cz/gorazd/g_muced.ttm, staženo 12. 10. 2003.

v listopadu 1921,⁵¹ avšak záležitost se opět zdržela, tentokrát pro formální překážky právního rázu – volby biskupů CČS totiž prováděly státem neschválené církevní obce; bylo třeba provést nápravu. Tato skutečnost také mj. zkomplikovala uznání Gorazdovy volby biskupem čs. vládou: oficiálně byl ve svém postavení potvrzen až téměř za rok – 23. 11. 1922.⁵² Radikální frakce sice Gorazda po vysvěcení v Praze slavnostně přivítala,⁵³ avšak skutečnost, že se svou biskupskou hodností (bez ohledu na status moravsko-slezského episkopa⁵⁴) a úzkou spoluprací s Dositejem de facto ocitl v čele církve, zřejmě začala některým kruhům vadit; k tomu je třeba pochopitelně připočítat existující animozity vůči srbské církvi a pravoslavné orientaci CČS. Od počátečních měsíců roku 1922 jakoby radikální frakce v CČS přešla do přípravy protiútoků s cílem zvrátit stav, jenž vznikl na podzim předchozího roku.⁵⁵ Vzniklé napětí v církvi se transponovalo do roviny osobních vztahů K. Farský versus Gorazd a bylo ventilováno v tisku polemickými články.⁵⁶ Celkově ovšem převládal klid, který však byl pouze klidem před bouří, jež propukla v letních měsících.⁵⁷

⁵¹ Srov.: FARSKÝ, K.: *Prohlašuji*. Český zápas, 5, 1922, č. 49, 8. 12., s. 4. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 42, 18. 10., s. 274.

⁵² Zatímco delegace provávající Pavlíka-Gorazda na svěcení do Bělehradu se po slavnosti vracela hned domů, on sám v Srbsku zůstal až do listopadu, což souviselo jednak s cestou do Niše, ale pravděpodobně také se snahou srbské církve dosáhnout uznání svěcení čs. vládou před jeho návratem do vlasti. Jednalo se s ohledem na okolnosti Pavlíkovy volby biskupem CČS o delikátní záležitost a vláda s aktem uznání otálela. Zastupitelský úřad v Bělehradě marně několikrát intervenoval na MZV v Praze. AMZ Praha, fond Politické zprávy Bělehrad, 1. 9.–31. 12. 1921, č. 466, 482, 519, přijaty Zamini 9. 10., 19. 10. a 28. 10. 1921.

⁵³ Srov.: STĚHOVSKÝ-KOPAL, L.: *Jednání československé církve*, c. d. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 12–13, 9. 2., s. 5. – K. Farský v uvítacím projevu akceptoval, že CČS je pravoslavnou a poděkoval Dositejovi za jeho úsilí a pomoc. FEJSÁK, J.: c. d., s. 143–144. ALEŠ, P.: *Biskupské svěcení*, c. d., s. 37.– Farského projev byl otištěn v oficiálním listu srbské pravoslavné církve Glasnik srpske pravoslavne patriaršije (Bělehrad).

⁵⁴ V tisku se objevily spekulace o tom, že chce přesídřit do Prahy a tím zaujmout vůdčí postavení v západočeské diecézi, jejíž episkop byl hlavou církve.

⁵⁵ Hrozba rozkolu, resp. rozštěpení církve na dvě jednotky, však CČS hrozilo fakticky po celou pravoslavné krize. Např. už v srpnu 1921 o této záležitosti psal Gorazd Dositejovi: „*Já za svou osobu a se mnou jistě celá Morava jsme zásadně pro spojení naší církve s církvemi východními pravoslavnými za podmínek smluvených 7. května a jsme odhodláni této velké myšlence zůstatí věrnými, i kdyby snad mělo přijít k rozkolu. Považuji však za povinnost učiniti vše, aby k rozkolu nedošlo. Myslím, že je třeba přinést každou oběť a učiniti i ústupky ve věcech osobních, aby rozkolu bylo zabráněno. Kdyby však náboženské obrození kategoricky vyžadovalo, aby Morava se osamostatnila, neměla-li by se státi obětí racionalistických experimentů, budu jistě státi na svém místě. V tom případě však musil bych míti ujistění, že srbská církev nás neopustí ani morálně, ani materiálně. Doufám však, že k rozkolu nedojde a i kdyby v Čechách poměry v církvi nebyly vzorné, že za pomoci církve srbské podaří se nám na Moravě seřadit skupinu dobrých pracovníků, kteří na sebe strhnou vedení celé církve, když ne hned, tak jistě časem. Věřím ve vývoj všeho, co je dobré a zdravé. Věřím v Prozřetelnost Boží.*“ ZA Opava, pob. Olomouc, fond CČS-olomoucká diecéze, Gorazd 20. 8. 1921 Dositejovi-kopie dopisu.

⁵⁶ Srov. např. GORAZD-PAVLÍK: *Aby bylo jasno*. Za pravdou, 2, 1922, č. 8, 23. 2., s. 84–85; č. 9, 2. 3., s. 61–62; č. 10, 9. 3., s. 66–68. Přetištěno: *Směrování*, c. d., s. 60–72. CINEK, F.: c. d., s. 101–103.

⁵⁷ Už 15. 6. 1922 na ustavující schůzi České náboženské obce pravoslavné v Praze se objevila skupina pravoslavně orientovaných věřících CČS z Tábora v čele s duchovním Divišem a žádala o přijetí do obce. Plénium je prý přijalo s porozuměním a chtělo jim tento krok umožnit. SÚA Praha, fond MŠNO, sig. 47 VII, karton 3915 – zápis ze schůze obce 15. 6. 1922.

Za její předzvěst lze považovat sjezd českých diecézních rad v Pardubicích 25. 7. 1922, který znovu otevřel otázku pravoslavné orientace CČS, ačkoliv v této věci platilo usnesení jejího 2. sněmu. Rezoluce proklamovala, že základem věrouky CČS je usnesení 7 obecných sněmů a nicejsko-cařihradské vyznání, ovšem nikdo nemůže církvi bránit v dalším vývoji na její cestě k naplnění náboženské reformace, tj. k překonání pravoslavné a svobodnému a volnému hledání ideálu.⁵⁸ Tyto teze fakticky znamenaly popření závěrů o příklonu CČS k pravoslaví. Gorazd, který měl původně na tomto fóru vystoupit s hlavním referátem, byl radikály takticky vymanévrován. Využili skutečnosti, že se chystal na cestu do USA, termín svolání sjezdu odkládali a tak se stalo, že jeho směrnice určená diecézním radám vyšla jen tiskem v práci „O úkolech a orientaci církve československé“.⁵⁹

Otevřenou krizi, která odstartovala závěrečnou fázi řešení sporu o ideovou orientaci CČS, vyvolalo vydání Československého katechismu (srpen 1922), který sepsali „modernisté“ K. Farský a F. Kalous.⁶⁰ Jednalo se o příručku, která měla v souhrnné formě prezentovat věrouku CČS, přičemž obsahově popírala základy křesťanského náboženství a monoteismu a naznačovala ideový směr, kterým se chtělo ubírat radikální křídlo při výstavbě CČS. Její vydání vyvolalo senzaci a rozpaky současně. Zatímco drtivá většina příslušníků církve se s ní ztotožnila,⁶¹ mimo CČS a v řadách pravoslavných bylo její přijetí kritické.⁶² Postuláty katechismu jednoznačně odmítl jak biskup Gorazd, tak představitel srbské církve episkop Dositej, který v této době na Moravě zastupoval v duchovních funkcích moravsko-slezského biskupa pobývajícího od července do prosince v Americe.⁶³ Dositej se od knihy zásadně distancoval,⁶⁴

⁵⁸ ÚAMCČSH Praha, Kniha protokolů pražské arcidiecéze, sig. AI-39, i. č. 21/VIIB – zápis ze schůze. CINEK, F.: c. d., s. 106–107. GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 20. Srov.: FARSKÝ, Karel: *Ideová krise v církvi čs.* Český zápas, 5, 1922, č. 48, 1. 12., s. 3. – Schůze dala Ústřední radě CČS pokyn, aby ukončila jednání se srbskou církví. *Náboženská obec CČS v Roztokách n. Vlt.* Český zápas, 5, 1922, č. 43, 27. 10., s. 5–6.

⁵⁹ Biskup GORAZD: *O úkolech a orientaci církve československé*. Olomouc 1922. 40 s. Přetištěno v knize *Směrování*, c. d., s. 73–103. Srov.: GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 19–20.

⁶⁰ GRIGORIČ, V.: c. d., s. 118. Biskup PAVLÍK GORAZD: *O krizi*, c. d., s. 23–25. SPISAR, A.: c. d., s. 36–37. CINEK, F.: c. d., s. 109–113, 167–172. KADERÁVEK, V. – TRTÍK, Z.: c. d., s. 64. *Biskup Gorazd. Z díla*, c. d., s. 16. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. *Za pravdou*, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 298. KALOUS, F.: *První křest čs. katechismu*. Český zápas, 5, 1922, č. 44, 3. 11., s. 3–4. GORAZD-PAVLÍK: *K dnešnímu stavu*. *Za pravdou*, 4, 1924, č. 16, 17. 4., s. 95–96. *Od katolictví k sektářství, od sektářství k bezvěří*. Pražský večerník, 23. 8. 1924 – výstižek v SÚA Praha, fond VA MZV, i.č. 1221, karton 2463. BAUER, K.: c. d., s. 65–66. LEIXNER, J.: c. d., s. 173–174. VOPATRNÝ, G.: *Dědictví otců*, c. d., s. 92.

⁶¹ CINEK, F.: c. d., s. 135. – Ilustrativní ukázkou stanoviska náboženské obce v Roztokách otiskuje Český zápas. *Náboženská obec CČS v Roztokách n. Vlt.* Český zápas, 5, 1922, č. 43, 27. 10., s. 5.

⁶² Srov. např.: *Praha*. Náš směr, 1, 1922, č. 1, 17. 11., s. 3. ÚAMCČSH Praha, fond K 40/888 – Jan Lomoz: *Katechismus CČS v ohlasech*.

⁶³ SÚA Praha, fond MŠNO, sig. 47 VII, kartony 3907, 3909. CINEK, F.: c. d., s. 137–144. Příznačné je, že Dositejovy námitky proti Československému katechismu diecézní listy CČS odmítly publikovat. Srov.: GRIGORIČ, V.: c. d., s. 118–119. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 129–146.

⁶⁴ *Pokládám za svou povinnost...* (incipit). *Za pravdou*, 2, 1922, č. 41, 12. 10., s. 1. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církev československá*. *Za pravdou*, 3, 1923, č. 42, 18. 10., s. 275–276. – Dositej knihu vnímal jako soukromý podnik K. Farského a F. Kalouse, ale vadilo mu, že obsah schválily české diecézní rady CČS a to přesto, že byl v rozporu se sněmem CČS přijatou pravoslavnou orientací CČS. Srov.: ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ÚR 7. 10. 1922. ZA Opava, pob. Olomouc, fond

neboť prý popírá všechna křesťanská vyznání. K. Farský se v Českém zápase proti takovému hodnocení katechismu ohradil a Dositejovi upřel kompetence vyjadřovat se k problematice a biskupa srbské církve opět napadl a zpochybnil jeho misi.⁶⁵ Udal tím základní tón tisku ČČS, který útočil na Dositeje a jeho angažovanost v záležitostech této církve.⁶⁶ Rozčarovaný Dositej se v Praze osobně setkal s K. Farským, ale po jednání s ním si přiznal fiasko a odcestoval do Království SHS.⁶⁷

Tečku za uvedeným incidentem udělal sabor srbské církve, k němuž se Dositej obrátil, který postoje svého delegáta koncem listopadu 1922 schválil a následně synod církve rozhodl (v polovině února 1923), že za těchto okolností nelze K. Farského a R. Pařika vysvětit na biskupy a 26. února 1923 přerušil veškerá jednání s ČČS.⁶⁸

Zatímco pro srbskou pravoslavnou církev byly postoje radikálního křídla v ČČS jasným signálem o jejím směřování a o rozchodu s pravoslavím,⁶⁹ causa s katechismem

ČČS-olomoucká diecéze, sig. 15/IIC – styky s cizinou, Dositejův dopis redakci Za pravdou, b. d. CINEK, F.: c. d., s. 113–114, 166–173. *Diecézní rada církve československé v Olomouci* (incipit). Za pravdou, 2, 1922, č. 42, 19. 10., s. 257. FEJSÁK, J.: c. d., s. 145. – Dositejovo stanovisko bylo otištěno v Gorazdově článku uveřejněném v bělehradském listu srbské církve Vesnik.

⁶⁵ FARSKÝ, K.: *Index*. Český zápas, 5, 1922, č. 42, 20. 10., s. 2–3. GRIGORIČ, V.: c. d., s. 120. BAUER, K.: c. d., s. 68–72. CINEK, F.: c. d., s. 114–116. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církve československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 43, 25. 10., s. 278–279. *Farský contra Gorazd-Dositej*. Lidové listy, 1, 1922, č. 245, 28. 10., s. 4–5. – Zajímavou obhajobu svých názorů i postupu v této kauze přednesl K. Farský na diecézním shromáždění ČČS v Přerově 28. 3. 1923, kdy mj. řekl, že právě vytýkané odchylky od křesťanského učení jsou specifikem, jímž se ČČS liší od jiných církví. Kdyby těchto zvláštností nebylo, nemusela by vznikat ani samostatná církev a reformní hnutí se mohlo připojit k některé už existující církvi. ZA Opava, pob. Olomouc, fond ČČS – olomoucká diecéze, zápis o diecézním shromáždění církve československé 28. 3. 1923.

⁶⁶ Srov. např.: *Náboženská obec ČČS v Rostokách n. Vltavou*. Český zápas, 5, 1922, č. 43, 27. 10., s. 5–6. *Jednání s pravoslavnou církví srbskou*. Český zápas, 5, 1922, č. 43, 27. 10., s. 1. KALOUS, F.: *První křest československého katechismu*. Český zápas, 5, 1922, č. 44, 3. 11., s. 3–4. HŮTA, F. X.: *Proč nemůže a nesmí se ČČS spojit s církví pravoslavnou?* Český zápas, 5, 1922, č. 45, 10. 11., s. 1–2. FARSKÝ, K.: *Ideová krise v církvi čs*. Český zápas, 5, 1922, č. 48, 1. 12., s. 3. *Historický okamžik v životě Církve československé*. Pravoslavný směr, 1, 1922/3, č. 14–15, 2. 3., s. 1–2. Srov.: CINEK, F.: c. d., s. 114–116.

⁶⁷ Pravoslavně orientovaný Náš směr v této souvislosti prohlašoval, že se Dositej rozešel pouze s několika jednotlivci, kteří nejsou ČČS a jejichmi obcemi. *Vladyka Dositej prý domluvil s čsl...* Náš směr, 1, 1922, č. 4, 8. 12., s. 3–4. *Katolické Lidové listy* reflektovaly porážku Dositeje a Gorazda jako předzvěst konce Farského. *Konec dositejův*. Lidové listy, 1, 1922, č. 240, 22. 10., s. 3.

⁶⁸ Národní listy 25. 7. 1924 referovaly o údajně Dositejově postoji k ČČS takto: „*O církvi československé Dositej pravil, že není už náboženskou církví, nýbrž pouze náboženskou společností bez duchové hlavy. Patriarchát srbský ani nemůže dát uznání jejím biskupům a nebude ji v dnešní formě pokládati za veřejnoprávního činitele ve smyslu rádných církví. Zatím je pro pravoslavné pouhým národním spolkem pro občanskou mravní výchovu.*“ *Biskup Dositej o pravoslaví v Československu*. Národní listy 25. 7. 1924 – novinový výstřížek ve SÚA Praha, fond MZV – VA, karton 3037. *Vladyka Dositej prý domluvil s čsl...* Náš směr, 1, 1922, č. 4, 8. 12., s. 3–4. GORAZD-PAVLÍK: *Biskup Dositej a církve československá*. Za pravdou, 3, 1923, č. 41, 11. 10., s. 267–269. *Historický okamžik v životě církve československé*. Pravoslavný směr, 1, 1922/1923, č. 14–15, 2. 3., s. 1–2. GORAZD PAVLÍK: *O krizi*, c. d., s. 25. Srov.: CINEK, F.: c. d., s. 116. – Po přerušení styků se srbskou církví ČČS vyjednávala o vysvěcení biskupů s anglikánskou církví, jež však byla v úzkých kontaktech s pravoslavím. LEIXNER, J.: c. d., s. 174. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 147.

⁶⁹ Vztah k pravoslaví nyní formuloval Český zápas takto: bylo by „*hluboce ponižující postavit mladou, svobodnou, samostatnou církev v područí církve cizí, trvající na zastaralých, u osvěcených národů dnes už nemožných dogmatech a obřadnostech*“. Srov. CINEK, F.: c. d., s. 117. F. X. Hůta v listopadu 1922 v Českém zápase napsal: „*Kdyby ČČS se připojila k církvi pravoslavné, musili by její údové přijati nezměněně, bez výhrady a bez kritiky a slepě, učení pravoslavné, jak se jeví v citovaném zde katechismu. Nesměli by chtít zreformování, resp. odmítnutí zrnulých zásad staro-, středo- i novověkých v ohledu dogmatickém a morálním a musili by se také podrobiti disciplíně, tj. kánonům*

situaci uvnitř CČS vyhroutil a ukázala, že radikálové kolem K. Farského využili Gorazdovy taktické chyby, jíž se dopustil odjezdem do USA. K. Farský se nikdy netajil svými názory, avšak zatím neměl možnost plně je prosadit. Nyní se stal osobností, která začala určovat směr vývoje církve a podařilo se jí strhnout za sebou nejen obce v Čechách,⁷⁰ ale také na Moravě. Diecézní rada v Olomouci se sice v polovině října postavila za Dositeje a tím i Gorazda, avšak brzy došlo v olomoucké radě starších k vnitřnímu převratu a převzetí časopisu *Za pravdou*. Diecézní shromáždění v Olomouci 23. 11. 1922 ovládli stoupenci směru K. Farského, paradoxně však biskupem zvolili nepřítomného Gorazda:⁷¹ radikální křídlo v tomto rozměru sice ovládlo Moravu, ale zastavilo se před Gorazdovou nespornou osobní autoritou, revoluci nedotáhlo do konce a navodilo trvale neúnosný stav, kdy diecézní rada šla za Farským a jeho modernismem, zatímco biskup ortodoxně prosazoval pravoslavlí.

Když se Gorazd koncem ledna 1923 vrátil z Ameriky do vlasti, nutně musel konstatovat neutěšenou situaci, neboť mu zůstala věrná pouze malá část kněží a také věřících laiků.⁷² Zcela logicky koncem února 1923 na poměry reagoval rezignací a svou biskupskou funkci složil.⁷³ Stačil však měsíc k tomu, aby své původní rozhodnutí revidoval (na diecézním shromáždění v Přerově 18. 3. 1923)⁷⁴ a pokusil se najít kompromis a východisko pro sebe, pravoslavný směr i samotnou CČS. Vystoupil s představou, že pravoslavná frakce by mohla tvořit uvnitř CČS autonomní celek s odlišnou ústavou a správou. Předložil vizi církve integrující dva diametrálně, nebo alespoň podstatně ideově odlišné směry a celky, přičemž každý z nich by si uchoval vlastní řídicí instituci.⁷⁵ Ústřední rada CČS 12. dubna 1923 však tuto představu definitivně odmítla a dala pravoslavným jednoznačně na vědomí, že nebude bránit jejich odchodu z církve a vytvoření separátní organizace pravoslavných vně CČS.⁷⁶

církve pravoslavné, např. uznání celibátů pro biskupy a ovdovělé duchovní. [...] Církev pravoslavná tuto klausuli (čl. 1 Ústavy CČS, pozn. P. M.) neuznává a uznávat nemůže, jest to zásadní rozpor v pojetí náboženství, a proto nemůže nikdy ke sloučení s církví pravoslavnou dojíti, chceme-li si svobodu svou zachovati.[...] CČS [...] je nový náboženský celek celého světa [...] Kdyby CČS nastoupila kompromisy s tradičními církvemi [...] byla by zbytečná jako všechny ztrnulé, bohu a životu odumřelé církve.“ HŮTA, F. X.: Proč nemůže a nesmí se CČS spojit s církví pravoslavnou? Český zápas, 5, 1922, č. 46, 17. 11., s. 2.

⁷⁰ V Čechách se proti radikálnímu směru postavilo pouze několik rad starších (např. v Benešově, Trhových Svinech Praze 8-Libni, Táboře, Solanech), ale CČS nesouhlasící v listopadu 1922 exkomunikovala. Srov.: CINEK, F.: c. d., s. 118. – Pět náboženských obcí vytvořilo samostatný diecézní výbor a seskupilo se kolem pražského listu *Náš směr*, který vydávalo od 17. 11. 1922. *Slovo úvodem*. *Náš směr*, 1, 1922, č. 1, 17. 11., s. 1. *Vážné upozornění příslušníkům CČS*. *Český zápas*, 5, 1922, č. 45, 10. 11., s. 5.

⁷¹ *Dra Farského „život věčný“*. *Náš směr*, 1, 1922, č. 5, 15. 12., s. 3–4. CINEK, F.: c. d., s. 128. A. P.: *Jak došlo ke sporům v církvi československé*. *Za pravdou*, 2, 1922, č. 48, 30. 11., s. 299.

⁷² Srov.: *Ku příjezdu vладыky*. *Pravoslavný směr*, 1, 1922/3, č. 11, 26. 1., s. 1–2.

⁷³ *Resignace biskupa*. *Pravoslavný směr*, 1, 1922/3, č. 16–17, 23. 3., s. 7–8. CINEK, F.: c. d., s. 148. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 147.

⁷⁴ CINEK, F.: c. d., s. 151. BAUER, K.: c. d., s. 86–91. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 148.

⁷⁵ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ÚR 24. 3. 1923. CINEK, F.: c. d., s. 155. Srov.: *Biskup Gorazd. Z díla*, c. d., s. 15.

⁷⁶ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ÚR 12. 4. 1923. – V pohnuté diskusi, v níž dominovaly názory E. Dlouhého-Pokorného a K. Farského R. Pařík označil pravoslavlí za rybu bez hlavy = celý Řím bez papeže. R. Gajdík se tázal, proč se má CČS přiklonit k systému stejně reakčnímu, jako je Řím. Dlouhý-Pokorný Gorazdovi doporučil založení pravoslavné církve nebo vstup do ČNOP, neboť

Biskup Gorazd s nevelkým počtem svých přívrženců pravoslavné orientace se ocitl na křižovatce: zatímco některé skupiny v Čechách hledaly východisko ze situace ve vstupu do České náboženské obce pravoslavné v Praze⁷⁷, on sám zůstal i nadále v ČČS a pokoušel se své křídlo konsolidovat. V dubnu 1923 se mu opět podařilo získat do svých rukou redakci časopisu *Za pravdou*,⁷⁸ v němž rozvinul polemicky vyhocenou kampaň proti radikálům, patrně v naději, že se přece jen podaří najít kompromis. O to se za jeho zády pokoušela i rada starších moravské diecéze svoláním schůze do Přerova na 15. 8. 1923, ale vše se rozbíjelo na Gorazdově neústupnosti, na jeho rigorózní obhajobě pravoslaví, z něhož nechtěl slevit. Řešení krize v ČČS spojoval s odstraněním K. Farského.⁷⁹ Není proto divu, že konec roku 1923 a první polovina roku 1924 je označována z hlediska vnitřních poměrů v církvi za období rozvratu.⁸⁰ Církevní tisk je naplněn polemikami, osočováním a osobními útoky, které měly ke konstruktivnímu řešení situace daleko. Kruhy kolem K. Farského se neodhodlaly k exkomunikaci pravoslavného křídla a čekaly, až se samo dobrovolně odloučí, stoupenci biskupa Gorazda, resp. on sám, nemínil založit novou církev a obtížně hledal dorozumění s arcibiskopem Savatijem jako představitelem České náboženské obce pravoslavné.

pravoslaví není v souladu s ústavou ČČS ani s tzv. Pavlíkovými ideovými směrnicemi. K. Farský vyslovil nedůvěru k „lidem rázu Koudelkova, Židkova, Ornestova, Palhamova, Divišova, Preclíkova, Stěhulova“ aj. a divil se, že Gorazd se s nimi stýká. Vyslovil obavu, že s lidmi pravoslavného směru by sotva „bylo možné klidné spolužití“. – Jiný názor na věc měla např. rada starších v Lošticích, která odmítala rozkol a chtěla, aby Gorazd s Farským „našli nějakou tu střední zlatou cestu dohody, neb jinak vše padne k naší škodě a k radosti nepřátel. Nechce se nám věřit, že by dorozumění na určitém podkladě nebylo možné, ať zanechá se zbytečných novinářských polemik, ať sejdou se ihned oba reprezentanti – jsou svátky míru – v osobní jednání, a jsme přesvědčeni, že při dobré vůli vše se podaří. Jednat se ale musí rychle, dříve než dezorientace plně zasáhne náš venkov.“ ZA Opava, pob. Olomouc, fond ČČS, olomoucká diecéze, složka biskup Pavlík-Gorazd, sig. 6/IIC-5 – dopis olomoucké radě starších z 18. 12. 1923. – Gorazd odchod z ČČS a spojení se Savatijem odmít, neboť „ČNOP nevyhovuje z hlediska liturgie a neuznává českou reformaci“.

⁷⁷ CINEK, F.: c. d., s. 161.

⁷⁸ Zakladatelem a majitelem časopisu byl v roce 1921 M. Pavlík, který svěřil redakci Josefu Leixnerovi, který v tiráži figuroval i jako vydavatel. V době Gorazdova pobytu v USA si diecézní rada zvolila vlastní redakční radu a Leixnera z listu vytlačila. Proto biskup, jenž list po celou dobu vydávání financoval, redakční radu suspendoval a vzal opět vše do vlastních rukou. Srov.: GORAZD: *Kdo jest a byl majitelem listu „Za pravdou“*. *Za pravdou*, 4, 1924, č. 33, 14. 8., s. 199–200. ŠUVARSKÝ, J.: c. d., s. 148. BAUER, K.: c. d., s. 82–84.

⁷⁹ CINEK, F.: c. d., s. 163. – Asi počátkem září 1923 Gorazd poslal do Bělehradu žádost o vysvěcení východočeského biskupa ČČS! ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru ČČS, zápis ze schůze ÚR 1. 9. 1923.

⁸⁰ CINEK, F.: c. d., s. 176. *Krize v ČČS*. Lidové noviny, 10. 5. 1924. *Ušchlá ratolest*. Pražský večerník, 22. 4. 1924 – výstřížky v SÚA Praha, fond VA MZV, karton 2463. – R. Gajdík např. na schůzi ÚR 7. 11. 1923 na Gorazdovu adresu prohlásil: *Mlčeli jsme dosud, ale dál to trpět nelze. Pamatuji si na jeho postoje, obrátil na čtyřáku, a „proto my, kteří nemáme páteř z rosolu, nemůžeme k tomu dále mlčky přihlížeti, jestliže on se svým konzervatismem si nyní osobuje právo suveréna celé ČČS.“* ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru ČČS, zápis ze schůze ÚR 7. 11. 1923. – Na druhé straně např. rada starších v Přerově 23. 11. 1923 psala svým kolegům do Olomouce: „*Výtka pravoslaví vámi br. Gorazdovi činěná, je naprosto lichá, poněvadž toto Gorazdovo pravoslaví je vlastně jen jeho krásná liturgie, pro niž jste byli všichni zpočátku velice nadšeni a zvláště br. Polešovský nás při každé příležitosti nabádal, abychom všude – pokud je to možno – nahradili římskou liturgii liturgií pravoslavnou. Dnes děláte z tohoto pravoslaví, které de facto žádným orientálním pravoslavím ani není, strašáka a proti br. Gorazdovi organizujete hrozný odboj a div že nekřičíte: Ukřížován bud!“* ZA Opava, pob. Olomouc, fond ČČS – olomoucká diecéze, složka biskup Pavlík-Gorazd, sig. 6/IIC-5.

Zdá se, že právě dohoda Savatij-Gorazd-Dositej byla konečným impulsem k řešení traumatu v CČS a nikoliv pouze volba K. Farského patriarchou CČS,⁸¹ jak je dosud Gorazdův odchod z církve⁸² a rezignace na funkce biskupa a předsedy diecézní rady (21. 4. 1924) interpretována.⁸³ Dne 10. srpna 1924 schůze 307 stoupců pravosláví v Olomouci rozhodla o oficiálním rozchodu s CČS, což pak jejímu vedení umožnilo svolat na 29.–30. srpen 1924 3. sněm CČS,⁸⁴ jenž završil období tzv. pravoslavné krize v CČS, nově církev definoval a přijal několik zásadních rozhodnutí, která znamenala otevření cesty pro prosazení zásad formulovaných K. Farským a jeho nejbližšími spolupracovníky. CČS se jím definitivně⁸⁵ odpoutala od pravosláví.⁸⁶

⁸¹ ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ÚR 19. 3. 1924. K volbě srov. např.: *Volba pražského biskupa (patriarchy) čsl.* Za pravdou, 4, 1924, č. 27, 3. 7., s. 163. LEIXNER, J.: c. d., s. 175.

⁸² ÚR CČS 17. 5. 1924 přijala návrh poslance Práška na zavedení disciplinárního řízení s Gorazdem „pro soustavné poškozování církevních zájmů a ohrožování jednoty církve“. V polovině července ÚR přijala rozhodnutí o slibu věrnosti CČS a sankcích proti těm, kteří odmítnou podpis. Vyslovila se pro rozchod s Gorazdovým křídlem za podmínky, že majetek církve zůstane nedotčen. Dne 7. 8. 1924 pak ÚR přijala usnesení, že Gorazdovi bude poděkováno a vysloví se podiv nad jeho náhlým odchodem z CČS a nevysvětleným obratem ve smýšlení. ÚAMCČSH Praha, fond Zápisní kniha církevního výboru CČS, zápis ze schůze ÚR 17. 5., 11. 7. a 7. 8. 1924..

⁸³ CINEK, F.: c. d., s. 192. PRÁŠEK, Ferdinand: *O církvi československé.* České slovo, 30. 7. 1924 – výstřížek v SÚA Praha, fond VA MZV, i. č. 1221, karton 2463.

⁸⁴ S ohledem na skutečnost, že předchozí dva sněmy se konaly v době, kdy náboženské obce nebyly státem uznány, došlo ke změně v číslování a sněm v srpnu 1924 byl označován za první. – K sněmu srov. např.: KOZÁK, J. B.: *Před sněmem československé církve.* České slovo, 24. 8., 27. 8., 28. 8. 1924. *Před sněmem církve československé.* Lidové noviny, 22. 8. 1924. *První církevní sněm CČS.* Večerní Národní listy, 29. 8. 1924. *První církevní sněm CČS.* Večerní Národní listy, 30. 8. 1924. *Sněm CČS.* Národní osvobození, 30. 8. 1924. *První sněm čs. církve.* České slovo, 31. 8. 1924. KUČERA, A.: *Před sněmem československé církve.* Národní listy, 1. 8. 1924. *Dnes bude* (incipit). Národní osvobození, 29. 7. 1924. *Sněm církve československé.* Lidové noviny, 31. 8. 1924 – výstřížky v SÚA Praha, VA MZV, i. č. 1221, karton 2463.

⁸⁵ Je zajímavé, že ještě po roztržce se srbskou církví se východočeská diecéze obrátila do Bělehradu se žádostí o vysvěcení biskupa G. Procházky po rezignaci R. Pařika. CČS problém svčení biskupů pak vyřešila tím, že pravomoc byla přenesena na zplnomocněnce (šest kněží a šest laiků). CINEK, F.: c. d., s. 165, 209. GORAZD-PAVLÍK: *K dnešnímu stavu církve československé.* Za pravdou, 4, 1924, č. 18, 1. 5., s. 105. *Jak byli zřízeni první tři biskupové církve československé.* Za pravdou, 5, 1925, č. 5, 29. 1., s. 24. – V rámci slavnosti bylo vysvěceno na jáhny nebo kněze CČS také několik duchovních evangelických vyznání.

⁸⁶ O spojení CČS s pravoslavnou se opět hovořilo na schůze eparchy Gorazda s patriarchou G. A. Procházkou 31. 10. 1938 v Horních Počernicích. Srov.: BUCHTA, V.: *Vladyka Gorazd – průkopník praktického ekumenismu.* In: Pravoslavný teologický sborník, 12, 1985, s. 124.

SUMMARY

ON SOME ASPECTS OF THE CHURCH CRISIS IN THE EARLY YEARS OF THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC

The study is devoted to the issue of the so-called orthodox crisis in the Czechoslovak national church, which was founded in 1920 by a group of reform clergy breaking away from the Roman Catholic church. The orthodox crisis traditionally denotes the early phase of the church history in the years 1920 to 1924, when after the repudiation of the Roman Catholic church teachings the protagonists of the new front – while searching for a theological basis – came into contact with the Serbian Orthodox church, which led to negotiations on some form of co-operation between the two subjects. Soon, there were two wings emerging in the Czechoslovak church, a faction of adherents and a faction of opponents of accepting the orthodox orientation. They put up a sharp polemical fight in the years 1921 to 1924 and the organisation split. While in the early phase of the fights most of the church's member base, represented by the personalities of B. Zahradník-Brodský and later M. Pavlík (Gorazd), supported the notion of moving towards the Serbian Orthodox church, and the Czechoslovak church proclaimed itself an Orthodox church, in the second phase from 1922 onwards the position of the K. Farský's wing was growing stronger. K. Farský distanced himself from orthodoxy but also from the principle of apostolic succession in church and attached himself to the presbyterian system. This transformation of the church was in the theological sphere accompanied by the denial of some basic dogmatic Christian theses, which is comprised in Farský and Kalous's catechism. This textbook of religion for students of secondary grammar schools evoked a fundamental dispute in the church, ended the negotiations of the Serbian church with the Czechoslovak church, and marked a beginning of a complicated path of new prospecting and orientation of the Gorazda's wing, which led to the secession from the Czechoslovak church. Eventually, Gorazda joined a group of the orthodox around archbishop Savatije and assisted the early days of building up the Orthodox church in Czechoslovakia. Most of the Czechoslovak church member base joined K. Farský, who was elected its patriarch in 1924, and instilled in it features of his theological view.

Překlad: Mgr. Lucie Tunkrová, M. A.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 Olomouc
E-mail: marekpa@tiscali.cz

HISTORIK JOSEF BOROVIČKA A ČESKOSLOVENSKÁ SPOLEČNOST PO ROCE 1945

Jiří Lach

Úvod

Středoevropský a v něm český prostor nebyl v průběhu dějinného toku skoupý na zásadní politické zvraty. V desetiletí 1938–1948 ovšem české země a jejich okolí prošly do té doby nejturbulentnějšími a zároveň hlubokými politickými, sociálními a ekonomickými změnami. Všechny procesy, které se tehdy odehrály, ovlivňovaly československou společnost v následujících dekadách. Podzim roku 1938, březen 1939, šest let okupace a vše co přineslo tříletí od květnového osvobození do květnové komunistické ústavy roku 1948, to vše nemělo pouze své dopady na makro úrovni, ale rovněž na jednotlivce. Rekonstrukce pracovního a soukromého života a jejich případné zobecnění může pomoci při plastičtějším pochopení dané epochy.

Josef Borovička (1885–1971) nebývá považován za nejvlivnějšího českého historika. Jeho dílo nenabývalo takové šíře jakou vydaly dílny řady jeho vrstevníků. Nevytvořil a ani nereprezentoval svébytnou vědeckou školu. Přesto patřil k známým osobnostem československého odborného a veřejného života 20. až 40. let.

Jako historik a archivář prošel školením obvyklým na tehdejší dobu.¹ Po středoškolských studiích v rodném Německém Brodu přišel na počátku 20. století na Filosofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy university v Praze. Tamní studium doplnil pobytem na vídeňském Ústavu pro rakouský dějezpýt. V roce 1908 ukončil studia doktorátem a nedlouho na to zahájil dráhu odborného pracovníka v pražském zemském archivu a uskutečnil badatelskou cestu do španělského Simancasu. Po první světové válce, kterou nezažil jako frontový voják, se angažoval nejen na poli archivní činnosti, ale podílel se také na budování první československé republiky. Josef Borovička byl ve 20. a 30. letech vnímán – spolu s Jaroslavem Werstadtem – jako hradní historik. K politice prvního presidenta vyjadřoval nejen otevřené sympatie, ale k jeho působení

¹ Nástin celého Borovičkova života podává podrobněji LACH, Jiří: *Životní osudy Josefa Borovičky*. Moderní dějiny 2004 (v tisku).

ní a československé politice 20. a 30. let shromáždil rozsáhlý materiál.² Své vědění o T. G. Masarykovi ovšem nikdy nezaokrouhlil v rozsáhlejší publikaci.

V roce 1925 Josef Borovička zahájil své cesty do Bratislavy, kde byl habilitován pro obor nejnovějších obecných dějin³ a postupně dosáhl mimořádné i řádné profesury.⁴ Jeho cestu k universitní kariéře připravoval vídeňský a od roku 1925 berlínský vyslanec Kamil Krofta,⁵ který v období od podzimu 1923 do počátku roku 1925 v Bratislavě sám krátce působil,⁶ aby nahradil předčasně zesnulého profesora Jana Heidlera.⁷

J. Borovička, v jehož universitních přednáškách a seminářích převládala tematika z dějin 19. a 20. století,⁸ působil v Bratislavě do konce roku 1938, kdy byl, stejně jako všichni ostatní čeští profesori⁹ dán k dispozici zemi České a Moravskoslezské,¹⁰ aby po krátkém intermezzu v Brně dlouhých šest let čekal na osvobození Československa.

Po květném osvobození

Prameny k Borovičkově působení za války nemáme. Víme jen, že byl od 31. srpna 1940 jako řádný profesor Masarykovy univerzity na nucené dovolené.¹¹ Nic dalšího nelze s určitostí konstatovat. V bouřlivých květnových dnech se rychle zorientoval a zapojil se do poválečné rekonstrukce republiky. Již 5. května 1945 byl J. Borovička pověřen Českou národní radou správou Archivu Ministerstva vnitra a dohledem

² Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (dále jen LA PNP), fond Josef Borovička (neuspořádáno). Ke stavu Borovičkovy pozůstalosti a masarykovským materiálům v ní viz: LACH, Jiří: *Životní osudy*, pozn. 101.

³ Archiv Univerzity Komenského v Bratislavě (dále jen AUK, Bratislava), fond Učitelé filozofické fakulty, kart. 6, Josef Borovička, Ministerstvo školství a národní osvěty potvrdilo 3. srpna 1925 Borovičkovu jmenování (opis). Tentýž dokument rovněž v opisu viz: LA PNP, fond J. Borovička.

⁴ LAPNP, fond J. Borovička, dokumenty, dekret MŠNO o jmenování mimořádným profesorem z 31. března 1931; opis v AUK, Bratislava, fond Učitelé FFUK, kart. 6, J. Borovička. Tamtéž dekret o jmenování řádným profesorem z 30. března 1936.

⁵ AAVČR, fond Kamil Krofta, kart. 2, inv. č. 49, korespondence J. Borovičky. Z toho pramene vyplývá, že J. Borovička s K. Kroftou konzultoval otázky spojené se svým působením v Bratislavě. K. Krofta byl také hlavním referentem komise pro Borovičkovu habilitaci viz: AUK, Bratislava, fond FFUK, kart. 69, osobní spis J. Borovička, dopis děkana Miloše Weingarta MŠNO z 18.6.1925. Dalšími referenty byli Václav Chaloupecký a Julius Glücklich.

⁶ AUK, Bratislava, fond FFUK, kart. 73, osobní spis K. Krofta. Zde základní informace o Kroftově úvazku.

⁷ Tamtéž, dopis proděkana FFUK profesorskému sboru z 31. května 1923, v němž sděluje, že vyslanec K. Krofta je ochoten v Bratislavě suplovat.

⁸ Srovnej: *Zoznam osôb a prednášok UK 1921–1939*.

⁹ AUK, Bratislava, Zápisnice o schůzách akademického senátu 1936/37–38/39. Zápisnice z 2. řádné schůze AS ve studijním roce 1938–39, 26. ledna 1939. Byli to profesori: historici Josef Borovička, Václav Chaloupecký a Vladimír Klecanda, geograf Jiří Král; filologové Jaroslav Ludvíkovský, František Ryšánek a Václav Vážný; psycholog Josef Tvrď, profesor pedagogiky Jan Uher a anglista Otakar Vočadlo.

¹⁰ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, vyzoomění MŠNO Slovenskej krajiny z 22. prosince 1938. Totéž s komentáři Rektorátu UK viz: AUK, Bratislava, fond Učitelé filozofické fakulty, kart. 6, Josef Borovička, vyzoomění MŠNO Slovenskej krajiny z 22. prosince 1938.

¹¹ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, dopis MŠNO, 11. července 1940, jimž se zamítá jeho odvolání proti rozhodnutí MŠNO z 6. června 1940, kterým je dán na dovolenou.

nad písemnostmi bývalého Frankova ministerstva.¹² Také v archivnictví probíhala po osvobození očista a rovněž zde docházelo k různým nespravedlnostem vůči lidem, kteří nekolaborovali. Zřejmě se revoluční slepotě nevyhnul ani J. Borovička v případě odvolání Jaroslava Prokeše z funkce ředitele Archivu ministerstva vnitra, kterého právě J. Borovička vystřídal v květnových dnech.

J. Borovička měl zájem na tom, aby se jeho pozice v archivu změnila z dočasné na trvalou. Na odvolání Jaroslava Prokeše byl zainteresován také Václav Vojtíšek a skupina pracovníků Archivu Ministerstva vnitra, před válkou seskupena okolo *Dějiny a přítomnosti*. Josef Kollmann pečlivě zvažuje, co mohlo Borovičku vést k tomuto jednání. Vedle realizace svých snů o velkém národním archivu připisuje Borovičkovi možnou aplikaci robespierrovské a saint-justovské revoluční spravedlnosti¹³, o níž psal pro *Dějiny lidstva*. Profesori Borovička a Vojtíšek sepsali proti J. Prokešovi obvinění – Josef Kollmann hovoří o udání, které mělo demonstrovat Prokešovu nezpůsobilost pro vedení archivu.¹⁴ Do případu se zapojil také Borovičkův přítel Vladimír Klecanda. V. Klecanda, navrátilivší se z londýnského exilu, sice označuje text určený ministru Noskovi jako jemný a věcný, ale sám implicitně hodnotí J. Prokeše velmi kriticky.¹⁵ Jakékoliv zpochybnění národní spolehlivosti během válečných let přitom bylo na jaře a v létě roku 1945 nesmírně nebezpečné a pro terč takového útoku mohlo mít nedozírné následky. To musel jak V. Klecanda, tak především Borovička, který v protektorátu žil, vědět. K obvinění obou profesorů, tedy J. Borovičky a V. Vojtíška, nakonec Josef Kollmann dodává: „*Při jejich čtení, zejména jednoho z nich, dnes žasneme, kam až může lidská zášť zajít. Rozhodně je není možno zařadit mezi listy slávy obou vážených profesorů; jejich uveřejnění by jejich památce jen ublížilo.*“¹⁶ J. Prokeš se do vedení archivu již nevrátil, naopak potvrzen byl J. Borovička a ve vedení zůstal až do června 1947, kdy si sám vyžádal odchod, aby se zcela oddal pedagogické práci na Vysoké škole politické a sociální (dále jen VŠPS).¹⁷

Předtím se však Josef Borovička vrátil na znovuotevřenou Masarykovu univerzitu. Vedle opětovně nabytých platových požitků, se mu na základě presidentského dekretu č. 53 ze 17. srpna 1945 dostalo také odškodnění za válečné krivdy.¹⁸ Poválečné působení na Masarykově universitě bylo ovšem jen přechodným obdobím před vstupem

¹² LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, dopis ČNR J. Borovičkovi z 5. května 1945.

¹³ KOLLMANN, Josef: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv. (Příspěvek k dějinám archivnictví novější doby)*. *Paginae historiae*, 10, 2002, s. 194.

¹⁴ Text je podle J. Kollmanna v držení rodiny Jaroslava Prokeše. Srov. pozn. 40 Kollmannova článku.

¹⁵ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, korespondence VI. Klecandy, VI. Klecanda J. Borovičkovi 15. července 1945. Informuje kolegu, že zaslal dopis ministru Noskovi a připojuje kopii listu.

¹⁶ KOLLMANN, Josef: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv*, s. 194. K tomuto případu srovnej rovněž další text téhož autora: *Dr. Jan Slavík k případu prof. dr. Jaroslava Prokeše*. *Paginae historiae*, 11, 2003, 165–192.

¹⁷ LA PNP, fond J. Borovička, korespondence – nezařazená, instituce. Děkovný dopis ministra Václava Noska z 27. června 1947, jimž zproštuje Borovičku vedení archivu k 30. červnu téhož roku.

¹⁸ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Sdělení Zemského národního výboru v Brně z 2. února 1946 a sdělení MŠO z 15. dubna 1947.

na VŠPS.¹⁹ Formálně byl Borovička na VŠPS profesorem pro obor „*politických dějin*“ již od ledna 1946, byť o tom byl oficiální cestou zpraven až v dubnu 1947.²⁰

Po únorovém puči se vysoké školství, a zprostředkovaně tedy i Josef Borovička, dostalo pod ohromný tlak. Režim a komunisticky naladěná akademická obec měli zájem na rychlém ovládnutí vysokých škol a univerzit. Obecně se přikládá velký význam bezprostředním poúnorovým čistkám, ale celé dvouletí 1948–1950 reprezentovalo dlouhý řetězec omezení a perzekucí. Vyvrcholením této etapy byl vysokoškolský zákon z roku 1950, který byl bezprecedentním zásahem nejen do svobod universit, ale přinesl také řadu změn organizačního charakteru.²¹ Konec druhého roku komunistického režimu přinesl tvrdou césuru v životě J. Borovičky. Z váženého profesora, který v minulých desetiletích působil v Bratislavě, Brně i Praze, se rázem stal politický vězeň a člověk bez práv.

J. Borovičky se bezprostřední únorové čistky ještě nedotkly. Ty byly obecně razantnější ve studentské obci: na Vysoké škole politické a sociální bylo při studijních prověrkách vyloučeno 27,3 % posluchačů, což ji zařadilo k nejhůře postiženým vysokým školám.²² Podstatně mírněji dopadly čistky mezi vyučujícími. Ze 17 profesorů a docentů byli přemístěni dva.²³ Míra perzekuce pedagogů byla v případě VŠPS zřejmě ovlivněna vysokým počtem předúnorových členů KSČ v učitelském tělese, který činil 63 %. Vyššího poměru předúnorových komunistů na českých vysokých školách dosahoval pouze obor architektury a stavebnictví na brněnské technice.²⁴ O tom, že byl profesor J. Borovička ušetřen první vlny čistek, svědčí i to, že byl ještě v říjnu 1949 pověřen rektorem VŠPS Ladislavem Štollem výukou dvouhodinového kurzu *Československých dějin do r. 1848* pro školní rok 1949–1950.²⁵

Vysokoškolská pedagogová museli po únoru upravovat vyznění svých přednášek. Pomineme-li to, že pravděpodobně nejrazantněji byla postižena Právnická fakulta Masarykovy university, která byla fakticky rozmetána a formálně zanikla v roce 1950,²⁶ byly pražské vysoké školy nejcitelněji vystaveny drobnohledu represivních orgánů. Naopak

¹⁹ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří a kol.: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 71 a 122. Z Masarykovy university J. Borovička odešel do léta 1946.

²⁰ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, sdělení MŠO z 31. března 1947.

²¹ Obecný pohled na vysoké školství přináší vybrané kapitoly v URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří a kol.: *c. d.* Zde je také další literatura; dále DEVÁTÁ, Markéta: *Příspěvek k dějinám vysokých škol 1948–1950 na základě dobových dokumentů*. In: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 20002–2003*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003, s. 631–651. Cenný souhrn obecných úvah i situace na konkrétních pracovištích přináší konferenční *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Praha, Ústav dějin – Archiv UK 1999.

²² DEVÁTÁ, Markéta: *c. d.*, s. 635.

²³ Tamtéž, s. 636.

²⁴ Tamtéž, s. 637–651. Příloha 3) *Tzv. Politické rozvrstvení přednášejících*. M. Devátá porovnává 46 vysokých škol a jejich fakult. V absolutních číslech měla VŠPS prim, protože 63 % odpovídalo 53 vyučujícím. Na VŠT odpovídalo 64 % 7 vyučujícím. S VŠPS pak byla srovnatelná již pouze Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, kde 63 % odpovídalo 12 přednášejícím.

²⁵ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, dopis rektora VŠPS z 12. října 1949.

²⁶ Srovnej kapitolu Jiřího Pulce *Masarykova univerzita v Brně 1945*. In: URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří a kol.: *c. d.*, s. 69–129.

poněkud uvolněnější atmosféra panovala mimo centrum, zvláště v Olomouci, kde by tvrdý zásah destabilizoval výukový proces mladé univerzity. Tento fakt potvrzují nejen vzpomínky pamětníků, jako například profesora Josefa Polišínského,²⁷ ale také současné práce o raně komunistickém období na vysokých školách v Československu.²⁸

Borovičkově působící, VŠPS, nemohlo představovat výjimku. Stav zpracování a míra zachování jeho pozůstalosti neumožňuje kategorické stanovisko, do jaké míry se někdejší proponovaný Masarykův historiograf přizpůsobil nové době. U zdrojů jiné provenience je tomu podobně. Vhodným pramenem, který by mohl pomoci při analýze Borovičkových postojů v tomto období, jsou texty přednášek. Z nich ovšem část pochází z dob působení na Komenského univerzitě v Bratislavě a na Masarykově učení v Brně a jedná se pouze o torzo. Jak se nová politická situace odrážela v Borovičkově výuce, lze snad dílčím způsobem pochopit např. z jeho přednášky *Francouzská buržoasní revoluce XVIII. století*,²⁹ která je vybavena citacemi Leninových a Stalinových výkladů o francouzské revoluci.³⁰ Nelze ale kategoricky tvrdit, že by J. Borovička pružně přizpůsobil svá stanoviska aktuální situaci po roce 1948. Sílu radikální levice ve francouzské revoluční politice obdivoval i v době, kdy to nebylo veřejně únosné. Sedm týdnů před Heydrichovým jmenováním do funkce zastupujícího říšského protektora psal v souvislosti se svým rukopisem pro *Dějiny lidstva* Josefu Šustovi: „Uznávám – i jako přesvědčený Robespierrovec – oprávněnost Vašich přání vzhledem k terroru a vyhovím jim.“³¹ Pozornost a jistý obdiv Jakobínům věnoval v souladu s trendy v tehdejší francouzské historiografii,³² které jsou v dějepisné vědě země Galského kohouta přítomné dodnes. Stejně tak byla v posledních desetiletích 20. století aktuálním problémem francouzské³³ i světové³⁴ historiografie komparace jakobínské vrstvy ve francouzské revoluci a bolševiků v ruské revoluci a režimu po roce 1917. Odkazy na komunistické

²⁷ Archiv autora, rozhovor s Prof. PhDr. Josefem Polišínským, DrSc., Praha, 9. listopadu 1996; o relativně liberálnější atmosféře v Olomouci na počátku komunistické éry píše J. Polišínský také ve svých pamětech *Historik v měnicím se světě*. Praha, Univerzita Karlova 2001. Srovnej např. příhodu na s. 172–173. K Polišínského vzpomínkám viz: KRAUS, Jiří: *Úvodní slovo*. In: *Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001*, s. 255–258. HROCH, Miroslav: *Nad vzpomínkami prof. Josefa Polišínského*. In: Tamtéž, s. 259–265 a NODL, Martin: „*Historik v měnicím se světě*“. In: Tamtéž, s. 267–275.

²⁸ Problémy s budováním olomouckého univerzitního učení nastínil Karel Konečný v kapitole *Univerzita Palackého v Olomouci 1945–1960*. In: URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří a kol.: *c. d.*, s. 131–185.

²⁹ LA PNP, fond J. Borovička, karton s označením 1/E/1, přednášky, skripta. Jedná se o 12 s. strojopisu. Ne-datováno.

³⁰ Tamtéž, především s. 10–12.

³¹ ANM, fond Karel Stloukal, kart. 59, inv. č. 1452, dokumentace k Dějinám lidstva. J. Borovička J. Šustovi 7. srpna 1941.

³² Tamtéž.

³³ Srovnej např. FURET, François: *Promyšlet Francouzskou revoluci*. Brno, Atlantis 1994, zejména druhou část; jakobínské inspirace v komunismu se dotýká TÝŽ: *Minulost jedné ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*. Bratislava, Agora 1995. První část Furetovy hlavní syntézy revoluce je nyní dostupná v českém překladu: *Francouzská revoluce. Díl I. Od Turgota k Napoleonovi 1770–1814*. Praha, Argo 2004.

³⁴ Snad největší ohlas v nefrancouzském prostředí v posledních letech zaznamenal MAYER, Arno J.: *The Furies. Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. New Jersey, Princeton University Press 2000. Diskusi o této knize a alternativní interpretace vztahu mezi jakobíny a bolševiky přináší monotematické číslo *French Historical Studies*, 24, 2001, č. 4.

předáky, resp. zařazení jejich interpretací do výkladu nemůže tedy být spojováno pouze s historiografií komunistických zemí.

Věznění v padesátých letech a závěr života

J. Borovičkovi se nedostalo velkého časového prostoru k tomu, aby upravoval svá čtení stalinskému paradigmatu. 1. prosince 1949³⁵ byl totiž vzat do vyšetřovací vazby a z vězení měl vyjít až v roce 1954. Důvodem Borovičkova zatčení, vyšetřování a odsouzení byla údajná protistátní činnost, konkrétně spojení s bývalým národně-socialistickým ministrem Hubertem Ripkou, který odešel v dubnu 1948 do exilu.³⁶ Pravá příčina Borovičkovy persekuce není jasná a prozatím lze uvést pouze hypotézy. Mohlo to být udání, předválečné spojení s Masarykovým prostředím, ale možná také naivita samotného Borovičky, který v jednom pounorovém dotazníku ministerstva školství uvedl právě H. Ripku do rubriky známých a přátel, kteří nelegálně opustili republiku.³⁷ Příčiny sice jasně nejsou, nicméně důsledky ano a nejvýmluvněji je shrnuje verdikt královehradeckého odvolávacího soudu: „*Josef Borovička byl odsouzen rozsudkem státního soudu v Praze ze dne 21. 7. 1950 č. j. Or I/I 72/50-35 pro trestný čin podle § 2 z. č. 503 Sb. k trestu odnětí svobody na 8 roků. Jeho trestná činnost spočívala v tom, že jako přítel býv. ministra Ripky uschoval u sebe část spisů Ripkových o činnosti londýnské emigrace, po Ripkově uprchnutí navázal s ním styky a zaslal mu jeho spisy, k nimž přibalil i dvě špionážní zprávy od jiné osoby. Kromě toho sloužil jako spojka mezi Ripkou a nár. soc. podzemím ČSR. Tato trestná činnost stala se v r. 1948.*“³⁸ Rozsudek nad Borovičkou padl necelý měsíc po popravě Milady Horákové a Závěše Kalandry³⁹ a uvedl historika do nejtěžších komunistických žalářů jako byly plzeňské Bory, které byly svědkem popravy generála Heliodora Píky nebo Valdice, kde vyšetřovatelé utýrali k smrti faráře Toufara.⁴⁰

Součástí rozsudku bylo také zabavení majetku. A zatímco J. Borovička již pobýval za branami vězení, byl v průběhu tří srpnových dnů jeho byt takřka vyčištěn.⁴¹ Borovičkova dcera Adriena činila rozmanité pokusy za otcovo propuštění, jehož zdravotní stav se v důsledku věznění zhoršoval. Zatímco si v roce 1948 historik nestěžoval na žádné

³⁵ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty. Vyplývá to z dopisu Ministerstva školství z 13. března 1950, v němž J. Borovičku suspenduje z pozice profesora ke dni zatčení a k téměř datu zadržuje polovinu Borovičkova platu.

³⁶ RIPKA, Hubert: *Únorová tragédie*. Brno, Atlantis 1995.

³⁷ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, nedatovaný dotazník ministerstva školství.

³⁸ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Opis usnesení komise pro podmíněčné propuštění z 5. dubna 1954.

³⁹ KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, Barrister & Principal 2001, s. 69.

⁴⁰ Situaci ve valdické věznici sugestivně popisuje např. TAJOVSKÝ, Vít: *Člověk musí hořeti*. Praha, Torst 2001. K různým aspektům komunistického vězeňství srov. *Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě*. Opava, Slezské zemské museum 2001. Subjektivní pohled vězně podává formou rozhovorů BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. Praha – Litomyšl, Paseka 2001.

⁴¹ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Zápis o zabaveném majetku z 9. srpna 1950. Od 2. do 4. srpna 1950 byl Borovička zbaven takřka všeho od oblečení po bytové doplňky.

zdravotní problémy, o čtyři roky později uvedla v žádosti o milost Borovičkova dcera, že otec trpí těžkým revmatismem, šedým zákalem obou očí a že měl tuberkulózní nálezy na plicích.⁴² Že milující dcera záměrně nedramatizovala otcovu fyzickou kondici, potvrzuje rozhodnutí o podmíněném propuštění z dubna 1954, kde je opakovaně zmíněn Borovičkův vážný zdravotní stav a také duševní deprese, jimiž trpěl v roce 1952.⁴³ Rány, které dopadaly na J. Borovičku na počátku 50. let, dovršilo propuštění z VŠPS⁴⁴ bez výpovědi, které škola doplnila požadavkem vůči Adrieně Pelzové-Borovičkové, aby vrátila přeplatek z otcovy mzdy.⁴⁵ J. Borovička se dočkal propuštění v dubnu roku 1954⁴⁶ po řadě žádostí dcery a intervenci několika členů Československé akademie věd.⁴⁷ Byl již v důchodovém věku a s podlomeným zdravím⁴⁸ se ocitl v sociálně neúnosné situaci. Jeden z vedlejších trestů reprezentovala totiž ztráta občanských práv na dobu 10 let.⁴⁹ Mimo jiné z toho pro J. Borovičku vyplynula minimální penze 192,- Kčs⁵⁰ a do roku 1955, než mu byl prominut vedlejší trest a on, opět soudní cestou a po řadě komplikací, získal měsíční penzi ve výši 1410,- Kč, žil velmi nuzně a díky podpoře dcery a přátel.⁵¹

Ani v této svízelné situaci J. Borovička nehodlal rezignovat na vědeckou práci. Historickému ústavu ČSAV nabídl své služby při pokračování vydávání Palackého deníků a korespondence, která se zastavila u roku 1826. V tomto oboru představoval nedávny obyvatel Kartouz badatele z nejpovolanějších. Druhým podnikem, který J. Borovička nabízel akademii, bylo pokračování vydávání českých sněmů, vydaných do roku 1608 a s tím J. Borovička navrhoval spojit také edici zápisků nejvyššího kancléře Zdeňka z Lobkovic z počátku 17. století.⁵² Historický ústav projevil zájem o pokračování sněmů,⁵³ ale tato práce byla časově velmi náročná a neslibovala rychlou nápravu Borovičkových finančních poměrů, poněvadž s honorářem mohl počítat až po zkompletování edice. Diskriminační důchod přiměl profesora J. Borovičku k tomu, aby se zajímal o pracovní příležitosti. Příteli Václavu Vojtiškovi v srpnu 1954 popsal své svízelné postavení a prosil jej: „[...] *Ted' se všude dělají rozpočty na příští rok, a patří*

⁴² LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, kopie žádosti o milost adresované ministru Štěpánu Reissovi z 18. června 1952.

⁴³ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Opis usnesení komise pro podmíněné propuštění z 5. dubna 1954.

⁴⁴ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Borovičkův vlastní opis sdělení ministerstva z 27. ledna 1951.

⁴⁵ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, žádost VŠPS z 13. února 1951. Přeplatek byl vyčíslen na 12 301,50 Kčs.

⁴⁶ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, Propustka z Valdic z 13. dubna 1954.

⁴⁷ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, dopis V. Vojtiška Adrieně Borovičkové ze 7. dubna 1954. V. Vojtišek zde informuje o iniciativě členů ČSAV.

⁴⁸ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, prof. Miloš Klika doporučoval hned po propuštění okamžitou operaci prostaty.

⁴⁹ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, koncept žádosti o prominutí vedlejšího trestu z 21. června 1954.

⁵⁰ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, kopie žádosti ministru spravedlnosti o prominutí zbytkového trestu z 21. června 1954.

⁵¹ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, písemnosti k důchodu z let 1954–1955.

⁵² LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, koncept návrhu badatelské činnosti adresovaný HÚ ČSAV, nedatováno.

⁵³ LA PNP, fond J. Borovička, dokumenty, dopis z HÚ ČSAV, 17. červen 1954.

*i v Akademii. Proto Vám podávám tento docela upřímný výklad o své situaci s prosbou, abyste na mne pamatoval, kdyby se někde něco vyskytlo. Víte sám dobře, co by se pro mne hodilo a jsem si vědom, že si nemohu vybírat a vezmu tedy všechno.*⁵⁴ V. Vojtíšek se neúspěšně snažil získat pro J. Borovičku místo v Archivu ČSAV.⁵⁵ Je zřejmé, že podobných pokusů učinili přátelé a známí J. Borovičky více, ale ten již neopustil formální status starobního důchodce a ve ztížených podmínkách již takřka nepublikoval.

Stýkal se a korespondoval s bývalými kolegy z Bratislavy, jako byli profesori Jaroslav Ludvíkovský nebo Otakar Vočadlo. Oficiální historiografie nejevila o bohaté znalosti J. Borovičky větší zájem, což stárnoucí dějepisec kompenzoval přátelskými schůzkami s jinými proskribovanými historiky či neformálními schůzkami s badateli, kteří nebyli ústrkům úřadů vystaveni. V kruhu Borovičkových tehdejších blízkých např. figurovali Václav Vojtíšek, Karel Kučera, Emanuel Janoušek a především Jaroslav Werstadt, strážce odkazu velkých dějepisců první poloviny 20. století a neúnavný činovník stále více omezovaného Historického klubu.⁵⁶

Na sklonku šedesátých let byl Borovička jedním z mnoha, kdo v naději sledovali liberalizaci politické atmosféry, a žádal také o svou rehabilitaci. Pro návrat na univerzitu či jiné odborné pracoviště byl již ovšem příliš stár.⁵⁷ Znamé rozuzlení Pražského jara ovšem i tento pozdní pokus o nápravu křivd z první poloviny 50. let zastavilo.⁵⁸

Závěr

Pohnutá cesta J. Borovičky, započatá v roce 1885 v Německém Brodě, skončila v normalizujícím se Československu, J. Borovička zemřel 23. dubna 1971⁵⁹ a jeho životní osudy napovídají mnohé o údělu českého historika ve 20. věku. Ovšem nejen on a další historici podobných zkušeností, ale celé generace českých intelektuálů ztrácely v minulém století na dlouhá období možnosti profesionální realizace a často se ocitali na samé hranici bytí. Nejprve s obtížemi přežili léta *Velké války*, přičemž ztratili řadu přátel. Následující dvacetiletí první republiky se těm, kdo žili do počátku 70. let, jevilo jako příliš krátké období svobody, které vystřídal šestiletí nevidaného útlaku, během něhož mnozí zahynuli a jiní stěží přežili nacistické věznice a koncentrační tábory.⁶⁰ Třiletí omezené demokracie, kdy i řada bytostných demokratů podlehl svodům revoluční doby, rázem ustalo v únoru 1948. Přestože léta komunismu v Československu

⁵⁴ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, koncept dopisu V. Vojtíškovi z 11. srpna 1954.

⁵⁵ LA PNP, fond Josef Borovička, korespondence, V. Vojtíšek J. Borovičkovi 27. prosince 1954.

⁵⁶ AAVČR, fond, Jaroslav Werstadt, kart. 2, inv. č. 55, diář 1958. O pravidelnosti setkání J. Werstadta a J. Borovičky víme také díky dalším denním záznamům někdejšího buchenwaldského vězně. Viz: AAVČR, fond Jaroslav Werstadt, kart. 2, inv. č. 58, diář 1960. S J. Borovičkou se setkal např. 6. a 20. dubna a 1. prosince 1960. Jejich setkání pokračovala i v dalších letech viz: AAVČR, fond Jaroslav Werstadt, kart. 2, inv. č. 59, diář 1961 a další.

⁵⁷ HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie*. Praha, Karolinum 1999, s. 161.

⁵⁸ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, dosvědčuje to dopis advokáta dr. Jana Pospíšila Adrieně Borovičkové z 29. dubna 1971.

⁵⁹ LA PNP, fond Josef Borovička, dokumenty, Parte Josefa Borovičky.

⁶⁰ Z historiků můžeme opět uvést J. Werstadta, který strávil v Dachau a Buchenwaldu celých šest let druhé světové války a vrátil se až 19. května 1945. AAVČR, fond J. Werstadt, kart. 2, inv. č. 50, *Deníkové zápisky buchenwaldské z doby od 1. dubna do 19. května 1945*.

nereprezentují jednolitý celek, osobnosti Borovičkova typu již jen zřídka dosáhly met, kterým se těšily před rokem 1939.

Tento článek vznikl díky podpoře GAČR, v rámci projektu: Vědecký a lidský profil historika Josefa Šusty 1874–1945 (č.: 409/01/D038).

SUMMARY

HISTORIAN JOSEF BOROVIČKA AND THE CZECHOSLOVAK SOCIETY SINCE 1945

Josef Borovička (1885–1971) does not represent the most influential Czech historian of his time, however his life demonstrates challenges that 20th century established in front of an intellectual worker in Czechoslovakia. This article discusses Borovička's life from the birth in the late 19th century up to his death in the post Prague Spring Czechoslovakia. Limited literature on this historian argues that he was quite reluctant to finalize his extensive research into publication. Nevertheless, the author of this article documents that Borovička's scholarly performance was often negatively effected by turbulent political situation in the region. The article shows in chronological order Borovička's professional achievements as well as milestones of his private life. Borovička began his career as an archivist in Prague and he was not only skillful editor of early modern evidence (research in Spanish Royal Archive of Simancas), but he suggested number of archival reforms, which are best described by the only other recent article on Josef Borovička by Josef Kollmann. As for many other historians, the birth of Czechoslovakia in 1918 brought significant change also for Borovička. He was one of the closest co-operator of president Masaryk and he was assigned to write a history of Masaryk's presidency. However, Borovička's teaching assignments in Bratislava since 1925, as well as other tasks, did not let him to carry out this plan. Josef Borovička's life was crossed by the worsening of the international situation in late 1930s. He was expelled from Bratislava in post-Munich era and he became professor of general history at the university in Brno, but only up to late 1939 when the Czech universities were closed. Borovička returned to high archival as well as teaching position in 1945. However, the beginning of the communist regime changes his life dramatically. In 1950, he was sentenced for 8 years in prison in a show-trial. He was released on parole in 1954, however never achieved higher social status till his death and belonged to informal circle of proscribed Czechoslovak historians.

Written by the author

Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
tel./fax 00420-58 522 5148
e-mail: jirilach@quick.cz

3. Mladí badatelé

DVACÁTÉ STOLETÍ JAKO VÁLKA V PATOČKOVĚ FILOSOFII DĚJIN

Stanislav Myšička

„Oheň, který přijde, všechno rozsoudí a uchvátí“¹
„Wo aber Gefahr ist, wächst das Rettende auf“²

1 Úvod

Dvě světové války byly bezesporu převratnými událostmi posledního století. Ovlivnily natrvalo život celých lidských generací. Ještě dnes pociťujeme jejich následky. Není proto s podivem, že snaha o jejich interpretaci (ať už v umění, literatuře nebo ve vědě) se line jako červená niť skrze celé dvacáté století. Za celou tuto dobu se objevila celá řada koncepcí z pozic různých myšlenkových směrů, které si kladly za cíl objasnit oněch apokalyptických deset let všeobecné destrukce.

Jedním z výrazných příspěvků k myšlení o největších válečných konfliktech lidské civilizace jsou myšlenky Jana Patočky, shrnuté hlavně v jeho pozdní práci Kacířské eseje o filosofii dějin z roku 1975, jenž se dá považovat za završení jeho díla.³ Toto pozdní Patočkovy tvůrčí období je ve znamení stále intenzivnějších úvah ohledně lidských dějin, krize Evropy a snahy o znovunalezení východisek z neutěšené situace lidstva jako celku. V tom se podobá svému učiteli E. Husserlovy, který rovněž své poslední velké dílo věnoval evropské krizi⁴ a snažil se s pomocí filosofie najít z ní cestu ven.

Patočkovy úvahy o válce v Kacířských esejích považujeme za jeden z vrcholů Patočkova myšlení, ve kterém se skloubily jeho celoživotní snahy o nalezení místa člověka v rámci světa a lidské pospolitosti. Období posledních let Patočkova života, kdy toto dílo vznikalo, je dobou ponuré normalizační praxe, která na Patočku těžce dolehla.

¹ DIELS, H. – KRANZ, W.: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin 1951, Héakleitos, B 66.

² HÖLDERLIN, F.: *Patmos*, citováno v Patočka, J.: *Čtyři semináře k problému Evropy*. In: *Pěče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha 2002, s. 389. (dále *Pěče o duši III*.)

³ PATOČKA, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. In: PATOČKA, J.: *Pěče o duši III*., s. 13–144. (dále *Kacířské eseje*).

⁴ HUSSERL, Edmund: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. In: *Husserliana VI.*, Den Haag 1954 (česky *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha 1992).

Proto se Kacířské eseje zdají být mnohem více pesimistické než jeho předcházející práce na téma filosofie dějin. Patočka však nerezignoval a jeho život nakonec vyústil ve statečnou osobní angažovanost v rámci Charty 77, která se mu bohužel stala osudnou.⁵ I přesto, že komunismus padl, mnohé ze závěrů Patočkova myšlení jsou stále relevantní, neboť dnešní doba potřebuje ještě více lidí takové, jaké si je představoval Jan Patočka: odhodlané, neústupné, otevřené vůči světu a lidem okolo sebe.

2 Východiska Patočkovy filosofie dějin

Dříve než přistoupíme k vlastním Patočkovým úvahám o válce ve dvacátém století, je nutné pro pochopení jeho myšlenkových závěrů se obecně podívat na koncepci jeho filosofie dějin a cestu, jíž musely lidské dějiny ke katastrofě 20. století urazit.

Patočka chápe lidskou existenci v návaznosti na Heideggerovu fundamentální ontologii jako „otevřenost a nic jiného“.⁶ Pokud je ovšem lidská existence nucena žít v otevřenosti znamená to, že je stále vystavena něčemu nedokončenému, co člověka vždy staví před neuzavřenost a tím pádem nutnost volby. Touto neukončeností svého pobytu je člověk sám sobě možností. Uskutečnění této možnosti nemůže nikdy být statické, ale vždy dynamické, je to tedy pohyb. Patočka převzal tu část Aristotelovy nauky o pohybu, jenž chápe pohyb ontologicky. Pohyb umožňuje jsoucnům projevat jejich bytí, je otevřenou možností. Patočka rozlišuje tři pohyby lidské existence, každý z nich podle míry otevřenosti vůči celku světa. Nemůžeme chápat tento princip pohybu v čistě fyzikálním smyslu. Člověk se účastní existencionálního pohybu i v případě, že ve fyzikálním smyslu je na místě.

Patočkova koncepce tří pohybů je variací na Heideggerovy struktury starosti. Existencionální pohyby lze chápat jak ve smyslu individuálním, tak i sociálním. Právě sociální dimenze má zásadní význam pro Patočkovo chápání dějin.

První pohybem je akceptace, neboli zakotvení. Člověk je uveden do světa a musí v něm nalézt své místo. Narozdíl od živočichů se nejedná o „mechanickou přizpůsobenost“.⁷ Díky prvnímu pohybu získává člověk ve světě domov. Je přitom vázán na své nejbližší, proto je bytostným místem akceptace rodina. Akceptace je nejvíce ze všech pohybů spjata s minulostí, neboť člověk je vržen do tradic určité společnosti, které se vždy váží na časy, jenž již uplynuly.

Druhý pohyb nazývá Patočka sebeproloužení (nebo také fungování v zařazenosti). Člověk již není v kontaktu pouze sám se sebou a svými bližními, ale v kontextu širšího společenského okruhu. Jeho úkolem není pouze udržení a reprodukce vlastní existence, ale i zachování existence společnosti. Je to místo práce. Ta je nedobrovolná, je to tíže, ale pokud chceme zůstat na živu, nemáme na vybranou.⁸ „Práce se musí stát bytostným vztahem pobývání ve světě, protože člověk je v tomto ohledu, jako vše živé,

⁵ O Janu Patočkovi a Chartě 77 blíže viz BLECHA, Ivan: *Jan Patočka*. Olomouc 1997, s. 183–195.

⁶ *Kacířské eseje*, s. 19. K pojmu „otevřenost“ podrobněji Tamtéž, s. 18–23.

⁷ Tamtéž, s. 43.

⁸ Tamtéž, s. 44.

vystaveno stále sebespotřebě“.⁹ Zároveň člověk vytváří pouto s ostatními příslušníky společnosti, která je brání proti nástrahám života.

Pracovní činnosti vytváří domácnosti. Podle Patočky lze všechny první velké civilizace charakterizovat jako „velké domácnosti“. „Velké říše starého světa, první vysoké civilizace a kultury, byly v tomto smyslu monumentálními domácnostmi“.¹⁰ Tyto společnosti směřovaly k přítomnosti, snažící se uchovat výtěžky své práce. Zůstaly tak uzavřeny v cyklickém koloběhu vlastní reprodukce, které Patočka nazývá „řetězcem akceptací“.

Pohyby akceptace i fungování v zařazenosti se spolu navzájem prolínají. Jejich společnými přírodními referenty jsou Země a Nebe.¹¹ S tím je spojen Patočkův výklad mýtu, jenž tvoří neoddelitelnou součást předdějinných společností. Mýtus představuje nadpřirozené síly, které pohyb lidské existence drží v rozmezí Země a Nebe. Člověk není v centru světa, je podřízen. Rozhodují o něm bohové a démonično, „člověk není určujícím, ale určeným“.¹²

S postupem doby nebo díky různým mezním situacím se ovšem můžeme dostat mimo oblast mýtu, tam, kde je třeba klást otázky, hledat odpovědi a jednat. Svět Země a Nebe je nám příliš těsný, dostáváme se na hranici poznatelného světa, do oblasti, ve které tradice i všechny dosavadní zkušenosti selhávají a my jsme nuceni hledět vstříc holému bytí naší vlastní existence. Patočka charakterizuje tuto skutečnost jako třetí existencionální pohyb, průlom. Dějiny tedy podle Patočky počínají otřesem a ten je jejich hlavním znakem.¹³

Otřes dosavadní skutečnosti je spojen s nutností kladení otázek vzniklých otevřením nového prostoru lidské existence. Tímto způsobem vznikla filosofie, jako způsob vypořádání se s novými problémy. Nový pohyb lidské existence vyvolal duchovní konfrontaci, která našla svou půdu právě ve filosofii. Tato nová duchovní disciplína se od ostatních odlišuje tím, že svět jí není samozřejmostí. Vyjadřující tento rozdíl, Patočka cituje Hegela: „filosofie, to je obrácený svět“.¹⁴ Na její počátku stojí údiv nad bytím veškerenstva.¹⁵ Vznik filosofie tak spadá podle Patočky v jedno se vznikem dějin.¹⁶

Při otřesu se musíme ale opřít o druhého, který je nám společníkem v nesamozřejmosti. Tak se třetí pohyb stává pohybem bytostně sociálním. Proto Patočka vidí úsvit lidské dějinnosti ve starověké athénské πόλις a v jejích institucích. Πόλις mu představuje ztělesnění společnosti postavené na otřesu a na tázání. Je to společenství

⁹ Tamtéž, s. 31.

¹⁰ Tamtéž, s. 32.

¹¹ Patočka se zde zřejmě inspiroval Heideggerem, srov. např. HEIDEGGER, Martin: *Umění a pravda*. Přel. Ivan Chvatík. CFB 2003, <http://www.cts.cuni.cz/reports/2003/CTS-03-15.pdf>

¹² *Kacířské eseje*, s. 29. Srov. CHVATÍK, Ivan: *Kacířské pojetí evropského dědictví v pozdních esejích Jana Patočky*. Centrum pro fenomenologická bádání, září 2003, s. 1–2. <http://www.cts.cuni.cz/reports/2002/CTS-02-15.pdf>
Rozvedení myšlenek o mýtu v PATOČKA, J.: *Mýtus*. In: *Péče o duši III.*, s. 433–435 a též: *Pravda mýtu – její problém*. In: *Péče o duši III.*, s. 436–438.

¹³ Podrobněji ke koncepci otřesu viz BLECHA, I.: *Jan Patočka*, c. d., s. 81–83.

¹⁴ PATOČKA, J.: *Duchovní člověk a intelektuál*. In: *Péče o duši III.*, s. 357.

¹⁵ Připomíná se zde Aristotelés, který rovněž považoval údiv za počátek filosofie, srov. ARISTOTELÉS: *Metafyzika*, I, 2, 982b11–19.

¹⁶ BLECHA, I.: *Edmund Husserl a česká fenomenologie*, c. d., 87.

otevřenosti, otázek a hledání pravdy, založené na starořeckém konceptu „péče o duši“, který Patočka rozebírá v mnoha svých pracích.¹⁷ Nemůžeme se zde tomuto problému věnovat podrobněji, řekněme pouze tolik, že „péče o duši zasahuje tedy v prvním ohledu celek bytí, za druhé pak stát, podmiňujíc jeho představbu, a za třetí sebezpoznání, prohloubení, ovládnutí sebe sama“¹⁸.

3 Dopad technické civilizace

Jak jsem již naznačili výše, lidské dějiny se odvíjejí od třetího existencionálního pohybu, který člověka osvobozuje, ale zároveň odsuzuje k nejistotě. Krize Evropy nastává s pomalým vytrácením třetího pohybu. Nástup mechanistické přírodovědy znamenal ohromný rozmach vědy a techniky, nebývalý v celých předchozích lidských dějinách. Člověk je vytržen ze svého původního porozumění svému přirozenému prostředí (světu) a stále více se mu odcizuje. 19. a 20. století ovládla průmyslová civilizace, jenž je „ohromným zářezem do kontinuity dějin“.¹⁹ Člověk je sám sobě odcizen, protože je nucen žít v prostředí odporujícím jeho přirozenému postoji. Jeho vědomí je stále více narušováno vpádem vědy a techniky.

Jedním z neblahých důsledků technického obratu je postavení přírody do pozice subjektu. Patočka sleduje počátky tohoto jevu už u v platónském realismu (snaha vše podrobit poznání). S postupem úpadku náboženství se moderní kapitalismus přimyká k „osobně i morálně odcizenému moderními racionalismu“.²⁰ Od renesance pokračující rozvoj vědy a techniky stále „zřetelněji zatlačuje metafyzické myšlení, které se v 17. století ještě jednou, ale marně pokusilo dosáhnout staré cíle“.²¹

Zde Patočka postupuje v návaznosti na Husserla, který za hlavní problém současné civilizace viděl odpoutání vědy od filosofie a nahrazení filosofie soustavou vědeckých konstrukcí, které člověku brání v skutečné participaci na svém přirozeném okolí.²² Održenost od přirozeného prostředí se projevuje i ve ztrátě domova (v Patočkově smyslu místa, které je člověku důvěrně známé a poskytuje mu útočiště), jenž se mění z důsledku vyčerpávajícího pracovního nasazení v místo pouhého přespávání.²³

Patočka shledává počátek této revoluce hlavně u Descarta, jehož filosofie připravila podhoubí pro civilizaci ovládanou vědou a technikou. Jak poznamenává Javier San Martín, „radikální karteziánské rozdvojení mezi *res cogitans* a *res extensa* velmi ochu-

¹⁷ Za všechny např. PATOČKA, J.: *Platón a Evropa*. In: PATOČKA, J.: *Péče o duši II., Sebrané spisy sv. 2.* Praha 1999, s. 149–353.

¹⁸ PATOČKA, J.: *Evropa a doba poevropská*. In: PATOČKA, J.: *Péče o duši II.*, s. 125.

¹⁹ *Kacířské eseje*, s. 99.

²⁰ Tamtéž, s. 110.

²¹ PATOČKA, J.: *Evropa a její dědictví* (Skica k filosofii dějin). In: *Péče o duši III.*, s. 249.

²² Srov. MAJOR, Ladislav: *Člověk, dějiny, filosofie v Husserlově Krizi evropských věd*. Filosofický časopis, 38, 1990, č. 3, s. 326–332. Náznaky Husserlových úvah z *Krisis* se projevují již v jeho prvotině *Filosofie aritmetiky*, ve které se zabýval pojmy autentického a neautentického myšlení. K tomu PATOČKA, J.: *Nebezpečí technizace ve vědě u Edmunda Husserla a bytnost techniky jako nebezpečí u M. Heideggera*. In: *Péče o duši III.*, s. 147–148.

²³ Srov. *Kacířské eseje*, s. 113. K Patočkově pojetí domova viz BLECHA, I.: Jan Patočka, c. d., s. 64–65. Téma bezdomovosti později přejal Ivo Dubský jako základ svého výkladu lidského odcizení v moderním světě, viz BLECHA, Ivan: *Edmund Husserl a česká filosofie*. Olomouc 2003, s. 106.

dilo lidský svět“.²⁴ Rozvoj vědy a techniky bez filosofické reflexe sice přivodil rozvoj civilizace, zároveň je ale obrácen vůči jejímu duchovnímu založení. „Matematizací přírody se stává $\tau\epsilon\chi\nu\eta$, umění přesného propočítávání přírody“.²⁵ To by samo o sobě netvoří krizovou situaci. Ta se dostavuje díky faktu, že technická civilizace se rozvíjí bez duchovní reflexe, která jí byla v jejich počátcích tolik vlastní (Patočka by jistě jmenoval Démokrita²⁶). Technika již není činností, která složí naplňování přirozeného smyslu a účelu předmětů, ale nástrojem, o kterém se člověk domnívá, že může splnit libovolný účel dle jeho libosti.²⁷

Svět techniky není problémem proto, že nefunguje, ale právě proto, že vytváří stav, vyjádřeno Husserlovými slovy, perfektně fungující „bezmyšlenkovitostí“.²⁸ Aplikace matematické přírodovědy na naše přirozené prostředí vytváří svět vědecké pseudorealitity, zdánlivou oblast poklidného života bez starostí. Projevem upadnutí do strojené samozřejmosti je nuda, která se vyznačuje adorací každodennosti a stává se „kolektivní metafyzickou zkušeností“.²⁹ Jacques Derrida to komentuje s návazností na Patočkovy analýzy démonična: „Nadvláda techniky přeje démonické nezodpovědnosti... to vše má svým základem onu nudu, která jde v ruku v ruce s technologickou nivelizací“.³⁰

Druhým znakem technické civilizace je kult Síly, jenž nahrazuje přirozený lidský vztah k bytí. Akumulace Síly je substantivem technické civilizace. Stává se „nejvyšším jsoucнем, které všechno tvoří i ničí, kterému všechno a všichni slouží“.³¹ Tíhnutí technické civilizace ke spočitatelnosti a transparentnosti všeho se aplikovala i na samo bytí. To už není to skryté, které by se muselo odhalovat soustavným lidským úsilím, ale je převedeno na síly, která svou podstatou vyhovují mechanistické přírodovědě.³² Kombinace Síly a Nudy (které je spíše jednou z jejích forem) vytváří smrtící koktejl hrozivých sil mimo lidskou kontrolu. Evropa, uspaná sama sebou hledá vytržení, které ji umožní uvolnit akumulovanou energii. Zde je možné vidět význam Husserlova výroku: „Největším nebezpečím pro Evropu je únava“.³³

4 Dvacáté století jako válka

Adorace každodennosti a Síly vede podle Patočky k válce, která je v jeho očích prafenomémem 20. století. Evropa, kdysi kontinent, který ovládal svět, se sám ocitl na

²⁴ SAN MARTÍN, Javier: *Fenomenologie tváří v tvář 21. století*. In: *Fenomenologie v pohybu*. Ed. Ivan BLECHA. Olomouc 2003, s. 234.

²⁵ PATOČKA, J.: *Nebezpečí technizace ve vědě u Edmunda Husserla a bytnost techniky jako nebezpečí u M. Heideggera*, c. d., s. 149.

²⁶ Viz např. PATOČKA, J.: *Evropa a doba poevropská*, c. d., kde o Démokritovi Patočka mnohokrát referuje.

²⁷ Srov. PATOČKA, Jan: *Práce a technika*. In: *Péče o duši III.*, s. 699–701.

²⁸ BUCKLEY, R. Philip: *Fenomenologie a pluralismus*. In: *Fenomenologie v pohybu*, c. d., s. 62.

²⁹ Kacířské eseje, s. 112.

³⁰ Srov. DERRIDA, Jacques: *Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočková Evropa*. *Filosofický časopis*, 40, 1992, č. 4–5, s. 857.

³¹ Tamtéž, s. 114.

³² Srov. DERRIDA, Jacques: *Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočková Evropa*, c. d., s. 858.

³³ HUSSERL, Edmund: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, c. d., s. 364.

pokraji zkázy. Evropská civilizace musela vyústit do války ležící v bytostném jádře moderní techniky vymykající se lidské kontrole. „Evropa se budovala po tisíciletí a zničila se za třicet let dvěma světovými válkami, které byly vlastně válkou jedinou. Tento útvar mocensky ovládl celou planetu, ale nemohl se udržet na vrcholu. Odešel bezpříkladně úpadkovým způsobem: tento pád je největší událost v dějinách“.³⁴

Akumulace síly dospěla do takového stádia, že na její uvolňování si lidstvo nevybudovalo kapacitu. Válka je nejrychlejším způsobem uvolňování sil. První velká válečná událost 20. století, první světová válka, určila směr naší doby. „První válka je rozhodující událost v dějinách 20. století [...] Že se proměna světa v laboratoř musí dít válečně, ukázala právě tato válka.“³⁵ Skutečnou idejí války bylo propadnutí myšlenky, že něco jako objektivní smysl věcí lidských neexistuje a vše je záležitostí nashromážděných sil postavených na bitevním poli. Druhá světová válka je Patočkovi pouhou reprízou války první, byť rozsáhlejší. Evropa definitivně padla a těžiště světových dějin se přesunulo do Spojených států a Sovětského svazu.

Co je však na válečném dění ve 20. století tak neobvyklého? Je to fakt, že válka není chápána z pozice noci, temnoty, ale z hlediska dne, míru a života. Patočka myslí silami dne nashromážděné síly technické civilizace, jenž pro své budoucí cíle (mír, život, zdánlivý blahobyt) neváhají obětovat celé generace současných životů. „Jsou to síly dne, které posílají miliony lidí do gehenny ohně po čtyři léta“.³⁶ Pro síly dne, které se snaží podobně jako mechanistická přírodověda vše spočítat a zařadit do rámce předvídatelných skutečností, nemá život žádnou cenu. Je to pouhý kalkul na cestě k lepší budoucnosti.

Centrem války je svět, který mohou síly dne svobodně organizovat a přetvářet podle svých představ. Je to svět „denní evidence“. Ovšem pokud vidíme svět pouze z hlediska osvětleného, z hlediska dne, je duch našeho života viděn pouze z jedné strany, je tedy zkomolen.³⁷ Toto zkomolení (které je ovšem záměrné) nachází svůj výsledek ve vyřazení smrti. Z pozice dne smrt neexistuje, ta jako by znamenala pouhou „výměnu ve funkcích“.³⁸ 20. století je válka beze smyslu snažící se prezentovat sama sebe jako „něco vykládajícího, co samo ze sebe má moc smyslodárnou“.³⁹

Ale i když je válka zdánlivě konce, není to tak i s vládou dne. Svou mocí si zajišťuje převahou i v době míru, který ve skutečnosti není mírem, ale pouhou mobilizací pro další konflikt. Jako příklad uvádí Patočka Sovětské Rusko. Vítězný mír je v něm pouhou iluzí, přípravou na další válečné střetnutí. Revoluce není obratem ke svobodnějšímu a odpovědnějšímu žití člověka, je tam znát „táž bezohlednost k životu, týž jed podezřívání, pomluvy, demagogie, které se rozhostily ve dnech, kdy fronta vládla všemu...“.⁴⁰ V zemi Revoluce je mír pouhým preludem, válka trvá, i když je skryta jako mobilizace za mír. Triumfuje opět síla, jenž „používá míru jako prostředku boje“.⁴¹ Tím, že mír

³⁴ PATOČKA, J.: *Zamyšlení nad Evropou*. In: PATOČKA, J.: *Pěče o duši III.*, s. 257.

³⁵ *Kacířské eseje*, s. 121.

³⁶ *Tamtéž*, s. 122.

³⁷ Srov. PATOČKA, J.: *Cesta k vybědnutí z války*. In: PATOČKA, J.: *Pěče o duši III.*, s. 490.

³⁸ *Kacířské eseje*, s. 125.

³⁹ *Tamtéž*, s. 118.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 124.

není nikdy vlastně mírem, ale skrytým válečným děním (jako např. Studená válka), je válečný konflikt ve 20. století všudypřítomný.

Za vzor pseudomírové politiky považuje Patočka Mnichov. Představuje mu mírovou rétoriku, která jenom zastíňuje další mobilizaci. „Mnichov jako jeden z prafenoménů 20. století – Super-Mnichov jako ideál pseudomírové politiky“.⁴² Rovněž postavení ČSSR (po okupaci Sovětským svazem) mu připadá jako jasný případ pseudomírové demagogie: „Okupace ČSSR jako vzorný příklad války v míru“.⁴³

I přesto, že válka je bytostným atributem moderním doby a je děním, který lidstvo stále silněji připoutává k silám dne (jako „filosofie dnes vládnoucí nejen státům, ale i myslím“⁴⁴), je paradoxně i zkušeností, která obsahuje pro lidstvo možnost vnitřní konverze a dosažení života v autenticitě.

5 Frontová zkušenost, POLEMOS a solidarita otřesených

Jakou možnost pro konverzi tedy nabízí podle Patočky válka? Je jí frontová zkušenost. Fronta, na které se utkávají válečné strany, není pouhým polem ničení, ale také jistým místem nové životní zkušenosti. Patočka cituje při této příležitosti Teilharda de Chardin: „Fronta není jen ohnivé pole, kde se odkrývají a neutralizují protikladné energie, nashromážděné v nepřátelských masách. Je také místem zvláštního Života, jehož se zúčastní pouze ti, kteří se odváží až k němu a jen tak dlouho, pokud tam zůstávají“ a „Zdá se mi [...] že fronta není jen linií ohně, místem, kde korodují lidské masy, které na sebe útočí, ale v jistém smyslu i ‚čelem vlny‘, jenž unáší lidský svět k novým osudům [...] zdá se, že se tu člověk nalézá na nejzaší hranici toho, co se už uskutečnilo a toho, co se připravuje [...]“.⁴⁵

Původem tohoto zvláštního života, této nové zkušenosti, nejsou síly dne, ale zážitek noci a temnoty. Děsivý zážitek nesmyslného válčení zjevuje nic naléhavě jako nikdy předtím. Nic jako hranice kalkulací zaběhnutého smyslu a sil dne. Vyklonění do nicoty navrácí životu smysl, jeho zakotvení v nesamozřejmosti a otevřenosti, jenž implikuje odpovědný přístup a osobní zainteresovanost.⁴⁶ Pouze zkušenost otřesu je schopna narušit nadvládu sil dne. Pouze noc je schopna vyjevit smysl, který leží za světem jsoucen a spočitatelnosti. Zkušenost fronty je absolutní, mezní hranicí, za níž již nic není, žádná cesta k zahrnutí do cílů ideologií nebo válečných cílů. „Vrchol je právě v tomto vydání se“.⁴⁷

Ale nikdy nemůžeme otřes ustát, pokud se neopřeme o někoho druhého, jehož zkušenost je stejná, a která nám pomůže v tomto stavu, v němž se postupně hrouť

⁴¹ Tamtéž. Srov. PATOČKA, J.: *Koncept eseje „Války ve 20. století a 20. století jako válka“*. In: PATOČKA, J.: *Péče o duši III.*, s. 499.

⁴² PATOČKA, J.: *Cesta k vybědnutí z války*. In: PATOČKA, J.: *Péče o duši III.*, s. 494.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ *Kacířské eseje*, s. 144.

⁴⁵ DE CHARDIN, Teilhard: *Écrits du temps de la guerre*. Paris 1965, s. 201, 210. Cit. podle *Kacířské eseje*, s. 121-122.

⁴⁶ Srov. BLECHA, I.: *Jan Patočka*, c. d., s. 180.

⁴⁷ *Kacířské eseje*, s. 126.

zavedené pořádky. Otřes (jenž je vlastně paralelou třetího existencionálního pohybu) tak dostává nezbytný sociální rozměr. „Válka jako nesmyslná, jako válka nihilistická, právě poskytuje největší příležitost k odhalení druhého“.⁴⁸ Paradoxně na bitevním poli se identifikujeme s nepřítelem, spojujeme se s ním v krajní blízkosti tváří v tvář.⁴⁹ Nikoliv otřesené individuum, ale solidarita otřesených. Fronta už není místem, kde protivník má být odstraněn, ale naopak je našim nezbytným soupeřem v otřesenosti. Právě na bitevním poli, uprostřed otřesených, kteří dosáhli průlomu do sil dne, se svoboda stává pravou svobodou.

Avšak solidarita otřesených stojí na dynamickém podloží. Nikoliv služba každodennosti, nýbrž nejistota, otevřenost a nesamozřejmost. Duch jednoty je ve sporu a v boji. Patočka se zde cituje Hérakleita: „πόλεμος není nic jednostranného, nerozděluje, nýbrž spojuje“.⁵⁰ Právě Hérakleitova nauka o πόλεμος je Patočkovou inspirací. Πόλεμος je to, co tvoří pravé obce, pravá společenství. On umožňuje prodlívat u celku světa a nahlédnout jak neautentický byl doposud usedlý a nereflexivní lidský život. Je novým způsobem bytí člověka, „možná ten jediný, která v bouři poskytují světu naději: jednotu otřesených, ale neohrožených“.⁵¹ Ve sporu, v boji se utváří mohutná jednotící moc, ze které vyrůstají „všechny zákony a ústavy, ať jakkoli rozdílné“.⁵² Mocný oheň světového konfliktu nejen ničí, ale také ukazuje cestu k záchraně. Skýtá naději na radikální epoché, odhlédnutí, které nás jednou pro vždy naučí říci ne světu sil dne.

Bylo by zcestné podezřívát Patočku z nějaké adorace smrti a válčení. Spor je základem politického života a to tak, že si společenství utvoří svobodný rámec pro své soupeření. Pravá obec je tedy založena na rámci, který nabádá své občany k svobodnému a odpovědnému jednání. Pravda ale nikdy není absolutní, musí být vždy hledána a nikdy nemůže být definitivně nalezena. Proto ten spor, to neustálé „válčení“ o pravdu.⁵³

Společenství otřesených není ale nijak snadně dostupné. Je to výtvar lidí jenž ustály otřes a dokázaly v tomto postavení vytrvat. Právě toto vytrvání je důležité. Frontový zážitek (nebo jiný velký otřes každodennosti) sice přináší vytrženost z života pohodlnosti a ne-smyslu, ale pouze jako možnost, která pokud není využita navrací člověka zpět do každodennosti, do útěku před zodpovědností a pohodlnosti. Podobně jako u Komenského, Patočka vidí pravé žití v obratu od jednotlivin k celku. Zkušenost žití u celku světa je nezbytným předpokladem hodnotného života. To ale může pouze ten, říká Patočka v návaznosti na Komenského, „kdo labyrint nechal za sebou, kdo univerzální obrat provedl co nejúplněji“.⁵⁴

⁴⁸ Tamtéž. Srov. PATOČKA, J.: *Koncept eseje „Války ve 20. století a 20. století jako válka“*. In: *Péče o duši III.*, s. 500.

⁴⁹ Srov. DERRIDA, Jacques: *Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočkova Evropa*, c. d., s. 562.

⁵⁰ *Kacířské eseje*, s. 131.

⁵¹ Tamtéž, s. 54.

⁵² Tamtéž, s. 53. Srov. RICOEUR, Paul: *Pocta Janu Patočkovi*. *Filosofický časopis*, 39, 1991, č. 1, s. 9–11.

⁵³ Podrobněji viz CHVATÍK, Ivan: *Kacířské pojetí evropského dědictví v pozdních esejích Jana Patočky*. Centrum pro fenomenologická bádání, září 2003. <http://www.cts.cuni.cz/reports/2002/CTS-02-15.pdf>, zejména s. 5–7.

⁵⁴ PATOČKA, J.: *O filosofii J. A. Komenského*. *Slavia*, 39, 1970, č. 4, s. 493. Citováno dle BLECHA, I.: *Jan Patočka*, c. d., s. 114.

6 Závěr

Patočka vidí ve válce vrchol Evropské krize. Ale krize není něco, co se dá odstranit, zrušit. Velcí filosofové byli myslitelé krize (Platón, Komenský, Masaryk, Husserl), neboť ta nás vždy nutí k reflexi a tím pádem i k angažovanosti. Cílem není odstranit krizi, ale učinit ji snesitelnou, postavit se jí. Proto má bezpochyby pravdu Krzystof Sroda, když píše: „[...] na rozdíl od Husserla Patočka nehledal nějakou absolutní jistotu. Naopak nás učil, jak bez ní žít“.⁵⁵

Patočka se stal filosofem, který se snažil celý život plnit ideál své filosofie. Zda se mu to povedlo uplatnit v praxi je otázkou, ale můžeme říci, že toto úsilí jej pojí s T. G. Masarykem, s jehož postoji můžeme najít u Patočky mnoho společného. Pěkně vyjádřil Patočkovu pozici Erazim Kohák, když napsal, že Patočka byl „fenomenolog ve smyslu Husserlova a humanista ve smyslu Masarykově“.⁵⁶

Myslíme si, že Patočková angažovanost v době vzniku charty 77 byla vyústěním jeho úvah o dějinách, společnosti a lidské duši. Patočkovy poslední dny života byly již mnohokrát diskutovány. Řekněme tedy pouze pár vět. Jeho činnost pro Chartu nebyla pouhým dramatickým činem, ale vyústěním jeho celoživotního postoje. Můžeme tvrdit, že otřesy nasbírané po celý jeho život se projeví právě v událostech kolem Charty 77. Jeho postoj nesmíme zbytečně heroizovat nebo naopak zatracovat. Byla to jeho poslední služba životu v pravdě, ale zdaleka ne jediná. Patočka dobře věděl, že změny se nedá dosáhnout jediným činem, ale usilovnou prací, hlavně na sobě samém, na ovládnutí sebe sama. I když budeme pronásledováni nebo zabiti, naše úsilí o hledání pravdy bude žít dál. V tom tkví sokratovský duch myšlení Jana Patočky, který ani dnes neztrácí svou naléhavost.

Ale bude lépe, když na závěr necháme promluvit filosofa samotného: „Nikoliv duch pomsty, nýbrž vůle k pravdě [...] mrtví, ponížení, uražení, poražení mají pravdu, že mocní, vládcí, páni ne snad budou, nýbrž jsou odsouzeni. A že nám mrtví nejen nesmějí být, nýbrž nejsou lhostejní. Že jsem zde, abychom převzali to, čím oni jsou. Že tímto způsobem oni jsou my“.⁵⁷

⁵⁵ SRODA, Krzystof: Patočka, *Platón a nesmrtnost duše*. Filosofický časopis, 39, 1991, č. 3, s. 359.

⁵⁶ KOHÁK, Erazim: Jan Patočka: *Die Bewegung seines Denkes*. Wienn 1986, s. 6. Citováno dle BLECHA, I.: *Edmund Husserl a česká filosofie*, c. d., s. 149.

⁵⁷ PATOČKA, J.: *Hrdinové naší doby*. In: PATOČKA, J.: *Péče o duši III.*, s. 189.

LITERATURA

- BLECHA, Ivan: *Edmund Husserl a česká filosofie*. Olomouc, UP 2003.
- BLECHA, Ivan: *Jan Patočka*. Olomouc, UP 1997.
- BUCKLEY, R. Philip: *Fenomenologie a pluralismus*. In: *Fenomenologie v pohybu*. Ed. Ivan BLECHA. Olomouc 2003, s. 58–68.
- DERIDA, Jacques: *Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočkova Evropa*. *Filosofický časopis*, 40, 1992, č. 4 a 5, s. 551–573, 857–867.
- CHVATÍK, Ivan: *Kacířské pojetí evropského dědictví v pozdních esejích Jana Patočky*. Centrum pro fenomenologická bádání, 2003. <http://www.cts.cuni.cz/reports/2002/CTS-02-15.pdf>
- HEIDEGGER, Martin: *Bytí a čas*. Praha, Oikúmené 1996.
- HEIDEGGER, M.: *Umění a pravda*. Přel. Ivan Chvatík, Centrum pro fenomenologická bádání, 2003. <http://www.cts.cuni.cz/reports/2003/CTS-03-15.pdf>
- HLAVINKA, Pavel: *Přirozený svět a pohyb lidské existence u Jana Patočky*. AUP Olomouc, *Iuridica* 4, 2002, s. 104–110.
- PATOČKA, Jan: *Celek světa a celek člověka*. *Filosofický časopis*, 38, 1990, č. 6, s. 729–735.
- PATOČKA, J.: *Cesta k vybědnutí z války*. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 489–494.
- PATOČKA, J.: *Duchovní člověk a intelektuál*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 355–371.
- PATOČKA, J.: *Evropa a doba poevropská*. In: Patočka, J.: *Péče o duši II.*, Sebrané spisy sv. 2. Praha, Oikúmené 1999, s. 80–148.
- PATOČKA, J.: *Evropa a její dědictví (Skica k filosofii dějin)*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 241–256.
- PATOČKA, J.: *Hrdinové naší doby*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 186–190.
- PATOČKA, J.: *Husserlova idea evropské racionality*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 161–185.
- PATOČKA, J.: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 13–144.
- PATOČKA, J.: *Komentář k esejí Války 20. století*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 372–373.
- PATOČKA, J.: *Koncept eseje „Války ve 20. století a 20. století jako válka“*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 495–502.
- PATOČKA, J.: *Nebezpečí technizace ve vědě u Edmunda Husserla a bytnost techniky jako nebezpečí u M. Heideggera*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 147–160.
- PATOČKA, J.: *Platón a Evropa*. In: Patočka, J.: *Péče o duši II.*, Sebrané spisy sv. 2. Praha 1999, s. 149–353.
- PATOČKA, J.: *Zamyšlení nad Evropou*. In: *Péče o duši III*. Sebrané spisy sv. 3, Praha, Oikúmené 2002, s. 257–262.
- RICOEUR, Paul: *Pocta Janu Patočkovi*. *Filosofický časopis*, 39, 1991, č. 1, s. 5–12.
- SAN MARTÍN, Javier: *Fenomenologie tváří v tvář 21. století*. In: *Fenomenologie v pohybu*. Ed. Ivan BLECHA, Olomouc 2003, s. 229–240.
- SRODA, Krzysztof: Patočka, *Platón a nesmrtnost duše*. *Filosofický časopis*, 39, 1991, č. 3, s. 357–362.

SUMMARY

20th CENTURY AS WAR IN PATOČKA'S PHILOSOPHY OF HISTORY

20th century as a single war event is central concept of Patočka's philosophy of history, which is original fusion of Husserl's phenomenology and Heidegger's fundamental ontology. Long lasting decay of European civilization, caused by the decline of

philosophy as a tool of self-education and immense penetration of the human world by technicality, resulted in the century of everlasting war. Patočka sees the possibility to flight from the crisis pradoxially in the war itself, because it can help us to restaurate the equal and responsible society, based on the solidarity of the shaken. The war ravages, but on the other hand it offers liberation.

Stanislav Myšička
student 3. ročníku
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
stanislavmysicka@hotmail.cz

SITUACE NĚMECKÝCH OBYVATEL ODERSKA V LETECH 1945-1948

Jan Cibulka

1 Úvod

Pro zpracování tématu odsunu Němců jsem se rozhodl z několika důvodů. Pocházím z oblasti, ve které se český a německý živel tradičně prolínaly, a tyto mnohdy problematické vztahy zde zanechaly nesmazatelné stopy. Také vyprávění prarodičů vykreslovalo historické soužití Čechů a Němců jako obohacující a zároveň bolestný prvek každodenního života na Bílovecku a Opavsku. Mezi zkušenosti mých rodinných příslušníků patří nasazení na práci v německých rodinách v době okupace, útoky německých dětí při cestě do školy, věznění v koncentračním táboře či narušování českých zábav německými spoluobyteli. Neoddiskutovatelným pozitivem byl potom život v dvojjazyčném prostředí, kulturní inspirace vedoucí ke kosmopolitnějšímu pojetí světa, vzájemná tolerance podporovaná obchodními, susedskými, přátelskými a rodinnými styky. Vzpomínky na četné projevy solidarity místních Čechů s vysídlovanými Němci mne utvrzují v přesvědčení o přítomnosti silných vazeb a přínosných interakcí v jejich soužití.

Další motivací mi byla věčná debata politiků o česko-německých vztazích vyvolaná potřebou zisku voličských hlasů a většina prací našich historiků, ve kterých je tolik patrné relativisticky znevažující „předporozumění“ dané problematice. Mnohé diskuse nejsou podloženy relevantním výzkumem a údaji a názory vyplývají spíše z hlubin jakéhosi národního citění deformovaného komunistickou propagandou.

Při vědomí výše uvedených okolností bych se chtěl pokusit o nestranné zmapování tragického vyvrcholení česko-německých vztahů na území jednoho soudního okresu, které by přispělo k vytvoření mozaiky těchto událostí v celé zemi a v budoucnu bylo podkladem k pravdivější diskusi, která by usvědčila z klamání falešné vlastence a nacionalisty na jedné straně, stejně jako i neonacisty a sudetoněmecké triumfalisty na straně druhé.

Velmi cenným zdrojem informací se mi stalo setkání s německou antifašistkou a oderskou občankou Hertou Sedláčkovou, rozenou Stachovou. Paní Sedláčková mně poskytla praktický rozhled po poválečné situaci na Odersku a objasnila nejasnosti plynoucí z dosavadního výzkumu.

V Zemském archivu v Opavě jsem prošel více než 30 kartonů ve fondu bezpečnostního oddělení ostravské expozitury Zemského národního výboru v Brně a několik kartonů z fondu oderské továrny Optimit, která byla majoritním zaměstnavatelem oderských obyvatel. Dále jsem pátral ve Státním okresním archivu v Opavě (prošel jsem přibližně 10 kartonů ve fondu ONV Opava) a ve Státním okresním archivu Nový Jičín (prošel jsem 10 kartonů ve fondu Internační tábor Odry a několik kartonů ve fondu MNV Odry). Soudní okres Odry totiž patřil do roku 1949 pod Politický okres Opava-venkov, v roce 1949 se stal součástí správního okresu Vítkov a v 60. letech byl připojen k okresu Nový Jičín, proto jsou archiválie uloženy v několika okresních archivech. Velmi přínosné byly informace ze soukromého archivu pana Zdeňka Ma-teiciuca z Oder.

Samotný akt odchodu německých obyvatel z území ČSR probíhal značně odlišně, co se týče času, místa, a především různých vrstev německého etnika. V duchu Českoněmecké deklarace se v práci odkláním od zkompromitovaných termínů *divoký a organizovaný odsun* a užívám po vzoru česko-německé komise historiků termíny *vyhánění* (*Vertreibung*) a *vysídlení* (*Zwangaussiedlung*).¹ Navíc přidávám termíny *útek* a *odchody*, neboť tyto byly rovněž častou formou opouštění ČSR. Celkově se tedy dá hovořit o *útěcích, odchodech, vyhánění a vysídlení* Němců z ČSR.

2 Politický okres Opava-venkov a soudní okres Odry: charakteristika oblasti

Do politického okresu Opava-venkov náležely v letech 1945 až 1949 soudní okres Opava (mimo město Opavu), soudní okres Odry, soudní okres Vítkov a část soudního okresu Hlučín.²

Politický okres Opava-venkov byl národnostně smíšeným regionem, ve kterém žilo podle sčítání obyvatel z května 1939 60 % Čechů a méně než 40 % Němců. Soudní okresy Odry a Vítkov na jihozápadě byly osídleny z více než 90 % německým obyvatelstvem, v severovýchodní části okresu Opava-venkov mělo rozhodující většinu české obyvatelstvo.

Projevem nesouhlasu s vývojem po roce 1945 byla demonstrace proti odsunu Dr. Eduarda Stuchlika, lékaře z Hradce nad Moravicí. Členové MNV v Hradci 6. 1. 1948 oznámili praporčíku Heinzovi, že Stuchlika k odsunu nevydají. Mezitím byl Stuchlik v noci převezen do Opavy. Ráno se před jeho domem sešlo 600 lidí z okolních vesnic, přidalo se k nim 80 zaměstnanců žimrovických papíren a cestou do Opavy stovky dělníků z branecké továrny. Dav došel do Opavy před budovu ONV, kde křičel: „Chceme zpět Dr. Stuchlika, za okupace všem pomáhal!“ Předseda ONV Jan Homola slíbil jednat s ministrem vnitra. Lidé volali: „My vám nevěříme, pusťte Dr. Stuchlika a odsuňte skutečné přísluhovače a kolaboranty, kteří dosud odsunuti nebyli a měli být mezi prvními!“ Poté se dav začal dobývat do budovy. Homola nato slíbil vyjmout Stuchlika z odsunu.³ Nespokojenost obyvatel byla na počátku roku 1948

¹ Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Praha 2002, s. 219.

² Jednalo se o 12 hlučínských obcí připojených k okresu Opava-venkov.

³ Zemský archiv Opava (dále jen ZA), fond expozitura ZNV Ostrava – oddělení bezpečnostní (dále jen EZNV OV – odd. II/bezp.), inv. č. 362, kart. 296.

pro KSČ krajně nepřijemná. Stuchlíkův případ skončil jeho přesunem do pracovního tábora a dodatečným odsunem z příkazu ministra vnitra dne 11. 4. 1948.⁴

Rozhodující zásahy vedoucí ke konfiskaci tzv. nepřátelského majetku a k realizaci vysídlení Němců se uskutečnily v období před volbami 1946, kdy značná část moci byla již v rukou komunistů. Parlamentní volby v květnu 1946 znamenaly v okrese Opava-venkov porážku KSČ, která zde obdržela pouze 25 % hlasů. Strana lidová dostala 38 % hlasů, národní socialisté 19,5 % a sociální demokraté 17 % hlasů.⁵ Lidovci spolu s národními socialisty až do února 1948 spíše brzdili revoluční charakter konfiskací a vysídlování německého obyvatelstva.⁶

Soudní okres Odry tvořil jižní výběžek politického okresu Opava-venkov. Byl situován v hornatější oblasti Nizkého Jeseníku – Oderských vrších. Střediskem okresu bylo město Odry, k němuž náleželo 16 obcí.

Počet obyvatel okresu dokumentují na údajích z let 1930 a 1939, neboť jde o jediná relevantní sčítání, zvláště co se týče poměru německého a českého etnika. Počet obyvatel oderského okresu vzrostl mezi lety 1930 a 1939 asi o 5 %.⁷ Šlo dílem o přirozený přírůstek, dílem o po Mnichovu příchozí říšské Němce: v roce 1930 žilo v okrese 8739 Němců, v roce 1939 již 9851. Statistika z roku 1939 vynechává celkový počet obyvatel, jsou zde uvedeny jen počty Němců a Čechů. Protože byl počet obyvatel ostatních národností nízký,⁸ porovnávám jen obyvatele německé a české národnosti. V údajích z roku 1939 můžeme pozorovat úbytek českých obyvatel okresu téměř o 85 %: 1930 – 760, 1939 – 164 Čechů. Ten byl způsoben útekou či vyháněním některých k ČSR loajálních Čechů na území protektorátu. Z větší míry však šlo o změnu národnosti způsobenou nátlakem německé většiny (přihlášení se k německé národnosti z obavy před ztrátou zaměstnání aj.) nebo spojenou s očekáváním různých výhod.⁹

V okrese Odry tvořili obyvatelé německé národnosti asi 92 % populace, přičemž okres byl z většiny obklopen německojazyčným územím.¹⁰ Výjimku tvořily české obce

⁴ Státní okresní archiv Opava (SokA), fond ONV Opava, inv. č. 378, kart. 362.

⁵ Na celostátní úrovni získala KSČ 40 % hlasů. ZA Opava, fond EZNV OV – odd.II/bezp., inv. č. 388, kart. 363.

⁶ STRNADEL, Milan: *K Otázce osídlování Opavska po roce 1945*. In: Vítězný únor v Severomoravském kraji. Ostrava 1973, s. 131.

⁷ Přesné údaje se nepodařilo získat, neboť v údajích o sčítání z roku 1939 chybí počet českých i německých obyvatel Mankovic. V celkovém součtu obyvatel okresu jsem za Mankovice dosadil údaje za nejbližší období, odchylka by neměla představovat více než deset osob. Viz tabulka č. 1.

⁸ V pěti obcích žili jen Němci a Češi. Pouze v Odrách žilo asi 100 obyvatel ostatních národností, většinou Rakušané, Poláci a Židé. Celkem bylo roku 1930 v oderském okrese evidováno 13 obyvatel jiné národnosti než české nebo německé a 251 cizinců. *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. 14. Olomouc 1995, s. 86–87.

⁹ Většina Čechů, kteří museli opustit oderský okres, byli učitelé, úředníci a příslušníci ozbrojených složek ČSR, kteří sem přišli po roce 1918. V Odrách zůstalo v době okupace pohraničí 15 českých rodin. Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry. Viz pozn. č. 12.

¹⁰ Oblast Oderských vrchů byla osídlena Němci v období první kolonizace v polovině 13. století. Ve druhé vlně kolonizace po třicetileté válce bylo nově založeno 9 vesnic. ROLLEDER, Anton: *Dějiny města a soudního okresu Odry*. Odry 2002, s. 46.

Spálov a Luboměř, které udržovaly s Odrami hospodářské a společenské kontakty. V důsledku národnostního míšení obyvatelstva Opavska byla i na Odersku rozšířeným jevem smíšená manželství.

Tabulka č. 1: Počet obyvatel soudního okresu Odry¹¹

Obec		1930			1939	
		Němci	Češi	celkem	Němci	Češi
Dobešov	Dobischwald	369	37	409	397	25
Heřmanice	Gross Hermsdorf	368	9	377	402	2
Heřmánky	Klein Hermsdorf	219	5	234	241	-
Horní Vražné	Klein Petersdorf	342	18	376	361	7
Hynčice	Heinzendorf	392	7	404	393	5
Jakubčovice	Jogsdorf	259	70	333	351	5
Kaménka	Kamitz	567	9	578	575	4
Kunčice	Kunzendorf	330	2	332	398	5
Loučky	Launtsch	366	34	402	374	6
Mankovice	Mankendorf	652	142	811	(780)	(30)
Nová Ves	Neudörfel	161	8	169	167	1
Odry	Odrau	3.461	342	4.000	4.079	55
Slezské Vlkovice	Schlesische Wolfsdorf	253	10	263	268	-
Tošovice	Taschendorf	313	12	327	339	4
Veselí	Wessiedel	407	7	417	417	1
Véska	Dörfel	143	4	147	138	-
Vítberk	Werdenberg	137	42	179	171	14
CELKEM		8.739	760	9.758	9.851	164

¹¹ *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*. Sv. 14. Olomouc 1995, s. 86–97. ZA Opava, EZNV OV – odd. II/bezp., i. č. 438, kart. 440.

Téměř polovina obyvatel okresu žila v Odrách, které byly průmyslovým střediskem jinak zemědělské oblasti. Ve městě se nacházela gumárenská továrna Optimit, ve které pracovalo asi 1000 zaměstnanců, textilní továrna Waschke, výroba šamotového zboží a kamen – fy Urban a grafický ústav A. Koch. V Jakubčovicích nad Odrou fungovaly dva kamenolomy – fy Teltschik a spol. a Lunkmooss a Hanel, knoflíkárna a Kasprova strojírna. Ve všech podnicích pracovalo více než 2000 zaměstnanců.¹²

Výraznějším specifikem Oder, kterým se odlišovaly od přínáležejících vesnic i většiny okresu Opava-venkov, byl dělnický charakter města a s ním spojená výrazná voličská podpora levice.

7. dubna 1921 – měsíc před vznikem KSC – založili němečtí levicoví sociální demokraté v Odrách první organizaci komunistické strany. Do ní přešla téměř celá místní sociálnědemokratická organizace v počtu asi 400 členů. Toto se později promítlo v době henleinovského nacionalismu a v antifašistickém odboji: městu Odry se říkalo „*rudé Odry*“ nebo „*malá Moskva*“.¹³

O politických postojích německého obyvatelstva v době stupňující se radikalizace německé menšiny vypovídají výsledky parlamentních voleb v roce 1935. Sudetoněmecká strana získala na Odersku 51 % hlasů, což v porovnání s celostátními volbami neznamenal příliš dobrý výsledek.¹⁴ Aktivistické strany naopak zaznamenaly větší úspěch: křesťanští sociálové dostali téměř 20 % hlasů, sociální demokraté 7 % a agráři 5 % hlasů. Komunistická strana získala 9 % díky hlasům oderských dělníků.

České politické strany obdržely dohromady jen 298 hlasů, což znamená, že asi polovina Čechů volila německé strany: ČNS 125 hlasů, agráři 55, sociální demokraté 51 a lidovci 49 hlasů.¹⁵

¹² Soukromý archiv p. Zdeňka Mateiciuca v Odrách (dále jen Soukromý archiv Odry), kart. MNV Odry.

¹³ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

¹⁴ Na celostátní úrovni dostala SdP téměř 70 % hlasů německých voličů.

¹⁵ Počet českých hlasů pro KSC se nedá zjistit.

Tabulka č. 2: Výsledky parlamentních voleb 1935¹⁶

Obec	voliči	SdP	DCVP	BdL	DSAP	KSČ
Dobešov	237	150	35	30	-	-
Heřmanice	240	77	90	56	-	-
Heřmánky	123	55	19	24	17	-
Horní Vražné	232	180	20	20	-	-
Hynčice	249	170	14	58	-	-
Jakubčovice	234	126	29	7	47	-
Kaménka	332	230	97	-	-	-
Kunčice	196	185	8	-	-	-
Loučky	228	113	45	41	20	-
Mankovice	487	176	146	91	14	-
Nová Ves	104	64	28	-	9	-
Odry	2714	1013	530	-	273	553
Slezské Vlkovice	165	160	3	-	-	-
Tošovice	203	153	27	21	-	-
Veselí	266	207	23	5	21	-
Véska	78	52	25	-	-	-
Vítberk	99	54	18	-	12	-
CELKEM	6188	3165	1157	387	426	570
podíl hlasů v %	100	51	19	6	7	9

SdP - Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)

DCVP - Deutsche christlich-soziale Volkspartei (Němečtí křesťanští sociálové)

BdL - Bund der Landwirte (němečtí agráři)

DSAP - Deutsche sozial-demokratische Arbeiterpartei
(Němečtí sociální demokraté)

3 Situace Němců v Odrách v roce 1945

3.1 Osvobození a vyhánění Němců

Ještě před příchodem Rudé armády se rozhodl k útěku nemalý počet Němců z Oder a okolí. Šlo především o říšské vojáky a úředníky, hrstku aktivních nacistů, kteří za okupace v okrese působili, a také o skupiny německých starousedlíků. 7. května 1945 obsadila po třicetihodinovém ostřelování pěchota Rudé armády město Odry. 10. května zahájil svou činnost revoluční národní výbor složený z českých starousedlíků. Vedením soudního okresu byla pověřena správní komise pod vedením Oldřicha

¹⁶ *Historický místopis*, c. d., s. 86-97.

Grygara.¹⁷ Do Oder a okolí se zatím vraceli Němci, kteří utekli před Rudou armádou, avšak své domy nacházeli vydrancované. Podle svědectví Fridolina Scholze, původem z Jakubčovic č. 44, zanedlouho přijel vlak s lidmi z Beskyd, kteří si prohlíželi německé domy a majetky, a ty jim byly tzv. milicí přidělovány. Někteří čeští starousedlíci odmítali převzít německé domy či statky z přesvědčení, že se na Němcích páchá nespravedlnost. V Jakubčovicích vznikla například milice tak, že Klement Biskup ze Spálova se provolal jejím vedoucím a přizval do ní své kamarády. Tito mladíci pak terorizovali obyvatele Jakubčovic a blízkých vesnic a ve sklepě mateřské školy vyslýchali a týrali místní Němce.¹⁸ Také oficiální zprávy ostravské expozitury ZNV přiznávaly rabování, lynčování, bití a vyhánění Němců z domovů.¹⁹

Od května do konce léta 1945 probíhalo násilné vyhánění Němců z okresu bez zákonného podkladu. Od podzimu byly tyto akce prezentovány jako dobrovolné odchody a zaštiťovaly je pokyny ZNV: „Aby bylo možné urychlené vystěhování německých a rakouských příslušníků, kteří hodlají dobrovolně opustit území ČSR, pověřuje ministerstvo vnitra okresní národní výbory, aby v součinnosti s úřady národní bezpečnosti vydaly povolení k překročení hranic těm, kteří o to požádají.“²⁰ Němci si mohli s sebou vzít 30 kg zavazadel a jídlo na sedm dní.

Na vyhánění se podíleli zvláště noví přistěhovalci, kteří většinou patřili k chudším vrstvám společnosti a byli naladěni silně protiněmecky. Jen v období od 1. do 15. května ve městě Odry násilně zahynulo 22 osob.²¹ Celkový počet obětí revolučního kvasu se patrně nepodaří zjistit. Rovněž počet Němců, kteří byli vyháněni před započítáním organizovaného odsunu, můžeme pouze odhadovat. K 15. říjnu 1945 žilo na území oderského okresu 7 062 Němců²² oproti 9 851 v roce 1939. Jejich počet se tedy snížil o 2 800 osob. Tento úbytek je způsoben přirozenou změnou, stěhování, válečnými ztrátami (na frontě padlo, bylo nezvěstných nebo pobývalo v zajetí několik stovek mužů), útekem, poválečnými přesuny některých Němců mimo okres, zejména na práce, a konečně vyháněním mimo území republiky v etapě od května do podzimu 1945.

3.2 Životní podmínky Němců na Odersku

Postavení německých obyvatel ovlivňovala realizace řady norem a směrnic: všichni Němci s výjimkou těch, kteří se v roce 1938 přihlásili k československé státní příslušnosti, byli ústavním dekretem č. 33/1945 Sb. zbaveni československého státního občanství.²³ (Ztráta občanství postihla také Čechy, kteří se v době zvýšeného ohrožení

¹⁷ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

¹⁸ MANN, Walther: *Erinnerungen an Odrau*. Darmstadt 1999, s. 160, 162.

¹⁹ SOkA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.

²⁰ Směrnice ministerstva vnitra č. B 300/951/45 ze dne 18. 10. 1945.

²¹ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

²² STRNADEL, Milan: *K odsunu Němců z Opavska*, c. d., s. 123.

²³ U Němců z pohraničí to byl 10. říjen 1938.

republiky²⁴ ucházeli o udělení německé státní příslušnosti.) Pro potřeby zásobování byla vytvořena kategorie „Němec“ – přiděly potravin byly stanoveny ve stejné výši, jakou měli za okupace Židé. Od května se omezovala možnost uzavřít sňatek s osobou německé národnosti.²⁵ Němci na svobodě museli nosit bílou pásku přes rukáv s velkým písmenem „N“. V oderském okrese byl zakázán volný pohyb. Každé místo obsazené Němcem bylo s výjimkou specialistů a odborníků považováno za volné. Německým obyvatelům se zakazovalo zdržovat se na veřejných prostranstvích, navštěvovat restaurace, kina a různé kulturní akce. Rovněž platil zákaz cestovat veřejnými dopravními prostředky.²⁶ V úředním styku se začalo psát slovo Němec s malým „n“, jak dokazuje vyhláška ONV Opava ze srpna 1945, která zakazovala jakoukoli pomoc německým spoluobčanům pod pohrůzkou peněžité pokuty nebo vězení.

V druhé polovině roku došlo k upřesnění podmínek přidělování internovaných i svobodných Němců na práce. Dekret č. 71/1945 Sb. nařizoval pracovní povinnost osobám, jež ztratily československé státní občanství. Povinná práce se vztahovala na muže ve věku 14–60 a ženy ve věku 15–50 let. Velký počet Němců byl nasazen na zemědělské a lesní práce.²⁷ Z oderského okresu bylo přiděleno na práci v obvodu MNV Moravská Ostrava 76 Němců.²⁸

Revoluční národní výbor (RNV) v Odrách provedl soupis obyvatelstva se zřetelem k chystanému vysídlení a začal zajišťovat a předávat soudu osoby, které se provinily proti republice. Prováděla se evidence a konfiskace majetku osob německé národnosti a jeho převádění pod státní správu.

3.3 Retribuce

Na Němce, kteří měli být postiženi za svou nepřátelskou činnost v době zvýšeného ohrožení republiky od 21. 5. 1938, se vztahoval dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání válečných zločinců, zrádců a jejich přísluhovačů. Mimořádnému lidovému soudu,²⁹ jehož rozsudky závisely na míře provinění, bylo v okrese předáno 92 osob.³⁰ Mělo se jednat o funkcionáře NSDAP, o osoby, které se aktivně zasazovaly o okupaci ČSR, a ty, kteří po dobu okupace patřili k oporám nacistického režimu. Pro zajištění či uvalení vazby stačilo podezření ze státní nespolehlivosti, zatčen mohl být kdokoli.

²⁴ Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. a vládní nařízení ze dne 22. listopadu 1946 vymezily toto období od 21. 5. 1938 do 31. 12. 1946. STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991, s. 434.

²⁵ Viz výnos ministerstva školství a osvěty ze 4. října 1945. STANĚK, T.: *Odsun Němců*, c. d., s. 121.

²⁶ STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců*, c. d., s. 78–83.

²⁷ Z politického okresu Opava bylo na lesní práce na Bruntálsko, Krnovsko a Jesenicko vysláno více než 2100 Němců. STRNADEL, Milan: *K odsunu Němců z Opavska*, c. d., s. 112.

²⁸ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 345.

²⁹ Mimořádný lidový soud se skládal z předsedy, jímž musel být soudce z povolání, a ze čtyř soudců z lidu. Soud měl vynést verdikt do dvou dní od zahájení řízení, jinak byl případ předán řádnému soudu. Trest smrti se vykonával do dvou hodin od vnesení rozsudku. Dekret prezidenta republiky č. 16 /1945 Sb. *Rozumět dějinám*, c. d., s. 284.

³⁰ ZA Opava, fond EZNV OV – odd. II/bezp., i. č. 438, kart. 440. STRNADEL, Milan: *K odsunu Němců z Opavska*, c. d., s. 110.

V květnu až červnu 1945 bylo v oderské věznici zajištěno 76 Němců.³¹ Osoby, které lidový soud shledal vinnými, byly předány do okresní věznice v Opavě. Po odpykání někdy víceletých trestů se Němci, kteří přežili vězení, vraceli ke svým odsunutým rodinám do Německa.

Největší skupina Němců, kteří se měli provinít proti ČSR či jejím občanům, putovala do internačního a pracovního střediska v Odrách, jiní pak na nucené práce do ostravského uhelného revíru. Mnoho z nich bylo přemístěno do tábora Hanke v Moravské Ostravě, kde docházelo k surovému mučení. Dva členové NSDAP z Jakubčovic, Franz Krischke a Josef Olbrich, zde byli utýráni 30. května a 9. června 1945.³²

Příkladem obtížného rozhodování je případ Ferdinanda Weisse z Jakubčovic. Vyslýcháný (8. srpna 1945) a později odsouzený uvedl, že byl v letech 1922 až 1933 členem NSDAP, kde v době nezaměstnanosti dva roky dělal zapisovatele. V roce 1935 vstoupil do SdP kvůli příslibu, že bude ihned zaměstnán. Uvádí, že byl každý rok několik měsíců bez práce a do strany vstoupil z existenčních důvodů, aby uživil rodinu. V roce 1935 byl zvolen do okresního zastupitelstva v Opavě a roku 1938 byl automaticky převzat do NSDAP. Ve straně nezastával žádnou funkci, byl jen členem hudební čety NSKK v Jakubčovicích. Zpráva SNB v Jakubčovicích jej hodnotila jako tajného zarytého nacistu, který však veřejně nic nedělal. Čeští svědci naopak vypovídali, že jej považovali za Čecha, neboť s nimi mluvil česky a nevítal německou armádu. Weiss byl vysídlen 3. srpna 1946.³³

3.4 Konfiskace německého majetku

Na seznamu konfiskátů se podle dekretu č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku ve městě Odry ocitlo 730 osob.³⁴ Konfiskaci podléhal movitý i nemovitý majetek, a to bez náhrady. Výjimkou byl majetek nezbytně potřebný pro zabezpečení běžného života nebo pro výkon zaměstnání (oděv, peřiny, potraviny, nutné vybavení domácnosti a nářadí). Konfiskovat se neměl majetek prokazatelných antifašistů a příslušníků české nebo slovenské národnosti, kteří byli manželi či dětmi Němců, ale jen s podmínkou, že šlo o osoby státně a národně spolehlivé a že majetek nebyl ve společném vlastnictví.

8. července 1945 byl zhotoven seznam 145 zabavených radiopřijímačů, soupis zabavených zlatých a stříbrných předmětů, vkladních knížek a cenných papírů. Všechny cennosti a další zajištěné předměty po Němcích byly uschovány v prostorách národního výboru. Z hotovostí na vkladních knížkách, kde zbyly mizivé částky, vyplývá, že si Němci pravděpodobně své úspory vyzvedli již dříve.³⁵

³¹ Prameny v SOKA Opava uvádějí 78 osob, fond ONV Opava, kart. 356.

³² MANN, W.: *Erinnerungen an Odrau*, 1. Darmstadt 1999, s. 96, 138.

³³ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 345.

³⁴ Údaje o konfiskacích v sousedních obcích se mi nepodařilo zjistit.

³⁵ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

Počet provedených konfiskací zemědělského majetku v soudním okrese Odry dle dekretu č. 12/1945 Sb. se mi nepodařilo zjistit.³⁶ V případě obou typů konfiskace byli na tyto majetky jednotlivě ustanovováni tzv. národní správci.

Co se týče majetku církví, byl konfiskován veškerý majetek Německé evangelické a starokatolické církve, které ČSR z národnostního důvodu ukončila činnost. Římskokatolická církev si jako nadnárodní instituce směla ponechat všechn majetek s výjimkou osobních věcí německých kněží.³⁷

Na schůzi správní komise 18. října 1945 bylo rozhodnuto o vystěhování Němců bydlících v bytech do internačního tábora z důvodu nedostatku bytů pro české přistěhovaence. Probíhaly přísnější kontroly konfiskovaných majetků po Němcích, které si mezi sebou vyměňovali a prodávali ustanovení národní správci. Rovněž majitelé větších bytů byli povinni pronajmout přebytečné místnosti novoosídlencům.³⁸

Dne 1. prosince byl zřízen nový národní výbor, sestávající již převážně z přistěhovaenců; výboru předsedal Rudolf Sochor.

4 Internační a pracovní středisko v Odrách 1945–1946

4.1 Vznik střediska, evidence internovaných, zaměstnanci

Po osvobození Oder 7. 5. 1945 byl v prostorách továrny Optimit u nádraží zřízen sběrný tábor pro německé frontové vojáky, kteří se vraceli z války. Ti byli předáváni lidovým soudům, propouštění či převzati do „Internačního a pracovního tábora“ pro Němce a kolaboranty, který vznikl koncem června. Právní podklad pro vznik internačních táborů však položil až výnos ministerstva vnitra ze 17. 9. 1945.³⁹ 1. 1. 1946 byl internační tábor přejmenován na „Internační a pracovní středisko“. Dle předpisů o internačních táborech tam byly umísťovány osoby podezřelé či vyšetřované z trestných činů podle dekretu č. 16/1945 Sb., v případě pracovních táborů pak šlo o osoby podléhající pracovní povinnosti podle dekretu č. 71/1945 Sb.

Od 6. května, respektive 11. května 1946⁴⁰ do likvidace 7. 10. 1946 sloužil tábor v Odrách jako „sběrné středisko“ pro Němce určené k vysídlení.

Tábor tvořily tři zděné budovy, z toho jedna nedostavěná, a jeden přízemní dřevěný barák.⁴¹ U vchodu stála internovanými Němci postavená strážnice, celý areál byl obehnan ostatným drátěným plotem. Do tábora byli soustřeďováni Němci a „kolaboranti“, kteří pak byli předáváni mimořádným lidovým soudům, na práci nebo do sběrných stře-

³⁶ Pro srovnání, v sousedním soudním okrese Vítkov byla konfiskace německého majetku dle dekretu č. 108/1945 Sb. provedena v 590 případech a konfiskace zemědělského majetku dle dekretu č. 12/1945 Sb. ve 179 případech. MARTINEK, B. – KRAVAR, Z.: *Vítkov. Z historie města*. Vítkov 2001, s. 77.

³⁷ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.

³⁸ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

³⁹ Druhý výnos resortu z 29. 10. 1945 se týkal komplexnější úpravy správy a dozoru nad internačními tábory. SOKA Nový Jičín, fond internační tábor Odry (dále jen I. t. Odry), komentář v inventáři.

⁴⁰ Údaj 6. 5. 1946 pochází ze ZA Opava, fond EZNV OV, odd. bezp., i. č. 370, kart. 305, datum 11. 5. 1946 ze SOKA Opava, fond ONV Opava, i. č. 351, kart. 358.

⁴¹ Areál zřídili za války Němci jako pracovní tábor pro dělníky z východních zemí na nucených pracích v jakubčovickém kamenolomu, ve firmě Optimit a v obou oderských velkostatech. SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry – inventář.

disek pro odsun. Protože byly vězňice přeplněné zajištěnými nacisty, byli vyšetřovanci mimořádných lidových soudů drženi v táborech a postupně předáváni do věznic.

Personál Internačního střediska tvořili velitel, hospodář, účetní a strážní. Jejich počet se neustále snižoval: srpen 1945 – 28 mužů, září 1946 – čtyři muži. Rovněž počet internovaných kolísal. Evidence internovaných existovala od 21. 9. 1945 do 11. 5. 1946. Jejich stav byl hlášen vždy 1., 11. a 21. dne v měsíci na zvláštním výkaze pro Velitelství sběrných a pracovních táborů v Zemi moravskoslezské v Brně. Průměrný počet internovaných v daném období činil 750 osob (viz tabulka č. 3).

Tabulka č. 3: Výkaz stavu internovaných – září 1945 až duben 1946⁴²

datum	dospělí		děti					
	M	Ž	do 6 let		do 14 let		do 18 let	
			M	Ž	M	Ž	M	Ž
11. 9. 1945	218	240	1	1	3	-	28	32
11. 10. 1945	297	301	-	-	1	-	31	35
11. 11. 1945	352	464	-	-	1	-	32	54
11. 12. 1945	360	483	-	-	1	-	30	54
21. 1. 1946	347	481	-	-	-	-	32	52
11. 2. 1946	351	480	-	-	-	-	32	52
11. 3. 1946	342	427	-	-	-	-	32	50
21. 4. 1946	248	248	-	-	-	-	25	35

MNV Odry jmenoval velitelem tábora Stanislava Rippera (jinde také Rýpar), holiče z Hranic. Ripper byl o rok později odsouzen za znásilnění, mučení, zpronevěru, podvod a zneužití moci úřední za činy spáchané v době, kdy pracoval jako velitel tábora. Také mnoho strážných vykonávajících službu v roce 1945 bylo souzeno za znásilnění, mučení a zpronevěru.⁴³ Z evidence strážných z 24. 7. 1945 vyplývá, že šlo o nezpůsobilé osoby bez morální zodpovědnosti. Věk strážných se pohyboval mezi 16 a 25 roky, 13 strážných bylo mladších 18 let, pouze velitel a dva strážní starší 25 let.⁴⁴

⁴² SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 62, kart. 5.

⁴³ SOKA Opava, fond ONV Opava, i. č. 351, kart. 358.

⁴⁴ Soukromý archiv Odry, kart. Internační tábor Odry.

4.2 Životní podmínky ve středisku

Podle zprávy velitele tábora pro ONV Opava z 24. listopadu 1945 bylo v táboře internováno více než 900 Němců. Ve zprávě z prosince 1945 se uvádí, že v každém baráku žilo 260 osob, které spaly povětšinou na slamnících, chybělo další vybavení včetně stolů a židlí. Dalším nedostatkem byla nekvalitní strava, která většinou sestávala ze zmrzlých brambor. Pamětníci ve svých vzpomínkách uvádějí, že bez příležitostné pomoci „z venku“ by v táboře panoval velký hlad.⁴⁵ Vážná byla stížnost na strážce, kteří v zimě brali internovaným boty, a ti pak při práci mimo tábor brzy onemocněli.⁴⁶ V každém zděném baráku se nacházely dvě umývárny, WC bylo mimo budovy. Nemocní bydleli ve zvláštní světnici.

V táboře zdarma pracovali německá sestra a doktor, kteří dobrovolně pomáhali svým krajanům. Vážnější případy vyřizovala Fürstenbergova nemocnice v Odrách. Právě zprávy oderské nemocnice o zdravotním stavu některých internovaných dokládají zvěrstva páchaná na Němcích. Například ze dne 26. září 1945 existují tři diagnózy: Christian Morgenstern – průstřel lebky s poškozením mozku, neidentifikovatelné jméno – průstřel lebky a ochrnutí levé části těla, neidentifikovatelné jméno – zánět a otřes mozku.⁴⁷ Přitom v denním hlášení o stavu tábora se ani jednou nevyskytuje údaj o střelbě na internované, vždy se uvádí, že v táboře je klid a pořádek.⁴⁸ Rovněž oderská Němka Emilie Dumm vzpomíná, jak byla při ranních nástupech opakovaně bezdůvodně bita obuškem do hlavy, až ztratila vědomí.⁴⁹ Nejčastějšími nemocemi, které se objevují v diagnóze oderské nemocnice, jsou záněty ledvin u německých žen. Fürstenbergova nemocnice vydává mnoho potvrzení o pracovní neschopnosti způsobené sešlostí věkem, srdeční slabostí a podvýživou.

4.3 Strážci, internovaní a podmínky pracovního nasazení

K povinnostem strážců patřil dozor nad internovanými v táboře, doprovod internovaných na práce do města a okolí a jejich hlídání. Z osobních listů internovaných vyplývá, že část z nich byla hlídkami zatčena a umístěna do tábora z důvodu nenošení označení N, někteří pak kvůli přechodu hranic okresu bez povolení.⁵⁰ Strážci také konalí pořádkové hlídky na území okresu, přestože k tomu nebyli pověřeni. Denní hlášení ze 7. června 1945 oznamuje zadržení dvou polských civilistů, kteří znásilnili šestnáctiletou dívku a byli předáni ruskému velitelství. Podle hlášení z 15. června docházelo v Jakubčovicích k plenění Poláky a Ukrajinci, Rusové ukradli tři koně. 4. července rabovali ruští vojáci v oderském mlýně (Teichmühle). Pořádek zjednali dva členové národní stráže. Z 5. července je hlášena střelba v obcích Emauzy⁵¹ a Veselí.⁵²

⁴⁵ MANN, Walther: *Erinnerungen an Odrau*. Darmstadt 1999, s. 140.

⁴⁶ SOkA Opava, fond ONV Opava, i. č. 351, kart. 358.

⁴⁷ SOkA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 46, kart. 1.

⁴⁸ Tamtéž, fond I.t. Odry, i. č. 52, kart. 1.

⁴⁹ MANN, Walther: *Erinnerungen*, c. d., s. 147.

⁵⁰ SOkA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 53, kart. 1.

Většina internovaných byla posílána na práci. Němci často docházeli pracovat do svých bývalých živností či hospodářství. Značný počet osob pracoval v zemědělství, v kamenolomech v Jakubčovicích nad Odrou, ve Vítkovických železárnách a v nemocnici v Zábřehu. Další pracovali v průmyslových podnicích Ferrum, Norma a Radlo ve Frýdlantě nad Ostravicí.⁵³ Mezi ženské práce patřilo škrabání brambor, mytí oken, práce v lese, draní peří a práce ve firmách. Každému práce schopnému internovanému byl vystaven pracovní průkaz, na němž zaměstnavatel potvrzoval odpracovanou dobu.

Ze srovnávání stovek průkazů uložených v archivu v Novém Jičíně vyplývá, že docházelo k porušování pracovních předpisů, zvláště pokud jde o délku pracovní doby. Internovaní pracovali šest dní v týdnu 10 hodin denně a v neděli 5 hodin. I v kamenolomech se pracovalo 65 hodin týdně, což v kombinaci s nedostatečnou stravou vedlo k brzkému vysílení. Někteří muži pracovali i 75 hodin, u nejnápadnějších „přesčasů“ se v průkazu týdenní součet hodin neuváděl nebo byl podhodnocen. Všeobecně platilo, že práce neschopní byli z tábora propouštěni na svobodu a na jaře 1946 přednostně převáženi do Německa, neboť představovali pro stát nadbytečnou finanční zátěž. Například 15. 2. 1946 určilo velitelství tábora k propuštění 215 práce neschopných, nemocných osob a invalidů, v březnu to bylo dalších 91 osob.⁵⁴ Vzhledem k tomu, že do tábora byli přijímáni spíše jen zdraví lidé (starší, nemocní a mladší 14 let byli ponecháni na svobodě),⁵⁵ svědčí počty propouštěných také o neúměrném pracovním přetížení Němců a neutěšených podmínkách v táboře. Internovaní Němci se ve svých vzpomínkách shodují na tom, že „život v táboře by šel přežít, ale svévole a násilnosti ze strany strážců byly ukrutné“.⁵⁶

Relativně nejlepší podmínky měli Němci zaměstnaní v továrně Optimit, a to ti, kteří zastávali vedoucí posty a vyšší kvalifikované funkce.⁵⁷ Pracovali tam „jen“ 48 až 55 hodin týdně, navíc dostávali odměnu, muži 250, ženy 120 Kčs. V táboře jim však byla navíc přidělena práce na sobotu a neděli.⁵⁸ Hrubý výdělek Němce nasazeného u firmy Ferrum ve Frýdlantu za 227 hodin a 43 hodin přesčasů činil v prosinci 1945 1762 Kčs. Po odečtení pojistného, daně ze mzdy, příspěvku na závodní kuchyni a ubytování, srážky 20 %⁵⁹ a poplatků na pokutách zbývalo 282 Kčs.⁶⁰ Většina internovaných mužů živila rodiny, které pobývaly na svobodě a živořily na pokraji bídy. Veškeré vydělané peníze, které muži rodinám posílali, však nestačily ani na pokrytí základních výdajů.

⁵¹ Osada Emauzy byla v letech 1910–1949 součástí obce Horní Vražné.

⁵² SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 52, kart. 1.

⁵³ ZA Opava, fond EZNV OV – odd. II/bezp., i. č. 370, kart. 305.

⁵⁴ SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 57, kart. 5.

⁵⁵ Zákaz umístování dětí a novorozenců do internace byl v Odrách porušen nejméně v pěti případech. Viz tabulka č. 4.

⁵⁶ MANN, Walther: *Erinnerungen*, c. d., s. 143.

⁵⁷ Pracovali například jako vedoucí mzdové účtárny, vedoucí prodejního oddělení, mistrová pletacího oddělení, mistr v tkalcovně, nitárně, elektrické dílně; celkem asi 30 osob. ZA Opava, fond Optimit Odry, i. č. 181, kart. 23.

⁵⁸ Tamtéž, fond I. t. Odry, kart. 2.

⁵⁹ Předepsaná 20% srážka ze mzdy Němců byla zpočátku poukazována pracovnímu středisku, později ONV, na jehož území se středisko nacházelo.

⁶⁰ STANĚK, Tomáš: *Tábory v českých zemích 1945–1949*. Opava 1996, s. 224.

Situaci na venkově řešila v únoru 1946 dokonce EZNV v Ostravě, neboť množství německých rodin bez otce-živitele znamenalo pro národní výbory značnou přítěž.⁶¹

Také menší firmy i jednotlivci žádali Němce z tábora na výpomoc na místa dělníků, úředníků (MNV Odry), topičů, stěhováků nábytku či nosičů uhlí v soukromém bytě. Kuriózní je žádost Hildy Demelové o uvolnění Němky Frídy Peikertové na dobu 14 dnů ke správce punčoch, prádla a starého šatstva.⁶² Pamětníci dosvědčili, že obě jmenované spojovalo přátelství. V některých případech se tedy jednalo o žádosti přátel nebo známých, kteří chtěli internovaným Němcům pomoci.⁶³

Počet válečných zajatců v Odrách kolísal: 5. prosince 1945 bylo 40 z nich předáno do vojenského zajateckého tábora v Krnově, 49 zajatců prokázalo nevinu. 18. března 1946 se v táboře nacházelo 68 a 12. dubna 1946 24 osob. 4. října 1945 bylo předvedeno 28 internovaných příslušníků německé branné moci posádkovému velitelství v Hranicích, na konci listopadu 1945 jich v táboře zbývalo 20.⁶⁴

Dne 27. února 1946 byly vydány nové směrnice upravující režim v internačních táborech. Němcům se mělo vykat, výplata za pracovní den činila 2 Kč, pracovní doba měla být 8 hodin denně se dvěma hodinami polední pauzy, povolovalo se konání nedělních bohoslužeb a duchovní správa v táboře.⁶⁵

14. dubna 1946 uvědomil zdravotní rada ZNV v Brně, Dr. Mencl, ministerstvo vnitřní o hrubých závadách nastávajícího sběrného střediska v Odrách (končící internační a pracovní středisko). Zpráva kritizovala to, že k soustředění Němců slouží také budova klášterní školy, v níž stále funguje dětský útulek charity a ženský klášter. Dále poukázala na nedostatečnou lékařskou službu: v ordinaci o rozloze 3 × 2 metry, ve které zároveň bydlel německý lékař, chybělo veškeré lékařské zařízení. Všichni soustředění leželi jen na slámě. V prostorách tábora vedle firmy Optimit byla situace stejná.⁶⁶

Se započítím odsunů v dubnu 1946 se internační a pracovní středisko přeměnilo na sběrné středisko. V květnu bylo 24 internovaných předáno do internačního střediska v Opavě a 21 Němců do stejného tábora ve Vítkově. Ostatní byli odsunuti nebo propuštěni na svobodu.⁶⁷

5 Vysídlení Němců v roce 1946 - organizovaný transfer

5.1 Podmínky pro vysídlení

Podmínky organizovaného vysídlení německých obyvatel z ČSR stanovil oběžník ministerstva vnitřní z 31. prosince 1945.⁶⁸ Takzvanému soustavnému odsunu podléhaly osoby německé národnosti a dále ti, kdo se k německé národnosti přihlásili v době

⁶¹ ZA Opava, fond EZNV OV - odd. II/bezp., i. č. 373, kart. 311.

⁶² SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, kart. 8.

⁶³ Rozhovor s pamětníci a německou antifašistkou Hertou Sedláčkovou, dne 16. 4. 2003.

⁶⁴ SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, i. č. 54, kart. 5.

⁶⁵ ZA Opava, fond EZNV OV - odd. II/bezp., i. č. 370, kart. 303.

⁶⁶ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

⁶⁷ SOKA Nový Jičín, fond I. t. Odry, kart. 6.

⁶⁸ STANĚK, T.: *Odsun Němců*, c. d., s. 112.

zvýšeného ohrožení republiky. Nevztahoval se však na některé specifické skupiny Němců, o nichž se zmiňuji v šesté kapitole.

Podle platných zásad měly být nejdříve odsunuty nejnebezpečnější osoby německé národnosti. Základní odsuvnou jednotkou byla stanovena rodina a velký důraz se kladl na celistvost rodin. Platila zásada, že při rozdílných kategoriích členů rodiny, které se určovaly s přihlédnutím k působení dané osoby v době okupace a ještě podle dalších měřítek, se rodina řadila do nejlepší kategorie. Zaměstnanci německé národnosti, kteří byli uznáni za naprosto nepostradatelné, mohli být odsunuti jen podle zvláštních směrnic. Jmenné seznamy těchto zaměstnanců sestavoval ONV Opava spolu s vedením daného podniku a místně příslušným inspektorátem práce při Okresním úřadu ochrany práce a předkládal je ministerstvu vnitra ke schválení. Další německé pracovní síly, které byly zatím z důvodu nedostatku českých sil nenahraditelné, měly být odsunuty později.

Vysídlení německých kněží mělo proběhnout standardně, ale s ohledem na zabezpečení kontinuální duchovní správy farnosti. Odsun kněží byl tedy podmíněn včasným ohlášením biskupské konzistoři, aby měla dostatek času nahradit vysídleného kněze. Němečtí kněží měli dovoleno vyvézt až 100 kilogramů věcí. Zdvojnásobení běžně povoleného nákladu se zdůvodňovalo tím, že kněží potřebují převézt nezbytné bohoslužebné předměty, jakými jsou roucha, breviáře, misály a bible.⁶⁹

Vysídlení mělo být provedeno nejprve v místech, která byla strategická pro obranu státu a ve kterých se Němci chovali průbojně, potom v oblastech osídlených z větší části slovanským obyvatelstvem. Nakonec měly přijít na řadu zemědělské a průmyslové oblasti.⁷⁰ Přestože okres Odry spadl do poslední kategorie zemědělsko-průmyslových území s převahou německého etnika, národnostně vypjaté poměry v Odrách značně urychlily vysídlovací akce.

5.2 Poslední přípravy

Na počátku roku 1946 panovala v okrese napjatá atmosféra, způsobená kumulací stále přibývajících osídlenců, kteří měli obsadit místa německých obyvatel. Ti však zůstávali v Odrách v přibližně stejném počtu jako na podzim 1945.⁷¹ V lednu došlo k četným výpadům nových osídlenců vůči německým starousedlíkům, kteří se často bránili. 14. ledna byla Národnímu výboru v Odrách předložena petice 51 oderských občanů (všichni byli novoosídlenci), kteří požadovali urychlený odsun všech Němců ze soudního okresu. Stěžovali si na „zrupnost“ občanů německé národnosti, kteří chodí většinou neoznačeni, navštěvují divadla a kina a na národním výboru vyřizují své záležitosti bez tlumočnicků. Dále si stěžovali, že v obchodech, kde ještě obsluhuje německý personál, musí stát Češi v jedné frontě s Němci. Odvolávali se na nedávné události, kdy německá žena napadla českého občana, a také na neobjasněná úmrtí dvou českých dětí. Přílohu petice tvořilo přes padesát podpisů. Je pozoruhodné, že

⁶⁹ SOkA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ 15. října 1945 žilo v okrese 7062 Němců. STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 123.

někteří občané svůj podpis později stáhli, další jména chyběla a podpisy u nich se nedaly přečíst. V reakci na petici národní výbor požádal ONV Opava, aby při odsunu z okresu byli přednostně vystěhováni Němci z Oder.⁷²

V únoru nařídil ONV Opava, aby se německým obyvatelům oznámilo datum transferu, do něhož jsou určeni, co nejpozději. Někteří Němci totiž ničili majetek, který nemohli vzít s sebou.⁷³

25. února ohlásil policejní referent Leopold Sedláček, že z města Odry přichází v úvahu k odsunu 3288 osob. Z toho ale že 216 lidí musí zůstat, někteří budou postaveni před lidový soud a ostatní budou dále vyšetřováni.⁷⁴

Pro účely transferu bylo v květnu 1946 v prostorách internačního a pracovního střediska v Odrách zřízeno sběrné středisko. Do něj měli být sedm dní před vysídlením umístěni všichni Němci určeni do daného transportu.⁷⁵ Podle směrnic Oblastní osidlovací úřadovny v Opavě ze dne 27. listopadu 1945⁷⁶ zde měla probíhat konečná evidence vysídlovaných a kontrola jejich připravenosti, vybavenosti a zdravotní způsobilosti. Podle požadavků okupačních mocností mohly být totiž vysídleny pouze osoby se zachovalým šatstvem a nepoškozenou obuví. Vyvážet se mohla maximálně 30 kg vážící zavazadla, která kromě stanovené hotovosti a snubních prstýnků nesměla obsahovat drahé kovy, šperky, vkladní knížky, cenné papíry, peníze, veškeré luxusní potřeby, oblečení a umělecké předměty včetně knih.⁷⁷ Dále měl být vysídlenec vybaven zásobou potravin na sedm dní. Dále měl mít u sebe přepravní list, odhlášení ze zásobování, policejní odhlášku, červený/zelený kartotéční list, lékařské vysvědčení o prohlídce a potvrzení o převzetí.⁷⁸

Při MNV Odry byla zřízena odsunová komise, jejímž předsedou byl v březnu zvolen p. Kapela, v květnu jej vystřídal Josef Gebauer, člen MNV za ČSL.⁷⁹

5.3 Realizace

Organizovaný transfer německých obyvatel okresu probíhal od dubna do října 1946, kdy odjel poslední transport odvázející antifašisty-sociální demokraty. Nejčastěji se uvádí, že z oderského okresu bylo vypraveno osm transportů. Ve skutečnosti bylo z Oder vypraveno transportů jedenáct. Rozdíl je způsoben tím, že v některém transportu spolu cestovali obyvatelé několika okresů, jiný transport převážel Němce z Vítkova a část oderských antifašistů.

V tabulce č. 5 uvádím počet transportů spolu se stavy vysídlovaných Němců, které se mi podařilo zjistit porovnáním často protichůdných údajů z archivů.

⁷² Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

⁷³ SOkA Nový Jičín, fond I. t. Odry, kart. 6.

⁷⁴ SOkA Nový Jičín, fond MNV Odry, kart. 10.

⁷⁵ Jeden transport zpravidla tvořilo 40 vagónů po 30 osobách, celkem 1200 osob.

⁷⁶ STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 114.

⁷⁷ STANĚK, T.: *Odsun Němců*, c. d., s. 113.

⁷⁸ SOkA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.

⁷⁹ Komise pro odsun měla zpočátku 12 a od května 18 členů. Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry, SOkA Nový Jičín, fond MNV Odry, kart. 7.

Tabulka č. 5: Transporty z oderského okresu⁸⁰

pořadí v rámci polit. okresu	datum	číslo transportu	celkem vysídleno
2.	16. dubna	68037	1200 Němců
5.	10. června	68101	1200
7.	27. června	68132	1200
9.	9. července	68157	1206
11.	23. července	68187	1199
13.	3. srpna	68211	239*
14.	7. srpna	68261	107**
15.	14. srpna	-	***
17.	21. srpna	68247	339****
20.	4. září	68266	191*****
23.	26. září	68314	190*****

- Zvýrazněné jsou transporty antifašistů.

* Zbýlých 962 vysídlenců pocházelo z politického okresu Bílovec.

** Transport antifašistů-komunistů do sovětské okupační zóny v Německu.

*** Transport ze 14. srpna obsahoval převážně obyvatele soudních okresů Vítkov a Opava. Z Oder bylo vysídleno 150 (SoA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.) nebo 306 Němců (Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení Němců).

**** Transport č. 17 obsahoval 339 obyvatel s. o. Odry, 551 obyvatel Vítkovska, 117 antifašistů z Vítkova a 17 osob z jiného okresu.

***** Transport antifašistů-komunistů do východní zóny.

***** Ze 190 osob v transportu bylo 156 oderských antifašistů-sociálních demokratů směřujících do americké okupační zóny a 34 normálně vysídlených.

Expozitura ZNV v Ostravě nařídila místnímu národnímu výboru, aby zvýšil dohled nad prováděním poslední části vysídlení - přesunu Němců ze sběrného střediska na vlakové nádraží. České obyvatelstvo přinášelo německým obyvatelům k transferovým vlakům jídlo a oblečení, což se zodpovědným orgánům jevílo jako protistátní činnost, zvláště z důvodu podezření z převozu protistátních materiálů za hranice.⁸¹

Jan Unger, narozený v roce 1877, požádal o povolení odvézt do Německa šicí stroj s příslušenstvím a krejčovské nářadí. Žádost odůvodnil vysokým věkem a nemocí, které mu znemožňují možnost jiného výdělků. Národní výbor jeho žádosti vyhověl 9. července. Ostatním žádostem o výjimku z vysídlovacích nařízení, jako byla žádost o povolení vyvézt vybavení zubní ordinace či lékařské nástroje, živnostenský referát nevyhověl.⁸²

⁸⁰ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 356, ZA Opava, fond EZNV OV - odd. II/bezp., i. č. 362, kart. 294, STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 118, MANN, W.: *Erinnerungen*, c. d., s. 175.

⁸¹ ZA Opava, fond EZNV OV - odd. II/bezp., i. č. 362, kart. 294.

Přestože se při vysídlení přihlíželo k celistvosti rodin, Němci pobývající v opavské okresní věznici a odsouzení víc než na jeden rok si měli odpykat celý trest a být vysídleni dodatečně. Ke čtvrtému odsunu z Oder 9. července musel národní výbor dodat potvrzení pro americké okupační úřady o 13 věznicích, aby povolily vstup neúplných rodin těchto vězňů na území Německa.⁸³

V případě, že jedna osoba měla být vysídlena a zároveň byla stíhána, přednost dostalo trestní stíhání a odpykání trestu před transportem do Německa. V některých případech docházelo k zastavení trestního řízení před mimořádným lidovým soudem, k propuštění z Krajského internačního střediska v Opavě a zařazení Němců do odsunového transportu z Oder.⁸⁴ Tak se postupovalo, jestliže šlo o méně závažné činy s nízkou výměrou trestu.

Třináct osob nasazených na práci v dole Žofinka v Porubě u Orlové bylo 22. června 1946 uvolněno k vysídlení. Také ostatní podniky propouštěly nuceně nasazené Němce do transportu.

Poměrně často žádali Němci o povolení vzít s sebou do transportu rodinného příslušníka, který nebyl schopen několikadenního převozu na podlaze vagónu.⁸⁵ V takových případech museli podepsat prohlášení, že si danou osobu berou na vlastní zodpovědnost. Jednalo se především o potvrzení pro americké úřady, které by jinak odmítly přijímat nemocné osoby normálním transportem.⁸⁶

22. července byla z transportu vyjmuta Marie Somerová z Kunčic, snoubenka Čecha Stanislava Reichla, a to až do úplného vyřízení jeho žádosti o povolení sňatku. ONV Opava vyjmul z transportu také matku a sestru Somerové, a to i přes protesty MNV v Kunčicích.⁸⁷

Vzhledem k nedostatku pracovních sil v zemědělství v době sklizně došlo při vysídlování ke komplikacím. Například velitelství stanice SNB v Mankovicích sdělilo oderskému vysídlovacímu referentovi, že zbývající Němce potřebuje nasadit na žňové práce a nemůže tedy pro transfer na 23. července dodat žádné německé obyvatele.⁸⁸

5.4 Statistika organizovaného transferu

26. května se na území okresu nacházel stále vysoký počet Němců, přičemž neustále přicházeli noví čeští osidleni. Počet českých obyvatel (5 642 osob) mírně převyšil stávající německé osídlení (5 581 osob). Docházelo k přelidnění, počet obyvatel okresu (11 223 osob) se v porovnání se stavem z roku 1930 zvětšil o 1 700 (porovnej tabulku č. 1 a č. 7).

⁸² Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

⁸³ Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

⁸⁴ Například do transportu z 9. července 1946 byli zařazení tři Němci, u kterých bylo zastaveno trestní řízení. Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

⁸⁵ Normálně by odjel sanitárním vlakem.

⁸⁶ Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

⁸⁷ Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

⁸⁸ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

Tabulka č. 7: Počet českých a německých obyvatel okresu 26. 5. 1946⁸⁹

obec	Češi	Němci	obec	Češi	Němci
Dobešov	209	226	Mankovice	628	388
Heřmanice	221	233	Nová Ves*	-	-
Heřmánky	104	121	Odry	2360	2437
Horní Vražné	172	155	Slezské Vlkovice	138	120
Hynčice	299	245	Tošovice	175	170
Jakubčovice	165	226	Veselí	246	238
Kaménka	218	354	Véska	91	63
Kunčice	122	175	Vítberk	113	79
Loučky	308	310	Emauzy**	73	41

* Nová Ves patřila pod MNV v Loučkách.

** Emauzy byly osadou obce Horní Vražné, někde jsou uváděny samostatně.

Do konce července byla pěti transporty vysídlena většina německých obyvatel oderského okresu.⁹⁰

K 10. září zůstalo v Odrách 471 osob německé národnosti. Jednalo se o osoby žijící ve smíšených manželstvích, pobývající v zajateckém táboře, čekající na vyřízení žádosti o československé státní občanství, specialisty a pracovníky v továrně Optimit, v tiskárně, nemocnici a v ostravských dolech. Dále sem patřily osoby židovského původu (pět jich bylo určeno k vysídlení), rakouští státní příslušníci, 12 řadových sester, osoby určené do sanitního vlaku kvůli stáří a Němci se zelenou legitimací či osvědčením ministra vnitra.⁹¹

1. listopadu 1946 se zdržovalo v Odrách 341 Němců: z toho 116 Němců českého původu, tj. osob, u kterých byl jeden z rodičů Čech a na něž se vysídlení nevztahovalo,⁹² a jejich 62 rodinných příslušníků. Dále zde žilo osm antifašistů s osvědčením typu „B“ a jejich devět rodinných příslušníků, šest Němců židovského původu a 17 Němců, za něž se zaručil čs. státní příslušník.⁹³ 26. února 1947 podléhalo vysídlení ještě 88 osob, 11. července 57 osob.

⁸⁹ SOKA Opava, fond ONV Opava, i. č. 261, kart. 162.

⁹⁰ Nepovažoval jsem za nutné uvést počty vysídlených z jednotlivých obcí okresu v daných transportech. Tyto údaje jsou jak v SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 356, tak i v Soukromém archivu v Odrách.

⁹¹ Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení, SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 359.

⁹² Nařízení ministerstva vnitra v oběžníku č. B-300/3823 ze dne 27. května 1946. Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

⁹³ Šlo o Němce ponechané na revers podle výnosu ministerstva vnitra č. B-300/10683 ze dne 10. září 1946. Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

6 Situace některých skupin německého obyvatelstva

6.1 Antifašisté

Řešení otázky německých obyvatel, kteří se postavili proti nacismu, se na Oděru jeví zvláště aktuální, a to proto, že už předválečná podpora SdP (volby 1935) byla v okrese o 15 % menší než na celostátní úrovni, ve městě Oděru dokonce poloviční (37 % hlasů pro SdP – viz tabulka č. 2).

Hned po okupaci okresu v roce 1938 bylo zatčeno 22 dělnických funkcionářů, většinou členů KSČ (komunistka Elsa Stach se oběsila v nacistickém vězení v Berlíně, Jan Tempus zemřel ve věznicí v Novém Jičíně a Otto Kuttler byl zastřelen). Do čela formující se oděrské ilegální skupiny se postavil bývalý předseda závodní rady v Optimitu Herman Stach. Odbojová činnost se týkala peněžních sbírek pro rodiny politických vězňů, poslechu londýnského rozhlasu BBC, působení mezi dělníky Optimitu, materiální a informační podpory válečným zajatcům z oděrského zajateckého tábora a nuceně nasazeným dělníkům ze země SSSR a ukrývání uprchlých zajatců. Schůzek oděrských antifašistů, mezi něž patřili i příslušníci německé branné moci, se účastnili také někteří britští a ruští váleční zajatci.⁹⁴

Postavení Němců, kteří aktivně vystoupili proti nacismu, upravovala vládní nařízení z 16. a 17. května 1945. Dne 8. června nařídilo ministerstvo vnitra vyjmout z opatření vůči Němcům osoby, které se vrátily z koncentračních táborů, pokud se v nich ocitly v důsledku rasové nebo politické perzekuce, a také osoby, které se prokazatelně účastnily boje proti nacismu. K získání statusu antifašisty bylo potřeba požádat o zachování čs. státního občanství, na základě kterého došlo k vystavení osvědčení podle vzoru „B“.

Určité výhody mohly také získat neprovinilé manželky a děti zemřelých antifašistů. V praxi získávali status antifašisty téměř výhradně předváleční členové KSČ nebo DSAP. S bývalými členy německé křesťansko-sociální a liberální strany se nakládalo jako s voliči SdP a ostatními Němci.

Na antifašisty se nevztahovaly směrnice o vysídlení, mohli se však rozhodnout pro vystěhování do Německa. Také dostali nárok na stejné potravinové přiděly, jaké měli Češi, neměli být nuceně nasazováni na práci a nemělo u nich docházet ke srážkám ze mzdy. Antifašisté museli splnit náročné podmínky pro vyjmutí z konfiskace zemědělského i ostatního majetku. V praxi se stávalo, že navzdory předpisům přicházeli o své majetky a ještě před konečným rozhodnutím o zachování státního občanství byli nuceně nasazováni na práce.⁹⁵

Československá vláda měla zájem na tom, aby antifašisté opustili území republiky. Komunista I. Bart prohlásil, že „z hlediska bezpečnosti našeho státu je lepší vyvézt deset nevinných než si ponechat jednoho zarytého nepřítele“.⁹⁶ Antifakomitét, pražský ústřední orgán německých antifašistů, podpořil dobrovolné vystěhování do Německa. Jako hlavní důvod uváděl snahu posílit v Německu nově se rodící orgány plnící úkoly demokratizace, denacifikace, demilitarizace a dekartelizace a posílit zdejší rodící se

⁹⁴ Z dopisu Herty Stachové Úřadu vojenského atašé Britského velvyslanectví v Praze ze dne 27. října 1945. Soukromý archiv Odry, kart. Herta Stachová.

⁹⁵ STANĚK, T.: *Odsun Němců*, c. d., s. 142–143, 146–147, 151.

⁹⁶ Tamtéž. s. 285–286.

socialistickou frontu. Zřejmě také usiloval o to, aby němečtí komunističtí antifašisté přispěli k revolucionizaci poměrů v sovětské okupační zóně.⁹⁷ Přestože se hovořilo o dobrovolnosti, mnohým antifašistům nezbylo v atmosféře nedůvěry a nevraživosti nic jiného než souhlasit s vystěhováním, jehož podmínky byly ve srovnání s vysídlovacími transporty ostatních Němců přece jen o něco lepší. Většina příslušníků DSAP a křesťansky nebo liberálně zaměřených demokratů se rozhodla pro vysídlení patrně také v předtuše postupující komunizace ČSR.

Oderský „antifakomitét“, jehož vedením byl v roce 1948 pověřen Herman Stach, shromažďoval evidenci antifašistů-komunistů a sociálních demokratů a zdůvodňoval jim důvody odchodu. Vysídlování antifašisté mohli vyvézt svůj majetek s výjimkou cenných nebo významných předmětů.

Veškerá svoboda vývozu majetku končila v okamžiku, kdy vzniklo podezření, že se antifašista snaží vyvézt cizí předměty.⁹⁸

Z Oder odjely tři transporty antifašistů (viz tabulka č. 5), celkem se jednalo o 364 komunistů a 184 sociálních demokratů.⁹⁹

20. září 1946 poslala KSČ v Optimitu národnímu výboru přípis, ve kterém uváděla podmínky, za kterých lze Němce považovat za antifašistu. Podle hlavní zásady měl být antifašistou pouze ten, kdo za okupace trpěl pronásledováním a bojoval proti nacismu se zbraní v ruce. „Takzvaným antifašistům“ měl být podle komunistického návrhu ještě před posledním transportem (26. září 1946 – jednalo se o transport antifašistů-sociálních demokratů a „demokratů“) konfiskován majetek a měli odejít jen se 60 kg zavazadel. MNV ve své odpovědi předložil opis směrnic ministerstva vnitra o vysídlení antifašistů, z něhož vyplývalo, že nemůže požadavku vyhovět.¹⁰⁰

6.2 Smíšená manželství

Velký počet česko-německých rodin na Odersku znamenal složité rozhodování o dalším osudu této specifické skupiny osob. Podle 4. paragrafu dekretu č. 33/1945 Sb. měly být vdané ženy a nezletilé děti ze smíšených manželství posuzovány samostatně, tzn. neměly se na ně vztahovat předpisy platící pro německé obyvatele. Německé manželky a nezletilé děti čs. státních občanů mohly požádat o navrácení státního občanství do 10. února 1946 a jejich žádosti se měly posuzovat „blahovlně“.¹⁰¹ Pro udělení osvědčení podle vzoru „C“, které zajistilo vyjmutí z opatření proti Němcům, bylo nutné prokázat neporušení povinností státního občana.

České manželky Němců se nacházely ve složitější situaci, protože se k nim přistupovalo jako k Němkám. Na základě dekretu č. 33/1945 Sb. platila zásada, že Češky provdané za Němce, kteří ztratili čs. státní občanství, toto občanství nepozbyly, pokud se ovšem samy a bez nátlaku nepřihlásily k německé národnosti. Rovněž se mělo rozlišovat, zda manželka Němce zůstala za okupace Češkou, zda se přihlásila k německé

⁹⁷ STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 117.

⁹⁸ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 184.

⁹⁹ STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 118.

¹⁰⁰ Soukromý archiv Odry, fond MNV Odry.

¹⁰¹ STANĚK, T.: *Odsun Němců*, c. d., s. 165–166, 318.

národnosti dobrovolně (pak měla být považována za Němku), či pod nátlakem (v takovém případě mohla žádat osvědčení národní spolehlivosti podle vzoru „A“).¹⁰² Došlo ke konfiskaci zemědělského majetku všech rodin, v nichž Češka nebyla národně i státně spolehlivou osobou a německý manžel nebyl antifašistou, který nasadil život v boji za osvobození republiky. Takovéto požadavky byla schopna splnit málokterá smíšená rodina. Ostatní majetek národně a státně spolehlivých Češek nebyl konfiskován, i když se konfiskoval majetek německého manžela. Uznaná smíšená manželství byla vyňata z transportu, pracujícím se neodčítala 20% srážka z platu.¹⁰³

Přes všechna rozlišující ustanovení probíhalo posuzování osob žijících ve smíšeném manželství živelně a mnohdy nespravedlivě. Platné předpisy byly poměrně často porušovány. České manželky Němců, zvláště válečné vdovy, se často ocitaly v horší pozici než samotné Němky. V mnoha případech, kdy měl být vysídlen manžel-Němec, ztrácela česká manželka finanční zajištění a následovala manžela i s dětmi do Německa. Československá vláda však transporty Čechů zakázala a prosazovala rozvádění smíšených manželství. Přesto byl pod vlivem různých okolností nucen opustit území ČSR nemalý počet českých manželek a dětí.

V březnu a dubnu 1947 bylo v okrese evidováno 89 smíšených manželství, ve kterých žilo 273 osob (manžel Němec, manželka Češka/Slovenka).¹⁰⁴ Smíšená manželství Čechů s Němkami se oficiálně neevidovala jako smíšená, dle úředních předpisů se považovala za česká.

Podle přehledu z 11. dubna 1948 žilo na Odersku 231 osob v 81 smíšených manželstvích (manžel Němec, manželka Češka).¹⁰⁵

6.3 Němečtí odborníci a specialisté

Důraz, který kladla čs. vláda na stabilitu národního hospodářství a zemědělství, se projevil v rozdílném přístupu k těm německým obyvatelům, kteří byli považováni za zvláště nezbytné pracovní síly nebo vysoce kvalifikované odborníky. Do první skupiny německých pracovníků patřily osoby, které nemohly být vysídleny, protože je prozatím nebylo možné nahradit pro nedostatek pracovních sil z řad osídlenců. Do druhé skupiny patřilo na Odersku několik specialistů, s jejichž vysídlením se vůbec nepočítalo. Na obě skupiny, zvláště na odborníky-specialisty, se vztahovaly úlevy. Specialisté mohli obývat své rodinné domky a pracovat na malém hospodářství, používat veřejné dopravní prostředky a volně se pohybovat. Dostávali mzdu v plné výši a potravinové lístky jako české obyvatelstvo, navíc nemuseli nosit označení „Němec“. V případě, že se specialisté chtěli vystěhovat do Německa, museli obdržet povolení zaměstnavatele.¹⁰⁶ Výjimky z opatření vůči Němcům nebyly vždy dodržovány, jak dokazuje dotaz ONV

¹⁰² Tamtéž, s. 167.

¹⁰³ Tamtéž, s. 318–325.

¹⁰⁴ SOKA Nový Jičín, fond MNV Odry, kart. 8.

¹⁰⁵ SOKA Opava, fond ONV Opava, i. č. 348, kart. 357.

¹⁰⁶ STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 112, 113, 118, 119.

v Bruntále na expozituru ZNV v Ostravě, zda může německým specialistům povolovat účast na tanečních zábavách.¹⁰⁷

Na Odersku působili specialisté především v továrně Optimit Odry, kde zastávali vedoucí odborné pozice jako například poradce gumotextilních oddělení (Vilém Schmoll), kartonážní odborník (Alfred Zimmermann), odborník pro tkalcovské stavy (Karel Gerách), laborant (Martin Pavel) a další.¹⁰⁸ 1. listopadu 1946 žilo v Odřích 13 specialistů zaměstnaných firmou Optimit a jejich 19 rodinných příslušníků německé národnosti,¹⁰⁹ v roce 1948 tady pracovalo sedm specialistů, se kterými žilo 15 rodinných příslušníků.¹¹⁰

Do skupiny pro stát potřebných Němců patřily rovněž pracovní síly v oderské Fürstenbergově nemocnici a v chudobinci. 11 německých řadových sester-ošetřovatelek mělo zůstat v Odřích ještě dva roky. Čtyři německé služky měly být zařazeny do dodatečného transportu na konci roku 1946. Správce zařízení Karel Stuchlý žádal v říjnu o odložení jejich vysídlení. Po zamítnutí žádosti odeslal jeho právní zástupce František Poláček stížnost na expozituru ZNV v Ostravě, ve které zdůrazňoval, že práci služek na hospodářském statku, který je zdrojem příjmů pro nemocnici, zatím nikdo nezastane: „Správě Fürstenbergovy nemocnice nezáleží na určitých osobách německé národnosti, ale na pracovních silách. Nemusejí to býti Němky, mohou to býti Češky, nebo třeba i Eskymačky, třeba i Tatarky, jen když budou pracovat.“¹¹¹

3. dubna 1947 vyjmul ministerstvo vnitra z odsunu 20 milosrdných sester III. řádu sv. Františka, z nichž asi polovinu nezbytně potřebovala oderská nemocnice. Některé sestry byly později rozptýleny do vnitrozemí, jak svědčí případ Emmy Herfortové, která na jaře 1949 neúspěšně žádala o povolení k návratu do Oder.¹¹²

6.4 Přesuny do vnitrozemí a dodatečné vysídlení v letech 1947–1949

Jedním ze způsobů řešení zvýšené koncentrace německých obyvatel v oderském okrese, podobně jako v celém pohraničí, byl jejich rozptyl v českém vnitrozemí. Tento proces probíhal až po ukončení organizovaného vysídlení a představoval východisko v situaci, kdy okupační mocnosti přestaly přijímat další vysídlované Němce. Přesídlování Němci měli vykonávat zejména zemědělské práce. V prvním případě šlo o krátkodobý „rozptyl“, kterým byli Němci nasazeni na práce do doby jejich vysídlení. V druhém případě šlo o přesun Němců s úmyslem jejich trvalé asimilace českým obyvatelstvem. Přesuny tohoto druhu se prováděly na základě nařízení ministerstva vnitra z 21. května 1947 a týkaly se nepatrného počtu osob.¹¹³

¹⁰⁷ ZA Opava, fond EZNV OV odd. II/bezp., i. č. 362, kart. 295.

¹⁰⁸ ZA Opava, fond EZNV OV odd. II/bezp., kart. 299, SOkA Nový Jičín, fond MNV Odry, i. č. 4, kart. 10.

¹⁰⁹ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

¹¹⁰ SOkA Nový Jičín, fond MNV Odry, i. č. 139, kart. 24.

¹¹¹ ZA Opava, fond EZNV OV odd. II/bezp., kart. 299.

¹¹² Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

¹¹³ Z celého politického okresu Opava-venkov bylo takto přesídleno na jihozápadní Moravu a do Tábora 74 Němců. STRNADEL, M.: *K odsunu Němců*, c. d., s. 111–112, 122.

Po přesunutí se již neměla z jejich platu odečítat srážka 20 %.¹¹⁴ Při přesídlení se měla zohledňovat celistvost rodin. Dodatečné vysídlení a rozptýl se netýkaly antifašistů, osob ze smíšených manželství, osob židovského původu, osob s osvědčením typu „B“ a těch, kteří podali žádost o vynětí z odsunu.¹¹⁵

Třem specialistům ze závodu Optimit byla 10. května 1947 na návrh revizní komise zrušena legitimace o vynětí z odsunu, jmenovaní František Lux, Josef Olbrich a Valerie Schwarz byli přesídlení do vnitrozemí v průběhu roku 1948.¹¹⁶

V letech 1946–1947 došlo na Oděsku k vyjmutí z odsunu „cestou milosti“ celkem ve 32 případech. 26. února 1947 podléhalo vysídlení 88 osob, 26. června bylo 17 Němců přiděleno na zemědělské práce. Následně pak 5. června 1948 došlo k přesunu osmi osob do vnitrozemí na zemědělské práce.¹¹⁷ 27. srpna 1948 bylo v okrese určeno k přesunu ještě 67 Němců. Jednalo se o věkově starší populaci, neboť jen 5 osob bylo mladších 45 let. 30. srpna 1948 požádal podnik Optimit o vynětí 19 pracovníků německé národnosti z přesunu do vnitrozemí.¹¹⁸

7 Závěr

Útěky, odchody, vyhánění a vysídlení většiny německých obyvatel Oděska po druhé světové válce představují dosud téměř neprobádaný úsek historie Slezska. Události let 1945 až 1948 vyžadují citlivé a objektivní posouzení, zvláště když si uvědomíme, že jejich důsledky jsou stále patrné v naší, místy zkreslené, historické paměti a silně viditelné ve zdevastované krajině bývalého pohraničí. Životní podmínky německého etnika je nutno zvažovat v rámci komplexního vývoje naší společnosti v daném období, který ovlivňovalo množství kulturních a historicko-politických vnitřních i zahraničních okolností. Samotná realizace i forma vysídlení Němců z domova vypovídá o intenzitě zkušenosti české společnosti s nacistickou okupací a její reakcí na ni. Ztráta domova, majetku, někdy i blízkých osob a zdraví spojená s otřesem životních jistot byla vysokou cenou, kterou všichni Němci nuceně zaplatili za nacisty vyvolanou válku. Rozhodující vliv na uskutečnění vysídlení měla skutečnost, že v československé společnosti neexistovala síla, která by mohla navrhnout a prosadit jiné řešení. Poměry na Opavsku, kde české a německé obyvatele pojily obchodní, sousedské, přátelské, rodinné a náboženské vazby, by patrně dovolovaly odlišný přístup k německé otázce, avšak poválečná revoluční atmosféra, tvrdý přístup většiny novoosídlenců a zájem vlády Národní fronty na rychlém a centrálně řízeném vysídlení znemožňují pokračovat v takových úvahách. Silný vliv Sovětského svazu při prosazování transferu mezi velmocemi na

¹¹⁴ SOKA Nový Jičín, fond MNV Odry, i. č. 4, kart. 10.

¹¹⁵ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 356.

¹¹⁶ Soukromý archiv Odry, kart. MNV Odry.

¹¹⁷ Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

¹¹⁸ SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. 359, Soukromý archiv Odry, kart. Vysídlení.

mezinárodním poli a jeho podpora celého vysídlení znamenaly upevnění vazeb ČSR na tuto velmoc; ruku v ruce s tím rostl vliv KSČ, která i na Odersku získávala díky přichozím osídlencům pevné pozice. Komunisté uskutečňující zpočátku moc skrze revoluční národní výbory, se po prohraných volbách 1946 na Opavsku soustředili na moc shora, neboť jedinou straně loajální vrstvu zde tvořili novoosídlenci, jež si od vysídlení slibovali zlepšení svého materiálního postavení.

Uvedenými skutečnostmi se poválečná opatření vůči německým obyvatelům Oderska nelišila od jiných oblastí. Postup vůči Němcům, kteří se ze dne na den stali bezprávnými osobami, se bezprostředně po válce vyznačoval tvrdostí, ponižováním, často také vyháněním, lynčováním a zabíjením, které však neprobíhaly s takovou intenzitou jako na severozápadě českého pohraničí.

Problematika životních podmínek německých obyvatel soudního okresu Odry po druhé světové válce se zdá být uzavřena výčtem statistiky poměrů v internačním lágru a popisem vysídlení. Pokud jsme byli přístupni vnořit se do téměř padesát let starých událostí, zbývá ještě jejich vnitřní vyhodnocení, které se mi jeví naléhavé zvláště pro nás – české obyvatele bývalých národnostně smíšených území Opavska. Přinejmenším přijetí vlastní minulosti a její vyhodnocení je podmínkou spokojeného života v budoucnu. Na cestě ke kořenům některých současných problémů v bývalém pohraničí tak začínáme objevovat nové souvislosti vyplývající z historického kontextu. Při této realistické a pravdivé sebereflexi se navíc stáváme imunní vůči štvavým heslům některých českých a sudetoněmeckých politiků, jimž se úspěšně daří přepisovat historická fakta.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Archivní

Zemský archiv Opava

- fond expozitura Moravskoslezského ZNV (EZNV), oddělení II. – bezpečnostní 1945–1949, kart. 221, 290–312, 363, 440 ad.

- fond Optimit Odry, kart. 23

Státní okresní archiv Opava

- fond ONV Opava-venkov, kart. 162, 345, 356–360, 362, 363, 368, 369

Státní okresní archiv Nový Jičín

- fond Internační tábor Odry, kart. 1–9

- fond MNV Odry, kart. 7–10, 13, 15, 24

Soukromý archiv p. Zdeňka Matejiuca v Odrách

- oddily pí. Herta Stachová-Sedláčková, Internační tábor Odry, MNV Odry, Osídlování, Vysídlení

Ústní

Rozhovor s paní Hertou Sedláčkovou, rozenou Stachovou, německou antifašistkou, která po vysídlení zůstala v Odrách. Bytem Dělnická 36, Odry. Pořizeno dne 16. dubna 2003.

LITERATURA

- Altwaterland. Gustav Ulrich – fotograf z Rejhotic před 100 lety. Domov a přátelé z údolí Desné z negativů nalezených v Odrách.* Praha 2002.
- BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek XIV.* Olomouc 1995.
- BLUMENWITZ, Dieter: *Benešovy dekrety z roku 1945 z hlediska mezinárodního práva.* Střední Evropa, 7, 1993, č. 26.
- Češi a Němci ve Střední Evropě.* Moravský Beroun 2001.
- GROBELNÝ, Andělín: *Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938–1945.* Ostrava 1989.
- HAHNOVÁ, Eva: *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí.* Praha 1996.
- HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí.* Praha 1990.
- CHOCHOLATÝ, František: *Slezsko.* Střední Evropa, 5, 1991, č. 20, s. 76–97.
- ICHA, Roman – KAREL, Jiří – SCHNEIDER, Herbert: *Těžké umírání na prahu míru – Rýmařovsko 1945.* Střední Morava, 5, 1999, č. 9, s. 22–42.
- KUCHTA, Zdeněk: *O Bilovci dávném i nedávném.* Bilovec 2002.
- LUKEŠ, Igor: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu.* Praha 1999.
- MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou.* Praha 2002.
- MANN, Walther: *Errinerungen an Odrau*, 1, 2. Darmstadt 1999, 2002.
- MARTÍNEK, B. – KRAVAR, Z.: *Vitkov. Z historie města.* Vitkov 2001.
- Odsun. Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Vyhnaní sudetských Němců. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49-1945/46. Dokumentation o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve střední Evropě. Band 1. Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939. Svazek 1. Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939.* Sestavili Roland J. Hoffmann a Alois Harasko. München 2000.
- PLICHTA, Dalibor: *Nesmiřenost a nesmiřitelnost německé politiky.* Praha 1996.
- ROLLEDER, Anton: *Dějiny města a soudního okresu Odry.* Odry 2002.
- Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948.* Praha 2002.
- SEIBT, Ferdinand: *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy.* Praha 1996.
- SCHNEIDER, Waltraud: *Biterrer Abschied von Nesselndorf.* Nürnberg 1996. České vydání: *Hořké loučení s Kopřivnicí.* Odry 2002.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců a křesťané (1945–1948)*, 2. část. Střední Evropa, 6, 1992, č. 23, s. 37–46.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947.* Praha 1991.
- STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu-srpnu 1945.* Praha 1996.
- STANĚK, Tomáš: *Tábory v českých zemích 1945–1947.* Opava 1996.
- STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců z československé části Slezska 1945–1948.* Střední Evropa, 7, 1993, č. 27, s. 85–91.
- STRNADEL, Milan: *K odsunu Němců z Opavska.* In: *Vítězný únor v Severomoravském kraji.* Ostrava 1973.
- STRNADEL, Milan: *K otázce osídlování Opavska po roce 1945.* In: *Vítězný únor v Severomoravském kraji.* Ostrava 1973.
- Továrníci 1828–2000.* Moravský Beroun 2000.

SUMMARY

THE POSITION OF GERMAN POPULATION IN THE REGION OF ODRY IN THE PERIOD 1945-1948

Withdrawals, flights, transfers and expulsion of German inhabitants in the Opava Region are still not fully explained parts of the modern history of Czech Silesia. This study deals with the living conditions of German population in the Odry Juridical District between 1945 and 1948.

The author is trying to explore living conditions of Germans at the beginning of 1945, during the era of Czech post-war radicalism. Germans, who represented 94 per cent of the district's population, lost almost all their rights. On the basis of the so-called "Beneš Decrees" they were deprived of Czechoslovak citizenship, their property was confiscated with no compensation, and they were taken away for forced labour work.

Most brutalities were perpetrated in the local detention and labour camp and in the prison. The author mentions examples of rape, torture and misappropriations committed by the head of the detention camp Stanislav Ripper and the head of the prison Josef Mík.

However, there are also cases of some Czechs helping the Germans by providing food during evacuation transports between April 1946 and October 1946. The study concludes that Czech Germans (together with all East European Germans) were the last victims of the Second World War. Loss of home, property and in some cases relatives together with the loss of life's security were too high a price they had to pay for the war started by the Nazis.

Jan Cibulka
student 4. ročníku
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC

4. Recenze a zprávy o literatuře

EVROPA POPULISTŮ?

Pavel Orálek

SCHARSACH, Hans-Henning: *Rückwärts nach rechts: Europas Populisten*. Wien, Ueberreuter 2002. 224 s. ISBN 3-8000-3923-0

„*Vůdcové jsou opět tady, se starým obsahem, ale s novým vzhledem.*“ To jsou slova, kterými začíná rakouský odborník na pravicový extremismus Hans-Henning Scharsach svou deskripci populismu v západní Evropě. Práce *Rückwärts nach rechts: Europas Populisten* podává přehled politické strategie a geneze názorů evropských politiků, kteří nesou odkaz hnědé minulosti NSDAP či černých košil Benita Mussoliniho. Někteří z nich (vlámský Filip Dewinter či Jörg Haider) se k fašistické či nacistické ideologii otevřeně hlásí, jiní své pohnutky skrývají pod pokličkou populismu. Populismus je definován jako snaha získat v politickém životě vliv především na široké lidové vrstvy libivou, někdy neobjektivní, povrchní kritikou sociálních a politických problémů (přistěhovalectví, nezaměstnanost apod.) a návrhy na jejich řešení mnohdy pouze rámcovými a neproveditelnými, stylizujícími se do role zastánců zájmů lidu.¹ Hned v úvodu práce Scharsach uvádí čtyři společné prvky, které jsou charakteristické pro všechny západoevropské populistické strany a jejich představitelé (s. 7–8):

- *Skandalizace demokratického systému.* Systém „starých stran“ je vnímán jako neefektivní a zkorumpovaný, populisté poukazují na chiméru „nezávislých“ médií.
- *Vůdcovský princip řízení populistických stran.* Malí evropští vůdče nestrpí ve vlastních stranách vnitrostranickou opozici, strany jsou založeny na glorifikaci jejich postavení.
- *Rasismus jako motor radikalizace mas.* Xenofobie, antisemitismus a nacionalismus jsou typickými projevy populistických stran a jejich vůdců.
- *Odpor k EU.* Evropská unie je prezentována jako „nedemokratická“ instituce, jež nevyjadřuje touhu národů po suverenitě, ale je jim vnučována shora.

V dalších částech publikace se autor věnuje osobnostem vůdců populistických stran v Evropě, kromě všeobecně známých jmen (J. Haider, J. M. Le Pen, S. Berlusconi) se

¹ KLIMEŠ, Lumír: *Slovník cizích slov*. Praha, SPN 1998, s. 591.

dostává prostoru i politikům na veřejnosti méně známým (P. Portas, P. Kjaersgaard či C. I. Hagen).

Osobnost J. Haidera je dostatečně známá nejen v odborných kruzích. Tento kontroverzní politik vyvolává ambivalentní postoje a např. i v české politologické veřejnosti se objevuje názor, že FPÖ nelze považovat za „populistickou a nacionalistickou“.² Scharsach přesvědčivě ukazuje, že jakékoli podceňování hnědého nebezpečí by bylo velkým omylem, což dokládá pomocí volebních sloganů FPÖ a výroků předsedy Svobodných J. Haidera. Důraz na zastavení přílivu imigrantů do Rakouska dávala před volbami do Nationsratu v roce 1999 FPÖ najevo větou: „300 000 nezaměstnaných, 300 000 cizinců.“ NSDAP, jak dokumentuje Scharsach před nástupem k moci agitovala: „500 000 nezaměstnaných, 400 000 Židů.“ J. Haider se navíc netají svou přízní k bývalým příslušníkům SS, kteří jsou podle něho „čestní a charakterní lidé“ (s. 9–10). Antisemitismus a xenofobie jsou dalšími pilíři politiky Svobodných pod vedením J. Haidera, zatímco pouze 13 % Rakušanů se vyjádřilo, že „by bylo lépe nemít v zemi ani jednoho Žida“, u Haiderových přívrženců to bylo 51 % voličů FPÖ (s. 23). Na korutanské půdě zastává nekompromisní a nepřátelský postoj k požadavkům tamní slovinské minority, neboť „do té doby, dokud bude hejtmanem, žádné dvojjazyčné nápisy v Korutanech nebudou“ (s. 37). Autor knihy dále upozorňuje na čilé kontakty J. Haidera s extrémní pravíci a hnutím skinheads i v SRN. Pro mladé neonacisty se stal modlou a výjimkou není ani jejich pozdrav „Heil Haider“ s nostalgickou vzpomínkou na jiného rakouského rodáka Adolfa Hitlera (s. 48).

Francouzským lídrem extrémní pravice je již od roku 1972 Jean Marie Le Pen, který založil vlastní formaci Národní frontu. Na vrchol své politické kariéry se tento populistický politik dostal v roce 2002, kdy postoupil do druhého kola prezidentských voleb a získal 5,5 miliónu hlasů (tj. 17,8 %) v souboji proti Jacques Chiracovi (s. 50). Scharsach vytyčuje základní milníky Le Penovy kariéry, prvním úspěchem pro jeho stranu byl zisk 11 % hlasů ve volbách do Evropského parlamentu v roce 1984 (s. 51). Dále autor poukazuje na silnou pozici Front National v komunální politice zejména na jihu Francie, kde přívrženci J. M. Le Pena dokázali v 90. letech ovládnout radnice Toulonu (zisk 37 % hlasů), Marignane (37), Orange (36) a Vitrolles (s. 52). Zejména Toulon, jenž je třináctým největším městem Francie, je hrozbou pro demokratické strany (s. 70–72). J. M. Le Pen a jeho věrní založili svou politiku na odporu k imigrantům, „Francie Francouzům“ je jeho oblíbenou frází (s. 70). Dalšími pilíři politiky Le Penovy strany jsou odpor k cizincům jako takovým, ochrana francouzského jazyka, odpor k „perversním“ homosexuálům, požadavek okamžitého vystoupení z EU a antiamerikanismus (s. 57–58). Sám J. M. Le Pen vidí vlastní stranu jako „sociálně vlevo, hospodářsky vpravo a nacionálně francouzskou“ (s. 55). J. M. Le Pen se otevřeně hlásí k antisemitismu, když „chce Francii osvobodit z rukou Židů, svobodných zednářů a kriminálků“ (s. 62).

Silvio Berlusconi se vymyká svým pojetím politiky z fádního obrazu pravicových populistů, jak praví Scharsach, „Berlusconi není kopí, je to originál“ (s. 74). S. Berlus-

² FIALA, Petr: *Svobodomyšlná strana Rakouska*. In: DANČÁK, B. – FIALA, P.: *Nacionalistické politické strany v Evropě*. Brno, MPÚ 1999, s. 53.

coni nenavazuje na tradice B. Mussoliniho, nechce uskutečnit puč, ani zavést policejní stát, ale založil stranu Forza Italia v roce 1994 jako dceřinnou společnost svých firem (s. 74). S. Berlusconi umně využil šance pro založení vlastní strany v době politické krize na přelomu 80. a 90. let, kdy poválečné strany jako křesťanští demokraté a socialisté Bettino Craxiho byly v rozkladu kvůli korupčním aférám (s. 75–76). Autor si všímá také souvislosti založení Forza Italia a nebezpečí stíhání hospodářských deliktů firem S. Berlusconiho, jeho strana mu měla poskytnout ochranné krytí proti „*machinacím rudých soudců*“ (s. 88). V roce 1994 S. Berlusconi populisticky zdůrazňoval identitu Italů jako národa fotbalových fandů (on sám je vlastníkem AC Milán), patriotů, katolíků a lidí, kteří preferují rodinné hodnoty (s. 77). Scharsach spatřuje nebezpečí Berlusconiho systému ve faktu, že ve složité síti firem italského magnáta dochází k nepřehlednému prorůstání světa médií a ekonomiky s politikou (s. 78). Po znovuzvolení do funkce předsedy vlády S. Berlusconi projevuje tendence k posílení exekutivy na úkor legislativy (s. 90) a celé jeho počínání vede ke zvýšení vlastního ekonomického prospěchu (s. 93).

Umberto Bossi a Gianfranco Fini jsou v současné době vládními kolegy S. Berlusconiho v jeho kabinetu. Mezi oběma populistickými politiky lze ovšem nalézt i signifikantní odlišnosti. Zatímco U. Bossi a jeho Lega Nord preferuje silnou decentralizaci s důrazem na posílení hospodářsky dominantního severu, G. Fini je zastáncem centralistické Itálie a jeho Alleanza Nazionale má podporu především na italském jihu. G. Fini se hlásí k odkazu fašismu, U. Bossi zdůrazňuje doplácení bohatého severu na chudý a „*líný*“ jih (s. 98–100). Některá témata jsou však pro oba politiky společná: odpor ke „*zkorumpovanému*“ politickému systému, šovinismus vůči cizincům, nenávisť k Židům a odpor k EU (s. 106–108).³

Další pasáží knihy je srovnání politiky předáka německé FDP Jürgena Möllemanna a lídra Švýcarské lidové strany Christopa Blochera (s. 126–147). Autor poukazuje na fakt, že populismus již prorůstá i zavedené politické strany, které se před působením těchto charismatických demagogů chovaly jako systémové a demokratické strany. Zatímco J. Möllemann byl již pro své antisemitistické názory z vedení strany (zastával funkci místopředsedy) odstraněn, Ch. Blocher svůj boj proti „*magické formulě*“, která umožňuje čtyřem politickým stranám zastoupení ve vládě dle klíče 2 : 2 : 2 : 1 bez ohledu na výsledky parlamentních voleb, stále ještě neprohrál a neustále posiluje vliv vlastní strany.⁴

V Portugalsku se na krajní pravici prosazuje Lidová strana Pablo Portase, která získala ve volbách do zastupitelského sboru 9 % hlasů a je součástí vládní koalice premiéra Barrosa (s. 148). Osobnost P. Portase vyniká i ve srovnání s kariérou jeho otce Nuna a bratra Miguela, kteří patří ke komunisticky orientované levici (s. 149). Jejich pravicově populistický příbuzný Pablo požaduje „*Portugalsko pro Portugalce*“ a stejně jako jiní evropští populisté si chce zachovat „*odstup od Bruselu*“ (s. 150).

³ V poslední době učinil G. Fini smířlivá gesta vůči Izraeli a distancoval se od fašistické minulosti spojené s osobností B. Mussoliniho.

⁴ V prosinci 2003 skutečně došlo ve Švýcarsku ke zrušení tzv. „*magické formule*“.

Pia Kjaersgaardová je dánskou političkou, která si vysloužila přezdívku „*Haider v sukni*“. Jejím předchůdcem byl od roku 1972 a založení Strany pokroku Morgens Glistrup (s. 152). Neshody obou protagonistů vedly P. Kjaersgaardovou v roce 1995 k založení vlastní Dánské lidové strany, která si dokázala nalézt elektorát (s. 153). Její odpor k cizincům a imigrantům je efektivní navzdory faktu, že v Dánsku tvoří cizinci pouze 3 % populace (s. 153). Od roku 2001 se k moci dostala pravicová vláda strany Venstre, jež je jako menšinová závislá na podpoře populistů P. Kjaersgaardové (s. 155). Tato politička např. využívá protimuslimské nálady po 11. září 2001, kdy „*se ukázalo jaké je to nebezpečí, mít v zemi Muslimy*“ (s. 156). S Evropskou unií také nemá dánská populistka žádné slitování, neboť „*EU je diktaturou a zotročením svobodných národů*“ (s. 158).

Dalším severským populistou je norský Carl Ivar Hagen, jehož Strana pokroku dosahuje výsledků kolem 10 % až 20 % v parlamentních volbách (s. 160). Strana pokroku se od roku 1978, odkdy v jejím čele stojí C. I. Hagen, stala stranou jednoho muže, který si důrazně poradil s vnitrostranickou opozicí (s. 166). C. I. Hagen čelil sexuální aféře kvůli znásilnění jedenadvacetileté dívky, celý spor ospravedlňoval tím, že „*já i ona jsme byli opilí*“ (s. 162). Jak tvrdí Scharsach, ukazuje se dvojitá morálka Strany pokroku, kdy na jedné straně žádají právo a pořádek a na straně druhé zlehčují provinění svého šéfa tím, že „*před sexem se nikdy neptáme na doklady ženy*“ (s. 162). C. I. Hagen nemusí vzhledem k neúčasti Norska v EU brojit proti této instituci, zato „*je striktně proti přivandrovalcům*“ (s. 163).

Posledním z plejády zmiňovaných populistů je vlámský Filip Dewinter, jenž je podle vlastních slov „*o hodně radikálnější než Haider*“ (s. 174). I on stejně jako U. Bossi bojuje za požadavky bohatých Vlámů, kteří „*doplácejí*“ na chudé francouzsky hovořící Valony (s. 167). F. Dewinter se stejně jako J. Haider hlásí k tradici SS a nechává se vidět na setkání nacistických veteránů (s. 167–168). K prvnímu vzepětí Dewinterovy strany Vlámský blok došlo v roce 1989, kdy vlámská separatistická strana získala 6,6 % hlasů ve vlámské oblasti ve volbách do Evropského parlamentu (s. 168). Tato strana podporuje odtržení Flander od Belgie, např. v Antverpách je v současnosti nejoblíbenějším politickým subjektem. V roce 1994 se F. Dewinter přihlásil k požadavku „*čistých Antverp*“ bez cizinců a jak sám říká, „*myšlenky Adolfa Hitlera se mu celkem zamlouvají*“ (s. 169). Otevřený rasismus F. Dewintera reprezentují mj. jeho výroky: „*Pěkné, být bílý*“ či „*Evropa Evropanům*“ (s. 172).

K přednostem recenzované publikace patří detailní znalost programů a výroků jednotlivých evropských populistů, demaskování jejich pravých tváří, přičemž autor nepovažuje tyto demagogy za neškodné baviče západních demokracií, ale označuje je za nebezpečné elementy usilující o rozklad demokratického politického systému, tak jak v Evropě vykrytalizoval zejména po skončení druhé světové války.

Za slabinu naopak lze ze středoevropského hlediska považovat fakt, že kniha rakouského autora, pojednávající o evropských populistech, zcela opomíjí populistické politiky v bývalém východním bloku. Sládek, Slotá, Mečiar, Csurka, Leper, Lukašenko a jiní by si zcela jistě „*zasloužili*“ místo v této plejádě nebezpečných mužů pro evropskou demokracii.

Celkově je však kniha poutavou příležitostí pro zamyšlení se nad (ne)samozřejmostí demokratického evropského uspořádání a lze ji nejenom politologické veřejnosti doporučit k přečtení. Jak praví v samém závěru Scharsach: „*Demokratická Evropa musí nabídnout občanům lidskou důstojnost, životní jistoty a perspektivu.*“ (s. 220) Jinak vytvoříme živnou půdu nejenom pro pravicové extrémisty...

Pavel Orálek
student 5. ročníku
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
e-mail: poralek@seznam.cz

THE 'THIRD WAY' IN ENVIRONMENTAL POLICY? MARKET SOLUTIONS TO ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Robert Zbíral

ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing Private Finance for Sustainable Development: Wishful Thinking or Realistic Policy?* Olomouc, Periplum 2004, 384 pages.
ISBN 80-86624-21-8.

ASSENZA, Gaudenz B.: *Using Markets for the Environment: An Outline of 21st Century Environmental Policy.* Olomouc, Periplum 2004, 174 pages.
ISBN 80-86624-20-X.

1 Introduction

Traditionally, environmental policy has been regarded as a responsibility of the state. The experience over the past decades has shown, however, that state-driven environmental programmes can fall short of expectations because of a variety of factors, including insufficient political will, bureaucracy, lack of innovation, and other barriers. Public sector programmes have seldom been cost-effective due to friction caused by inefficiency, administrative delays, and a limited choice of instruments. At the same time, the deepening fiscal constraints worldwide have amplified the call for reducing the burden on scarce public finances. The result has been a wave of cost cutting, which can further erode the effectiveness of environmental policy. A key question, therefore, is whether it is possible to save scarce taxpayer funds while at the same time increasing the effectiveness of environmental policy.

Achieving more with less is possible, but it requires modernizing environmental policies and seeking new ways of promoting sustainable development. One stream of reform proposals relates to increasing the private sector orientation of environmental policy. This involves minimizing negative effects of environmental measures for the private sector, as well as introducing business friendly measures designed to commercialize environmental technologies and thereby synchronize environmental and business objectives.

As a contribution to the scientific debate and the formation of policy, Gaudenz Assenza has written two timely and well-researched books that deal with the new private sector orientation in environmental policy. Specifically, he addresses the gradual shift of financial responsibilities from the state to the private sector. The author pursues the question how the private sector can be made to increase financing for sustainable development while continuing to keep an eye on the bottom line.

According to Gaudenz Assenza, an environmental policy based on coercive laws and increased taxation is a burden to the economy and will always be resisted by the private sector. On the other hand, conventional 'right wing' solutions such as enhancing private property rights and voluntary approaches may not suffice to cope with the magnitude of environmental problems facing humanity. A new synthesis is therefore proposed, which relies on well calibrated state intervention and the profit motive of private actors. This type of synthesis would make markets a force for environmental protection rather than environmental destruction – a realistic policy according to the author, but surely wishful thinking for others who view markets as inherently destructive.

The books show that in the 21st century environmental policy could be founded upon bridging opposing camps, thus ending unproductive fights between environmental groups and pro-business communities. A broader social consensus can converge around policies that create win-win solutions for the environment and the economy. This requires revising incentive structures in a way to make it attractive (rather than costly) for private actors to behave responsibly toward the environment. The author makes the case that we should focus on private investment if the objective is to promote environmental improvements:

If the policy objective is to maximize environmental benefits at a minimum cost to taxpayers, paradoxically, the target should not be maximizing environmental benefits but rather private investment in clean technologies. The reason is that the higher the amount of private investment, the more likely is the commercialization of clean technologies. Commercialization, in turn, will maximize environmental benefits, because it ensures that future financing will not be dependent on the government or private philanthropy.¹

The core themes of the two books are innovations in environmental policy and market solutions to environmental problems with a view to overcoming traditional left-right dichotomies. The books come from opposite ends to the analysis of the issue of making markets work for the environment: The first book is an abstract theoretical treatment of the question how to mobilize private capital for the global environment. As such, it contributes primarily to theory development and is targeted at academic audiences. The second book is oriented towards applied social science. It will be of benefit for students in undergraduate and graduate courses, as well as for academics and practitioners dealing with environment and energy issues.

¹ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing ...*, p. 6.

2 Book 1: Mobilizing Private Finance for Sustainable Development

The first book uses an analytical framework derived from quantitative research methodology. The core theory chapters (Chapters 7-9) examine the elements of a causal model that traces how public interventions or incentives affect private investment decisions. The author describes two types of causal models: a two-step and a three-step model. The two-step model assumes that instruments to mobilize private capital *directly* affect investment decisions, whereas the three-step model introduces a set of intermediary variables. These variables can be either positive (*drivers*, i.e. factors that *increase* the likelihood of private investment) or negative (*barriers*, i.e. factors that *decrease* the likelihood of private investment).

In his justification of the three-step model, the author begins with the argument that investors care primarily about the feasibility (practicability) and the profitability (risk-adjusted rate of return) of their investments. Therefore, investors focus on all variables (barriers and drivers) that have an impact on feasibility and profitability.² Most of these variables can be affected by state action. In the three-step model, state action *indirectly* influences private investment decisions. In this context, the author stresses the importance of investor psychology and perception:

It is important to emphasize that the strength of the drivers and barriers depends on investor perception: If an investor thinks a barrier is prohibitive to the feasibility or profitability of a project, the barrier *is* prohibitive regardless of whether the barrier is real or merely a figment of the investors' imagination. Thus, what matters is investor perception, not reality. In some cases perception and reality will match, in other cases it will diverge.³

The causal model consists of three elements:

- (1) The *dependent variable* - defined as the amount of additional private investment relative to the amount spent on stimulating that investment;
- (2) *Independent variables* - defined as the mechanisms to stimulate private investment, and
- (3) The *causal pathway* - consisting of the barriers and drivers to private investment.

Gaudenz Assenza points out that if policy makers operate on the assumption of a two-step model, they tend to overestimate their power, because they assume that their actions have a direct influence on investment decisions. In reality, however, policy makers rarely have such an influence. Private actors make their decisions based on a set of criteria they define themselves. *Only if policy makers are able to influence these criteria can they affect investment decisions.* Thus, if policy makers have a three-step model in their mind, they are much more likely to search and identify the 'trigger' variables

² Another term for these barriers and drivers is investment criteria, i.e. factors based on which investors decide whether to invest or not.

³ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 182.

that make a difference to investors, and policy makers will try to influence the most significant variables. These intermediary variables are critical for mobilizing private capital for the environment.

How the process of stimulating private investment for the environment works is not always easily traceable. For example, policy measures can successively influence several variables in an interlinked network of variables. It is therefore possible that a policy in a different field (e.g. trade policy) can through a domino effect influence environmental investment decisions. Only a three-step model can capture the existence of such a network of variables and take account of multiple and unintended consequences of policy making.

As if this were not complex enough, the author continues to consider further complications in what he calls a '3-D Plus Model', which incorporates unpredictability, multiple levels and linkages, implementation issues, context, endogeneity and non-linearity. In an effort to link his work to previous theoretical developments, the author reviews one of the most widely used theories of private investment – the Capital Asset Pricing Model. In other words, he borrows ideas from neoclassical economic theory in order to construct a broader theory that incorporates political, psychological, and cultural considerations.

Despite the use of the Capital Asset Pricing Model, this book cannot be seen as a re-statement or application of any theory. It represents a new explanation that draws on concepts from political science, economics, and other disciplines. In Chapter 7, the author develops a set of eleven theory extensions that need to be taken into account if one is to gain a deeper understanding of private investment decisions and the process of mobilizing private capital. These theory extensions include win-win opportunities, imperfect markets, transaction costs, timing issues, imperfect knowledge, organizational differences, strategic behaviour, and group dynamics. In several chapters of the book, the psychological dimensions of investment are emphasized. The lesson is that policy makers need to improve their understanding of investor psychology if they wish to influence investment decisions and mobilize a greater share of private capital for sustainable development.⁴

In Chapter 8, the author presents what he calls the 'logic of public investment', by which he means the rules that should guide a rational policy of promoting sustainable development. He starts by classifying economic activity according to two dimensions: profitability and externalities.⁵ He then argues that policy makers have traditionally spent scarce taxpayer resources on supporting projects with large negative externalities. In many cases, these projects were not only unprofitable but also harmful in terms of imposing huge costs on third parties. The projects could not even be justified on the grounds of creating jobs, because the use of the taxpayer money on alternative projects would most likely have created the same or a greater number of jobs, as environmental technologies tend to be more labour intensive than conventional polluting technolo-

⁴ The relevance of this book is much wider than just for environmental policy, since it fundamentally clarifies the relationship between policy and investment, and between policy makers and investors.

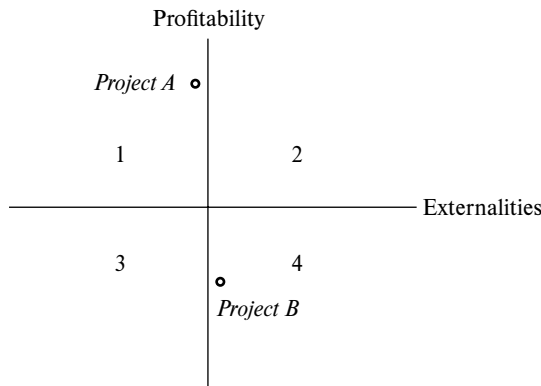
⁵ The dimension of feasibility is left out in order to simplify the argument.

gies. In environmental studies, spending scarce taxpayer funds on harmful activities is known as ‘perverse incentives’.⁶

In the rest of Chapter 8, the author develops the foundation for overcoming perverse incentives and re-directing state support toward the most worthwhile projects. In what is essentially a new way of presenting cost-benefit analysis, three policy strategies are examined: (1) ‘irrational policy’, (2) ‘ideal policy’, and (3) ‘feasible policy’. These policy strategies are illustrated with figures that classify investments according to their profitability and the creation of externalities.

In the following, two figures from the book are reprinted to discuss the strategies. If we use Figure 1 as a starting point, activities in Quadrant 2 are likely to be financed by private investors, while projects in Quadrant 3 would ideally be shunned by all actors. According to a common view (often held by environmental activists), all projects in Quadrant 1 should not be pursued because the profits are achieved at a cost to the environment. The other way around, all projects in Quadrant 4 should be realized as they bring benefits to the environment. The author calls this an ‘irrational policy’, because it means that projects only marginally harmful to the environment (e.g. Project A in Figure 1) would be avoided at a huge financial loss to the economy, while projects only mildly friendly to the environment would be realized at an exorbitant costs to taxpayers (e.g. Project B). Since tradeoffs exist between profit and externalities, the author argues that policy makers must ‘carefully balance these tradeoffs, rather than using absolute standards’. It is not a reasonable position to argue that ‘if a project leads to environmental damage, it is worth preventing regardless of welfare loss.’⁷ And, likewise, it is not reasonable to spend taxpayer funds on marginally beneficial projects if better investment of public funds is possible.

Figure 1 Irrational policy

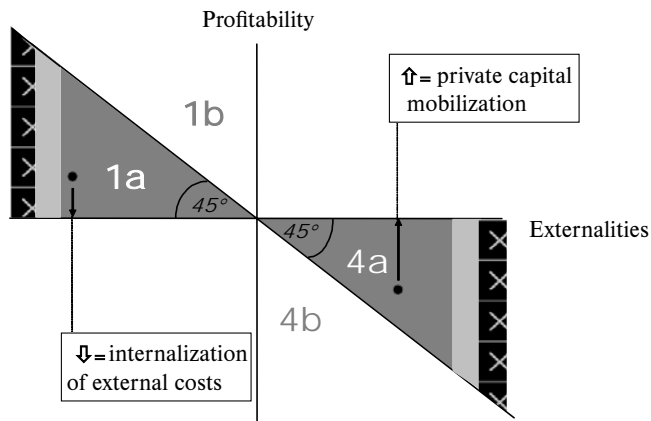
Source: ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 160.

⁶ Perverse subsidies are not a minor problem. Their total amount is estimated at \$1.95 trillion annually. For a comprehensive discussion of the issue see MYERS, Norman, and Jennifer KENT: *Perverse Subsidies: How Tax Dollars Can Undercut the Environment and the Economy*. Washington, Island Press, 2004.

⁷ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 160.

Gaudenz Assenza notes that an ideal policy ‘would be based on making tradeoff decisions, which maximize overall financial, economic, social and environmental welfare. Assuming for the sake of argument that one unit of financial profit and one unit of externalities are equivalent in monetary terms, the tradeoff between these variables can be illustrated by a diagonal line at a 45° angle to the X-axis, as shown in Figure 2.⁸ Projects in Triangle 1a are indeed profitable, but at the same time the financial benefits from these activities do not offset the negative impact on the environment. Thus, they should be discouraged by regulation through internalization measures such as taxation or restrictive legislation. On the opposite side, projects in Triangle 4a promote both sustainable development and economic growth. But this growth is currently not utilized (‘latent’ growth), because private actors are not interested in the projects in Triangle 4a. Thus, the role of the mobilizer (the state or another actor) is to create the conditions that will change the mind of investors about these projects. The economic benefits (including tax revenues) of projects located within Triangle 4a are higher than the amount of taxpayer money needed for private capital mobilization incentives. Public spending is therefore justified.

Figure 2 Ideal policy

Source: ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 161.

⁸ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 161.

The ideal policy presented in the previous paragraph cannot be easily implemented in real life. To internalize all externalities from projects in Triangle 1a may be beyond the capacity of any state, save maybe the infamous Big Brother society described in Orwell's "1984". Moreover, numerous activities within Triangle 1a create the core of the economy and are protected by powerful constituencies. At the same time, to provide incentives to all projects within Triangle 4a is hardly viable due to budget deficits. A pragmatic approach is thus required. The *feasible policy* involves mobilizing private capital first for those projects with the biggest net benefits (the closest to the profitability axis and the outermost right side on the externalities axis). The feasible policy is practically limited by variables such as political will, budget constraints, and implementation capacity. These and other variables determine the angle of the axis in Figure 2.

Although the author hints at this possibility, he should have explicitly mentioned that the angle of axis for internalization of externalities and the angle of axis for private capital mobilization do not necessarily have to be the same. For example, for a state with a tight budget it can be more cost-effective to widen the angle for Triangle 1a and focus on de-mobilizing private capital through environmental taxation or other measures, while straightening the angle for Triangle 4a, thus saving money on private capital mobilization incentives.

The final chapter sums up the argument around several dimensions, including methodological conclusions, theoretical conclusions, and policy conclusions. Assenza points out that the promotion of private capital mobilization does not reflect an adoration of market mechanisms, but rather a concern with cost-effectiveness. Markets are not considered a panacea for environmental problems. In the author's words: 'This book shows on a theoretical level why there is no magic universal solution. Detailed empirical studies are needed to assess why certain policy and project designs have worked or why not. This might not give us a recipe to be applied in all circumstances, but perhaps further insights into the options available to environmental policy makers.'⁹

The book is a first-rate analysis of issues so-far neglected by the academic community. Nonetheless, there are several minor objections that could be expressed. Probably the most noticeable problem is the book's lack of empirical case studies that would support the abstract theory. The author acknowledges this drawback and justifies it by data limitations and disclosure issues.¹⁰ The concern is resolved in his other book, entitled "Using Markets for the Environment: An Outline of 21st Century Environmental Policy", which is reviewed below.

Another issue is that the author's theory remains to be tested in real life situations. There are currently no large-scale experiments or long-term experience with mobilizing private capital as an avenue of environmental policy. For this reason, it is difficult to assess whether the author's theory can be applied in practice, or whether private

⁹ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 189.

¹⁰ *Ibid.*, p. 6.

capital mobilization indeed works as the author imagines. The recent experience with public-private partnerships in Germany,¹¹ Great Britain,¹² and other countries suggests that the collaboration between public and private actors is inherently problematic and does not guarantee success. Private capital mobilization for the environment, as outlined in the books, is different from traditional public-private partnerships, but the practical lessons from similar programmes should not be neglected.

As could be already noticed from this review, the book does not constitute an effortless reading from cover to cover. The theoretical core (part 2 of the book) begins after a lengthy introduction, a chapter with definitions, followed by the literature review, methodology, and the establishment of the causal model. The theory itself is sometimes hard to understand. It must be noted, however, that the difficulty is neither caused by a lack of logic nor an unclear style of writing, but by the abstract nature of the theoretical treatment. To his credit, the author tries to alleviate this hurdle and help the readers by using instruments such as examples and illustrative metaphors.¹³ Also the definitions of the concepts provided in Chapter 2 assist in gaining a better understanding of the text. Still, the nature of the book makes it a contribution to academic debates rather than a blueprint for immediate action. Policy makers, bankers, and business executives, who should be the main target groups – and who are the main protagonists of private capital mobilization in real life – will hardly take the time to read books of this category.

The book ends with a note, concluding that the argument in the book is influenced by assumptions and ideas based on the current foundations of economic theory and philosophy. According to the author, a comprehensive critique of these assumptions and the theory extensions he proposes could lead to the conclusion that the entire enterprise was quite limited'.¹⁴ While it is true that any theory is by its nature limited, I found this conclusion puzzling. This sceptical remark applies probably to most, if not all, works of social science and it unnecessarily underrates the value of this particular work.

3 Book 2: Using Markets for the Environment

The second book starts where the first one ends. While *Mobilizing Private Finance for Sustainable Development* focuses on constructing a causal model to explain how certain stimuli mechanisms affect barriers and/or drivers in ways that trigger positive investment decisions by private actors, the book *Using Markets for the Environment*

¹¹ The problems connected to the project to construct a state-of-the-art toll collect system (the "Maut") in Germany could serve as the case in point. See for example ZASTROW, Volker: *Maut im Aufklärungsstau*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 23 February 2004, 1.

¹² For an analysis of the British Private Finance Initiative see Centre for Public Services: *Private Finance Initiative and Public Private Partnerships: What future for public services?* Sheffield, UK, 2001, available at <http://www.centre.public.org.uk/briefings/pfi_and_ppp.html> (accessed 19 March 2004).

¹³ See for example the metaphors used to explain the causal model on p. 66, or the iceberg metaphor (p. 76ff) illustrating the relationships among externalities, feasibility, and profitability.

¹⁴ ASSENZA, Gaudenz B.: *Mobilizing...*, p. 203.

follows up with a question why private capital has not been mobilized for sustainable development in practice, despite the long-term efforts of governments or multilateral organizations.

At the outset, the author identifies three financial gaps relating to sustainable development:

- (1) *The state financing gap*: the disproportion between the growing demands on public budgets and the worsening fiscal situation of many states;
- (2) *The multilateral financing gap* (a variation of the state financing gap): the disproportion between the scarce funds multilateral institutions have at their disposal and the scale of global problems these institutions are assigned to address;
- (3) *The private financing gap*: the disproportion between the huge amounts of private capital in financial markets and the tiny share that is allocated to purposes related to sustainable development.

In order to increase funding for sustainable development, all three gaps shall be ideally narrowed. Figure 1.1 on page 14 in the book places the policy objectives of narrowing the financing gaps into a broader perspective on the problem of financing sustainable development. The author then narrows the analysis down to the state financing gap, 'since the other two financing gaps (concerning multilateral institutions and the private sector) are merely variations on the same theme.'¹⁵ The subsequent chapters, however, are oriented primarily toward discussing issues concerning the private sector financing gap, as private sector financing offers potentially the largest additional source of capital for sustainable development.

After discussing the nature and causes of public budget difficulties, three policy options how to close the state financial gap are discussed. The first option is to *stimulate economic growth* and thereby increase tax revenues. However, growth does not guarantee a sound state of state coffers. Moreover, the higher the growth, the higher are the expectations of the citizens, who create yet more pressure for growth. The consequences of this policy for the environment and the exploitation of natural resources can be fatal in the long-term. And finally, increasing growth is hardly an innovative policy prescription. Most governments are trying to maximize growth with the help of accumulated knowledge in economic science. The attempt to maximize growth is already underway.

The alternative policy option, *reducing needs, wants, and expectations*, is controversial, as it would lead to a decrease of demand on public finances and a shrinking economic pie. Of course, we can ask ourselves at which level of wealth do we have enough material goods, and surely, everyone can decide to stick with a compact car and an apartment instead of a Mercedes and a castle; but as the author acknowledges, it is not viable to have the boundaries of 'essential' and 'unessential' goods set by the government.

¹⁵ ASSENZA, Gaudenz B.: *Using...*, p. 13.

This leaves the third option, *private capital mobilization*, as the most feasible solution. To quote the author: 'The basic idea is to reduce the number of areas, for which the state assumes the primary financing function, while at the same time finding substitute sources of funding and implementing alternative financing arrangements.'¹⁶ This recommendation of the shift of responsibilities is difficult to implement in practice. First, we must know in what cases and to what extent is private capital mobilization desirable and feasible. Second, it is realistic to assume that under current conditions the private actors will not voluntarily surrender large amounts of money in order to promote sustainable development. The state must apply a mix of sticks and carrots for the private sector (e.g. subsidies, taxes, fines). We do not know whether these incentives will work in any concrete case - they may affect investments decisions of private actors or they may not. An appropriate mix should accelerate the commercialization of clean technologies, which is presented as the main objective of environmental policy.¹⁷ When environmental technologies are commercial, there is no longer a need for taxpayer subsidies.

The second chapter closely examines the issue of clean technology commercialization. The basic assumption is that private capital mobilization is a necessary but not sufficient condition for commercialization. For example, if the public sector provides lavish financial incentives, private capital would be attracted, but the objectives of commercialization may not be met. Indeed, aid dependency may develop, which means that private funding for the environment remains linked to state support.

Gaudenz Assenza defines commercialization as 'the creation of self-sustaining markets that thrive without any form of subsidy in a level playing field with other technologies.'¹⁸ He attempts to answer the question why the commercialization of clean energy technologies has progressed so slowly despite all the attempts to fuel it, while some other technologies, such as the Internet, have enjoyed rapid commercialization with much less support from taxpayers. The causes of this paradox are explained and classified.

In the subsequent chapter, the issues of private financing and private capital mobilization are applied in a case study of climate change mitigation. The history of climate change development, its projected impacts, and international negotiations dealing with the problem are outlined as an introduction and context for readers not familiar with climate policy. The issues concerning climate change remain hotly debated by many politicians, scientists, journalists, but also by the general public. One broad group, referred to as *sceptics*, are confronted with the stance of *supporters* - those that believe that climate change is a reality, that it is caused primarily by human influences, and that its consequences will be dire unless action is taken. The differences between sceptics and supporters are analyzed along conflicting issues: the state of scientific

¹⁶ Ibid, p. 12.

¹⁷ Private capital mobilization is not the sole component of sound sustainable development policy, and other elements (education, public participation, etc.) are mentioned in the text.

¹⁸ ASSENZA, Gaudenz B.: *Using...*, p. 26.

knowledge, alternative explanations of climate change, the precautionary principle, economy-environment tradeoffs, and benefits of climate change.

Among the controversial issues of the debate on climate policy are the divergent estimates of future damages and the costs of climate change mitigation. Assenza points out that the exorbitant sums anticipated by many sceptics are usually worst-case estimates and do not include the use of market-based mechanisms or no-regrets options, not to mention the prevention of damages caused by climate change. Several studies have shown that appropriately selected actions to mitigate climate change could bring net economic gains. The use of these cost-effective measures should be encouraged. The most cost-effective options are called 'no-regrets', because they could be implemented at zero or negative economic costs - 'they make sense regardless of whether climate change is happening or not, regardless of its causes and consequences.'¹⁹ Although we do not know how many 'no-regrets' opportunities exist, it is possible to take advantage of them by removing barriers to private capital mobilization, as explained in the first book reviewed above.

Environmental policy has traditionally relied on command and control instruments. Although these measures can have the desired impact, they are sometimes less efficient than market-based instruments. According to the author: 'The main idea of market-based mechanisms is to solve environmental problems in an economically efficient way by sending appropriate price signals to private investors to internalize the societal costs of their business decisions and to provide an economic incentive to reduce those costs.'²⁰ In the climate debate, emission trading is frequently viewed as a promising way to reduce greenhouse gases. Assenza notes that a well-designed system of carbon trading can be a cost-effective policy option with significant climate change mitigation potential. He emphasizes the role of multilateral institutions in developing and implementing international emission trading schemes, arguing that the performance of multilateral institutions can be improved and suggesting how performance can be assessed.

The book ends with a discussion of private investment in sustainable energy from the perspective of project financing. The distinctions between traditional project finance and environmental project finance are outlined. The author analyses the factors that are crucial for successful project financing in any sector (not only the environment): clarity of objectives and expectations, managing differences, broad collaboration and financing mix, transaction costs, risk mitigation, and driver stimulation. With a proper understanding of the requirements of financiers who want to make a profit while minimizing risk, the frontier of project finance can be extended to the environmental sector.

In the past, many ambitious, innovative, and risky projects were implemented with the involvement of private capital, for example the construction of the Suez Canal. Why then is there so little interest in investing large sums in clean energy today, when

¹⁹ Ibid, p. 84.

²⁰ Ibid, p. 89.

the sums of capital available for investment are much larger and the methods of risk minimization much more sophisticated? Part of the explanation, according to the author, is a phenomenon he calls the 'paradox of increasing timidity'. In this view, the primary problem is not the feasibility or profitability of clean energy projects, nor is it a lack of capital. Rather, 'the main bottleneck appears to be a lack of leadership, vision, and political will'.²¹ In order to depart from this status quo, policy makers and financiers may need to consider bolder, more visionary, approaches (comparable to the vision that established the Suez Canal) rather than the valuable but ultimately too slow incremental progress which has characterized the field of clean energy for several decades without major results.

Because of its applied orientation and its topic, the second book is complementary to the first one. It provides the empirical material and examples to explain and illustrate the abstract models developed in *Mobilizing Private Finance for Sustainable Development*. Although the text is by no means easy to read, it is accessible even to audiences without previous background on issues concerning environmental finance and sustainable development. There are only a few minor matters that could be questioned. It seems to me that the author is rather too biased against nuclear energy (see for example pages 46-7). Since many people view this option as a potentially significant contribution to climate change mitigation the argument on nuclear energy should have been more carefully laid out.²² Finally, it should be noted that the two books should ideally be published in one cover, since their topics complement each other perfectly. However, this option was probably not chosen because of size and marketing issues, as the first book is targeted at purely academic audience whereas the second book has a broader appeal.

Mgr. Robert Zbiral
Katedra politologie a společenských věd
Právická fakulta Univerzity Palackého
tř. 17. listopadu 8
771 11 Olomouc

²¹ Ibid, p. 144.

²² Although most new constructions of nuclear power plants take place in East Asia, also in some European countries there may be a resurgence of new construction as a result of climate change and other considerations. Witness the recent decision to start building another nuclear reactor in Finland. Bertel and Morrison claim that 'recent experience demonstrates that nuclear power plants perform well in deregulated markets'; BERTEL, Evelyne, and Robert MORRISON: *Nuclear Energy Economics in a Sustainable Development Perspective*. NEA News no. 19, 2001, 15.

JAN HUS A ČESKÁ SPOLEČNOST

Pavel Marek

KOTYK, Jiří: *Spor o revizi Husova procesu*. Praha, Vyšehrad 2001. 159 s.
ISBN 80-7021-488-0

Který z Čechů by neznal Mistra Jana Husa? K této postavě se hlásí školáci i dospělí, je notoricky známo, že kázal v Kapli betlémské a že byl kostnickým mučedníkem, někteří si také pamatují, že mu vděčíme za diakritiku. Jak ale vnímat fakt, že středověký *katolický kněz* stojí desítky let také v centru zájmu nekatolíků nebo dokonce ateistů, kteří v něm zdaleka nevidí zpátečníka, muže temna, naopak pro mnohé je dokonce revolucionářem. Lze si při vysvětlení vystačit s poukazy na jeho reformátorskou úlohu v římskokatolické církvi, kdy je chápán jako kritik zlořádů a nepravostí, symbol odporu proti všemocné hierarchii a oběť násilí, jež je této instituci paušálně přisuzováno?

Je nepochybné, že Jan Hus prochází českými dějinami jako kontroverzní osobnost, která zásadně a hluboce ovlivnila duchovní život Čechů a lze souhlasit s tvrzením, že žádná práce reflektující tuto dimenzi národních dějin se nemůže Husovi nejen vyhnout, ale nemůže se s ní ani nevyrovnat. Přitom nejde o prosté vymezení se, neboť postoj k Husovi znamená vyjádření hodnotového poměru k české minulosti, resp. alespoň k určitým jejím fázím. Poměr k Husovi v české společnosti sloužil také jako nástroj jejího dělení a ostrakizace katolíků, kteří zarputile odmítali napravit „justiční vraždu“ „českého Krista“ jeho rehabilitací.

Tato expozice chce poukázat na skutečnost, že autor knihy, vysokoškolský pedagog Jiří Kotyk, když se pustil do zkoumání husovské tematiky, si vytyčil úkol nepochybně obtížný, protože se pohybuje v poli kontroverzních tvrzení a názorů a zvládnutí látky si vyžaduje mezioborový přístup. V roce 1415 Hus sice ukončil svůj pozemský život na hranici, ta však jakoby symbolicky zapálila jeho „druhý život“, posmrtný, ale znovu pozemský v podobě husovské tradice, která vytvořila obraz „několika“ nebo „mnoha“ Husů podle toho, kdo se jeho tragického osudu ujal a jej využil (nebo dokonce zneužil). Originalita Kotykovy historické práce spočívá v tom, že se pokouší zachytit a zhodnotit českou husovskou tradici od poloviny 19. století do současnosti sledováním myšlenky provedení revize Husova procesu se zřejmým cílem ukázat, že Hus by neměl být nadále už postavou dezintegrační, ale naopak ekumenickou, spojující. Mělo by k tomu dojít tím více, že se k němu opět vrací i katolická církev, a to už ne jako ke kacíři, ale k církevnímu reformátorovi, jemuž je nutno vymezit odpovídající místo v dobových opravných snahách.

J. Kotyk reflektuje peripetie vývoje husovské tradice v české společnosti od roku 1869 a pokusil se zmapovat vše podstatné; ambice práce však nesměřují k vyčerpávajícímu postižení látky, proto mimo autorovu pozornost, případně jen na okraji výkladu, zůstaly některé další zajímavé husovské epizody a kauzy. Tak např. za pokus by stálo zhodnocení činnosti katolické pražské Tiskové ligy před 1. světovou válkou, reflexe aktivit kruhu kolem Škrdlovy Vlasti nebo z jiného ideového pólu počínů Volné myšlenky. Vděčným námětem je nepochybně i Zdeněk Nejedlý s kuriózní interpretací Husa obsaženou např. ve spisku Komunisté dědici velkých tradic českého národa. Námětů by bylo pochopitelně daleko více a autor sám je si toho vědom.

Kotykův výklad je opřen o evokaci husovské problematiky v dílech historiků Josefa Kalouska (1838–1915), Vlastimila Kybala (1880–1958), Josefa Pekaře (1870–1937) a filologa a literárního historika Václava Flajšhansa (1866–1950), přičemž medailony těchto osobností autorovi posloužily k zachycení dalších husovských dobových reálií, k evokaci prací badatelů méně významných, příp. ideově stojících na jiných pozicích (včetně marxistických J. Macka, F. Grause, R. Kalivody, M. Machovce až po současného M. Ransdorfa) a také k navození širších společenských souvislostí. Z metodologického hlediska je sice otázkou, zda je toto pojetí ideálním řešením, neboť oslabuje jasnost kontur zmíněných postav, ale zdá se nám přijatelné. Druhou rovinu monografie pak představují kapitoly, k jejichž napsání byl autor, obrazně řečeno, vyzván svou prací v husovské komisi České biskupské konference. Krok za krokem nás seznamuje s posuny, které nastaly v římskokatolické církvi ve vztahu k Husovi od pontifikátu Jana XXIII. a vyústily v prosinci 1999 v konání lateránské konference o J. Husovi (za účasti předních znalců Husova díla, tehdejšího prezidenta V. Havla a spojené s patronátem papeže Jana Pavla II.), považované za jeden ze zásadních mezníků a obrátů v chápání této postavy. Jeden z oddílů knihy J. Kotyk věnuje ohlasu sympózia a dopadu vyjádření papežovy lítosti nad smrtí J. Husa v současné české společnosti a žurnalistice do poloviny roku 2001. Ukazuje, že na přelomu století se objevily některé pozitivní prvky v ekumenické sféře, inspirované právě Husovou postavou.

Kotykova práce o husovské tradici v moderní české společnosti je studií nejen průkopnickou (i když pochopitelně nikoliv první a jedinou, jen namátkou připomínáme např. hodnotné studie Jiřího Kořalky), k níž se budou vracet všichni, kteří se odhodlají na tomto poli dále bádát – jak správně v úvodu poznamenává autor předmluvy Tomáš Halík, ale také fundovanou, opřenou o poctivou heuristiku, a inspirativní: přesvědčuje o nutnosti interpretovat jevy a postavy z dobových souvislostí a současně vyzývá k obdobným analýzám, jež odkryjí fakt, že v našich myslích se pohybují různé „obrazy“, jež považujeme za pravdivé, ale ony jsou více nebo méně fiktivní, resp. realitě vzdálené. Kniha disponuje také všemi náležitostmi vědecké práce, obsahuje soupis pramenů a literatury, poznámkový aparát, rejstříky, cizojazyčné resumé atd. Kotykova studie je přitom pojednáním čtivým a zajímavým i pro čtenáře v problematice méně orientovaného.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
E-mail: marekpa@tiscali.cz

KNIHA O POLITICKÉM KATOLICISMU A MODERNISMU

Ladislav Soldán

MAREK, Pavel: *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc, KPES FF UP v nakladatelství Gloria 2003. 652 stran. ISBN 80-86200-76-0

Současná věda u nás, včetně bádání v oblasti religionistiky, stojí a padá s grantovými úkoly. Jako „tištěný výstup z grantového úkolu Grantové agentury ČR“ vznikla také recenzovaná publikace. Její autor mohl ovšem navázat rovněž na svoje předchozí práce věnované jednak problematice vzniku některých politických stran zvláště na Moravě a speciálně na Prostějovsku, především však na studie a knižní soubory k problematice hnutí Katolické moderny a katolického modernismu vůbec.

V Úvodu (1) vymezil P. Marek cíle projektu následovně: „[...] přesně definovat postoj vysoké církevní hierarchie k různým, převážně politickým aktivitám nižšího kléru (k procesu politizace a konstituování katolických politických stran v širším spektru, diferencovat poměr ke křesťanskému socialismu, křesťanskému demokratismu a katolickému aktivismu), tyto aktivity zmapovat a zhodnotit a alespoň v nástinu zjistit jejich dopad na politický, společenský a kulturní vývoj české společnosti“ (s. 9). Poté následuje výčet okruhů, v práci sledovaných „z tematického hlediska“. Je jich šest, charakterizujeme je prostřednictvím názvů kapitol práce: (2) Zformování politické složky katolického tábora; (3) Český politický katolicismus na přelomu století; (4) Český politický katolicismus před 1. světovou válkou; (5) Zájmové organizace politických stran; (6) Katolické spoly; (7) Tisk katolického tábora. A doplníme obsah publikace až do konce – když v nejobsáhlejší kapitole Český katolický modernismus (8) zabývá se autor rovněž politickými zájmy a cíli katolických modernistů, což byla problematika dosud zpracovaná jen v obrysech. Následující kapitoly se vracejí k některým jevům a událostem, jež byly pro nově formovaný katolický tábor kritické. Jsou to části (9) Krach Svatováclavské záložny; (10) Ve stínu arcibiskupa Kohona (úzce souvisí s kapitolou o katolickém modernismu); (11) Tři kapitoly z českého kulturního boje (jde o prostějovskou Judovu aféru, případ nadučitele Konečného a Wahrmundovu aféru).

Autor přitom uzavírá Úvod konstatováním, „že práce není a nemůže být syntézou vývoje českého katolicismu v letech před 1. světovou válkou. Je pouze dílčím příspěvkem [...] k velkému tématu“ (s. 11).

Předchozí autorův závěr je hodně skromný. A pokud se týká celkového zaměření práce není zcela v souladu s tím, co P. Marek konstatuje, když se v kapitole Zformování politické složky katolického tábora dotýká problematiky transformace křesťansko-sociálního proudu do skladby politických stran v Čechách a na Moravě: „Nás však nezajímají detaily, mnohokrát už v literatuře uvedené, ale hlavní trendy vývoje“ (proložil recenzent, s. 34). Usuzujeme tedy, že i když se autor zabývá politickým katolicismem „jenom“ v období 1890–1914, mají jeho „vybrané“ kapitoly aspoň v něčem charakter práce syntetizující. Kromě toho žádnou podobnou a natolik fundovanou publikaci o politickém katolicismu u nás nemáme ani z pera historiků, ani religionistů. Pokládáme ji tedy za obdobně významnou, jako v oblasti historie literatury knihu Martina C. Putny Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918 (Praha, Torst 1998). Vždyť je zde zachycen proces formování katolických stran vystupujících na politickou scénu sice až od počátku 20. století, ale začínajících se vytvářet v 90. letech 19. století, v onom desetiletí, v němž začíná nejen hnutí katolických modernistů, ale i mnoho jiného, co právem nese označení „vskutku moderní“. A zase aspoň pro přehled výčet stran, charakterizovaných ve čtvrté kapitole práce: Strana katolického lidu v Čechách (1906–1910), Česká strana křesťansko-sociální v Čechách (1910–1914), Křesťansko-sociální strana lidová (1912–13), Katolická národní strana konzervativní (1911–1914) a Konzervativní strana lidová (1912–1914).

Skutečnosti, že Markova práce je dovršením některých jeho – rovněž především grantových – publikací předchozích, nasvědčuje dále to, co autor uvádí v jedné z poznámek ke kapitole Český katolický modernismus, a to v části věnované problematice modernismu a antimodernismu v katolické církvi, a tudíž principiální z metodologického hlediska: „Kapitola [...] shrnuje převážně autorovy poznatky publikované na několika místech (následují názvy prací: Apologetové nebo kacíři /Rosice u Brna, Gloria 1999/; Od katolické moderny k českému církevnímu rozkolu /Rosice u Brna, Gloria 2000/; Karel Dostál-Lutinov bez mýtů, předsudků a iluzí /Třebíč, Arca JiMfa 1998/; K formování Katolické moderny v letech 1892–1895 /Střední Morava, 1997, č. 5, s. 21–28/. Texty jsou upraveny a doplněny o výsledky nového bádání a další literaturu. Toto řešení je motivováno potřebou shrnout poznatky v souvislosti s uzavřením grantového úkolu“ (s. 279).

Existují ovšem ještě další Markovy práce, které je možno považovat jenom za „přípravné“, bez nichž by ale publikace, kterou recenzujeme, nenabyla tak významné podoby. Konkrétně máme na mysli hlavně obsáhlou edici korespondence mezi dvěma významnými představiteli hnutí katolických modernistů Sigismundem Bouškou a Karlem Dostálem-Lutinovem, již v průběhu let, kdy spravoval pozůstalost Dostála-Lutinova, připravil k vydání zesnulý Oldřich Svozil („Jsem disgustován...“, Olomouc, KPES FF UP v nakladatelství Gloria 2002, 722 s., editoval P. Marek). A také monografii věnovanou dílu a osobnosti Františka Světlíka, byť rozporné osobnosti politického katolicismu po roce 1945, přesto však zakladatelské osobnosti katolického modernismu v jeho počátcích (Pavel Marek – Miloš Trapl: Katolický modernista František Světlík.

1875–1949, Olomouc–Rosice u Brna, Gloria 2001). Hlavně však musíme ještě jednou připomenout publikaci, kterou P. Marek coby hlavní autor napsal ve spolupráci s Vladimírem Červeným a Jiřím Lachem (Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu: Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného. 1867–1936, Rosice u Brna, Gloria 2000). Jde totiž o první monografii věnovanou jedné z badatelsky málo známých, navíc kontroverzních osobností mezi katolickými modernisty. Podnětná je zde například charakteristika Dlouhého-Pokorného působení mezi „rozvojisty“ (rozuměj v časopise Rozvoj, 1900–1902), anebo v Jednotě katolického duchovenstva a po roce 1918 v církvi československé – ale to se již dostáváme mimo rámec recenzované knihy.

Všem pracím zmíněným v předchozích odstavcích, a stejně tak recenzované publikaci, předcházela rozsáhlý archivní výzkum (srov. výčet archivních pramenů na s. 543–548; včetně soupisu excerpovaných novin a časopisů) a využití sekundární literatury (seznam na s. 549–570). Přitom autor mohl v leccčems navázat na časopisecké studie, ale rovněž na monografie některých jiných historiků (z olomouckých kolegů například Miloše Trapla, z brněnských Jiřího Malíře anebo v Praze působícího Jiřího Pernese. Uváděny jsou i publikace religionistů, třeba Miloslava Kaňáka a dalších a odkazováno je i na zahraniční autory.

V souladu se závěry Markova podnětného díla chceme v dalším vymezit některé problémy, k jejichž řešení je přinejmenším otevřen prostor. Autor například podrobně mapuje problematiku, kterou v druhém oddíle (2.1) charakterizuje jako cestu k založení katolicko-národních stran – dodejme stojících na začátku snah o skutečně moderní politický katolicismus v Čechách a na Moravě v rámci Rakouska-Uherska. Ve třetí části (3.1) zase charakterizuje zápas o vedení katolického tábora, přičemž z hlediska moravských specifik obecných dějin historických zemí je podnětná část (3.3) zabývající se dominancí křesťanských sociálů na Moravě. Což připomínáme i proto, že rovněž v jiných kapitolách sleduje autor vývoj v Čechách a na Moravě odděleně. Má k tomu důvod, neboť v obou historických zemích existovaly v rámci tehdejšího státního uspořádání odlišné podmínky hospodářské, společenské, politické i kulturní. Zvláště výrazně se připomenutá diferencovanost projevila na počátku hnutí katolických modernistů, které našlo živnou půdu hlavně mezi mladými kaplany a bohoslovci na Moravě.

V dalším poukážme aspoň na to, jak o výsledky nového bádání doplnil P. Marek ústřední kapitolu Český katolický modernismus. Připomenuli jsme již její vstupní část (8.1). V ní je modernismus charakterizován jako fenomén, který se v katolické církvi neobjevil náhodou jak v oblasti kritiky stavu teologie v posledních desetiletích 19. století, tak tehdejší organizace církve. Dále se P. Marek věnuje například otázce, proč přerostl modernismus, přinášeny k nám z ciziny, hlavně z Francie a Německa, ve hnutí reformní a posléze politické. A to přesto, že byl encyklikou Pascendi domini gregis papeže Pia X. v roce 1907 zakázán – na druhé straně byl ovšem právě ve zmíněné encyklice „poprvé přesněji a uceleněji definován“ (s. 281). Za podnětnou považujeme dále subkapitolu Katolická moderna a čeští realisté, rozdělenou na části (8.10.1.) Poměr T. G. Masaryka ke katolickému modernismu a (8.10.2.) J. S. Machar a K. Dostál-Lutinov. V obou případech jsou osvětleny a hlavně materiálově doloženy problémy dosud zahlcované spíše množstvím dohadů. Pokud se týká problematiky

hnutí Katolické moderny nikoli již jenom jako literárně-uměleckého seskupení, jako tomu bylo v jeho počátcích v 90. letech 19. století, nýbrž hnutí spíše sociálně-reformního a usilujícího dokonce o napojení na některou z nově vznikajících katolických politických stran, považujeme za podnětnou část (8.11.) Doznění českého katolického modernismu a zde zvláště subkapitolu (8.11.5.) Role Františka Kordače.

Jak uvedeno na počátku recenze, P. Marek sám zdůraznil, že ve své práci dbal především o osvětlení „hlavních vývojových trendů“ českého politického katolicismu přibližně čtvrtiny století; samozřejmě s přesahy do minulosti, před rok 1890, i do budoucnosti po roce 1918, kdy došlo ke změně státního uspořádání. Při nastínění dějin katolických politických stran a stejně tak v následujících kapitolách, v nichž se pojednává o poměrně širokém spektru zájmových organizací těchto stran, o katolických spolcích a o katolickém tisku, se takový postup ovšem neobejde bez zdůraznění významu některých osobností. P. Marek postupuje tak, že představitele katolického života politického, hospodářského a kulturního hodnotí bez toho, že by jim věnoval samostatné subkapitoly. Opět s tím, že o mnohých podává hodně nového. A stejně postupuje i v části o katolickém modernismu. Některé osobnosti jsme připomenuli výše. Z osobností politického, hospodářského a spolkového života, ať již šlo – a to v první řadě – o širší plejádu činitelů z církevních kruhů, anebo o laiky, jimž P. Marek věnoval zaslouženou pozornost, chceme zaznamenat jenom oba vůdce dvou základních proudů: katolicko-národního a modernisticko-reformního. Je to na jedné straně Jan Šrámek, dlouholetý vůdčí činitel lidové strany, známý i z dění po roce 1945, a na druhé straně Karel Farský, zakladatel církve československé.

Obsáhlá publikace P. Marka je dílo, které jako základní příručka k dějinám politického katolicismu a speciálně katolického modernismu v Čechách a na Moravě přelomu 19. a 20. století bude jistě sloužit po řadu let.

(Stať vznikla částečným přepracováním recenze publikované v periodiku *Revue pro religionistiku*, 11, 2003, č. 2. s. 310–313).

Doc. PhDr. Ladislav Soldán, CSc.
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity
Masarykova tř. 37, 746 01 OPAVA
LadislavSoldan@quick.cz

KNIHA O MÍSTU NÁRODNÍHO JAZYKA VE VĚDĚ A ŠKOLSTVÍ

Pavel Marek

Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918
/ *Position of National Languages In Education, Educational System and Science of the*
Habsburg Monarchy, 1867–1918. Edd.: Harald BINDER – Barbora KŘIVOHLAVÁ
– Luboš VELEK. Praha, výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003. 754 s. Práce z dějin
vědy, sv. 11. ISBN 80-7285-027-X, ISSN 1213-1199.

Není snadné psát souhrnnou recenzi na knihu, která má více jak 700 stran drobného tisku a je sestavena z 39 příspěvků rozdělených do pěti tématických celků, které reflektují poměrně složitou a různorodou problematiku školství, výchovy a vědy v někdejší habsburské monarchii ve 2. polovině 19. století; znamená to souběžně sledovat, komparovat a hodnotit jevy v českém, slovenském, rakouském, jihoslovanském a maďarském prostředí. Jednotlivým fenoménem procházejícím napříč všemi příspěvky je národní jazyk jako prostředek komunikace, ale současně i jako prostředek národní, kulturní i politické emancipace národů žijících v soustátí, jež bylo pro jedny „žalářem národů“ a pro jiné státním celkem překonávajícím „bolestnou roztržičnost“ střední Evropy.

Kniha je protokolem konference, kterou v listopadu 2002 uspořádalo společné pracoviště Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Univerzity Karlovy v Praze „Výzkumné centrum pro dějiny vědy“, a kterou lze v českém prostředí jen vítat, přinejmenším ze dvou důvodů. 1) Český národ procházel v posledních desetiletích před 1. světovou válkou závěrečnou etapou svého formování a proměny v moderní, občanské společenství, získával svou osobitou tvář v konfrontaci s vyspělým prostředím západní Evropy i národy evropského jihu, pokládal hodnoty a národní tradice, z nichž v mnohém čerpá i naše současnost. Proto je neobyčejně důležité sledovat podmínky a faktory, které tento proces ovlivňovaly, urychlovaly nebo retardovaly, a to nejen v prostředí české kotliny, ale zejména ve srovnání s obdobnými trendy odehrávajícími se ve středoevropském prostoru, které zvýrazňují nebo korigují národní výlučnost nebo specifika. Domníváme se, že v této oblasti má česká historiografie, přes některé významné posuny (např. O. Urban, F. Havránek, J. Hroch, J. Kořalka, J. Malíř aj.), stále velké deficity, a proto musí být kvalitní vědecké studie přispívající k objasnění této problematiky vítány. 2)

Druhý důvod těsně navazuje na poslední řečené: hodnotné, objektivní a fundované historické práce na téma habsburská monarchie v letech na přelomu 19. a 20. století z české produkce jsou spíše výjimkou než pravidlem, národní pohled zcela zatlačuje a významově posouvá dění ve státě, jež je výsledkem boje o obhajobu státních a národních zájmů.

Jednotlivé příspěvky jsou seřazeny do pěti tématických celků (jazyk-politika-právo; jazyk a univerzity; jazyk a věda; jazyk a základní a střední školství a výchova; jazyk jako prostředek národní emancipace), které představují jazyky národů habsburské monarchie v roli snad nejvýznamnějšího nástroje při prosazování národní identity, což však mělo ve svých důsledcích a dopadech nejednoznačné, mnohdy až protikladné účinky. Průnik národních jazyků do všech stupňů školského systému přispěl k vzestupu vzdělanosti širokých lidových národních vrstev a projevil se pozitivně např. v procesu formování společenských elit, současně však vedl k vytlačení etablovaných jazyků, likvidoval poměrně silně rozšířenou dvojjazyčnost, což např. ve sféře vědy, ale i vysokého školství přece jen omezovalo a redukovalo možnosti komunikace v širším slova smyslu. Zdá se, že tyto trendy byly nutným a asi i nevyhnutelným jevem provázejícím nacionální emancipaci, současně musíme konstatovat, že reflexe situace po uplynutí o něco více než jednoho století vnucuje myšlenku, že se jednalo o jev dobově podmíněný a snad i časově ohraničený.

Smyslem anotace pražského sborníku o roli jazyků v mnohonárodnostní habsburské monarchii v druhé polovině „prodlouženého“ 19. století je upozornit vysokoškolskou obec na velmi podnětnou práci, která svým obsahem překračuje jak hranice oboru, tak i času. Kniha je sice dílčím, ale potřebným zdrojem informací a zejména podnětů k zamyšlení a komparaci jevů i současných procesů směřujících k integraci. Historie je konečně učitelkou života...

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC
E-mail: marekpa@tiscali.cz

KNIHA O JOSEFU ŠUSTOVI

Ivo Barteček

LACH, Jiří: *Josef Šusta 1874–1945. A History of a Life - A Life in History*. Olomouc, Univerzita Palackého a Monse 2003. XIV + 105 s. ISBN 80-244-0810-4

Po své první větší práci *Josef Šusta a Dějiny lidstva* (Olomouc 2001) přistoupil Jiří Lach k vyličení celého života významného českého historika a veřejného činitele Josefa Šusty (1874–1945). Vzhledem k tomu, že Josef Šusta byl „cestujícím vyslancem československé vědy“ (Josef Polišenský) a v zahraničí vůbec nejznámějším českým dějepiscem první poloviny 20. století, je velice vhodné přiblížení osudů tohoto Gollova žáka v anglickém jazyce.

Kniha akcentuje hlavní etapy Šustova života, které autor dělí do několika celků. Nejprve nastiňuje první léta, jež historik strávil v rodné Třeboni a na vyšším gymnáziu v Českých Budějovicích. Ve druhé části J. Lach popisuje Šustovu cestu k historii, kterou zahájil v Praze pod vlivem Jaroslava Golla, ale také Antonína Rezka a Josefa Emlera. Autor textu však zdůrazňuje také Šustův styk s vídeňskou historiografií (1893–1895), po němž následoval jeho pobyt v Římě, kde pobyl jako stipendista rakouské akademie v letech 1896–1899. V následující partii J. Lach sleduje Šustovu akademickou dráhu v Praze, která začala habilitací v roce 1900 a přerušilo jí až penzionování na sklonku 30. let. Rok 1918 přinesl změnu také do života J. Šusty a J. Lach přibližuje jeho styk s veřejným životem a politikou, který vyvrcholil funkcí ministra školství v letech 1920–21. V období první republiky náležel Josef Šusta spolu s Josefem Pekařem k nejrespektovanějším československým dějepiscům a vytvářel svá nejznámější díla, ať už to bylo devět svazků *Dějin nového věku* do roku 1931 nebo *České dějiny a Dějiny lidstva* ve druhé polovině 30. let a v letech 40. V další stručné kapitole J. Lach podává Šustovo angažmá v mezinárodních organizacích, především v Mezinárodním výboru intelektuální spolupráce při Společnosti národů. Zcela novou etapu národních dějin i života Josefa Šusty otevřela nacistická okupace, do níž vstoupil historik jako prezident České akademie a tomuto šestiletí je věnována poslední kapitola knihy, sledující Šustův poměr k novému režimu, otázku, zda kolaboroval či nikoliv. J. Lach dospěl k závěru, že Šustovo působení během války snese nejprísnějších měřítek, byť byl po osvobození obviněn z kolaborace a právě toto nařčení, spolu se zhoršujícím se zdravím bylo, podle autora, důvodem Šustovy sebevraždy na sklonku května 1945.

Lachova publikace, vystavěna na podrobném archivním studiu, jak demonstruje poznámkový aparát, přináší to podstatné ze života Josefa Šusty. Sleduje jej v jeho komplexnosti jako vědce, učitele, literáta a veřejného činovníka a poskytuje zainteresovanému českému i zahraničnímu čtenáři dobrého průvodce.

Prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 10, 771 80 OLOMOUC

REEDICE PRÁCE VLASTIMILA KYBALA

Jiří Lach

KYBAL, Vlastimil: *Po československých stopách v Latinské Americe*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2003. 79 s. 7. svazek knižnice Verbum, editor Ivo BARTEČEK. ISBN 80-244-0507-5

Sedmý svazek knižnice Verbum přinesl reedici spisu českého historika, diplomata a exulanta Vlastimila Kybala (1880–1958), v němž v roce 1935 vylíčil České akademii věd a umění osudy českého a následně československého zájmu o Latinskou Ameriku. Vlastimil Kybal, původně historik českého středověku a náboženského reformismu nastoupil po roce 1918 dráhu vyslance (Itálie, Brazílie a Argentina, Španělsko, Mexiko) a nové vydání jeho spisku reflektuje jak jeho původní povolání historika, tak i přehled politického pozorovatele. V chronologickém pořádku sleduje zájem českých cestovatelů a dobrodruhů o pět svěbytných oblastí subkontinentu (1. Mexiko a střední Amerika; 2. Venezuela, severní Brazílie, Kolumbie a Ekvádor; 3. Peru, Bolívie a Chile; 4. střední a jižní Brazílie; 5. Laplatské republiky), aby ukázal, že již od raného novověku se Latinská Amerika těšila kontinuálnímu zájmu českých poutníků, vědců i dobrodruhů. Tento zájem nabýval podob nábožensko-misionářských, čistě intelektuálních i hospodářsky sondážních.

Publikaci doprovází plastický portrét Vlastimila Kybala z pera Iva Bartečka (*Vlastimil Kybal – historik v iberoamerickém světě*, s. 7–20), jenž věnuje jak jižní Americe, tak Kybalovi systematickou pozornost a de facto dokládá, že přes césuru let 40. a obtížné možnosti československých cestovatelů po roce 1948 zájem o vzdálené a exotické země jižní Ameriky dodnes neustal.

Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
Katedra politologie a evropských studií
Filozofická fakulta Univerzity Palackého
Křížkovského 12, 771 80 OLOMOUC

DALŠÍ KNIHA O VOLBÁCH

Studie o volbách do zastupitelstev v obcích. Pavel ŠARADÍN a Jan OUTLÝ (eds.). Olomouc, Univerzita Palackého 2004. 232 s. ISBN 80-244-0798-1

Kniha vyplňuje mezeru, která existuje ve studiu volebních systémů České republiky, a přináší analýzu voleb do obecních zastupitelstev. Díky bezprostřední spojitosti voleb a politických stran seznamuje čtenáře i se strukturou místních stranických systémů a s programovým zaměřením jednotlivých subjektů. Také to jsou oblasti, ve kterých se dosud česká politologie potýká s omezeným objemem bibliografických zdrojů.

Volby do zastupitelstev v obcích publikace studuje ve dvou rovinách. Nejprve je analyzuje na systémové úrovni a z hlediska vývoje volební legislativy, ve stěžejní druhé části pak přináší detailní rozbor průběhu komunálních voleb v roce 2002 ve Zlíně, Brně, Olomouci, Hradci Králové a v Plzni. Případové studie z těchto krajských měst mají jednotnou obsahovou strukturu (pokrývající vývoj od počátku volební kampaně až po jednání o radniční koalici), proto umožňují snadnou komparaci. Jejich autory jsou studenti politologie na Filozofické fakultě UP v Olomouci.

5. Zprávy

KATEDRA POLITOLOGIE A EVROPSKÝCH STUDIÍ FF UP V ROCE 2003

Také rok 2003 byl na Katedře politologie a evropských studií FF UP v Olomouci ve znamení četných změn v personální oblasti. Konkursní řízení potvrdilo ve funkci vedoucího katedry Prof. PhDr. PaedDr. Pavla Marka, Dr., který na období letního semestru pověřil funkcí tajemníka katedry Mgr. Jakuba Dürra, po dobu, kdy dosavadní tajemník Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A. působil jako hostující profesor v USA. Funkci zástupce vedoucího katedry nadále vykonával Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A. Od 1. 1. 2003 nastoupila na katedru jako odborná asistentka dosavadní doktorandka Mgr. Markéta Šústková, kterou na tomto místě potvrdilo konkurzní řízení v červnu 2003. Kmenovými učiteli byli nadále Prof. PhDr. Michal Klíma, CSc. (na úvazek 0,5), Doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc. (na úvazek 0,5), Gaudenz B. Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon), Mgr. Jakub Dürr, PhDr. Ivana Mrozková a Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D. Na úvazek 0,5 pracoval na katedře jako vědecký pracovník Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc. (do 30. 6. 2003).

Ke dni 30. 6. 2003 odešel na nové pracoviště Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc., bývalý vedoucí a jeden z prvních členů katedry formující se od počátku 90. let 20. století. Pracovní smlouvu neobnovil také Doc. PhDr. Jaromír Pavlíček, CSc. Novým učitelem katedry se stal na úvazek 0,5 Doc. PhDr. Pavel Barša, Ph.D. (k 1. 9. 2003) a konkursní řízení potvrdilo ve funkci odborného asistenta Mgr. Jakuba Dürra, jehož pracovní úvazek byl rozšířen z 0,7 na 1,0.

Výuku na katedře politologie pomáhali zajišťovat také externisté: Kevin Capuder, Mgr. Martin Fafejta, Ph.D., Mgr. Miloš Fňukal, Ph.D., Mgr. Jana Hamplová a PhDr. Margot Kepprtová, M.A.

Do vyučovacího procesu zasahovali rovněž interní doktorandi: Mgr. Jan Outlý a PhDr. Šárka Waisová, od zimního semestru Mgr. Pavla Dočekalová, Mgr. Lenka Strnadová a Mgr. Lucie Tunkrová, M.A.

Chod sekretariátu katedry krátkou dobu do 30. 8. 2003 zajišťovala Eva Počová, od 1. 9. 2003 funkci sekretářky suplovaly Hana Krylová (současně sekretářka Katedry filozofie FF UP), Mgr. Pavla Dočekalová a Mgr. Lenka Strnadová.

Ve školním roce 2002/3 Katedra politologie a ES FF UP zajišťovala výuku 123 studentů, z toho v 1. ročníku 34, ve 2. roč. 24, ve 3. roč. 27, ve 4. roč. 21 a v 5. roč. 12, (v 6. roč. 5).

1 ZAHRANIČNÍ AKTIVITY KATEDRY

Zahraníční studijní programy

1. Program SOCRATES-ERASMUS

a) Studentské mobility

Katedra politologie a evropských studií vyslala v roce 2003 18 studentů na stáže na níže uvedené partnerské univerzity:

- Haag (Nizozemí)
- Helsinky (Finsko)
- Jena (Německo)
- Limerick (Irsko)
- Lipsko (Německo)
- Lovañ (Belgie)
- Loughborough (V. Británie)
- Madrid - Complutense (Španělsko)
- Madrid - Francisco Viittoria (Španělsko)
- Portsmouth (V. Británie)
- Queen Mary College, University of London (V. Británie)

b) Mobilita učitelů

V roce 2003 vzhledem k nedostatku finančních prostředků nebyly realizovány žádné mobility učitelů.

c) Monitorovací návštěvy

Dr. G. Assenza a Mgr. J. Dürr uskutečnili v září 2003 pracovní cestu do Jeny a Lipska, kde hodnotili a monitorovali současný stav spolupráce mezi tamními univerzitami a olomouckou katedrou a současně hledali další formy vzájemných vztahů v budoucnosti.

2. Valdosta State University

V roce 2003 byl program studentských výměn s VSU, Valdosta, Georgia, USA rozšířen a v jeho rámci strávili dva studenti katedry semestr na katedře politologie této univerzity. Dva studenti z VSU studovali ve stejné době na KPES.

3. Miami University

Již tradiční partner KPES Miami University, Oxford, Ohio, USA hostil v roce 2003 dva studenty z KPES (po jednom v programu magisterském a bakalářském). Přestože Miami University nepožádala o reciproční umístění svého postgraduálního studenta na KPES jako v minulých letech, bude výměna pokračovat i v roce 2004.

4. *Trnavská univerzita*

Na katedře studovali dva slovenští studenti.

5. *Central European Studies Program (CESP)*

Tento studijní program pro zahraniční studenty (studenti KPES na něj mají přístup v rámci výběru volitelných předmětů) je úzce spojen se zahraničními výměnami. Jde o kompaktní program sestávající z šesti kurzů, který je vyučován v angličtině. Katedra tímto zajišťuje výuku zahraničním studentům z partnerských univerzit, jakož i dalším zahraničním studentům, kteří přicházejí studovat na UP. V roce 2003 v rámci tohoto programu studovalo asi 45 zahraničních studentů.

Zahraníční projekty

1. *Projekt s Valdosta State University, USA*

V květnu 2003 byl ukončen projekt přípravy magisterského programu veřejné správy s touto univerzitou. Výslednou zprávu projektu schválilo ministerstvo zahraničních věcí USA. Završil se tak několikaletý úspěšný grantový úkol, v němž probíhaly pedagogické výměny a nastolila se intenzivní vědecká spolupráce. Z dobrých vztahů, které naše katedra rozvinula s VSU, čerpaly i další katedry a dokonce další fakulty, jež společně s katedrou politologie zašitily pokračování spolupráce i po skončení grantu. Jedním z konkrétních hmatatelných výsledků v roce 2003 bylo posílení bibliografických zdrojů v anglickém jazyce z oblasti politologie a státní správy, jež výrazně poslouží jak studentům, tak učitelům KPES.

2. *Projekt s University of Antwerp, Belgie*

V roce 2003 byl realizován projekt „školící centrum pro záležitosti Evropské unie“ podporovaný vlámskou vládou. Cílem grantu bylo Vytvořit školící centrum v záležitostech EU pro přípravu českých úředníků na členství v EU. Ve spolupráci s antwerpskou univerzitou byly během roku 2003 vytvářeny výukové moduly zaměřené na jednotlivé politiky EU, které začaly být v druhé polovině roku 2003 Centrem nabízeny úřadům státní, regionální a místní správy.

3. *Jean Monnet Projekt*

V roce 2003 byly na KPES v rámci projektu Evropské komise „Jean Monnet“ podporovány tři kurzy zaměřující se na problematiku Evropské unie. Šlo o historii EU, evropskou ekonomickou integraci a evropskou zahraniční a bezpečnostní politiku.

Krátkodobé studijní programy pro zahraniční studenty

V roce 2003 KPES organizačně zajišťovala krátkodobé studijní programy pro Antioch College, USA (březen 2003), Valdosta State University, USA (květen-červen 2003), Michigan State University, USA (červen 2003) a program ACM pro vysokoškolské učitele z USA. Vyučující KPES se zároveň podíleli (přednáškami) na

zajištění programů pro ACM, USA (září-prosinec 2003) a University of Nebraska, USA (únor-červen 2003).

Zahraníční hosté

V roce 2003 na KPES přednášeli níže uvedení zahraniční odborníci:

- Michael Baun, Valdosta State University, USA
- Richard Saeger, Valdosta State University, USA
- Oliver Funk, Miami University, USA
- Charles Merrill, mecenáš Palackého univerzity, USA
- Dale Gardner, Antioch College, USA
- Jonas Zoninsein, Michigan State University, USA
- Ramiro Cibrian, t. č. bývalý velvyslanec EK v ČR
- Craig Stapleton, t. č. bývalý velvyslanec USA v ČR

2 PEDAGOGICKÉ ZÁLEŽITOSTI KATEDRY

Studijní plán katedry byl v roce 2003 ovlivněn novým trojstupňovým členěním studijního programu, které vychází z tzv. boloňského procesu. V praxi to znamenalo, že pro studijní rok 2003–2004 byli uchazeči přijímáni do tříletého bakalářského programu, který bude ukončen zkouškou a udělením bakalářského diplomu. Absolventi se budou moci ucházet o studium akreditovaného navazujícího dvouletého magisterského programu, nebo pokračovat ve studiu na jiné škole podobného zaměření. V současné době má KPES akreditovány čtyři typy programů. Vedle zmíněných dvou je to stávající pětiletý magisterský program, platný pro studenty 2.–5. ročníku, a doktorský studijní program politologie. Vzhledem k tomu, že rozdělení studia vycházelo z existujícího pětiletého programu, nebyly činěny zásadnější změny v programu studia, které by byly v rozporu s katedře udělenými akreditacemi.¹

KPES přistoupila k dílčím změnám v podobě komplexní zkoušky po prvním roce studia a v případě 1. postupové zkoušky, která se pro posluchače bakalářského studia změnila ve studijním roce 2005–2006 na standardní bakalářskou zkoušku. V případě komplexní zkoušky po prvním roce studia byly v roce 2002–2003 naposled konány ústní zkoušky. Od školního roku 2003–2004 bude první ročník završen jen komplexním testem. Důvodem k této změně je úsilí o objektivizaci zkoušky formou doložitelného písemného výkonu studenta a zároveň fakt, že došlo k nárůstu přijatých studentů (viz níže). V případě závěrečné zkoušky po 3. ročníku byl na sklonku akademického roku 2002–2003 poprvé zařazen písemný test, jehož úspěšné vykonání je předpokladem pro postup k ústní části zkoušky. Tímto krokem se nesporně zvýšila náročnost ukončení 3. ročníku, ale katedra zhodnotila kombinaci písemné a ústní zkoušky jako vhodný nástroj pro zajištění kvalitních absolventů prvních třech let studia na KPES.

Pro rozšíření nabídky předmětů byli opětovně, ať už jako noví nebo staronoví kmenoví kolegové či externisté, prizváni přední odborníci v oblasti politických věd. Velmi pozitivní

¹ Charakteristiku programu lze nalézt ve zprávě o činnosti katedry za rok 2002.

ohlasy získaly kurzy prof. PhDr. Michala Klímy, CSc. (Komparace a modely demokracie a Stranické systémy) a od zimního semestru 2003–2004 také doc. PhDr. Pavla Barši, Ph.D. (Izraelsko-arabský konflikt a Zahraniční politika USA).

Pravděpodobně nejzávažnější změnou, nejen v pedagogických záležitostech, byl zásadní nárůst posluchačů. Oproti předchozím letům, kdy byl počet přijatých studentů 1. ročníku stanoven na 30, bylo pro rok 2003–2004 toto číslo zvýšeno na 50 (reálně nastoupilo 47). Přes značné problémy s kapacitami, které souvisejí s celkovou situací financování vysokého školství v ČR, se KPES rozhodla i v následujícím akademickém roce zachovat počet posluchačů na této úrovni a uspokojit tak větší počet zájemců.

Obhájené diplomové práce

1. DOČEKALOVÁ, Pavla

Analýza krajně pravicových stran ve Skandinávii. Olomouc 2003. 93 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Oponent: Mgr. Jakub Dürr

2. FERULÍKOVÁ, Patricia

Rozšíření EÚ – dopady vstupu pro Slovensko. Analýza výhod a nevýhod integrácie.

Olomouc 2003. 83 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Oponent: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.

3. HAVLÍK, Tomáš

Postoj Velké Británie ke společné evropské měně za vlády labouristické strany v letech 1997–2003. Olomouc 2003. 96 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.

Oponent: Mgr. Oldřich Bureš

4. JAŠEK, Michal

Jednotná evropská měna a perspektiva jejího zavedení v České republice. Olomouc 2003. 73 s. + příl.

Vedoucí diplomové práce: Kevin Capuder, M.A.

Oponent: Mgr. Oldřich Bureš

5. LODA, David Gregory

Relations between Europe and America on the Eve of War in Iraq. Olomouc 2003. 76 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M. A.

Oponent: Mgr. Oldřich Bureš

6. POPULE, Petr

Analýza komunálních voleb v Ostravě. Olomouc 2003. 111 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.
Oponent: Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D., VŠB-TU Ostrava

7. SCHWARTZHOFF, Steven

Soviet Intervention and Relations within the Soviet Bloc: A Consideration of New Sources. Olomouc 2003. 64 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M. A.

Oponenti: Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

James Krapfl, University of California, Berkeley, USA

8. SCHEJBALOVÁ, Lenka

Genocida ve Rwandě v roce 1994. Olomouc 2003. 102 s.

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Oponent: PhDr. Šárka Waisová

9. STEINKE, David

Mírové operace Organizace spojených národů. Olomouc 2003. 118 s.

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.

Oponenti: Mgr. Oldřich Bureš

JUDr. Metod Špaček, Stálá mise Slovenské republiky u OSN, New York

10. STRNADOVÁ, Lenka

Teorie a praxe občanské společnosti v kontextu vývoje v České republice po roce 1989. Olomouc 2003. 119 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Oponent: Mgr. Jakub Dürr

11. TUNKROVÁ, Lucie

Předvstupní jednání o kapitole zemědělství (případová studie České republiky a Polska). Olomouc 2003. 94 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.

Oponent: Mgr. Markéta Šůstková

12. VOJZOLOVÁ, Zuzana

Postoj spolkové vlády Gerharda Schrödera k východnímu rozšíření Evropské unie (1998–2002). Olomouc 2003. 140 s.

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.

Oponent: PhDr. Šárka Waisová

13. ZATLOUKAL, Michal

Odsun Němců z Moravskotřebovska 1945–1947. Moravská Třebová 2003. 126 s.

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.

Oponent: Doc. PhDr. Josef Bartoš, DrSc.

3 PUBLIKAČNÍ A VĚDECKÉ AKTIVITY

V roce 2003 přispěli členové katedry do řady odborných periodik, monografií a jiných knižních titulů. Výsledky svého bádání přednesli na několika konferencích v České republice i zahraničí.

Knižní publikace

Dva členové v kalendářním roce publikovali samostatnou monografii: Jiří LACH: *Josef Šusta 1874–1945 A History of a Life – A Life in History*. Olomouc, VUP 2003, XIV + 105 s. ISBN: 80-244-0810-4 a Pavel MAREK: *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc, KPES 2003. 649 s. ISBN 80-86200-76-0. (Kniha byla dosud recenzována v těchto novinách a časopisech: HRDLIČKA, Jaroslav: *Nová práce z dějin katolické církve. Český zápas*, 83, 2003, č. 16, 20. 4., s. 2. LACH, Jiří: *Zásadní práce o dějinách českého katolicismu*. *Žurnál UP*, 12, 2003, č. 27, 30. 4., s. 6. MED, Jaroslav: *Katolický modernismus a politika. Katolický týdeník*, 14, 2003, č. 21, 25. 5., s. 8. ŠEBELA, Ladislav: *Pavel Marek vydal Český katolicismus 1890–1914. Prostějovský týden*, 13, 2003, č. 36, 7. 5., s. 8. ELIÁŠ, Bohuslav: *Ad: Pavel Marek: Český katolicismus 1890–1914. Prostějovský týden*, 13, 2003, č. 45, 6. 6., s. 12; č. 47, 13. 6., s. 6. TRÁVNÍČEK, Mojmír, *Teologie a společnost*, 1, 2003, č. 4, s. 42–43. ŠEBEK, Jaroslav: *Srážka katolicismu s modernitou. Mladá fronta dnes*, 6. 12. 2003. KOLÁŘ, Václav: *Nová kniha Pavla Marka. Štafeta*, 34, 2003, č. 2, s. 49–50. BURGET, Eduard: *Pavel Marek: Český katolicismus 1890–1914. Dějiny a současnost*, 26, 2004, č. 1, s. 61–62. ŠEBEK, Jaroslav: *Pavel Marek: Český katolicismus 1890–1914. Časopis Matice moravské*, 122, 2003, č. 2, s. 588–591. SOLDÁN, Ladislav: *Český katolicismus 1890–1914. Vlastivědný věstník moravský*, 56, 2004, č. 1, s. 99–100.)

Články, studie, recenze

Jiří LACH zpracoval studii *Formování politických elit v Maďarsku od 80. let do druhé poloviny 90. let* (In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 1*. Olomouc, VUP 2003, s. 57–72. ISBN 80-244-0619-5, ISSN 1214-3251), dále pak článek *Historik v politice: příklad Josefa Šusty* (In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 2*, Olomouc, VUP 2003, s. 89–102. ISBN: 80-244-0693-4, ISSN 1214-3251).

Dan MAREK přispěl textem *Česká republika a Evropská unie: od asociace ke vstupním jednáním* do In: *Dopita a kol.: Občan ve 21. století. Informační kancelář Rady Evropy*. Bratislava 2003.

Pavel MAREK publikoval tyto studie:

A Discussion on Celibacy in the History of the Catholic Modernist Movement (1900–1908). (In: *Živý odkaz modernismu. Sborník příspěvků z mezinárodní kon-*

ference, pořádané Husitskou teologickou fakultou Univerzity Karlovy v pražském Karolinu dne 29. listopadu 2002. Edd.: Zdeněk KUČERA – Jiří KOŘALKA – Jan B. LÁŠEK. Brno, L. Marek 2003, s. 109–118. Pontes Pragenses, 30. ISBN 80-86263-42-8).

Der tschechische politische Katholizismus in den Jahren 1890–1914. (In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 111, 2003, Heft 3–4, s. 445–469. ISSN 0073-8484).

Die tschechischen katholischen politischen Parteien in Böhmen (1890–1914). (In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 2, Olomouc, VUP 2003, s. 59–87. ISBN: 80-244-0693-4, ISSN 1214-3251).

Emancipation of Czech Political Catholicism, 1890–1914. (East European Quarterly, 37, 2003, No. 1, March, s. 1–17). [University of Colorado, Boulder, USA].

K recepci evropského katolického modernismu v českém prostředí. (In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Historica 31-2002. Sborník prací historických, 19. Olomouc 2003, s. 243–254. ISBN 80-244-0450-8)

Náboženství v období politické diferenciaci české společnosti v druhé polovině 19. století. (In: Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století. Edd. Zdeněk HOJDA a Roman PRAHL. Praha 2003, s. 192–202).

Počátky likvidace živnostnictva v letech 1948–1950. (In: Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. Praha, ÚSD AV ČR 2003, s. 124–152. ISBN 80-7285-030-X).

The Party of the catholic people in Bohemia 1906–1910: A contribution to the History of Czech Political Catholicism. (In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 1, Olomouc, VUP 2003, s. 73–82. ISBN 80-244-0619-5, ISSN 1214-3251).

The Program of the Czech Catholics Modern Movement: A Defense of the Church or a Path to Heresy? (Kosmas. Czechoslovak and Central European Journal, 16, 2003, č. 2, s. 59–69. ISSN 1056-005X). [Texas A a M University, USA].

Zápas o model živnostenské samosprávy v letech 1945–1948. (Moderní dějiny, 2003, č. 11., s. 251–274. ISBN 80-7286-053-4).

Životní jubileum vědce a pedagoga. (K sedmdesátinám doc. PhDr. Miloše Kouřila). (In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 1, Olomouc, VUP 2003, s. 209–211. ISBN 80-244-0619-5, ISSN 1214-3251).

Pavel ŠARADÍN publikoval studii Regiony – nový prvek zahraniční politiky ČR (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 1, Olomouc, VUP 2003, s. 159–163. ISBN: 80-244-0693-4, ISSN 1214-3251), dále text Volební analýza krajských měst (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 2, Olomouc, VUP 2003, s. 45–58). V Politologické revui studii Územní podpora KDU-ČSL ve volbách (9, 2003 č. 2, s. 45–64), ve Středoevropských politických studiích text Referendum o přistoupení k EU a volební podpora politických stran v České republice (5, 2003, č. 4, nestránkováno) a dále přispěl do Slovak Foreign Policy Affairs studií Factors Relating to EU Accession Referendum in the Czech Republic (4, 2003, č. 2, s. 74–88).

Markéta Šuštková je autorkou studie Italské volby 2001 a druhá Berlusconiho vláda (In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Politologica 2, Olomouc, VUP 2003, s. 103–115. ISBN 80-244-0693-4, ISSN 1214-3251).

Konference

Pavel MAREK organizoval konferenci Mons. Prof. ThDr. h.c. Jan Šrámek – kněz – státník – politik, Olomouc, FF UP 10.–11. 9. 2003, na níž přednesl referát na téma: Aktivita Jana Šrámkova v letech před 1. světovou válkou. (Publikováno In: Jan Šrámek. Kněz – státník – politik, Olomouc, KPES 2004, s. 75–88). Rec.: VYSKOČIL, Aleš: Olomoucká konference o monsignoru Janu Šrámkovi. ČČH, 101, 2003, č. 4, s. 1017–1019. BARTLOVÁ, Alena – HOLÁK, Martin: Historický časopis (Bratislava), 2004, č. 1, s. 223–224.

Pavel ŠARADÍN na Kongresu českých politologů přednesl referát Parlamentní strany v místních volbách. (Publikováno In: Kongres českých politologů. Praha – Suchdol, 5.–6. 9. 2003. (Eds. Dvořáková Vladimíra – Heroutová Andrea). Praha, Česká společnost pro politické vědy 2003, s. 97–110. ISBN 80-902176-3-X). Tamtéž s příspěvkem vystoupili Markéta Šuštková (Itálie: Ústavní reforma 2001 a Bossiho projekt devoluce. In: Kongres českých politologů. Praha – Suchdol, 5.–6. 9. 2003. (Eds. Dvořáková Vladimíra – Heroutová Andrea). Praha, Česká společnost pro politické vědy 2003, s. 80–96. ISBN 80-902176-3-X) a Jakub Dürr (Občanská společnost jako faktor decentralizace). P. ŠARADÍN se zúčastnil konference v Bratislavě nazvané Od samostatnosti k integrácii: Slovensko a Česká republika před vstupem do Evropské unie s příspěvkem „Ne“ Evropské unii – argumenty a názory odpůrců členství v EU (21. a 22. 11. 2003, text publikován na www.fes.sk). Uspořádala ji Slovenská společnost pro politické vědy. V Olomouci se dále zúčastnil konference Jan Šrámek kněz-státník-politik (viz výše), kde vystoupil s přednáškou Volební geografie Československé strany lidové a KDU-ČSL.

Další aktivity

Vědecký profil členů katedry dotvářejí další, zejména publikační aktivity. Jimi se prezentují v periodické i neperiodické literatuře, která souvisí s předmětem politologie a evropských studií. Pavel ŠARADÍN je editorem a autorem úvodu knihy Desetiletí (Olomouc 2003), která pojednává o prvních deseti letech samostatné Československé republiky. Jakub DÜRR a Dan MAREK publikovali v Mezinárodní politice, Pavel ŠARADÍN v Literárních novinách, Mostech, Listech, Slově (Slovensko), Ampaku (Slovinsko) a Sedmém generaci.

Postgraduální studenti

Pavla DOČEKALOVÁ vystoupila na Kongresu českých politologů (viz výše) s příspěvkem Krajiní pravice v Dánsku: ideologie a programové zaměření Dánské lidové strany. 14. listopadu 2003 se v Trnavě účastnila konference doktorandů a mladých

vědeckých pracovníků s názvem Perspektivy štúdia a výskumu v spoločenských vedách, kde prednesla referát na téma Vzťahy medzi centry moci v ČR v otázkách zahraničnej politiky. Konferenci organizovala Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave v spolupráci se Slovenskou spoločnosťou pro regionálnu politiku pri Slovenskej akadémii vied. Zde se rovněž prezentovaly Lenka STRNADOVÁ príspevkem Rozvoj občanskej spoločnosti jako faktor konsolidácie demokracie v ČR po roce 1989 a Lucie TUNKROVÁ referátom Vliv asociatívnej stratégie EU na demokratizáciu politických inštitúcií zemí strednej Evropy. Ďalej vystúpila v Bratislave na konferencii Od samostatnosti k integrácii: Slovensko a Česká republika pred vstupom do Európskej únie s príspevkem Reforma českého zemédskeho sektoru v rámci prípravy implementácie spoločnej zemédskej politiky (21. a 22. 11. 2003, text publikovaný na www.fes.sk). Uspôradala ji Slovenská spoločnosť pro politické vedy. Šárka WAISOVÁ se zúčastnila na Západoeškých univerzitách v Plzni mezinárodná konferencia Bezpečnosť jako predmet vedeckého zkušmání, a to s referátom Koncept lidské bezpečnosti v současné bezpečnostní analýze. Tamtéž konferencie Česká republika a nové bezpečnostní výzvy, kde prezentovala referát Česká republika a problematika nevojenských ohrožení. Na 14. Slovinských politologických dňoch v Portoroži prednesla príspevek Development, Globalization and Human security. Konferencie nesla názov Globalizace a úloha malých štátů.

Šárka WAISOVÁ publikovala nasledujúci monografie: Mezinárodní organizace a režimy. 2003. Eurolex Bohemia: Praha. Současné otázky mezinárodní bezpečnosti. 2003. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Dobrá voda. Bezpečnost a strategie. Východiska – Stav – Perspektivy. (Waisová a kolektiv) 2003. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Dobrá voda. Vedle toho prispela do sborníků a periodik těmito texty: Hledání udržitelného konceptu bezpečnosti – od národní bezpečnosti k lidské bezpečnosti. 2003. In: Dvořáková, Vladimíra – Heroutová, Andrea, II. Kongres českých politologů, Praha – Suchdol, s. 369–383. Human Security – the Contemporary paradigm? 2003. In: Perspectives. The Central European Review of International Affairs, 20 Summer 2003, s. 58–72. Central Europe – a Part of Transatlantic Security Community? 2003. In: Cabada, Ladislav: 2003. Contemporary Questions of Central European Politics. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk: Dobrá voda, s. 70–80. Německý federalismus pro 21. století. 2003. In: Fiala, Vlastimil; Říchová, Blanka a kol., 2003, Úloha politických aktérů v procesu decentralizace evropských zemí, Olomouc, s. 84–102. The search for sustainable concept of security – from the state security to the human security. 2003. In: Proceedings 2002, ročenka Západoeškých univerzity v Plzni.

V roce 2003 na katedře proběhla první rigorózní zkouška a obhajoba disertační práce v oboru politologie, na jejímž základě byl udělen titul PhDr. Jeho nositelem se stal interní doktorand Mgr. Jan Outlý.

Granty realizované členy katedry v roce 2003

1. Energy Efficiency and Sustainable Development – Výzkumný projekt č. 1
Udělil: Research Council of Norway, Fridtjof Nansen Institute, Norsko, od roku 1999
– pokračuje
Řešitel: Gaudenz Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon)
2. Energy Efficiency and Sustainable Development – Výzkumný projekt č. 2
Udělil: UN Foundation/UN Fund for International Partnership (USA), a UN Economic Commission for Europe (Švýcarsko), Fridtjof Nansen Institute, Norsko, od roku 2000 – pokračuje
Řešitel: Gaudenz Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon)
3. Energy Efficiency and Sustainable Developmen – Výzkumný projekt č. 3
Udělil: UN Foundation/UN Fund for International Partnership (USA) a UN Economic Commission for Europe (Švýcarsko), Fridtjof Nansen Institute, Norsko, od roku 2000 – pokračuje
Řešitel: Gaudenz Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon)
5. Teaching, Research and Other Professional Skills
Udělil: CEP – Civic Education Project v Budapešti na léta 2002–2003
Řešitel: Mgr. Jakub Dürr
5. Vědecký a lidský profil historika Josefa Šusty
Udělil: GAČR na léta 2001–2004
Řešitel: Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A.
6. Evropská zahraniční a bezpečnostní politika (Jean Monet Permanent Course)
Udělil: Evropská komise na léta 1999–2005
Řešitel: Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.
7. Český katolicismus na počátku první republiky (1917–1924)
Udělil: GAČR na léta 2002–2004
Řešitel grantu: Doc. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
8. Regionální aspekty formování politických systémů České a Slovenské republiky
Udělil: GAČR na léta 2002–2004
Řešitel: Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.

Oborová rada pro politologii

Oborová rada pro politologii, která garantuje vědeckou výchovu v postgraduálním doktorandském studiu, v roce 2003 pracovala v tomto složení:

Předseda: Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. (FF UP)

Organizační tajemník: Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc. (FF UP) – do 30. 6. 2003
Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A. (FF UP) – od 1. 9. 2003

Členové: Doc. PhDr. Vladimíra Dvořáková, CSc.

(Vysoká škola ekonomická, Praha)

Prof. PhDr. Petr Fiala, Ph.D.

(Fakulta sociálních studií MU, Brno)

Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc. – od 30. 6. 2003 (PrF UP)

Prof. PhDr. Michal Klíma, CSc.

(Vysoká škola ekonomická, Praha)

Doc. PhDr. Miloš Kouřil (FF UP)

Doc. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr. (FF UP)

V roce 2003 ukončil studium a titul Ph.D. v oboru politologie získal:

PhDr. Petr Zíma (PdF UP v Olomouci).

V roce 2003 studovali na katedře v kombinovaném studiu:

Hynek Böhm, Kevin Capuder, David Hampl, Kateřina Hejdová, Pavlína Holancová, Renáta Jaňovková, Zuzana Jánská, Hana Kusalová, Jiří Lenfeld, Jan Muška, Jan Němec, Ivana Nepožitková, David Ondráčka, Jan Outlý, Dagmar Přidalová, Dušan Ryban, Annette Luise Schulten, Michal Sontodino, Antonín Staněk, Jan Vlkovský, Věra Zátopková a Markéta Žídková.

V interním doktorandském studiu byli tito posluchači:

Oldřich Bureš (dlouhodobý studijní pobyt v USA), Pavla Dočekalová, Jan Němeček (studium přerušeno v důsledku studijního pobytu v zahraničí), Jan Outlý (do 31. 8. 2003), Lenka Strnadová, Lucie Tunkrová a Šárka Waisová. Z kmenových učitelů katedry pokračovali v doktorandském studiu Jakub Dürr a Markéta Šuštková.

Kolegium pro sociologii a politologii na UP

Kolegium pro sociologii a politologii na UP v roce 2003 pracovalo v tomto složení:

Doc. PhDr. Vlastimil Fiala, CSc.

Doc. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.

Doc. PhDr. Anna Petřková, CSc.

Doc. PhDr. Dušan Šimek

Prof. Dr. Phil. Gerlinda Šmausová

Prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc.

6 KABINET APLIKOVANÉ EKONOMIE

V roce 2003 nadále působil Kabinet aplikované ekonomie (KAE) jako součást Katedry politologie a evropských studií.

Rok 2003 přinesl KAE množství změn. Od 1. 1. 2003 byla vedením KAE pověřena odborná asistentka Ing. Jaroslava Kubátová, Ph.D. Na místa odborných asistentů KAE nastoupili Ing. Zdeněk Puchinger (k 1. 2. 2003) a PhDr. Vít Dvorský, CSc. (k 1. 9. 2003). Svou práci pro KAE naopak ukončily Ing. Ivana Nepožítková (k 1. 2. 2003), Ing. Eva Francová, Ph.D. (k 1. 9. 2003) a Ing. Dagmar Přidalová (k 1. 9. 2003).

Jako externisté KAE působili stejně jako v předchozím roce Ing. Olga Alfimová, Mgr. Jiřina Bekárková a JUDr. Michal Marcinka, nově PhDr. Jiří Řezník. Pokračovala spolupráce KAE s Ekonomickou fakultou VŠB TU Ostrava. Odborníci z EkF – jmenovitě Prof. Ing. Miroslav Nejezchleba, CSc., Doc. Ing. Václav Lednický, CSc., Ing. Lenka Halouzková, Ph.D., Ing. Boris Navrátil, CSc., PhDr. Ing. Aleš Mateiciuc, Ing. Vít Nehněvajs a Ing. Petr Baránek – vedli pro studenty KAE bloky přednášek a seminářů. Spolupracovnicemi KAE byly též odborná asistentka KPES Mgr. Markéta Šůstková a Mgr. Lucie Tunkrová.

Ke konci roku 2003 navštěvovalo kurzy KAE 290 studentů, z toho 242 v rámci tříletého denního studia bakalářského a 48 v denním dvouletém nástavbovém magisterském studiu. Oproti předcházejícímu období se počet studentů zvýšil o cca 30 %, což bylo způsobeno jednak větším počtem nově přijatých studentů do oborů kabinetem tradičně vyučovaných, jednak otevřením nového oboru na Katedře bohemistiky – Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích, jehož posluchači rovněž navštěvují ekonomickou výuku. Externí a interní členové KAE přednášeli v roce 2003 celkem 30 předmětů, což je o čtyři více než v roce předcházejícím. KAE usiloval především o rozšíření nabídky volitelných disciplín a připravil rovněž nový kurz vedený rodilou mluvčí Ing. Olgou Alfimovou v ruském jazyce.

Členové KAE se profilovali v rámci svých odborností, vytvořili řadu publikací a aktivně se účastnili následujících odborných konferencí, včetně mezinárodních.

PhDr. Vít DVORSKÝ, CSc.

Institucionální výzkum – DÚ 6/1 k 30. 5. 2003 – člen řešitelského týmu
– optimalizace struktury veřejného sektoru v průmyslových regionech v rámci institucionálního výzkumu VŠB – TU Ostrava, Ekonomická fakulta, Katedra veřejné ekonomiky.

Mezinárodní výzkum – člen výzkumného týmu
Unternehmensgründungen in Europäischen Transformationsländern. Dargestellt am Beispiel der Tschechischen Republik. Wirtschaftsuniversität Wien, 2003.

Příprava podkladů pro akreditaci nového studijního programu
– navazující studijní program Filologie, studijní obor Angličtina a veřejná správa, část Veřejná správa

Vnější aktivity

V rámci výuky předmětů Zahraniční obchod, Podnikání, Veřejná ekonomika, Cestovní ruch a Manažerské techniky zorganizoval setkání studentů s podnikatelskou veřejností reprezentující výše uvedené specializace a se starosty obcí.

Účast na konferencích

Slask Opawski i Opolski w kierunkach standardów europejskich. Uniwersytet Opole, Polsko 2003

Veřejná ekonomika a správa 2003. Pátá mezinárodní konference. VŠB – TU Ostrava, Ekonomická fakulta 2003.

Publikace

Úloha neziskových organizací v lokálním a regionálním rozvoji. In: Slask Opawski i Opolski w kierunku standardów europejskich. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, Polsko 2003.

Základy veřejné politiky 1. (Studijní opora) VŠB – TU Ostrava – PHARE, Ekonomická fakulta, Regionální centrum celoživotního vzdělávání. Ostrava 2003. (Spolufinancováno Evropskou unií a českým státním rozpočtem).

Možné dopady globalizačních procesů na národní politické elity. In: Tománek, P. (Ed): Veřejná ekonomika a správa 2003. Sborník z 5. mezinárodní konference. VŠB – TU Ostrava, Ekonomická fakulta 2003.

Ing. Jaroslava KUBÁTOVÁ, Ph.D.

Účast na konferencích

Lidský kapitál a investice do vzdělání. Šestý ročník mezinárodní konference. VŠFS Praha 2003.

Hradecké ekonomické dny 2003. Vědecká konference FIM, Univerzita Hradec Králové.

Systémové prognózování. 35. vědecká konference Systémové inženýrství 2003. FES Univerzity Pardubice 2003.

Nové trendy rozvoje průmyslu. Mezinárodní konference. FP VUT Brno 2003.

Veřejná ekonomika a správa. Mezinárodní konference. EF VŠB TU Ostrava 2003.

Pohyb a zdraví. Mezinárodní konference. FTK UP Olomouc 2003.

Publikace

Kapitoly z finanční matematiky. Olomouc, Vydavatelství UP 2003.

Lidský kapitál jako podnikatelská příležitost vlastníka. In: Lidský kapitál a investice do vzdělání. Sborník z 6. ročníku mezinárodní konference. VŠFS Praha 2003, s. 135–139.

Mnohočetný význam outdoorových aktivit. In: Hradecké ekonomické dny 2003. Sborník příspěvků z vědecké konference, s. 76–80.

- Možnosti komunikace s veřejností – námět pro českou politiku. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Politologica 2. Olomouc, Vydavatelství UP 2003, s. 9–26.
- Názorové proměny české veřejnosti (vybrané aspekty). In: Systémové prognózování. Sborník příspěvků z 35. vědecké konference Systémové inženýrství 2003. Pardubice 2003, s. 117–122.
- Řízení internetové generace. In: Nové trendy rozvoje průmyslu. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Brno 2003. Médium: CD, rozsah 5 s.
- Vzdělání: veřejný či soukromý statek? In: Veřejná ekonomika a správa. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Ostrava 2003, s. 17 + full text na CD.

Ing. Zdeněk PUCHINGER

Zahájil postgraduální doktorské studium na VŠB-TU v oboru veřejná ekonomika a správa.

Účast na konferencích

Podniky v podmínkách procesu globalizace a integrace – pořádala VŠB-TU Ostrava

V roce 2003 se Kabinet aplikované ekonomie zaměřil na koordinaci a optimalizaci výuky ekonomických disciplín v rámci celé Univerzity Palackého. Navázal, resp. prohloubil spolupráci s garanty ekonomických disciplín na ostatních fakultách UP. Výsledkem této aktivity bylo zpracování a podání úspěšného projektu rozvojového programu pro veřejné vysoké školy Mezifakultní optimalizace výuky ekonomických disciplín na UP.

KAE byl nadále v kontaktu s řadou významných podniků a institucí Olomouckého kraje, velmi intenzivně spolupracoval s Okresní hospodářskou komorou Olomouc.

V rámci mezinárodních aktivit byla společně s Katedrou romanistiky UP dále rozvíjena spolupráce s Univerzitou Charlese de Gaulla v Lille.

V závěru roku 2003 začala být na úrovni vedení fakulty diskutována možnost organizačního zařazení Kabinetu aplikované ekonomie na úroveň samostatné katedry. Tento záměr byl posléze realizován (od 16. 2. 2004). Tradiční úzké vztahy mezi KAE a KPES tím však nebyly dotčeny.

Přehled aktivit katedry sestavil ve spolupráci s J. Kubátovou, J. Lachem, D. Markem a P. Šaradínem

Pavel Marek

**ACTA
UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA
POLITOLOGICA 3**

Redakční rada:

Gaudenz Assenza, M.P.A., D. Phil. (Oxon), Mgr. Jakub Dürr,
Mgr. Jiří Lach, Ph.D., M.A., Mgr. Daniel Marek, Ph.D., M.A.,
Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr. (předseda), Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D.,
Mgr. Markéta Šústková, Mgr. Lucie Tunkrová, M.A.

Hlavní redaktor: Prof. PhDr. RNDr. Jan Štěpán, CSc.
Výkonný redaktor: Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Dr.
Odpovědný redaktor: Mgr. Jana Kreiselová
Technický redaktor: Mgr. Petr Jančík

Tato publikace neprošla ve vydavatelství jazykovou korekturou
Za jazykovou a věcnou správnost odpovídají autoři jednotlivých studií

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci,
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
Olomouc 2004
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz

1. vydání

ISBN 80-244-0886-4
ISSN 1214-3251